

VASVÁRY ÖDÖN
MAGYAR

AMERIKA

ekonyvtar.sk-szeged.hu

ekonyvtar.sk-szeged.hu

ekonyvtar.sk-szeged.hu

VASVÁRY ÖDÖN
MAGYAR AMERIKA

SZEGED
1988

325
V61

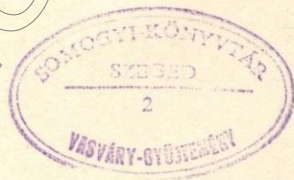
Válogatta
TÓTH BÉLA

A bevezetést írta
DR. CSILLAG ANDRÁS

Szerkesztette
GYURIS GYÖRGY

Lektorálta
KOVÁCS JÓZSEF
MOLNÁR ÁGOSTON

A mutatót készítette
JUHÁSZ ZSUZSANNA

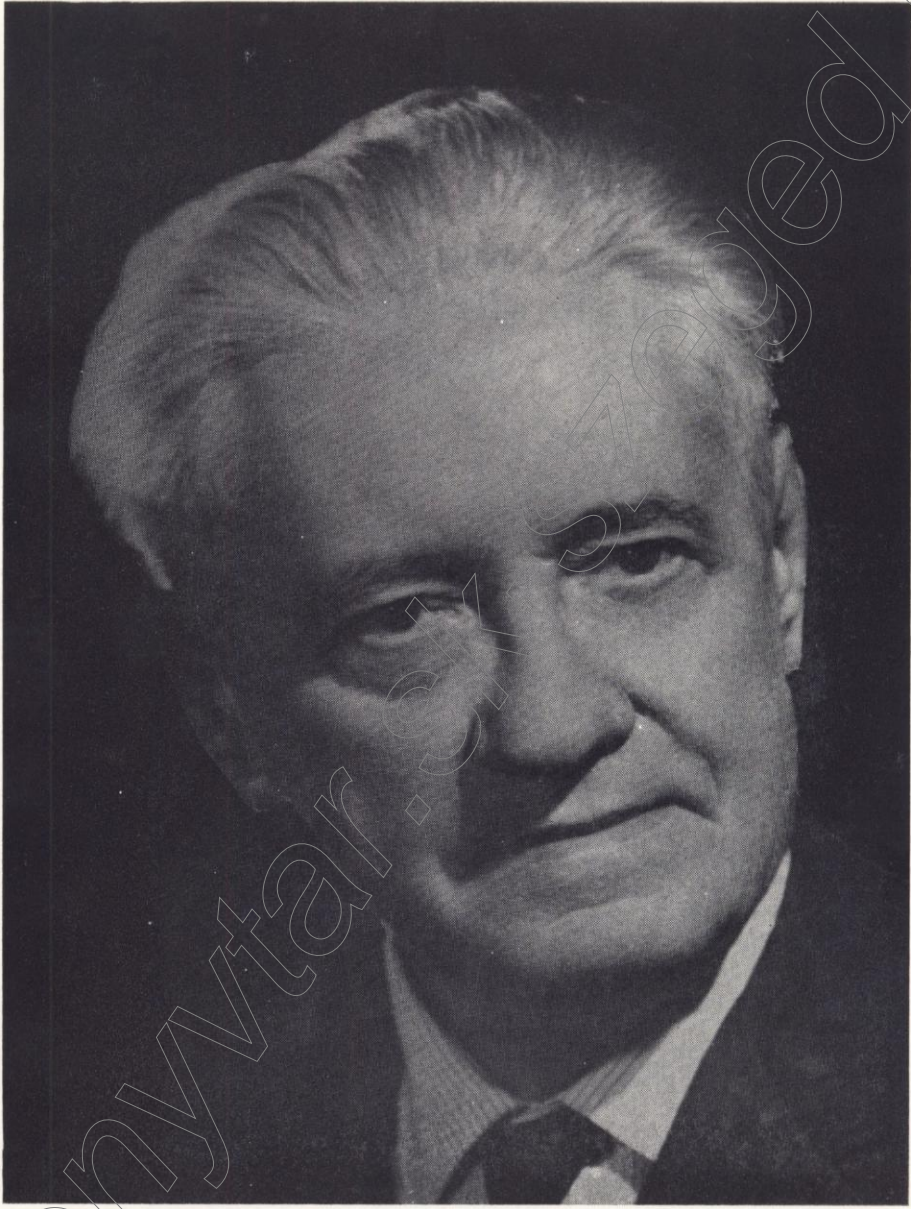
Somogyi-könyvtár, Szeged

S000149491

A Magyarok Világszövetsége és a
Soros-alapítvány támogatásával
kiadja a
Somogyi-Könyvtár

ISBN 963 7581 69 3

ekonyvtar.sk-szeged.hu

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS

Csillag András: Vasváry Ödön élete és munkái	9
--	---

ÉLETEM

Én is árva gyerek voltam	23
Móra Ferenc emléke	28
Első napjaim Amerikában	30
A „horsz” meg a „hörsz”	34
Könyvtáram	35
60 év után	36
Saját munkámról	38
Búcsú Donorától	39
Lovaglás az éjszakában	41
Guadalcanal 25 éve	42
Barátom, a főszolgabíró	44
Szülvárosom regénye	46

KOSSUTH ÉS AMERIKA

Amerika és az 1849-es magyar események	51
Kossuth amerikai útjának diplomáciai előzményei	55
Két százéves Kossuth-levél	60
Százéves a Kossuth-emigráció	62
Kossuth angolsága	76
Kossuth „magyar állam” terve Amerikában	77
Kossuth Washingtonról	79
Kossuth és Fillmore elnök	81
Lincoln és Kossuth	82
Kossuth-emlékek az Egyesült Államokban	86
A százéves Kossuth megye Iowában	87
Szeptemberi emléknapiak	90
Kossuth Emília síremléke	92
Száz éve halt meg Kossuth Zsuzsa	95

EGYÉNI SORSOK

Az első magyar zsidó Amerikában	101
Kováts Mihály és Washington találkozása	102
Hogy halt meg Kováts Mihály, Washington ezredese?	103
Kié Benyovszky Móric?	107

A Madarász család története	108
Reményi fedezte fel Brahmsot?	113
Tóváradai Kornis Károly	114
Kosztai Márton esete	116
Hol van Kerényi Frigyes sírja?	120
Rózsafy Mátyás emléke	122
Zágonyi Károly kihallgatása	124
Száz éve volt a piedmonti csata	126
Számwald tábornok emlékezete	128
Golyó a fejben	130
Magyarok a washingtoni temetőben	131
Az első amerikai—magyar munkásvértanú	132
Edison magyar munkatársa	134
Magyar küldöncfiú a szenátusban	138
Pomutz Gyuri milliói	139
Korbay Ferenc	141
A régi Magyar-Amerika meséiből	142
Két úttörő megérkezik	143
A budapesti Washington-szobor 60 éves	144
Móricz Zsigmond öccse Amerikában	147
Sólyom C. Lajos emléke	148
Rudnyánszky Gyula 50 éve halt meg	150
Loew N. Vilmos emlékezete	151
Tamási Áron amerikai versei	154
Tamási Áron amerikai leveleiből	155
Az Oakes-rejtély	156
Rácz-Rónay Károly emlékezete	158
Parlaghy Vilma (1863—1923)	161
Berkó D. Géza emlékezete	164
Kende Géza emlékezete	166
Feleký Károly esztendeje	167
Kassay Pál története	169
Kundtz Tivadar (1852—1937)	171
Levél Békeffi Lászlóhoz	172
Búcsú Rev. Szeghy Jánostól	174
Lebick János 80 éves	175

AMERIKAI TÖRTÉNETEK

New Jersey és a magyarok	179
Az „egyetlen” amerikai magyarok	181
Régi magyarok a Fehér Házban	184
A százéves Új-Buda, Iowában	192
Amerikai magyar milliomosok	197
Magyarok kivégzése Kubában	200
Petőfi amerikai fordítói	202
Rajkóhangverseny Washingtonban	203
Száz éves az amerikai magyar újságírás	205
Magyar pénzverők Amerikában	207
A 100 éves amerikai polgárháború	208

Szökött katonasors 1863-ban	211
Magyarok Gettysburgban	212
Maximilián magyarjai	214
Magyar képviselót a kongresszusba!	215
Egy régi magyar sztrájk	216
Amerikai magyar naptár 1902-ből	218
A nagy Trianon-ellenes tüntetés	219
Edmund Wilson emlékezete	221
Folytatja-e Amerika a saját forradalmát?	223

UTÓSZÓ
KISLEXIKON
NÉVMUTATÓ

225
227
239

ekonyvtar.sk-szeged.hu

BEVEZETÉS

ekonyvtar.sk-szegead.hu

BEVEZETÉS

ekonyvtar.sk-szeged.hu

Amikor 1914 nyarán hajója a fiumei kikötőből kifutott, még nem tudta, hogy már csak látogatóba fog hazatérni Magyarországra és szeretett szülővárosába, Szegedre. Papi szolgálatának kezdetén, röviddel azután, hogy a katolikus egyházat a reformátusra cserélte föl, a Szabolcs megyei Gégény falucska segédlelkésze lett. Itt olvasta a debreceni protestáns lapban a református konvent hírdetését, mely szerint amerikai magyar közösségekhez lelkipásztornak lehet jelentkezni. Széles látókörű, művelt fiatalember volt, akit már gimnazista kora óta érdekelt a külvilág. Ferenc öccse, kint élő nagybátyjuknak, Váradi Lajosnak hívására már 1906-ban a tengerentúlra távozott. Öbenné is föltámadt az érzés: beadta pályázatát. Szerencséjére a pittsburghi segédlelkészi állás még üres volt. Az Egyetemes Református Konventtől két évre kapott megbízással a zsebében így indult útnak az Újvilág felé.

[1]

Anyai, de részben apai ágon is, tősgyökeres szegedi családból származott. „Szegedi cívis polgárok, egyszerű alsóvárosi emberek ivadéka vagyok, akik ott éltek és haltak egy nagyon kis körzetben” — írta magáról. A Mátyás tér 19. számú házban látta meg a napvilágot 1888. október 18-án. Ősei „keményen dolgozó, ismeretlen emberek” voltak. Dédnagyapja, Farkas János az alsóvárosi templom kántora volt. Leánya, Farkas Erzsébet — Vasváry Ödön anyai nagyanyja — Váradi Antal pékmesternek lett a felesége. Régi családi házuk a róluk elnevezett Váradi utca elején állott, mígnem a nagy árvíz összedöntötte; ekkor költöztek át a Mátyás térre. Váradi Etelka (1862—1950), Vasváry Ödön édesanyja, Wiblitzhauser Gusztávhoz ment férjhez. A Váradi családnak egyik tagja, Váradi Ignác (1825—1907) — Vasváry Ödön nagyszüleinek testvére — maradandó nevet szerzett Szeged történetében. Honvéd főhadnagyként Perczel Miklós parancsnoksága alatt részt vett a szabadságharcban, majd az 1876-i és 1879-i árvíz idején mint „víz mérnök” jelentős szerepet játszott a város oltalmazásában. Az egyik legfontosabb védőhely, az ún. percsorai gát védelme közben tanúsított hősiességéért a Ferenc József-rend lovagja lett, később pedig városi főmérnök. A Wiblitzhauserek bajor eredetű, iparos családból származtak. Vasváry dédapja a 19. század első felében sörfőző volt Makón. Gyermekszülésben 1828-ban meghalt feleségének emlékét a makói belvárosi katolikus temető műemlék kápolnája őrzi. Ifjabb Wiblitzhauser János, ugyancsak sörfőző, a szegedi Váradi Antal testvérét, Veronikát vette feleségül. Fiuk, Gusztáv (1860—1893) — Vasváry Ödön apja — Péterváradon született, s a szegedi reáliskolába járt, majd alacsonyabb beosztású városi hivatalnokként dolgozott. Váradi Etelkával kötött házasságából három gyermek született: két fiú és egy lány. A szülők első unokatestvérek voltak.

Vasváry Ödön édesapja 33 esztendősen korábban tüdőbajban elhunyt. Özvegye, ki többé nem ment férjhez, saját édesanyjával együtt nevelte gyermekeit. Varrónó volt, és nehéz körülmények között, két keze munkájával kereste meg a család kenyerét. Vasváry Ödön az alsóvárosi Kazali-iskolában kezdte tanulmányait, ugyanott, ahová később a néprajztudós Bálint Sándor is járt. A második esztendő után, a millennium évében öccsével, Ferencel együtt a budai Klotild Szeretetháznak nevezett árvaházba és elemi iskolába adták a város költségén. Innen azonban a durva bánásmód miatt kétszer is megszökött. A fővárosból magával hozott kellemesebb élményei közül a legemlékezetesebb az volt számára, hogy gyermekfejjel megpillanthatta Ferenc Józsefet és Erzsébet királynét. Gimnáziumba 1899 és 1907 között Szegeden járt, a piaristákhoz. Kiváló tanárok tanították, szilárd „latinos-görögös” műveltséget adtak neki, amely a klasszikusok tanulmányozásán nyugodott. Olyan osztálytársai voltak, mint Löw Lipót, az európai híró szegedi főrabbi, Löw Immanuel fia vagy Sebestyén Endre, a későbbi neves műépítész. Személyesen ismerte a költő Juhász Gyulát, aki idősebb volt nála, de szintén ebbe a gimnáziumba járt: a többi „érett” diákkal együtt a Széchenyi téri korzón volt alkalma vasárnap délelőttönként találkozni vele. Néhány hónapig Vasváry is — akár barátja, Sík Endre — novicius volt Vácott, de középiskolai tanulmányait végül Szegeden fejezte be. A felső gimnáziumi osztályok idején buzgó látogatója volt a Somogyi-könyvtárnak, jól ismerte Reizner Jánost, Tömörkényt, Morát. Még le sem tette az érettségit, budapesti lapok — Jövendő, Hét, Vasárnapi Újság — közölték németből készített szépirodalmi fordításait. Amikor 1905-ben a Dugonics Társaság meghívására Ady Endre Szegeden járt, a városháza tanácstermének karzatáról — a diákság szokásos állóhelyéről — Vasváry is élénken figyelő részese volt annak az irodalmi délutánnak, melynek során a fiatal költő felolvasott új verseiből.

Bár gimnazista korában foglalkozott a gondolattal, hogy tanár lesz, sorsa — főként szegénysége — úgy rendelte, hogy egyházi pályára lépett: érettségi után papnövendék lett a temesvári szemináriumban. Teológus éveinek végén, 1911-ben családi nevét *Vasvári*-ra magyarosította; ebből lett Amerikában *Vasváry*. „Nem akartam ezzel a lehetetlen bajor névvel végigjárni az életemet” — vallotta. Fölszentelése után Glattfelder Gyula csanádi püspök Bátornyára nevezte ki segédlelkésznek. Részt vett az 1912-ben Bécsben tartott eucharisztikus világkongresszuson. Két évi szolgálat után, midőn rosszaláltak, hogy írogatott folyóiratokba, lapokba, Kisbecskerekre helyezték át, az egész egyházmegye legrosszabb kápláni helyére.¹ Sérelmei vitték el odáig, hogy áttérjen a református hitre. Elkéseredésében hazatért Szegedre, írt Balthazár Dezső püspöknek Debrecenbe, és ott le is tette a „különbözeti” vizsgát. „Az egyik fegyvernemtől átmentem a másik fegyvernembe” — vélekedett elhatározásáról, amelyet később sem bánt meg.

2

Amerikába távozásának időpontja véletlenül egybeesett — ahogy ő mondta — a „régii világ utolsó napjával”. Az Ultonia kivándorlóhajón 1914. június 27-én indult el Fiuméből.² Utána már csak egy hajó hagyhatta el a kikötőt: másnap, június 28-án történt a szarajevói merénylet, és kitört az első világháború. Sohasem felejtette életének ezt az epizódját. Hajója, lassan úszva lefelé az Adrián, három nap múlva a görögországi Patras kikötőjébe ért. Az utasok ott hallották meg először a szörnyű hírt.

¹ A Religio és a Katholikus Szemle c. lapokban jelentek meg írásai.

² Az Ultoniáról Tonelli Sándor írt könyvet „Ultonia” — egy kivándorló hajó története (Bp. 1929.) címmel.

Az egyik kivándorló csak ennyit mondott Vasváry jelenlétében: „Legalább nem fogja tovább üldözni a magyarokat!”³ Ettől kezdve Vasváryt a politika, a Monarchia és a Habsburgok ügye különösen érdekelte. Útitársát, egy budapesti hittanárt, aki turista útra ment azzal a szándékkal, hogy szeptemberre visszamegy, a háború hűszertendeig tartotta Amerikában. Az Ultoniát, amelyet később csapatszállításra használtak, elsüllyesztették.

Vasváry Ödönt több mint hat évtizedes tengerentúli működésének már az elején olyan személyiséggel hozta össze a véletlen, aki az ottani református egyház úttörő lelkipásztorainak egyike, az amerikai magyarság történetének jeles egyénisége volt. Kalassay Sándor (1869—1950) pittsburghi esperes, az Amerikai Magyar Református Egyesület alapítója volt ő, aki még 1895-ben került át Amerikába, s egyházszervezői, közzéleti, történetírói tevékenységével hatott ifjú segédlelkészének munkásságára. Kettejük kapcsolata akkor fűződött szorosabbra, amikor a világháború miatt Vasváry számára világossá vált, hogy nem térhet vissza Magyarországra, és 1916-ban feleségül vette főnökének művelt, amerikai születésű leányát, Kalassay Erzsébetet (1898—1980). Végleg az Egyesült Államok polgára lett. Ezekben az években feladatai közé tartozott a nagy ipari központot körülvevő tucatnyi bányásztelepülés nehéz körülmények között dolgozó magyarjainak lelki istápolása is. Rövidesen azonban Buffalóba, majd Spring dale-be hívták meg lelkésznek. 1921-ben ment vissza Pittsburghbe, most már Kalassay Sándor helyére. Apósa ugyanakkor az amerikai magyarságnak ma is fennálló, legnagyobb szeretetintézményét, a Bethlen Otthont alapította meg, és lett első igazgatója.

Pittsburgh után, 1927-től csaknem tíz évig, Vasváry a Cleveland West Side-i egyház lelkipásztoraként tevékenykedett. Mindig magyarlakta vidékeken és magyar ajkú gyülekezeteket szolgált. Munkájára nagy szükség volt, hiszen a századelő tömeges kivándorlásának következtében megduzzadt magyar népesség számára a legfőbb összetartó erőt az óhazából is támogató református egyház jelentette. Nemcsak pap volt: nyaranta és a hétféteken tanította a kivándorlók gyermekeit, részt vett a magyarok összetartását előmozdító kulturális és más közéleti események megszervezésében, lebonyolításában. Az ő kezdeményezésére hozták létre és rendezték be a pittsburghi egyetem Cathedral of Learning nevű központi épületében a „Magyar termet” a húszas évek közepén. Clevelandban — sikertelenül ugyan — a West Side kerület népes számú magyar lakossága 1931 júniusában a városi tanács tagjainak sorába jelölte. Közmegelegedést és megbecsülést keltő munkájáról a jelentősebb magyar nyelvű lapok — pl. a pittsburghi Magyarság — annak idején rendszeresen beszámoltak.

Főfoglalkozású lelkipásztori működése véget ért, amikor 1935-ben az Amerikai Magyar Református Egyesület főtisztviselőjévé nevezték ki Washingtonban. Ekkor családjával — leányával és fiával — együtt a fővárosba költözött, élete végéig ott lakott. Az intézmény, amelynek számvevője s egyben vezetőségi tagja lett, nem haszonra dolgozó, ún. fraternalis biztosító- és nyugdíjintézet volt. A harmincas években széles körű tevékenységet fejtett ki: biztosítási-segélyezési szerepén kívül tiszteletre méltó munkát végzett a nemzeti, a függetlenségi tradíciók, a magyar reformátusság progresszív hagyományainak ápolásában. Az 1907 óta hivatalos keretek között működő intézmény taglétszáma szerte az országban ekkoriban meghaladta a húszezret. Szociális tevékenységét, továbbá a tengerentúli magyarság nemzeti kultúrájának, hagyományainak ápolását utóbb felekezeti korlátok nélkül végezte. Vasváry e szervezet alkalmazásában állt egészen 1957-ig, nyugalomba vonulásáig. Sógorának, Tóth Bélának kérésére azonban 1959-től újabb feladatot vállalt magára: a 180 km-re

³ Vasváry Ö.: Ferenc Ferdinánd száz éve. Szabadság, 1964. jan. 6.

levő kisváros, Coatesville magyar egyházközösségének lett ún. beszolgáló lelkésze. Tíz éven keresztül úgy autózott át minden vasárnap istentiszteletet tartani, egészen 81 éves koráig, amikor betegsége és műtétei ezt nem tették tovább lehetővé. „Nagyon ritka ám odakint a kétnyelvű lelképásztor” — magyarázta merész vállalkozását.

Halála előtt egy évvel ezt írta: „Amikor 62 esztendővel ezelőtt Amerikába kerültem, a »melting pot« elmélete volt nagy divatban, amely szerint valami nagy »olvasztó fazék« segítségével kell a kisebbségeket beleolvasztani az amerikai nemzettestbe, mégpedig minél gyorsabban. Az elmélet a gyakorlatban nem vált be, mert rövidesen nyilvánvalóvá lett, hogy a beolvasztást sem siettetni, sem megakadályozni nem lehet. Az amerikaivá alakulásnak a maga természetes folyamatán kell keresztülmennie, ami ha türelemmel kivárjuk, minden különösebb erőfeszítés nélkül is meghozza a maga gyümölcsét.”⁴ Vasváry Ödön gondolkodásában, cselekedeteiben élete végéig magyar tudott maradni. Önmaga szilárdan kitartott: munkája mindvégig a magyar közösségek, a magyar szellem fennmaradását szolgálta tengeren túl is. Felesége, aki már második generációs volt, szintén részt vett a magyar életben. A második világháború alatt az Egyesült Államok Hadügyi Tájékoztató Hivatalának fordító-tolmacs munkatársaként dolgozott, majd 1954 és 1969 között Nagy Ferenc egykori miniszterelnök titkárnőjének teendőit látta el. Asszony lányuk és nős fiuk törve beszélnek a magyart; unokái már egy szót sem tudnak...

3

Amikor fiatalon Pittsburghbe érkezett, tudomására jutott, hogy amerikai tartózkodása során Kossuth Lajos is megfordult ebben a városban. Ottjártát számos emlék őrizte, így egy idő után Vasváry érdeklődésből gyűjtögetni kezdte a kezébe akadó újságcikkeket, fényképeket, dokumentumokat. Úgysem törődik senki ezekkel az ereklyékkel — gondolta, s az évek múlásával együtt érlelődött meg benne a leletmentő szándék: összegyűjteni mindazt, ami az amerikai magyarság, a magyar—amerikai kapcsolatok történetére vonatkozik. Maga sem sejtette még ekkor, a húszas évek közepén, hogy kutató szenvedélye központi szerepet fog játszani életében, s mire megöregszik, gyűjteményéből a források és dokumentumok páratlan gazdagságú tárháza fog kialakulni. Több akart lenni „egyszerű” bevándorlónál. Úgy érezte, hogy az Amerikában élő magyar etnikai csoportnak, egyszersmind új, sok nemzetiségű hazájának akkor tesz maradandó szolgálatot, ha kutatja, s krónikásként megőrökíti a közös múlt emlékeit. Fél évszázadon át tartó, időt, energiát s anyagi áldozatot nem kímélő adatgyűjtő tevékenységének lett az eredménye az a hagyaték, amely napjainkra a tengerentúli magyarság kutatásának nélkülözhetetlen forrása. Mert Vasváry Ödön életműve a hivatásos történész elhivatottságával vetekszik. Igyekezett átfogni a magyar—amerikai kapcsolatoknak, különösen az amerikai magyarságnak teljes történetét, a 16. századi Budai Parmenius István útjától kezdve szinte a jelenig. Amikor egy barátja azt javasolta neki, írja meg az amerikai magyarság „oknyomozó” történetét, 1975. március 4-én ezt válaszolta: „Valamikor természetesen gondoltam erre. Munkám alatt azonban hamarosan rájöttem, hogy előbb sokkal több anyagnak kell összegyűlni, amiből dolgozni lehessen. Az anyag gyűlt, én állandóan dolgoztam, sokat írtam is, de végeredményben az anyaggyűjtés rabja lettem, s az igazi nagy munkára mindig kevesebbet gondolhattam. Így meg kell elégednem azzal a tudattal, hogy munkám eredménye, gyűjteményem, lényeges segítség lesz azok számára, akik a »nagy munkát« valamikor végezni fogják.”

⁴ Szabadság, 1976. szept. 24.

Hagyatéka — a tárgykör kimeríthetetlen gazdagságának köszönhetően — mennyiségénél fogva is terjedelmes és sokrétű. Legjelentősebb része, az *adattár*, 436 irattartókötetet tölt be: feljegyzéseket, dokumentumokat, sajtócikkeket, kéziratokat, levelezési anyagot, fényképeket, fénymásolatokat és egyéb nyomtatványokat tartalmaz. Publikációs tevékenységének eredménye az a mintegy ezer cikk és tanulmány, melyek híven tükrözik szerzőjük közkinccsé tevő, „krónikási” szándékát, tudományos ismeretterjesztő tevékenységét. Legfontosabb ezek közül talán az önálló kötetként, angolul és magyarul megjelent *Lincoln magyar hősei*⁵ című lexikális műve, amely az észak-amerikai polgárháborúban részt vevő magyarok életrajzának alapvető forráskiadványa. A hagyatékhhoz tartozik továbbá a témára vonatkozó, muzeális darabokat is felölelő könyvállomány és évkönyvgyűjtemény.

Utolsó magyarországi látogatásakor, 1974. szeptember 17-én a Somogyi-könyvtárban tartott előadásában Vasváry Ödön nem csekély büszkeséggel állapította meg: „A magyarságnak igen jó neve van odakint [...] A magyar kultúrának, a magyar életnek, a magyar életfelfogásnak, a magyar irodalomnak, a magyar tudománynak olyan befolyása van az amerikai életre, amilyen befolyással egyetlenegy kisebb nemzet sem dicsekedhetik.” Valóban, túlzás nélkül mondhatjuk, hogy az Egyesült Államok általános fejlődésében, különösen kulturális és tudományos életében, a világ hozzánk hasonlóan kis nemzetei közül egy sem játszott olyan jelentős szerepet, mint a magyar. Gondoljunk a függetlenségi háború magyar hőseire, élükön Kovács Mihály ezredessel, a könnyűlovasság kiképzőjével; a Kossuth-emigráció tagjaira, akik tömegesen vettek részt Észak és Dél testvérháborújában a haladó erők oldalán. Közülük nem egy — mint Asbóth Sándor, Stahel-Számwald Gyula — tábornoki rangig emelkedett Lincoln seregében, majd fontos állami tisztségeket töltött be. Azok mellett, akik karddal védelmezték a haladás ügyét, nem kevés részük volt még az ország építésében a századfordulón érkezett magyar kivándorlóknak, akik farmerként vagy bányászként, a munkásosztály tagjaiként álltak helyt a féktelen kizsákmányolás dicstelen éveiben. Népünk elszármazott fiai figyelemreméltó egyéni teljesítményeket is fel tudtak mutatni új hazájukban. Képességeik, tehetségük kibontakoztatásában idehaza az elmoradott társadalmi és gazdasági viszonyok vagy éppen a politikai üldöztetés, a fasizmus akadályozták őket. A bortermeléséről híres Kaliforniában például a szőlőkultúra meghonosítója a 19. század közepén Haraszthy Ágoston volt. A polgárháború utolsó évében érkezett New Yorkba Pulitzer József, a reformer újságíró és világhírű lapkiadó politikus. Sokszoros milliósos volt, ám nevét az általa alapított egyetemi fakultással és díjakkal írta be Amerika művelődéstörténetébe. Földije volt Galamb József, a Ford-művek első főmérnöke, a híres T-modell legfőbb tervezője, az automobilizmus egyik úttörője. A művészeti életben a 20. században a magyar jelenlétet olyan nevek fémjelzik, mint Zukor Adolf, Doráti Antal, Ormándy Jenő, Moholy-Nagy László vagy Breuer Marcell. A tudósok, feltalálók közül maradandót alkotott választott hazájában, és ezzel tiszteletet vívott ki a magyar névnek pl. Goldmark Péter, Kármán Tódor, Neumann János, Szilárd Leó, Teller Ede, Wigner Jenő.

A két nép kapcsolattörténetében kiemelkedő, s az amerikai magyarok adatainak gyűjtése közben Vasváry számára talán a legkedvesebb téma: Kossuth egyesült államokbeli látogatása 1851/52-ben. Az eseményhez való vonzódását mi sem bizonyítja jobban, mint az ezzel kapcsolatban összegyűjtött 34 kötetnyi adat és számos könyv, valamint a száznál is több általa írott cikk, amely hagyatékában megtalálható. Behatóan tanulmányozta és jórészt feldolgozta Kossuth tengerentúli útjának előzményeit, diplomáciai tevékenységét, amerikai tartózkodásának körülményeit, a kor politiku-

⁵ Washington D. C., 1939.

saihoz, a kormányhoz, a kongresszushoz való viszonyát, beszédeit és cikkeit. Igyekezett „leltárba” venni mindazokat az emlékeket, amelyeket a „nemzet vendége” hagyott maga után az amerikai nép köztudatában, és amelyek közül nem egy máig is fennmaradt történetírói, irodalmi, képzőművészeti, zenei alkotásokban, földrajzi nevekben vagy tárgyi emlékekben, dokumentumokban. Vasváry találta meg Long kapitánynak — a Kossuthot Törökországból elszállító amerikai fregatt, a Mississippi parancsnokának — saját kezű, egész kötetre menő hivatalos jelentéseit az Újvilágba vezető tengeri út érdekes körülményeiről. A Kossuth emlékét mindig is dédelgető amerikai magyarság számára 1952-ben örömteli meglepetés volt Vasvárynak egy másik felfedezése is. Megtalálta Kossuthnak és emigránstársainak Walter Gould által 1851-ben festett portréit. E képek léte nem volt titok — László Károly írt naplójában keletkezésükről —, de hollétük addig ismeretlen volt. A tehetséges amerikai művész még kiutahiai tartózkodásuk idején festette meg Kossuthot és környezetének jelentősebb tagjait, mint például Batthyány Kázmért, Perczel Mórt, Wysocki Józsefet, Asbóth Sándort, Ács Gedeont és másokat. Kossuth tengerentúli útjának pontosan a századik évfordulóján találta meg őket sértetlenül Vasváry Philadelphióban, a Pennsylvániai Történelmi Társulat épületének pincéjében. A Kossuthról festett olajképet pl. annak idején László Károly így írta le: „Kossuth Lajos életnagyságú mellképe kardkötésig, fekete zsinórzatú atillában, ezüstrojtos nyakkendővel, a vállán veres bársonymentével. A kép tökéletesen hű. Méltóságteljes, vidám, reményderített arcot mutat: a kép nézésén az ember elmerülve, azt szinte mosolyogni, szinte szólni látja.”⁶ Kossuth száz évig porosodó portréja azóta a Református Egyesület washingtoni központi épületének, a Kossuth-háznak a díszé.

Életének talán legutolsó cikkében, amely az Amerikai Magyar Világ 1977. május 1-jei számában jelent meg, Vasváry ezt írta: „63 esztendőes amerikai életem legnagyobb részét, most már 41 esztendőt, Washingtonban éltem le. Ez a leghosszabb időszak, amit egy városban töltöttem, de egyúttal a legeredményesebb is. Csak ebben a városban folytathattam sikerrel azt a kutatómunkát, amely az amerikai magyarság történetének emlékeit igyekszik megmenteni a jövő számára. Újabbán sok oldalról mutatkozik érdeklődés, hogy az amerikai nép mindig többet akar megismerni kisebbségi csoportjainak életéből, múltjából, kultúrájából. Ez a tény magában alapos ok arra nézve, hogy a kisebbségi csoportok maguk is kutassák múltjukat.” A fővárosban leélt hosszú évek során csakugyan lankadatlan lelkesedéssel és szellemi frissességgel kutatott, levelezett, gyarapította gyűjteményét. Legfőbb kutatóhelye a Kongresszusi Könyvtár volt (szabad bejárása volt még a raktárakba is), de kapcsolatban állott szinte minden jelentősebb kutatóval, intézménnyel, szervezettel, aki vagy amely az amerikai magyarság életével, történetével foglalkozott. Tudományos munkássága elismeréséül a tekintélyes kulturális alapítvány, az American Hungarian Foundation 1974-ben az Abrahám Lincoln-díjjal tüntette ki, gyűjteményét pedig mikrofilmre vette. Eszterhás István ekkoriban írta róla e sorokat: „Aki az amerikai magyar élet jelene és múltja, történelme, a kezdet és az eredmény kutatásában bárhonnán is elindul, kutatás közben bizonyosan eljut előbb-utóbb Vasváry Ödönhöz, az amerikai magyar történelem élő kútforrásához, tudójához és tudósához.”⁷ A hetvenes évek első felében még foglalkoztatta az a gondolat, hogy kézikönyvként megírja s megjelenti a magyar—amerikai kutatás útmutatóját *Bevezetés az amerikai magyarságtudományba* címmel. Tervét azonban fogyatkozó fizikai ereje s a várt külső támogatás

⁶ László Károly: Napló-töredék az 1849-iki menekülteket, internáltakat, különösen Kossuthot és környezetét illetően, Törökországban és az Amerikai Egyesült Államokban. Bp. 1887. 77—79. p.

⁷ Katolikus Magyarok Vasárnapja (Youngstown, Ohio), 1975. márc. 30.

elmaradása miatt kénytelen volt feladni. A munka az anyaggyűjtés stádiumában maradt.

Magyarország dolgait kintről mindig figyelemmel kísérte, szülővárosának fejlődése kivándorlása után is érdekelte. Röviddel az első világháború után például, amikor a magyar pénz értéke nagyon leromlott, tudomására jutott Móra Ferenc panaszkodása, amiért nem tudta H. G. Wells *Világtörténet*-ét beszerezni. Londonból küldött neki ajándékba egy példányt, mire a Szegedi Napló ezt a gesztust felhasábos „tirádával” méltatta. Vasvárynak később alkalma volt Wellsszel személyesen is beszélgetni, és megemlítette neki, Szegeden milyen nagy becsben tartották művét, és hogyan hálakodtak érte. Az író szellemesen csak ennyit válaszolt: „Valószínűleg megkaptam az utána járó egy shilling jutalékomat.”⁸

Vasváry első ízben 1928-ban látogatott haza. Ez az év volt a New York-i Kossuth-szobor leleplezésének és a vele kapcsolatos magyarországi zarándoklátnak az eszten-deje. Az ünnepi eseményre több száz tagú hivatalos küldöttség ment Magyarországról Amerikába, amelyeket Pittsburghben és Clevelandben különösen nagyszabású fogad-tatásban részesítettek. Ennek viszonzásaként az amerikai magyarok is népes küldöt-tséget indítottak az óhazába; ennek volt tagja feleségével Vasváry. A tengerentúli magyarokkal való kapcsolattól gazdasági előnyöket remélve, az egykori kivándorló-kat és leszármazottaikat Budapesten a legmagasabb szinten fogadták. A várbeli fogadáson maga Horthy köszöntötte őket. Ez alkalommal Vasváry is kezet fogott, és pár szót váltott a kormányzóval — amint egyik visszaemlékezésében olvasható.⁹ A Délmagyarország 1928. szeptember 16-i híradása szerint visszatérése előtt, több heti szegedi tartózkodása végeztével, szülővárosa kis ünnepségen búcsúztatta most már végleg elszakadó fiát. A második világháború alatt azonban — midőn Magyar-ország ismét hadiállapotba került befogadó hazájával — Vasváry tisztán látta a fa-siszta magyar kormánytnak az amerikai magyarok politikai megnyerésére indított, leplezett propagandáját. Erkölcsi kötelességének érezte, hogy a kifelé irányuló „díz-magyaros náci propaganda” veszélyeire újságcikkkel hívja föl a közvélemény figyelmét, az Amerikai Magyar Szövetség felelős vezetőinek pedig 1942. június 25-én levélben tiltakozott e politikával való szimpátiájuk ellen.¹⁰

4

Legközelebb már a felszabadulás után járt Magyarországon. A hatvanas években többször is hazalátogatott szülővárosába, és örömmel nyugtázta fejlődését. Amikor 1961-ben felkereste a Somogyi-könyvtárat, először merült föl annak a gondolata, hogy gyűjteményét Szegednek adományozza. A javaslat Péter Lászlótól, az intézmény tudományos főmunkatársától származott. A következő alkalommal, 1963 júliusában értékes Jókai-kéziratot ajándékozott a könyvtárnak. A *Mire megvénülünk* című regény javának kézírata — amelyet Vasváry évtizedekkel előbb egy amerikai magyartól vásárolt — időben érkezett az éppen készülő kritikai kiadáshoz. Gyűjteményére vonatkozó ígéretét 1966. évi látogatásakor szóban megerősítette, majd 1972-ben elküldte adománylevelét is. A Magyar Népköztársaság washingtoni nagykövetségén hitelesített dokumentumban kijelentette, hogy több száz kötetes adatgyűjteményét teljes magánkönyvtárával együtt halála után a szegedi Somogyi-könyvtárnak hagyományozza, azzal, hogy egyedüli és kizárólagos tulajdonosa legyen, mert ez az intéz-

⁸ Vasváry Ö. levele Péter Lászlóhoz, 1971. jún. 2-án. Vasváry-gyűjtemény + P2/a:26.

⁹ Vasváry-gyűjtemény + H2:7.

¹⁰ Vasváry-gyűjtemény + A1:57—58.

mény volt az, „amely megnyitotta előttem, mint iskolásfiú előtt a könyvek titokzatos és csodálatos világát.” Az adománylevelét így folytatódik: „A könyvtár, amely így egy, a maga nemében egyedülálló gyűjtemény birtokosa lesz, hitem szerint továbbra is néhai Somogyi Károly, Reizner János, Tömörkény István, Móra Ferenc és méltó utódaik szellemében lesz segítségére mindazoknak, akik kutatni fogják az amerikai magyarság történetét.”

A gyűjtemény sorsára vonatkozó döntésének több összetevője van. Az övéhez hasonló, nagy amerikai magyar gyűjtemények voltak még a második világháború előtt Pivány Jenő, Feleky Károly, majd a New York-i Magyar Tájékoztató Könyvtár birtokában, de ezek a történelem viharaiiban mind szétszóródtak, megsemmisültek. A biztonságos elhelyezés vágyán túl, az óhaza mellett szólt még az az érv is, amelyet maga így fogalmazott meg: „a külföldi magyarság hozzátartozik, elválaszthatatlanul, a magyar nemzettesthez.” Tudta — hiszen maga is szoros kapcsolatban állt számos itthoni történésszel, tudományos kutatóval, intézménnyel —, hogy az utóbbi időben az amerikai magyar etnikum történelmi hátterére vonatkozó, valamint az országaink közötti kapcsolattörténeti kutatások ismét fellendültek Magyarországon is. (Az 1980. évi népszámlálás szerint az Egyesült Államoknak 1 776 000 polgára vallotta magát részben vagy teljesen magyar származásúnak.) Nem kételkedett tehát abban, hogy gyűjteményét a hozzáértők idehaza is meg fogják becsülni. Utolsó szegedi, egyben magyarországi látogatásakor — a Magyarok Világszövetsége hívta meg —, 1974 szeptemberében a Somogyi-könyvtár olvasótermében hallgatósága előtt ezekkel a szavakkal „dedikálta” adományát szülővárosának: „Legyen ez a gyűjtemény valódi forrása annak a kutatásnak, amely az idegében szakadt magyarok életét és történetét van hivatva megítélni és rögzíteni a történelem számára.” Gyűjteményét — nagy beteg is — egészen 1977. július 12-én bekövetkezett haláláig gyarapította, rendezte, fejlesztette. Hagyatéka 1978-ban érkezett meg Szegedre. Meggyőződése volt, hogy noha az amerikai magyarság „egyéneiben bizony elmúlik, de nem múlik el azokban az intézményekben, amelyekbe a szívét, a lelkét, az esztét. a munkáját és sokszor a pénzét is beletette.”

[5]

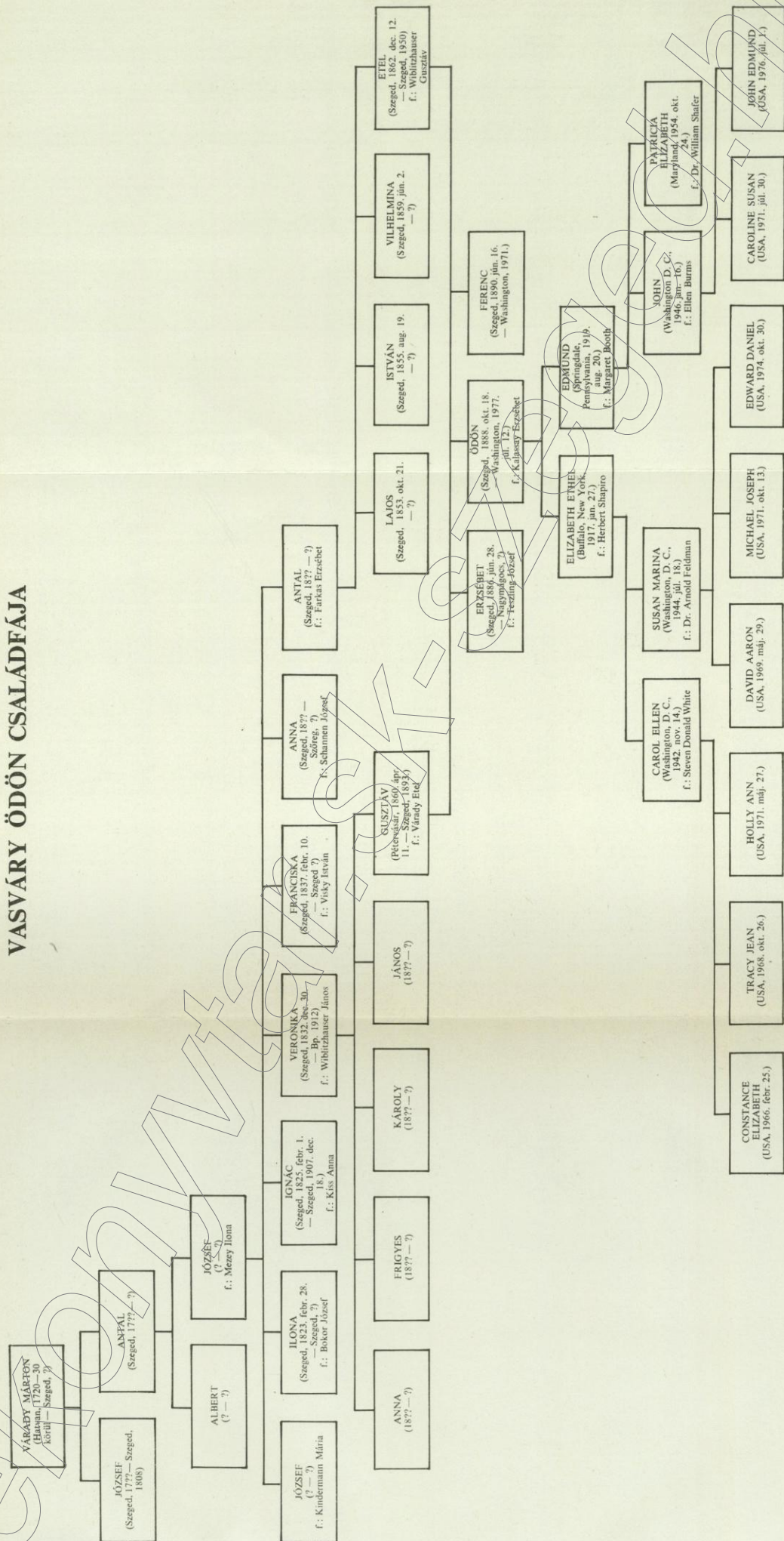
Publikációs tevékenysége igen szerteágazó volt. Már 1929-ben, miután az „amerikai Debrécen”, Cleveland lelkipásztora lett, egy éven át tartó cikksorozata jelent meg a Szabadság című napilapban (később lett hetilap). Bibliái tárgyú „elmélgedéseit”, melyek a magyarság összetartását sugalmazták, több összegyűjtve, önálló kötet formájában is kiadta *Virág a kocsiúton* címmel.¹¹ Egyre gyakrabban írt tengerentúli magyar lapokba, folyóiratokba, évkönyvekbe a legkülönbözőbb óhazai és amerikai magyar témákról. Szerkesztője volt több kiadványnak. A negyvenes években társszerzője volt a Testvériség-nek, a Református Egyesület hivatalos lapjának, washingtoni levelezője az Amerikai Magyar Népszavá-nak, de különféle rádióadások (pl. Amerika Hangja) részére is készített cikkeket. Történelmi, irodalmi, művelődéstörténeti és egyéb tárgyú írásainak száma ezer körül mozog. Legtöbb a washingtoni Új Magyar Út-ban, továbbá Gombos Zoltán ismert hetilapjában, a Szabadságban,¹² az Amerikai Magyar Népszavában,¹³ valamint az Amerikai Magyar Világ hasábjain

¹¹ Washington D. C., 1939.

¹² Kohányi Tihamér alapította 1891-ben Clevelandben.

¹³ Berkó D. Géza alapította 1899-ben azzal, hogy megvásárolta a New Yorkban 1895—1898 között megjelenő Amerikai Népszavát, az amerikai magyar szocialisták első lapját.

VASVÁRY ÖDÖN CSALÁDFÁJA

jelent meg. Ez utóbbi újságok még a hetvenes években is rendszeresen, havonta közöltek tőle egy-egy cikket, hiszen az amerikai magyarság történetéről és a magyarokról mindig volt mondanivalója. Cikkeinek tekintélyes része az amerikai magyar múlt jeles évfordulóihoz kapcsolódott: a függetlenségi háborúhoz, Kossuth tengerentúli utazásához, a polgárháborúhoz, vagy megemlékezés volt kiemelkedő történelmi személyiségekről. Szép stílusú, tárgyilagos, tiszta okfejtésű írásaival nemcsak az évfordulókat és az eseményeket idézte föl, hanem a fel-feltünetező, tehetséges írókat, költőket, művészeket is népszerűsítette. A kulturális élet „nagy figyelője” volt; az óhazai szakirodalmat is nyomon követte, sőt esetenként ismertette és kritikai észrevételekkel illette. Nélküle, a rá jellemző igazságszeretet és történelmi hűség nélkül, a múltnak számos eseménye, értékes szereplője, alkotója maradt volna pontatlan vagy téves megvilágításban az amerikai magyarok előtt.

A tengerentúli magyarság történetével foglalkozó első jelentősebb tanulmány Márki Sándor kolozsvári, később szegedi egyetemi tanár tollából, 1893-ban látott napvilágot a Földrajzi Közlemények hasábjain. Ezután azonban a 20. század első felében a szaktudományok — történelem, irodalomtörténet, művelődéstörténet, néprajz — hivatásos művelői sem az Egyesült Államokban, sem pedig Magyarországon nem tulajdonítottak kellő jelentőséget az Amerikában élő magyar népcsoport történetét átfogó vizsgálatoknak. Mint historikusét, Vasváry Ödön helyét az amerikai magyar történelemkutatás úttörői között kell számontartanunk. Abba a sorba illik, amelyet Pivány Jenő, Feleký Károly, Rácý-Rónay Károly, Kendé Géza, Ács Tivadar és Lengyel Emil neve fémjelez. Vasváry, akárcsak elődei, Pivány, Feleký vagy Rácý-Rónay, „amatőr” történész, az amerikai magyar múlt szerelmese, forrásgyűjtője és részben feldolgozója volt. Noha ő sem volt képes az amerikai magyarság történetének nagyobb lélegzetű, szintetizáló összefoglalására — az először Kendének, majd Lengyelnek sikerült —, műveivel jelentős szerepet töltött be az amerikai magyar történelemkutatás továbbfejlesztésében. A már említett *Lincoln magyar hősei* című könyve után írott hosszabb történelmi tárgyú tanulmányai közül *Az amerikai magyarság története*,¹⁴ valamint a polgárháborús magyar részvételről közreadott második összeállítás érdemelnek e helyt még említést. Ez utóbbi, melynek címe *Lincoln és a magyarok*, az újabb kutatási eredmények felhasználásával tizenkét fejezetben, 1961 és 1964 között a William Penn Fraternális Egyesület (Pittsburgh) havi folyóiratában jelent meg. Jóllehet e munkák s történelmi tárgyú cikkeinek egy része még a régi, önképzett, faktografikus történészek módszerével íródtak, adatszerű összegzéseikkel nélkülözhetetlen alapkövei későbbi monográfiáknak. Puskás Julianna *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880—1940* című nagyszabású, tudományos mélységű szintézisének előkészítése során maga is nem csekély mértékben támaszkodott Vasváry anyagára.

Ugyanakkor Vasváry Ödön mégsem csupán gyűjtője és publikálója volt a történelmi adatoknak. Olyan krónikás volt ő, aki 63 esztendei állandó jelenlétével közvetlen közlő szemlélhette a kivándorlók és leszármazottaik sorsát. A tengerentúli magyar egyházi és világi szervezetek szorgos tagjaként és egyik vezetőjeként átláthatta sorstársainak minden sikerét és kudarcát, a sajtóhoz fűződő szoros kapcsolata révén pedig figyelemmel kísérhette az amerikai magyarság politikai és kulturális életének valamennyi rezdülését. Újságcikkeiben tapasztalatait tehát első kézből adhatta közre, és örökíthette meg az utókor számára olyan időszakban, melynek sokoldalú ábrázolásával történetírásunk még adós. Különösen nagy forrásértékűek azok az írásai, melyek akkor keletkeztek, vagy mozgalmasság életének arról a szakaszáról szólnak, ami-

¹⁴ Az Amerikai Magyar Népszava aranyjubiléumi albuma. New York, 1950.

kor Washingtonban a Református Egyesület központjában dolgozott, s mint vezető vehetett részt a közéletben. Azokról a nevezetesebb eseményekről, melyeken maga is jelen volt, rendszeresen elküldte beszámolóját az Amerikai Magyar Népszavának vagy más magyar lapoknak. Mint laptudósító közéleti személyiség többször megfordult a Fehér Házban, ott volt Roosevelt elnök sajtókonferenciáin, találkozott Trumannel, és az akkor még alelnök Nixonnal. (A régi elnökök közül egyébként kezét fogott, és beszélgetett vele Wilson és Coolidge is.) Emlékezetes epizód volt például Habsburg Ottóval való személyes találkozója, amikor is az utolsó magyar király utódja 1940-ben felkereste a Református Egyesület székházát, majd részt vett egy március 15-i ünnepségen.¹⁵ Élményeiről Vasváry megannyi érdekes cikkében számolt be, melyek segítségével az olvasó jó keresztmetszetet nyerhet „magyar Amerikáról”.

Nyolcvan esztendő s régen elmúlt már — mégis, szinte minden nap elindult munkájára a fővárosi könyvtárakba és levéltárakba — amikor újabb elhatározás érlelődött meg benne: megírni és kiadni Kováts Mihály történelmi életrajzát! Ezúttal Bakó Elemérrel, a Kongresszusi Könyvtár munkatársával) közösen szerkesztett, angol nyelvű könyvet tervezett, mégpedig a függetlenségi háború kétszázadik évfordulójára. Amikor 1974 táján élete utolsó nagy vállalkozásába fogott, bízott benne, hogy a gyűjteményében fölhalmozott tíz kötetnyi ismeretanyag jó alap lesz az első Kováts-monográfia megírásához. A témában járatos volt, s a függetlenségi háború magyar hőseinek alakja mindig is közel állt szívéhez. Bár Kováts ezredes „fölfedezése” a történettudomány számára Pivány Jenő érdeme, több évtizedes kutatómunkája során Vasváry Ödön volt az, aki a rá vonatkozó alapvető amerikai dokumentumokat felszínre hozta és publikálta. Még 1939-ben Philadelphiában, az Amerikai Filozófiai Társaság irattárában ő bukkant rá arra a latin nyelvű levélre is, melyet a hős írt Franklin Benjáminnak 1777 januárjában a franciaországi Bordeaux-ból, és amelyben — magát egyértelműen magyarnak nevezve — felajánlotta szolgálatait az amerikai függetlenség oldalán. A Pulaski-légió másodparancsnokával kapcsolatban újabb, nem várt adatok is napvilágra kerültek, ami persze késleltette a szerzőpár munkájának megjelenését. A mű vázlatosan összeállt, azonban Vasváry életében nem készülhetett el. Az 1976—77 telén ismét rátoró betegség, amely immár végzetesnek bizonyult, örökre kiragadta kezéből a tollat. (Azóta más szerzők adtak közre részletes Kováts-monográfiákat és regényeket.)

Vasváry Ödön, kút Berecz Árpád chicagói magyar református lelkész az 1977. évi budapesti anyanyelvi konferencián — némi túlzással — a „legnagyobb amerikai magyarnak” nevezett, így vallott önmagáról: „Ha valaki a teljes igazságot akarja mondani rólam, elég, ha azt mondja, amit Márk evangéliumában olvasunk: »Megtette, ami tőle telt.« Többet senki sem tehet, de ennyit megtenni minden embernek kötelessége.”¹⁶ Életművének, munkásságának ismeretében órála csakugyan elmondhatók halálos agyán kiejtett utolsó szavai: „Nem éltem hiába!”

Emlékét, hagyatékát idehaza szülővárosának könyvtára ma híven őrzi és ápolja. A modern üvegpalatában különgyűjteményként kezelt becses örökség megérkezése után mindjárt fölkelte a hazai kutatók érdeklődését. A sajtóban tájékoztató cikkek, tanulmányok láttak róla napvilágot; a rádió és a televízió is bemutatta. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének támogatásával e sorok írója elvégezte az adattár és a könyvvállomány bibliográfiai feldolgozását. Ennek eredménye a *Mutató a Vasváry-gyűjteményhez* című kiadvány, amely 1984-ben A Somogyi-könyvtár kiadványai című sorozat 30. köteteként jelent meg, hogy eligazítsa a külön-

¹⁵ Vasváry Ö.: Ottó főherceg a washingtoni Kossuth Házban, Amerikai Magyar Népszava 1940. márc. 9-i tudósítása. Vasváry-gyűjtemény + HAB: 21—22.

¹⁶ Szabadság, 1967. nov. 2.

féle amerikai magyar témák után búvárkodókat. Az intézmény szívéen viseli a gyűjtemény lehetőség szerinti továbbfejlesztését: eszközeihez mért szerénységgel igyekszik állományát újabb tudományos művekkel gyarapítani, hazai és tengerentúli adományokkal, kiadványokkal, információs anyagokkal gazdagítani. Vasváry Ödön írásainak válogatott közreadását születésének századik évfordulója tette különösen időszerűvé. A sajtó alá rendezés az eredeti kéziratok alapján, a mai magyar helyesírás alkalmazásával készült abban a reményben, hogy az így összeállt kötetet érdeklődéssel forgatja majd minden olvasó.

DR. CSILLAG ANDRÁS

FORRÁSOK

- Vasváry-gyűjtemény: levelek, újságcikkek, feljegyzések stb.
Az amerikai magyarság történetének kutatása. Vasváry Ödön előadása a Somogyi-könyvtárban 1974. szept. 17-én = Somogyi-könyvtári műhely, 1975/4.
Vasváry Ödön: Gyűjteményemről = Somogyi-könyvtári híradó, 1971/3.
Péter László: A Somogyi-könyvtár második adománylevele = Délmagyarország, 1972. júl. 2. Ua. Könyvtáros, 1973/2.
Péter László: Beszélgetés Vasváry Ödönnel. (Szöveg, 1974. szept. 19.) = Somogyi-könyvtári műhely, 1977/1—4.
Péter László: A Vasváry-gyűjtemény a szegedi Somogyi-könyvtárban = Hungarológiai Értesítő, 1982/1—4.
Csillag András: The Edmund Vasváry Collection = Hungarian Studies, 1/1 (1985).
Csillag András: Mutató a Vasváry-gyűjteményhez. Szeged, 1984. (A Somogyi-könyvtár kiadványai 30.)
Várdy Béla: Az amerikai—magyar történelmi kutatás úttörői = Magyar Hírek, 1982. febr. 6.
Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880—1940. Bp. 1982.

ekönyvtar.sk-szeged.hu

ÉLETEM

ekonyvtar.sk-szeged.hu

ÉLETEM

ekonyvtar.sk-szeged.hu

1941-ben lesz húsz esztendeje, hogy az Amerikai Magyar Református Egyesület árvaháza, az első magyar árvaház Amerikában, megnyílt a pennsylvaniai Ligonierben. Az intézetet ismertem még mielőtt megnyílt volna, ott voltam a megnyitási ünnepen, mint a szomszédos pittsburghi református egyház lelkipásztora, s azóta számtalanszor megfordultam benne. Ismerem múltjának, fejlődésének minden mozzanatát, a szellemet, amely áthatotta, az életet, amely falai között folyik, az ellátást, bánásmódot, amelyben a gyermekek részesülnek.

Valahányszor falai közé lépek, mindig eszembe jut, hogy én is árva gyerek voltam, sőt: három esztendőt egy magyarországi árvaházban töltöttem. Ennek a három esztendőnek emlékei ma is kísérek. Ebben a cikkben elmondok egyetmást ezekből az emlékekből, minden keserűség vagy túlzás nélkül, valódi neveket említve, teljes igazsággal, de egyúttal abban a reményben, hogy ha e sorok valaha a szóban forgó magyarországi árvaház vezetőinek vagy partfogóinak szeme elé kerülnének, nem fognak benne egyebet látni egyszerű, de igaz visszaemlékezéseknél, amelyeknek nem célja az azóta bizonyosan megjavított múlt felhánytorgatása. Meg vagyok ugyanis győződve afelől, hogy ez az intézet nemes és szükséges munkát folytat, s ha a múltban voltak hibái a benne uralkodó rendszernek, azokat réges-régen jóvátették.

E sorok írásával inkább az a célom, hogy aki olvassa őket, különösen ha ismeri az amerikai magyar reformátusság árvaházának belső életét, lássa meg azt a szinte alig leírható különbséget, amely a régi idők magyarországi árvaházi növendékeinek és az amerikai magyar reformátusság által gondozott árváknak sorsa között fennáll.

Negyvennégy esztendeje múlt szeptemberben, hogy édesanyánk felvitt bennünket, Feri öcsémet* és engemet Budapestre, hogy otthagyjon a budai Városmajor utcában levő Klotild Szeretetházban. Én akkor nyolc esztendősem még nem voltam egészen, az öcsém hat. Én már a harmadik elemi iskolába mentem, az öcsém pedig az elsőbe. 1896, az ezeréves millennium esztendeje volt.

Édesapánk három esztendővel azelőtt halt meg, három apró gyermekkel hagyva anyánkat, akik között én voltam a legnagyobb, akkor ötéves. A régi családi házat a Váradi utcában (ma 78 éves édesanyám Váradi leány) az árvíz döntötte össze 1879-ben. Utána ugyanarra a helyre másikat építettek, de mivel az új ház beleesett valami városrendezési útvonalba, már amikor majdnem készen volt, tűzoltókkal verették szét. Másik helyre más házat építettek. Ebben a házban születünk, a Mátyás király téren, Alsóvároson, Szeged városában, amikor azonban apánk elhalt, a két szegény asszony, édesanyánk és nagyanyánk nemigen tudott megbirkózni a teherrel. Régi szegedi család tagjai lévén, atyafiság volt bőven a városi urak között: Váradi Ignác* bácsi, a városi főmérnök, testvére volt a nagyapánknak, nagytekintélyű ember, aki Ferenc József-rendet kapott a nagy árvíz idején a percsorai gátnál kifejtett hősiességéért, Bokor Pál* városi tanácsnok, későbbi helyettes polgármester is

benne volt az atyafiságban, meg dr. Lázár György* főügyész, a későbbi polgármester, aki szüleink esküvőjén a násznagyi tisztet töltötte be és mások. „Könnyíts a sorsodon, Etelka — mondták ezek a jó emberek édesanyánknak — és egyezz bele, hogy a két fiút felküldjük Budára, a Klotild Szeretetházba, ahol a városnak alapítványi helyei vannak. Most éppen két fiút kell küldenünk.”

Édesanyánk beleegyezett, és 1896 szeptemberében felvitt bennünket a budai intézetbe. Ezt az intézetet nem sokkal azelőtt jótékony, előkelő nők alapították, és Klotild főhercegasszonyról, az öreg József főherceg feleségéről nevezték el. Körülbelül 60 fiú volt benne, akikért vagy egyes városok, vagy gazdag mánások fizettek. Az intézet ma is fennáll, de már régen új épületben van, más helyen Budán. 1928-ban, amikor az amerikai magyarok csoportjával Budapesten jártam, a főváros által tiszteletünkre rendezett banketten ott volt dr. Ripka Ferenc* főpolgármester is, aki akkor már évek óta elnöke volt a Klotild Szeretetháznak. Beszélgetés közben megemlítettem neki, hogy én is növendéke voltam az intézetnek, mire örömmel kiáltott a körülállóknak: Nézzétek, ez is a mi fiunk!

A Szeretetház egyúttal teljes jogú elemi iskola is volt a bennlakó fiúk részére, úgy hogy ott benn jártak rendszeres iskolába. Igazgatója egy Magyar József nevű idősebb ember volt, aki ha jól tudom, azelőtt polgári iskolában tanított, akinek a munkában két fiatal diplomás tanító segített. Ők hárman látták el a tanítás és a felügyelet minden munkáját. A tanítók elég sűrűn változtak, úgy hogy csak kettőnek a nevére emlékszem: Klósz Benedek és Turcsin Gusztáv.

Hol kezdjem a visszaemlékezéseket? Halványan emlékszem a millenniumi országos kiállítás utolsó napjaira és arra a délutánra, amikor Erzsébet királyné meggyilkolásának hírért meghallottuk, ez azonban későbbben volt. Az igazgató kitette az intézet látogató könyvét, benne Ferenc József és Erzsébet királyné aláírásával, akik valamikor meglátogatták az intézetet. Szomorúan vonultunk el a kinyitott könyv előtt.

Az intézetben, mint említettem, csak fiúk voltak, kizárólag férfiak gondozása alatt. Ennek a következménye valami rideg, kaszárniai szellem lett, amely soha, egyetlen egyszer sem enyhült. Az igazgató agglegény volt — és ezt nem szívesen írom le, de igaz — brutális, kegyetlen ember, aki nemegyszer le is itta magát, s akivel kapcsolatban úgy hiszem, minden egyes fiúnak ugyanazok az emlékei, mint az enyé-
mek. Szíves, gyöngéd szót sohasem kaptunk tőle. Minden hiba vagy gyerekes kihágás büntetése a bőkezűen alkalmazott nádpálca, sőt rúgás volt. Elöttem áll ma is a jelenet, amelyet megmagyarázni sohasem tudtam igazán: egy alkalommal az irodája melletti lakó- és hálószobájába rendelt vagy négyünket — meztláb! Ő maga a díványon hevert, jobbkezeiben az elmaradhatatlan nádpálcával. Az iskolában a számtant ő tanította, abból examinált bennünket, s aki rossz választ adott, annak kegyetlenül végigverte a meztelen lábát, ki nem nyomtatható trágár szavak kíséretében. 8—10 éves fiúk voltunk, árva gyerekek — és ez az ember volt a legfőbb tanítónk és gondviselőnk!

Az iskolát, hálótermeket, folyosókat, udvarokat nekünk kellett rendben tartani, nyáron pedig a kertben dolgoztunk. Egy alkalommal az egyik iskolatermet söpörtük nagy szőrseprűvel, és természetesen helytelenkedtünk a nagy porfellel. Az igazgató úr meghallva a lármát, letérdepeltetett bennünket a szögletekben, utána pedig, jobban megfontolva a dolgot, visszajött és végigrugdalta a térdeplő fiúkat.

A kegyetlen bánásmódnak az lett az eredménye, hogy a fiúk között szinte járvány-szerűen kezdett elharapózni a szökés. A szökevényeket azonban minden esetben visszahozták, s valami íratlan törvénye az volt az igazgató úrnak, hogy aki először szökött meg, azt a nyilvánosság kizárásával ő maga tanította móresre, aki azonban

második szökés után is visszakerült, annak számára nyilvános „nemulass” volt fenn-tartva.

Mintha ma történt volna, úgy emlékszem az egyik ilyen „visszaeső” bűnös meg-leckéztetésére.

A fiú, akinek Maár-Márványos János volt a neve, nem régen került az intézetbe, Kócos, szőke hajú, elhanyagolt utcai fiú kinézése volt, aki a kaszányai fegyvelembe sehoggy sem tudott beleszokni, és rövidesen megszökött, nem is egyszer, de kétszer.

Összehívtak bennünket az egyik iskolaszobába, amelynek padjai között állva voltunk szemtanúi az ítéletnek. A tanítói asztal helyén egy lóca volt, erre hasrafektet-ték a fiút, és az intézet két legerősebb gyereke két oldalról botokkal verte, ahoggy csak tudta. A fiú ordított, mint egy állat, s mikor vége lett a verésnek, felugrott, és az ajtó-szögletbe kuporodva, reszketve nyöszörgött tovább.

A többi fiú, hattól 14 évesig, kövé dermedve nézte a jelenetet, köztük én is. Mindnyájunknak okulni kellett volna a példán. A legtöbb okult, de én nem. Én is kétszer szöktem el, amint ezeknek a szökésnek történetét majd alább elmondom.

Egynehány nagyobb fiú kijárt a polgári iskolába, mikor azonban két év elmúl-tával, tízéves koromban elvégeztem az elemi iskolát, velem kivételt tettek: az intézet történetében először gimnáziumba adtak be. A budai első kerületi gimnázium volt ez az iskola, csak pár éves intézmény, amelynek akkorról nyílt meg a hatodik osztálya, épülete pedig nem is volt még, hanem az osztályokat ott helyezték el összevissza, ahol tudták. Osztálytársaim között volt Benedek Szabolcs, a Református Egyetemes Konvent mai titkárának, dr. Benedek Zsoltnak az öccse, aki akkor a hatodikba járt. A többiek közül csak egy-kettőnek emlékszem a nevére. Tanáraink között volt dr. Bozók Alajos, dr. Reissig Ede.

Egyedül ballagtam mindennap a Városmajornak nevezett fás területen keresztül a gimnáziumig, de valahoggy túlságosan árvának éreztem magamat. És a tanulás sem ment úgy, mint kellett volna. Gimnazista létemre továbbra is kijárt a nádpálca, akár-milyen kis ok adta elő magát. A fiúk szökdöstek, míg végre nekem is eszembe jutott, hogy talán ez lesz a legjobb megoldás. Utóvégre mit keresek én itt? Szegeden is jár-hatok gimnáziumba, különbbe, mint ez, és otthon lehetek az édesanyámmal meg a nagyanyámmal. Meg fogok szökni!

Mindig meglehetősen magányos-hajlandóságú lélek voltam, s így tervembe most sem avattam be senkit, legkevésbé az öcsémet, hanem egy napon szépen nekivágtam a nagyvilágnak. Átmentem a Lánchídon, amit könnyen megtehettem, mert aki Budá-ról ment Pestre, annak nem kellett fizetni, csak a Pestről Budára igyekezőknek kellett leszúrni a két krajcárt. Talán ez a két krajcár volt az oka, hogy továbbmentem. Átérve ugyanis a hídon, gondolkodóba estem, hogy talán mégis jobb volna visszamenni, hídpenz azonban nem volt. Tovább kellett menni.

Édesanyám bátyja, Váradi Lajos bácsi (aki később az ohioi Alliance-on halt meg), már akkor régi-pesti lakos volt, illetve ekkor Újpesten lakott. Egyetlen egyszer voltam náluk, s most hozzájuk igyekeztem. Nagyon sokáig mentem, s ma sem értem, hogy minden térkép vagy útbaigazítás nélkül hogy találtam oda. Senkit útközben meg nem kérdeztem, már csak azért sem, mert bizonyosra vettem, hogy szökevény voltomat mindenki azonnal leolvassa rólam. Az utcába el is jutottam Újpesten, de már a házat nem találtam meg. Búsán jártam föl és alá, abban a reményben, hogy Lajos bácsi majdcsak előjön. Elő is jött. Már majdnem sötét volt, amikor összetalálkoztunk. Dörmögött az öreg, benn a lakásban aztán alaposan kikérdezett, másnap pedig kicsípte magát, engem pedig fogott és vitt vissza, egyenesen Budára, az intézetbe.

A szökött rabok érezhetnek olyasmit, mint amit akkor éreztem, amikor megint a rég ismert falak között voltam. Nem bántott senki, amit annak tulajdonítottam, hogy csak először szöktem meg.

A sors azonban újra beleszólt a dolgaimba. Úgy történt, hogy nem tudtam kielégítő módon elmondani a hittani leckét, mire a hitoktatónk megbízta az egyik fiút, aki ugyanabban az utcában lakott, ahol a mi intézetünk volt, hogy menjen be, és mondja meg az igazgatónak ezt a megdöbbentő tényét. Iskola után ezzel a fiúval mentem hazafelé. Könyörögtem neki, hogy ne szóljon, de nem hallgatott rám.

Délután volt, és az utcára néző udvaron sorakoztunk, amikor nádpálcával a kezében megjelent Magyar József igazgató úr.

Tudtam, hogy a pálcá nekem szól, s nem is csalódtam. Úgy összevert az összes fiúk előtt, hogy szinte ma is érzem. Védekezésül a kezeimet tartottam magam elé, de azokat is úgy összeverte, hogy azt hittem, minden újjam letört.

Nem szóltam semmit, s másnap elmentem az iskolába. Az első óra utáni szünet alatt, könyveimet otthagytam, másodszer vágtam neki a világnak, ezúttal már egészen más tervvel. Természetesen nem volt egyetlen krajcárom sem. Még alig múltam tíz éves.

Lajos bácsi segítségétől már ekkor elment a kedvem, s így nem is gondoltam arra, hogy megint Újpestre menjek. Annál sokkal jobb lesz, ha kicsit tovább is tart, ha egyenesen Szegedre megyek. Az utat megtalálni nem lesz nagy dolog: kimegyek a Nyugati pályaudvar mögé, és elindulok a sínék mellett. Az igazi sít is majdcsak megtalálom, hiszen nemegyszer jöttem vonaton arra és valamikor csak hazaérek.

A Nyugati pályaudvarhoz minden baj nélkül elértem, és megkerülve, ki is választottam — meglehetősen töprengés után — egy sínpart a sok közül, hogy körülbelül az vezet Szeged felé. Aztán mendégéltem tovább, míg egyszer nagy meghökkenésemre ez a sín is kétfelé ágazott. No most melyik lesz az igazi? Dönteni kellett és választottam, s mentem tovább, attól kezdve mindig egy sínpart mellett. Szép nyár-elei nap volt, a város lassan elmaradt, szántóföldekre értem, ahol egyszer le is feküdtem a jó meleg földre, és hosszasan nézegettem az eget, gondolkozva, hogy vajon mikor érek haza? Azt talán nem kell mondanom, hogy egész nap nem ettem, mert elhatároztam, hogyha éhen halok is, nem kérek senkitől semmit.

Ballagtam tovább, és teltek az órák. Az árnyékok kezdtek nyúlni és tudtam, hogy nemsokára be fog sötétedni. Hol állok meg? Valahol majdcsak lesz valami hely, megyek addig, amíg látok.

Egy helyen munkások dolgoztak a vasúttesten. Feltűnt nekik a magányosan bakatató kisfiú, s megkérdezték, hová megyek? „Arrafelé” — feleltem előre mutatva, és mentem tovább.

Már jócskán homályos volt, amikor egy vasúti őrház elé értem. Az őr, egy idősebb ember, megállított, kérdezve, hogy hova megyek? Nagyjából elmondtam neki tervemet, amit meg is értett. Behívott, hogy maradjak ott éjszakára. Egy köcsög tejet adott, nagy darab kenyérral, s ott aludtam náluk egy fakanapén.

Másnap bevitt a közeli községházára. Akkor tudtam meg, hogy Rákoskeresztúron vagyok. Ott kihallgattak, gondolom a jegyző és még egy-két úriember. Megkérdezték, tudok-e németül, s mikor megmondtam, hogy nem, németül társalogtak.

A vasúti őr otthagytott, s aznap a kisbíró gondjaira voltam bízva. Jókedvű magyar fiú volt ez a kisbíró, fiatal nős ember, akinek a lakása is ott volt. Nappal segítettem neki a községháza szobáit takarítani, közben az ott talált könyveket nézegettem. A tanácsszobában egy ilyen könyvvel ott is felejtettem magamat.

Ahogy később kilépek a szobából a folyosóra, csak megfagy bennem a vér: két kakastollas csendőrk ül az asztal mellett, mellettük két szuronyos puská. Ezek értem jöttek!

Szerettem volna visszakozni, de olyan hirtelen léptem ki a szobából, hogy nem lehetett. A két csendőr odanéz, és az egyik megkérdezi: Hát ez a fiú kicsoda?

Oda kellett mennem, de rövidesen rájöttem, hogy a csendőrök nem értem jöttek. Kikérdeztek minden felől, csóválták a fejüket, s végre az egyik a zsebébe nyúlt, és megajándékozott egy húszfilléresrel.

Ott aludtam a kisbíróéknál, nem sejtve, hogy a nagy hazamenési tervből mi lesz. Reggel a kisbíró vörössujtásos uniformisba vágja magát, kardot köt az oldalára, és visz magával az állomásra. Megyünk vissza!

A Nyugati pályaudvaron szálltunk le, ahonnét két nappal azelőtt elindultam. Kora reggel volt, az utcák siető néppel tele. Az én kisbíróm egyszer csak valami ismerőssel akad össze, folyik a nagy szóbeszéd. Közben velem nem törődik senki. Hirtelen felvillan előttem: most könnyen meg lehetne lépni megint, de eszembe jut, hogy ezt a derék fiút juttatnám bajba és ott maradok. Átkerülünk Budára, keresztül megyünk a Városmajoron, hát messziről látom, hogy éppen az én osztályom van ott, a tornaórát töltik el a szabadban.

Második szökésem lévén, biztosra vettem, hogy a déresre húzás nem marad el, s már azon törtem a fejemet, hogy merre lépjek meg, mielőtt erre kerül a sor. Különösképpen azonban újra nem történt semmi, a dolgot egyetlen nád-palcázás nélkül úsztam meg, valószínűleg azért, mert mint később megtudtam, a sorozatos szökések híre kiszivárgott, és a budapesti lapok már foglalkozni is kezdtek a dologgal. Mindössze annyi büntetést kaptam, hogy nem vegyülhettem a többi fiú közé, étkezés alatt egy asztalnál, állva, magam ettem, s játékidő alatt egy lépcső alatt állodogáltam.

Az igazgató úr nem nyúlt hozzám többet, ellenben, mivel szökésem révén pár korona kiadás merült fel, amit édesanyámnak kellett megfizetni, leültetett, és levelet diktált az édesanyámnak. A levél, pontosan emlékszem rá, szóról szóra így kezdődött: „Kedves jó Anyám! Nem elég, hogy megszőmorítottalak, hanem még meg is raboltalak...” Betűről betűre így: „megraboltalak”.

Szegény édesanyám abban a hiszemben, hogy végképpen sötét gonosztevő lett belőlem, szaladt föl Budapestre és vitt haza. Szeptemberben beiratott a szegedi piarista gimnáziumba, ahol színjeles bizonyítvánnyal végeztem az esztendő, 1901-ben.

Feri öcsém is hazakerült, de ő még egy esztendőre visszament az intézetbe, ahol így összesen négy esztendőt töltött. Nekem annyi hátrányom lett a kettős szökésből, hogy egy iskolaévet elveszítettem.

Magyar Józsefet és a Klotild Szeretetházat többé nem láttam, és a fiúk közül, akikkel ott együtt voltam, kettő kivétellel sohasem találkoztam. Az egyik egy Kovács János nevű szegedi fiú volt, aki visszakerült Szegedre és kéményseprő lett, párszor találkoztam vele furcsa fekete uniformisban, és egy Pintér Győző nevű zentai fiú, akiből nem tudom mi lett. 1928-ban Budapesten járván, szerettem volna megnézni az új intézetet, amely ha jól emlékszem, a Budakeszi úton van, sajnos azonban, nem jutott rá alkalom. Ha valaha még átkerülök Magyarországra, okvetlenül felkeresem, s ha módomban lesz, valamivel meg is vendégelem a fiukat.

Amit elmondtam, mind igazság, amit ezelőtt nem írtam le soha. Most már azonban, amikor majdnem egy félszázad választ el azoktól az időktől, senki sem veheti rossz néven ezeket a visszaemlékezéseket, amelyek, bizvást hiszem, a Klotild Szeretetházban is már a messzi múlté.

Belőlem kétszeri szökésem dacára is tisztességes polgárember lett, sőt: a véletlen úgy hozta, hogy a messzi Amerikában egy városban élünk Feri öcsémmel, az intézet másik, nálam engedelmesebb növendékével, aki nem szökött el egyszer sem, s aki 16 éves korában Amerikába kerülve, Lajos bácsinál kötött ki Alliance-on, 17 éves korában beállt az amerikai hadseregbe, megjárta Japánt és a Fülöp-szigeteket, majd

Washingtonban a híres Marine Band tagja lett, amelynek mint leghosszabb szolgálati idős tagja, „principal musician” ranggal, két esztendővel ezelőtt nyugdíjba ment, mert már olyan régen katonáskodott. Most nem csinál semmit, él mint Marci Hevesen, s néha talán a Klotild Szeretetház is eszébe jut.

Annyit tudok, hogy Ligonierből egyetlen árva gyerek sem ment el ilyen emlékekkel. Ezt nem irigylem tőlük, sőt: őszintén örülök neki, mert hiszem, hogy a világ, minden ellenkező látszat dacára is, mindig jobb lesz. Jobb lesz az élet elesettjeihez, betegeihez, öregeihez és árváihoz is.

A botozásokat és rúgásokat, amelyeket 8—10 éves koromban, minden különösebb rászolgálás nélkül kaptam, nem hányom fel senkinek, legkevésbé azoknak, akik az intézetet kétségtelenül nemes célokkal alapították és fenntartották, sőt még Magyar Józsefnek sem. Lehet, hogy még akkor mindig uralkodott az a „nevelési” irányzat, hogy aki árva, az tanulja meg minél hamarébb, hogy sorsa a bot és a rúgás, legalábbis addig, amíg fel nem nő és védeni nem tudja magát. Valószínű, hogy Magyar József így tudta. Én úgy hiszem, hogy az élet megpróbáltatásaiból mindenkinek kell kapni valamennyit. A nagy háborúban nem vehettem részt, mert már akkor Amerikában voltam. Sokszor gondolok rá, hogy a magam megpróbáltatásainak egy részét már az árvaházi esztendőkből kaptam meg a sorstól.

Amit azonban nem hittem tíz éves fejjel, hogy ti. az árva sorsa a bot és rúgás kell hogy legyen, azt nem tudom hinni ma sem. Ahogy Budáról elkerültem, árvaházát még kívülről sem láttam többet, egészen addig, amíg 1921-ben meg nem nyílt a Református Egyesület ligonieri árvaháza. Ott láttam meg, hogy van másféle árvanevelési módszer is, amelynek alapja, szelleme, ereje a valódi keresztényi szeretet, amely ezt még a fegyvelésben is érvényesíteni tudja.

Én hiszem, hogy a magyarországi árvák sorsa ma hasonlíthatatlanul jobb, mint negyven vagy ötven esztendővel ezelőtt volt. Azt pedig tudom, hogy az amerikai magyar árvák sorsa sohasem volt olyan, legalábbis amióta árvaházaink vannak, mint például az enyém volt „árvagyerek” koromban.

Boldog vagyok, hogy a világ javulásából legalább ennyit a magam életén keresztül is megérhettem.

1940. november 13.

MÓRA FERENC EMLÉKE

Hát bizony, ezelőtt vagy ötven esztendővel nem hittem volna, hogy valamikor az Egyesült Államok fővárosában fogok írni megemlékezést Móra Ferencről*, szegedi földimről, akit jól ismertem annak idején, s aki most húszesztendeje halt meg, ugyancsak Szegeden, 55 éves korában. Akkoriban Móra Ferkó még nem volt híres ember. Könyvtárista volt a Somogyi-könyvtárban, amely a Délvidék legnagyobb könyvtára volt, Tömörkény István*, az akkor már neves író és igazgató úr mellett és mellesleg újságíróskodott is. Voltaképpen tanárembernek készült, de hamarosan beleunt a pedagógiába, és újságírónak ment, és a végén író lett belőle.

Hogy tanár úr volt, messziről meglátszott rajta. Sűrű fekete haját erősen és fényesen hátrafésülve hordta, meglehetősen hosszúra eresztve az akkori idők divatja szerint. A nyakán szoros, igen magas duplagallér (Adynak is vannak ilyen arcképei), a keze-feje gondosan előhúzgált mandzsetta. Ott ült minden nap a könyvtár olvasótermében, pontosan olyan katedrán, mint az iskolákban volt, pontosan úgy elkülönítve az

alvilágtól, az egy láb magasságnyi atmoszférában, ahogy a tanár urak ültek akkortájt és azelőtt is, századokon keresztül Magyarországon.

Halálos csönd volt a teremben, mert ez volt a regula. A majdnem kivétel nélkül középiskolás diákokból álló publikumot könnyű volt kordában tartani, mert aki beszélgetni mert, akármilyen halkán is, vagy pláne fel-felállt, hogy odamenjen a másikhoz, azt Kasza bácsi*, az öregebbik könyvtárszolga, aki a könyveket hordta, de emellett a rend sasszerű öre is volt, irtalmatlanul kipenderítette. Móra Ferkó mindig olvasott, írni sohasem láttam. Néha fel-felpillantott a könyvből, megrovó tekintetet vetve valamelyik susogó diák felé, akit Kasza bácsi még nem fedezett fel. Soha nem szólt egy árva hangot sem, s a következő pillanatban újra a könyvbe merült.

Csak akkor beszélt, ha egyik-másik merészebb lélek odament hozzá, kérdezni valamit. Ezt én többször megtettem, s ezen a réven bizonyos tekintélyem is lett a törzsvendégek előtt, akik többnyire Jókait és Mikszáthot olvastak, vakmerően kijátszva az iratmaz szabályt, hogy a diákpublikumnak lehetőleg csak "tudományos" könyveket szabad olvasni, nem vesztegetvén drága idejüket a léha regények olvasására.

Emlékezetem szerint ketten voltunk a legkitartóbb törzsvendégek a könyvtárban, minden áldott délután. A másik az évekkel ezelőtt elhunyt dr. Baranyai Zoltán* volt, aki miniszteri tanácsossáig emelkedett, s mint chicagói főkonzul halt meg hirtelenül. Egyidősek voltunk, de míg én a piarista gimnáziumba jártam, Baranyay az állami gimnázium diákja volt. Mindig egy-két dobozt hordozott a hóna alatt, tele jegyzeteket tartalmazó cédulákkal, amiket nagy lendülettel teregetett ki. Pár levelet váltottunk itt Amerikában, s mikor megkérdeztem tőle, hogy ő-e az a hajdani sokcédulás diák, igennel válaszolt. Sajnos, a könyvtári napok óta sohasem találkoztunk.

Móra Ferkót valahogy az élet felrázta az álmos könyvtári délutánok bódulatából, s komolyan nekilátott az íráshoz. Az én időmben még csak 26—27 éves volt, aki mögött csak egynéhány vers állott, s nem is emlékszem rá, hogy a világháború előtt valamilyen hírnévre vergődött volna. Valószínű, hogy a háború földrengése ébresztette fel benne azt az öntudatot, amely a szegény néppel jegyezte el azután egész életére. Egészen különleges írásmodort alkalmazott, amely ellenállhatatlanul megfogta az olvasót, főképpen akkor, amikor a maga koldússzegény gyermekkoráról írt. Ezeknek a témáknak megírásában volt a legnagyobb.

Amikor nagyobb témába fogott, s regényt írt, megtorpant, mert rá kellett jönnie, hogy az már nem az ő területe. Bizonyosan sokat és gondosan olvasta Anatole France-ot, és sohasem tudtam szabadulni az impressziótól, hogy szíve mélyén a magyar Anatole France szeretett volna lenni, s annak is gondolta magát.

Egyetlen magyarországi látogatásom idején, amikor már Tömörkény is meghalt, s Móra lett az utódja az igazgatóságban, már országos nevű író volt. A haja akkor is hosszú volt, de majdnem fehér. Elsőrendű helyi tekintéllyé nőtte ki magát, akinek meleg nyári éjszakákon a Hagenmacher kerthelyiségében* egész udvara volt. Megdöböntett, amikor olvastam, hogy 55 éves korában meghalt. Valóban korán volt. Sok mesét, majdnem utánozhatatlan előadási bájt vitt magával a sírba. Szeretném, ha sokan lennének Amerikában is magyarok, akik a húszéves évfordulón szívesen emlékeznek reá.

1954. március 18.

ELSŐ NAPJAIM AMERIKÁBAN

Az amerikai „ügy” 1914 elején kezdődött, amikor „esperesi káplán” voltam a Szabolcs megyei Gégényben Vass Mihály felső-szabolcsi esperes mellett. Valahogy a kezembe került a Debreceni Protestáns Lap egyik újabb száma (olvasásra ugyanis kevés idő volt, mert hajnaltól vakulásig körmölnöm kellett), amelyben az Egyetemes Konvent pályázatot hirdetett a Michigan állambeli Detroit segédlelkészi állására, 600 dollár évi fizetéssel. Detroitról édeskeveset tudtam akkoriban, azt azonban sejtettem, hogy Gégénynél nagyobb hely. Azonnal írtam dr. Baksa Lajos konventi titkárnak, hogy én elmennék Detroitba.

Megjött a válasz, hogy a detroiti káplániát már betöltötték Ujlaki Ferenc* személyében, ha azonban úgy tetszik, elmehetek Pittsburghba, vagy Perth Amboyba. Perth Amboyról sohasem hallottam, s így Pittsburghot választottam egy téli napon, s ezzel eldöntöttem jövőendő sorsomat.

Vass Mihály bácsinak, akit így új káplánválság elé állítottam, nem nagyon tetszett a dolog, az öreg úr ugyanis messze földön réme volt a káplánoknak, annyit körmöletett velük, morgott is egy kicsit, hogy: „Van itt is Amerika elég!”, de a vége csak az lett, hogy április legelejen búcsút mondtam a kies Gégénynek, ahol Janka János kántortanító uram már azzal rémített, hogy a reggeli könyörgés ideje a templomban aszerint módosul, hogy a nép mikor megy ki a mezőre dolgozni, szóval a nyáron akkor, amikor pitymallik, ami a könyörgést végző káplán felkelési idejét is ugyan-csak módosítja. Én már nem leszek itt akkor, mondtam neki a búcsúzás előtt.

Akkorára már beadtam útlevel iránti kérvényemet a minisztériumhoz. A Konvent egy kis vizsgálat után, hogy miféle ember vagyok, elküldte a kinevezést, én tehát április legelejen hazamentem Szegedre az édesanyámhoz, abban az ártatlan hiszemben, hogy az útlevelemet rövidesen megkapom.

Mondom, ez április legelejen volt, s kinevezésem szerint helyemet Pittsburghban május elsején kellett volna elfoglalnom.

Múltak a hetek Szegeden, elmúlt az egész április, sőt május is, de az útlevel sehol sem mutatkozott. Június közepén, amikor már komolyan aggódni kezdtem, hogy az egész amerikai missziói munka összeomlik késedelmeskedésem miatt, fel-sétáltam a főispáni hivatalba, és ott a titkárt megkértem, hogy csináljon valamit az útlevel dolgában, amit az meg is ígért. Harmadnapra egy városi hajdú maga hozta az útlevelet a házunkhoz. (Mikor 1928-ban, mint amerikai polgárok feleségemmel Magyarországra látogattunk, csütörtökön délután mentünk fel Clevelandben az illetékes hivatalhoz útlevelünk ügyében. Vasárnap délből, amikor a templomból kijöttünk, expressz levélben ott volt az útlevel!)

Így történt, hogy 1914. június 27-én, szombaton délután elindulhattam Fiuméből az „Ultonia” nevű hajón. Az útársak közül a következőkre emlékszem: dr. Szabó János, budapesti kath. hittanár, aki tanulmányútra jött, s nem mehetvén vissza, előbb úgy hiszem, New Jersey-ben, South Riveren, majd Trentonban lett, ma pedig budai-svábhegyi plébános, dr. Bánóczy Sándor, fiatal magyar hajóorvos, egy református pap fia, Kovács István volt clevelandi magyar, aki feleségestől oda igyekezett vissza (én temettem el hosszú évek múlva Clevelandban), egy Schmerda nevű magyar-sváb kosárfonó, feleségével és két kisfiával, aki Milwaukee-ba igyekezett, ahol már élt azelőtt. Egy Szabó János nevű cipészegéd, aki Los Angelesbe tartott, s majd elájult, amikor a térképen megmutattam neki, hogy milyen messzire kell még mennie a száraz-földön, egy Gyenis László nevű Bridgeporton felnőtt fiatalember (gondolom, ma is ott él), aki Harold Begbie: Broken Earthenware című könyvét olvassgatta, s nem tudott

hova lenni a csodálkozástól, hogy fordítani tudtam belőle és még egy páran. Volt egy kisebb csoport magyar a harmadik osztályon is. Első osztály nem volt az ócska hajón.

Hajónk felkanyarodott Triesztnek, majd negyednapra, egy feledhetetlen szép adriai út után a görögországi Patras előtt állott meg, hogy utasokat és szállítmányt vegyen fel. Sohasem felejttem el a nagyszakállú görög orvost, aki az új utasok szemét vizsgálta, s aki tört népszerűséggel elmondta, hogy elindulásunk után, vasárnap, június 28-án mi történt a boszniai Szarajevóban: meggyilkolták Ferenc Ferdinánd trónörökösét és a feleségét. Kővé dermedtünk a hír hallatára, és siettünk továbbadni a magyaroknak. Most is hallom az egyik harmadosztályon utazó magyar megjegyzését: „Legalább nem üldözi tovább a magyarokat!”

Megálltunk Messinában, Palermóban, s mindkét helyen ki is mentünk, valamint Gibraltárban is, ahol a parkban láttuk a nevezetes, szabadban élő majmokat. Ágyuk kilobbanását is láttuk a sziklás hegyoldalon, s jövendőgettük, hogy készülődik a háború.

Az út hosszú volt és a megállásoktól eltekintve, unalmas, bár az óceánon egy pár napos erős vihar tarkította. A nappalok még csak hagyján, ha nem kellett volna lefeküdni. Ketten voltunk a kabinban Szabó János cipészsegéddel, akinek a felső ágy jutott. Az öreg hajó patkányai hamar jelentkeztek. Egy éjszaka az egyik keresztül-szaladt rajtam, úgy hogy a jobb kezemet végigkarmolta. Legalább egy hétig ott volt a négy éles köröm által hasított kis seb a kezemen. Attól kezdve azt a módszert alkalmaztam, hogy elalvás előtt a cipőm sarkával jól végigpüföltem a kabin és az ágy minden szögletét, annak a logikus elgondolásnak alapján, hogy a patkányok hallva a szigorú dübörgést, kétszer is meggondolják, mielőtt be mernének jönni. A módszernek kétségkívül szolid elméleti alapja volt, félek azonban, hogy a gyakorlatban nem vált be teljesen. Párszor ugyanis még azután is láttam a kellemetlen vendégeket hol a kabinablak szélén, hol a mosdón üldögelni. De többet nem karmoltak meg.

Célozhattam Szabónak, hogy talán mégsem illik, hogy az alsó ágyat az egész útra én foglaljam le, de ökelme, aki tanúja volt éjszakai csatározásaimnak, mindig azzal ütötte el a dolgot, hogy: Már erre a rövid időre maradjunk, ahogy voltunk.

A „rövid idő” azonban túlságosan hosszúra talált nyúlni, és esténként a fedélzeten üldögélve, nem túlságos elismeréssel nyilatkoztunk a hajó lassúságáról. A Patrasban hallott nagy újság is izgatott bennünket, azóta semmit sem tudtunk a fejleményekről. De a hosszú útnak is vége lett: július 20-án, több mint három heti tengeri utazás után megérkeztünk New Yorkba.

A kikötőben nagy meglepetésemre Mircse Sándor*, a mostani indianaharbori lelkész várt, aki akkor Kuthy Zoltán* mellett káplánkodott. Vele volt egy Pápay nevű fiatal pap, aki hazafelé indulóban volt Magyarországra. Csodálatos érzés volt, amikor újra szilárd földet éreztem a lábam alatt, Mircse Sándor azonnal Kuthy Zoltánhoz vitt, aki nem messzire, gondolom a 14-ik utcán lakott. Éppen vendégei voltak: Komjáthy Ernő* és családja Bridgeportból és Nánássy Lajos* Perth Amboyból, aki főnököm lehetett volna, ha az ő mellette való káplánkodást választom. Forró nyári nap volt, éppen a délutáni csúcsforgalom, amikor mindenki hazafelé igyekszik. Kicsit kavargott a fejem, ahogy az utcán hömpölygő sokaságot néztem. Kuthy sürgönyt küldött Pittsburghba, hogy megérkeztem, s másnap tíz óraker leszek ott.

Mircse kollegám, akinek ez alkalommal is köszönöm baráti szívességét, mindent elkövetett, hogy amennyire lehet, bevezessen az amerikai rejtelmekbe. Megitatott velem egy ice cream szódát*, amely azonnal megnyerte tetszésemet, és elvitt egy vaudeville* színházba, ahol meghökkenve láttam, hogy a férfiak ingujjban ülnek a nézőtéren. Volt a programon mindenféle mutatvány, meg egy egyfelvonásos színdarab is, amiben egy apa veszekedett a legényfiával. Mikor kijöttünk, megkérdeztem a kollegát,

hogy miről szólt tulajdonképpen ez a színdarab, mire őszintén megmondta, hogy ő bizony nem értett belőle egy szót sem.

Vacsorára Pethő Bálintékhoz mentünk, akiről később tudtam meg, hogy érdemes, régi munkása az egyházi és magyar életnek. A magyar vacsora kimondhatatlanul jólesett majdnem egyhónapi idegenben való kóborlás után.

Mircse Sándorral éjfél előtt lesétáltunk a Pennsylvania állomásra, ahol vonatra tett. Szorongva ültem le a zöld bársony ülésre, mert tudtam, hogy rövidesen a Hudson folyó alatt lesz a vonat, a melegen óhajtottam, hogy legalább addig tartson ki az alagút, amíg mi átérünk rajta. Az alagútból semmit sem láttam, de nagy örömmel üdvözöltem az utcák újra kigyúló fényét, amikor a másik oldalon előjöttünk.

Elnyomott az álom, s mire kinyitottam a szememet, valahol Pennsylvániában jártunk. Bámulva láttam a hat sínpáras vasúti pályát (Magyarországon még Budapest és Szeged, az ország két legnagyobb városa között is csak egy sínpár volt), s ugyancsak kapkodtam a fejemet, amikor egy-egy vonat elrohant a miénk mellett. Olyan gyorsan mentünk, hogy valósággal féltem.

New York és Pittsburgh között csak négy helyen álltunk meg, s végre tíz órai út után, délelőtt tíz órakor a tethelyre értünk.

Megint furcsa érzés vett elő, amikor kiszálltam. Ez a furcsa nagy város lesz hát az otthonom, nem tudom meddig. A Kuthy-Zoltán által küldött sürgöny alapján reméltem, hogy talán valaki várni fog, s jó darabig ácsorogtam is a peronon, abban a reményben, hogy valaki megszólít magyarul. Mikor a hely elnéptelenedett, láttam is egy idősebb embert egy fiatalal álldogálni, meg is néztem őket, ők is engem, de egyikünk sem szólt, pedig, amint pár óra múlva kiderült, engem vártak. Hornyák András volt, a pittsburghi egyház egyik alapítója, az egész amerikai egyházi munka megindítója és ifj. Kalassay Sándor*, leendő főnököm fia.

Amikor láttam, hogy Pittsburghba való bevonulásom kevésbé ünnepélyes lesz, mint a New York-i volt, vettem egy városi térképet, kiböngészttem rajta a Johnston Avenue-t (jó messze volt), előbb azonban elindultam egy kis felfedező körútra. Szép lassan kióvakodtam a Liberty Avenue-ra, majd a Smithfield Streetre, hogy meglássam, milyen helyre vetett a sors, majd a Grand Streetre átcsapva, megálltam, hogy megvárom a villamost, amely a térkép piros útvonalai szerint a Johnston Avenue-ig fog vinni.

Fel is szálltam egy 58-as számú Greenfield felírájú villanyosra, rövidesen és értelmesen ennyit mondván a kalauznak: Johnston Avenue. Az megrázta a fejét, és már tessékelt is lefelé, mutogatva, hogy maradjak ott és várjak. Jött egy 57-es Glenwood felírájú villamos, amire hasonló manőverezéssel kapaszkodtam fel. A kalauz jóváhagyólag bólintott.

Elindultam az úton, amelyet azután Isten tudja, hányszor tettem meg. Végig a Second Avenue mentén, amelyet egyik oldalról a Monongahela folyó, másik oldalon a kopár, csúf hegyoldal szegélyez. Gyárak, széntelemek, szemétegetők füstje és aromája között szaladt a vörös villanyos. Egyszer igazán megdöbbsentem, amikor a Hazelwoodon reámmerted az azóta már lebontott Jones-Laughlin koksztelep óriási fekete kéményeinek sokasága. De mindjárt barátságosabb kép bontakozott ki: a Second Avenue hazelwoodi része.

Pár perc és a kalauz int: itt az utca.

Körülnéztem. Egy kis dombon nagy sárga katolikus templom, a másik sarkon angol stílusú epizkopális templom, kicsit feljebb, fából, a baptisták temploma, vele majdnem szemben csillagos tornyú kőtemplom. Itt vagyok hát.

A templomajtó fölött színes üveglablak, benne kirakva a két szó: Isten hozott. Mindenkinek szól ez, nekem is.

A templom alatt gyanús zsbongás: még akkor nem tudtam, hogy a nyári magyar iskola. Az alsor gyerekekkel tele. Egy fiatal lány fogad, úgy látszik tanítónő. Valóban az volt: Hornyák Rózszi, és már szalajtja is az egyik fiút a parókiára. A fiú Tóth Béla* volt, a mostani South Norwalk-i lelkész, egyébként sógorom. Ő a legfiatalabb Kalassay leányt vette feleségül, én meg — de ez nem tartozik ide.

A parókián szíves mosolygással jön elébem a nagytiszteletű asszony. Az esperes úr nincs itthon. Passaicon van a Verhovay konvención, amelynek gyűlésvezető elnöke. Egyszerre otthon érzem magamat. Künn égető napfény veri a vidéket, a magyar gyerekek valami sohasem hallott dallamot fújnak.

Nemsokára előkerül a nagyállomás két várakozó magyarja is, azzal a hírrel, hogy használnak várak, a káplán nem érkezett meg. Mikor megmondom, hogy itt vagyok, csóválják a fejüket, s nem értik a dolgot. Arra ugyanis nem volt eset, hogy valaki útmutatás nélkül oda kitalált volna, pláne egy greenhorn*, aki csak az előző nap érkezett Amerikába! Később a nagytiszteletű asszony megvallotta, hogy az első percekben nem is nagyon akarta elhinni, hogy az vagyok, akinek mondtam magamat. Egyrészt azért, mert ők, nem tudom milyen alapon, egy élemedettebb, valószínűleg pocakos, s talán kissé borvirágos orrú embert vártak, én pedig még akkor 25 esztendő múltam, s talán annyinak sem látszottam. A kételkedés oka azonban az a tény volt, amire ma is büszke vagyok, hogy másnapos amerikai létemre magam mentem ki a Hazelwoodra!

Megnéztem a templomot, s ma is emlékszem, milyen örömteljes elfoglaltsággal és meglepetéssel szemléltem a piros szőnyeggel behúzott, szépen kifestett, színes ablakokkal ellátott templomot. Másfél esztendeig maradtam ott, mint segédlelkész, s utána öt és fél évet töltöttem, mint az egyház lelkésze, 1926 decemberéig.

A következő napok a város és a környék felfedezésében teltek el. Lassan kezdtem megszokni az új életet és környezetet.

Szombaton délután esküvő volt, s mivel az esperes úr nem volt otthon, nekem pedig még nem volt meg a megyei engedélyem, Melegh Gyula* mckeesporti lelkész jött át elvégezni a szertartást. Impozáns látvány volt, amint Gyula barátom fekete kajzerjában* felvonult, fején fekete szalmakalappal, amely eredetileg fehér volt, de a papi dekórum* s egyéb okok miatt feketére festődött. A násznép, csak egy néhány ember, az egyik bányaplézról* jött, s mint résztvevő, ott voltam köztük én is, végignézni az első amerikai esküvőt.

— Van egy orosz közmondás — kezdi Gyula — amely azt mondja, hogy: Tengerre indulsz? Imádkozz egyszer. Háborúba készülsz? Imádkozz kétszer. Házasságot akarsz kötni? Imádkozz háromszor!

Amikor később lekísérem a villamoshoz, útközben megkérdem tőle, hogy mi a módja itt a bélyegvásárlásnak, mert már leveleket kellene írnom.

— Haj, haj, kérlek — mondja Gyula sóhajtván — az itt nagyon körülményes dolog!

Meghökkenem. Gyula már akkor vagy három esztendő amerikai volt, akinek tudnia kell a dolgokat. Vajon mi teszi a bélyegvásárlást olyan körülményessé? A magyarzatra azonban nem volt idő, mert a kis mckeesporti villamos már jött. Gyula ma is tartozik a válasszal, 26 esztendő alatt mindig elfelejtettem számonkérni tőle ezt a dodonai kijelentését. Ma is töprengek fölötte, mert több mint egy negyedszázad alatt tömérdek bélyeget vettem, a legkisebb nehézség nélkül. Legközelebb mégis megkérdem.

Jött a vasárnap, s nekem kellett prédikálnom. A szép templom tele volt, mint rendszeren, amint azt később bőven volt alkalmam tapasztalni. Még a hajón kiválasztottam a textust, amelyet első amerikai prédikációm alapjául veszek, a Jelenések

Könyvének hetedik részéből, a 14. és 15. versek: „Ezek azok, akik jöttek a nagy nyomorúságból, és megmosták az ő ruháikat, és megfehérítették ruháikat a Bárány véreben. Ezért vannak az Isten királyi széke előtt, és szolgálnak neki éjjel és nappal az ő templomában.”

Én bizony nem tagadom, sűrűn hullottak a könnyeim a prédikáció alatt, s magam sem tudom, hogy az egész alkalom hogyan ment végbe. Csak valami kimondhatatlan megnyugvást és békességet éreztem. A jó pittsburghiakat ma is látom magam előtt.

Arra azonban jól emlékszem, hogy Szabó László pörgebajúszú egyháztag (nem az a Szabó László, aki később fiatalon tragikus körülmények között halt meg) ennyit mondott:

— Hát a prédikáció elég remek volt!

Délután kimentem Springdale-re, az egyik leányegyházba, amelynek később szintén papja lettem. Kalassay Erzsike*, leendő feleségem kísért el a körülbelül húsz mérföldes útra. A magyarok már vártak. Gacsályi Sándor, Garda Bertl, Farkas Lajos meg a többi derék szatmári magyar, akik közül sokan ma is ott élnek. Hosszú évekre terjedő baráti és testvéri kapcsolat kezdete volt ez a nap ott is.

Hirtelenében ezek a képek állanak előm, amikor Amerikában töltött első napjaimra visszagondolok, s amikor újra köszönöm szívességüket mindazoknak, akik e napokat feledhetetlenné tették számomra. Akkor még nem sejtettem, hogy ez az ország lesz a második, végleges hazám, de évek múlva megtudtam azt is.

Összegezzem talán a több mint 26 esztendő eredményeit? Minek? Talán elég lesz, ha Szabó László református magyar kritikai megjegyzését alkalmazom én is erre a hosszú korszakra, azt mondván, hogy: „elég remek” volt.

1940.

A „HORSZ” MEG A „HÖRSZ”

Pár hetes amerikás voltam, amikor, több mint 26 esztendővel ezelőtt az egyik bányaplézre* kellett mennem temetni, Pittsburgh mellett. Még akkoriban kevés volt az automobil, s különösen vidéki helyeken a régi divat szerint, kocsikkal ment végbe a temetés, bár egyszer-kétszer még benn Pittsburghban is temettem így. Az angolul nem tudó magyar is sokkal több volt mint ma, és így, mivel a temetés egyes dolgai még nem voltak elintézve, előtte nekem kellett a tolmácsolásban segíteni. Tudniillik rámfógták, hogy én vagyok a legokosabb ember az egész társaságban, amit vállaltam is, mert muszáj volt.

Igyekeztem, hogy a temetésrendező minél későbbben vegye észre, hogy az egész seregben én vagyok a legzöldebb greenhorn*, és ezért a társalgást leginkább arra szorítottam, hogy időnkint helyeslőleg bólintsak, és egypár „yes” kibökésével világítsak rá a helyzetre.

Ment is a dolog egy darabig, s magamban elismerőleg állapítottam meg, hogy milyen okos ember volt az, aki először mutatott rá a hallgatásban rejlő bölcsességre. De egyszercsák megüti a fületem egy szó. A temetkező azt mondja, hogy „hörsz”.

No mondom, itt már szélesebb tér nyílik nyelvismereteim fitogtatására és föl-emelem a kezemet, jelezvén, hogy álljunk csak meg egy percre. Magamban azonnal leelemeztem a „hörsz” szót. Ez biztosan a lovakat jelenti, amelyek a szegény magyart ki fogják vinni a temetőbe. A pontos kiejtés ugyan, amennyire én tudom, inkább „horsz” lenne, de hát kicsire nem nézünk, s könnyen meglehet, hogy a temetkező kissé tájszóval beszél, s könnyebb a lelkének, ha a „horsz”-ot „hörsz”-nek mondja, de az is meglehet, hogy rosszul beszél a saját anyanyelvét, amire van elég példa.

Az ilyen kis „hajlítási” különbségek nem veszedelmesek, ott van például saját városom, Szeged, amit minden valamire való bennszülött „Szögednek” mond, annyira, hogy amikor Róth Bandi*, a városi „Zenede” igazgatója megmagyarosította a nevét, tisztességet akarván tenni a városnak, nem „Szegedi”-nek, hanem „Szögedi”-nek keresztelte el magát.

Magunk is sokszor kifiguráztuk ezt az „ö”-vel való beszélési módot, ilyenformán: Ögyél könyeret möggyel, ha nem köll, tödd el, majd mögöszöd röggel.

Felemelem tehát a kezemet, és az ujjammal is mutatom:

— Kettő. Kettő nagyon elég lesz.

Azt hittem ugyanis, hogy arról beszél, hány lovat fogasson a halottas kocsi elé, nem sejtve, hogy bár a „horsz” (horse) csakugyan a lovakat jelenti, de a „hörsz” (hearse) magát a halottaskocsit. A temetkező nagyot néz, és azt kérdezi: Minek? Még gazdag embernek sem kell két halottaskocsi, hát egy szegény Amerikába szakadt bányásznak miért kellene?

De én csak szigorúan megmaradok az álláspontom mellett, hogy kettő nagyon elég lesz. Utóvégre nekem itt a szegény nép érdekeit kell védenem. Minek keverjük külön költségbe ezt a szegény családot csak azért, hogy a halottat esetleg négy ló vigye ki a temetőbe?

Még akkor élénken élt bennem egy csomó magyarországi emlék. Szegeden, amelyik család csak egy kicsit is adott magára, négy lóval temettette el a halottjait. Az én nagyanyámat is így temették, meg az idősebb nővérét, Farkas Viktória nénit a Felsővárosban, arra pedig, hogy valakit hat lóval temettek, csak egy példát tudtam: Kiss Ádám bácsi esetét, akinek a temetéséről azután beszéltek is vagy fél esztendeig. Az ilyesmi természetesen pénzbe kerül, de ami jó Szegeden, az nem szükségképpen jó az amerikai magyar bányászok esetében is. Csináljuk szerényen a dolgot, s csak maradjunk a két „hörsz” mellett.

A temetkező kezdte végképp nem érteni a dolgot, de végre rájött, hogy jobb lesz nem firtatni az ügyet, s abbahagyta a vitát. Sejttem, hogy akkorára már tisztában volt greenhorni* mivoltommal. Azt azonban, hogy milyen nyelvészeti indokolással ragaszkodtam a két „hörsz”-höz, valószínűleg nem sejtette.

A temetés le is folyt annak rendje és módja szerint, és meglelégedéssel láttam, hogy a temetkező világosan megértette intencióimat, ha az ügy kissé zavarosan is indult: a halottaskocsi elé csakugyan két ló volt fogva.

Álláspontom tehát diádalt aratótt, s ha angolságom kissé rozoga is, a temetkező világosan megértette, hogy a szegény magyar bányász temetésénél két ló is tökéletesen elég a halottaskocsihoz.

Több bonyodalom nem lett a dologból, nemsokára azonban rájöttem, hogy nemcsak „tájszólási” különbség van a „horsz” meg a „hörsz” között. Több alkalom azonban nem jött, hogy használjam is az új tudományt: a lovaskocsikkal való temetés hamarosan letűnt. A „hörsz” megmaradt, de a „horsz” végképp eltűnt.

Annyit megtanultam az esetből, hogy óvatosabb legyek az angol szavak elemzésénél, amihez azóta is gondosan ragaszkodom.

KÖNYVTÁRAM

Könyvtáram körülbelül hatvan esztendő gyűjtögetésének eredménye. Ebből a hatvan évből több mint ötvenet az Egyesült Államokban töltöttem el. Itteni életem alatt jobbara azokat a könyveket gyűjtöttem, amelyek magyar vonatkozásúak, s főképpen, amelyek az Egyesült Államokba szakadt, vagy világgá vándorolt magyarok

dolgaival foglalkoznak. Ennek a gyűjtésnek eredményeként írtam meg két munkámat, amelyek a száz évvel ezelőtti amerikai polgárháború magyar katonáinak adatait tartalmazzák. Ezek a könyvek magyar és angol nyelven jelentek meg.

Hogy könyvtáram hány kötetből áll, nem tudom, de úgy érzem, legalább számomra összesűrítve van benne az egész magyar nemzet. Szándékosan írom le a „nemzet” szót, nem az ország vagy állam szót használva. Több mint félszázadot élve idegen földön, a magyar lélek együvé tartozandóságát minden földrajzi vagy politikai elhatároláson túl kell éreznem és vallanom. A magyar múlt, jelen és jövő van itt együtt néma, de azért mégis hangosan beszélő kötetekben. Az otthon élő és világgá ment magyarok múltja és jelene és remélhető jövője szól itt hozzám, szintén világgá ment, őszfejú magyarhoz. A múlt hozza tanulságait, a jelen az élni akarás számtalan bizonyosága mellett az élet megérdemlésének ezernyi jelét és a kettő együtt az ezeréves küzdelemmel kivívott bologabbnak remélt jövő képeit rajzolja elem.

Ezek a könyvek segítettek, hogy ne felejtsem el legalább a legfontosabbakat abból, amit egy hosszú életen át igyekeztem megtanulni. Ezek pótolták meg, amire az iskola és az élet tanított. Ezek nyitották meg előttem az egész emberiséget átfogó perspektívát: teológia, filozófia, történelem, szociológia, lélektan, irodalom, dráma, költemények, nyelvészet, néprajz, szótárak, folyóiratok — magyar, angol, német, latin és francia nyelven. Mások munkáit kiegészíti saját, 200 vasok kötetben a külföldre szakadt magyarokkal foglalkozó adatgyűjteményem, ami folyton szaporodik. Mindez annak a végső következtetésnek igazságát állítja elem, hogyha 50 esztendő után, életemnek idegen országba való teljes begyökerezése dacára is magyar tudtam maradni, azt nagyrészen ezeknek a könyveknek köszönhetem. Világpolgárrá tudtam lenni anélkül, hogy magyarságomból bármit feladtam volna.

Ez a könyvtár az én külön világom. Egy kis Magyarország, egy kis nagyvilág, amelynek mindennapos társasága felüdít, frissen tart, erőt ad, és reménységgel tölt el népem jövője iránt. És biztos vagyok benne, hogy mindenki ezt kapja a saját könyvtárától, bármilyen szerény legyen is az.

1967 körül

60 ÉV UTÁN

Pontosan hatvan esztendővel ezelőtt jöttem Amerikába, és így érthető, ha ezt az évet afféle jubileumi évnek tartom az életemben. A hatvan év alatt sok mindenem mentem keresztül, rengeteget írtam, sok mindenféle mozgalomban vettem részt, nagyon sok emberrel találkoztam. Van-e ezeknek a hosszú és sokszor zsúfolt évtizedeknek valami maradandó eredménye — nem tudom, de a kitüntetés, amelyben az *American Hungarian Studies Foundation* múltkoriban részesített, azt engedi sejtetni, hogy van. A kitüntetés átadása maradandó emléke lesz az életemnek. Ez az ünnepély alkalmat adott arra, hogy egy ötperces angol nyelvű beszédben összefoglaljam azt a magyar-amerikai hitvallást, amit 60 év alatt mindig vallottam és követtem, és hogy ismertebbé tegyem azt a munkát, amit egész amerikai életem folyamán végeztem.

Azóta számosan kértek, hogy ezt a rövid beszédet magyarul is tegyem közzé. A következőkben ezt teszem, mintegy pont gyanánt egy hosszú élet majdnem — hatyúdalanak végére.

Ezeket mondtam:

„Hölgyeim és Uraim!

Pontosan hatvan esztendővel ezelőtt érkeztem Amerikába és ezen a réven elég mentségem van arra, hogy ezt az évet fontos jubileumi évnek tekintsem életemben.

Megérkezésem napja 1914-ben nagy változást hozott életemben. Úgy jöttem, mint magyar, de hirtelen rájöttem arra is, hogy ez a személyi megállapításom egyszerre duplájára nőtt. Az egyszerű magyarból amerikai magyar lettem, más szóval: valamivel több. És azonnal megsejtettem azt is, hogy a név meghosszabbodás nem csak egyszerű földrajzi helyzetváltozást jelent, hanem új feladatokat és kötelességeket is, amelyek meghaladják az ember mindennapi munkáját.

És mivel könyvmoly voltam egész életemben, elhatároztam, hogy ezt a kötelességtöbbletet a könyvek segítségével fogom leróni, és hivatalos munkámon túl az amerikai magyarság történetét fogom kutatni. És mivel ezen a téren tökéletesen újonc voltam, természetesen azonnal a legnagyobb amerikai-magyar témához próbáltam nyúlni: Kossuth 1852-ben történt amerikai látogatásához.

Ebben a munkában aztán hamarosan rábukkantam egy egészen rövid, alig pár szóból álló mondatra, ami azután soha el nem felejthető jelszóvá vagy figyelmeztetéssé vált számomra.

Ezt a rövid mondatot angolul írta le a Kossuth-korabeli rabszolgaság ellenes amerikaiak vezére, William Lloyd Garrison*, aki eleinte nagy tisztelője volt Kossuthnak, de keserűen csalódott benne, amikor a nagy magyar nem vállalkozott arra, hogy beleszóljon az amerikai nép tragikus problémájába. Kossuth, aki természetesen fenntartás nélküli ellensége volt a rabszolgaságnak, üdömtalannak tartotta, hogy mint idegen, a nemzet vendége, beleavatkozzék ebbe a fájdalmas problémába. Garrison ezt a mondatot vágta Kossuth felé *The Liberator* című lapjában:

„Thou art a mere Hungarian and nothing more!” — „Csak magyar vagy, semmi több!”

Kossuth valószínűleg nem sok figyelemre méltatta ezt az igazságtalan és nevetéses vádat, de a rövid mondat engem nagyon mélybe vágott.

Eszembe juttatta, igen erősen azt, hogy ha egy magyar az Egyesült Államokban él, több kell, hogy legyen, mint csak magyar, és hogy ez a több nem lehet kevesebb, mint tökéletes teljessége annak, amit az amerikai szó jelent.

És a 60 esztendő alatt, amit Amerikában éltem, azt az elkötelezettséget próbáltam maradéktalanul betölteni, amit ez a szó jelent.

És mi lett az eredmény?

Rájöttem arra, hogy nincs még egy kis nemzet a világon, amelynek fiai többet adtak volna az Egyesült Államoknak intellektuális, kulturális, tudományos, ipari és minden más téren, mint a magyar nemzet. Nincs kis nemzet, amely csak közel is állhatna a magyar mellett ebben a tekintetben. Rájöttem arra, hogy az amerikai magyarság mindig több volt és ma is több, mint közönséges etnikai csoport, amely megelégszik azzal, hogy itt jobb megélhetést talált, s ennél több nem akar lenni. Megtanultam, hogy az amerikai magyarság olyan sereg, amely amerikahűségében sohasem ingott meg, s mindig hű maradt azokhoz az eszmékhez, amelyek az Egyesült Államokat teszik az egész emberiség legmagasabb és utolsó reménységévé.

A kitüntetést örömmel és hálával veszem át. Köszönöm az American Hungarian Studies Foundation igazgatóságának, hogy méltányolja a magam szerény munkáját. Hálás vagyok Önöknek, Hölgyeim és Uraim, hogy itt vannak ezen az estén. Hatvan esztendő az amerikai életemben és az első és minden valószínűség szerint az utolsó megjelenésem ilyen összetételű közönség előtt.

Örülök, hogy ezt a néhány szót elmondhattam.

Kérem Önöket, ne felejtsek el, hogy egy igen nagy sereg magyar él az Egyesült Államokban, akik magukévá tévén az emberiség legmagasztosabb eszméit: vagyis az igazi amerikanizmust, sokkal többek lettek, mint csak magyarok.

Én közéjük tartozom és ezért örökre hálás vagyok annak a 60 esztendőnek,

amit ebben az országban éltem át. És amíg élek, arra törekszem, hogy a jó magyaroknak segíthessek abban, hogy még jobb amerikaiak lehessenek.

Isten áldja meg mindnyájokat!"

1974. június 29.

SAJÁT MUNKÁMRÓL

Pontosan hatvan esztendővel ezelőtt jöttem Amerikába, s ebből az időből körülbelül ötven esztendőt szenteltem az amerikai magyarság története kutatásának. Ebben a munkában három elődöm volt: Pivány Jenő*, aki az alapvető munkát végezte, gyűjtő és egyúttal író is volt. Feleky Károly* volt a második, aki csak szenvedélyes és alapos gyűjtő volt, de nagyon keveset írt. A harmadik Kende Géza*, aki a Feleky által gyűjtött anyagot dolgozta fel kétkötetes munkájában anélkül, hogy maga bármilyen kutatást vagy gyűjtést folytatott volna. Mi lett a sorsa ezeknek az előzményeknek? Pivány maga írta nekem, hogy a második világháború alatti hurcolkodásakor 57 nagy doboz amerikai magyar anyagot vitt új lakására, ahol az ostrom alatt minden elpusztult, ő maga, hihető adatok szerint, éhenhalt. Feleky páratlanul értékes gyűjteményét a magyar kormány vette meg, egy harmadéért annak a pénznek, amit Feleky ráköltött. A gyűjteményből nyilvános információs könyvtár lett, amire a második háború alatt, mint ellenséges tulajdonra, a kormány tette rá a kezét. Hosszas hányódás után a gyűjtemény szétszóródott, amit meg lehetett menteni belőle, szakok szerint szétszótva, a Library of Congress*-ben van. Kende, aki újságíró volt, 52 éves korában meghalt. Könyve rövidesen ötven esztendő s lesz.

Én magam valamikor 1915-ben kezdtem az amerikai magyarság történetével foglalkozni Pittsburghban, ahol Kossuth ottani, 1852-ben történt látogatásának története érdekelt. Ugyanílyen természetű kutatást végeztem Clevelandben is, ahol a clevelandi látogatás részleteit gyűjtöttem. Munkám azonban csak körülbelül 40 esztendővel ezelőtt jött igazi lendületbe, amikor Washingtonba költöztem, ahol a Library of Congress felmeríthetetlen gyűjteményei szolgáltatták azt a kutatási forrást, amit sehol másutt az országban nem lehet találni.

Kende könyvének megjelenése óta természetesen jelentek meg cikkek, könyvek erről a témáról, de azok többnyire csak a már meglevő adatokat ismételték, minden komolyabb kutatás nélkül.

Munkámban a főcél mindig az volt, hogy az eddig ismeretlen vagy elfeledett adatokat gyűjtssem össze az egész angol nyelvterületről, azokat az adatokat, amiket jóformán senki sem ismer, amelyek sehol nyilvántartva, indexelve nincsenek, tehát nem hozzáférhetők. Ilyen adat szinte végtelen mennyiségben van, csak fel kell kutatni őket.

Tanácsadóm, segítségem ebben a munkában nem volt, nekem magamnak kellett kidolgozni valami elfogadhatónak látszó módszert az anyag rendszeres nyilvántartására, használhatóságára. Az így kialakult módszer szerencsére bevált: eredménye az, hogy ma már közel 400 kötetből álló, egyforma nagyságú és kötésű, ABC rendben levő, utalásokkal ellátott adatgyűjteményem van, és mellette egy körülbelül 12 000 cédulából álló katalógussal rendelkezem, ami azt hiszem, egyedülálló és páratlanul bőséges információforrássá teszi ezt a kollektíót. Természetesen ezek mellett könyveket, füzeteket, kéziratokat, képeket stb. is gyűjtöttem kiegészítésül.

Mi van ebben a 400 kötetes, kiemelhető lapokból álló gyűjteményben? Minden, ami magyar vonatkozású adat az amerikai magyarság életéből, múltjából, amire rá tudtam tenni a kezemet. Életrajzok, bibliográfiai adatok, események megőrkítése,

mozgalmak ismertetése, memoárok, sehol sem indexelt cikkek és könyvek adatai, igen sokszor xerox-másolatban, tömérdek lapkivágás, kötetek, kéziratok, zeneművek, műkincsek hollétérol, könyvkritikák, képek, versek stb., stb. A legfontosabb magyarokról külön kötetek, Kossuth amerikai útjáról nem kevesebb, mint 31 kötet, Kováts Mihályról*, az első amerikai magyar hősi halotról 7 kötet, Stahel-Számwald Gyula* tábornokról 3 kötet, Eckhardt Tibor* amerikai szerepléséről 5 kötet, Haraszthy Ágostonról* 3 kötet, az Amerikában levő magyar vonatkozású kéziratokról 2 kötet, Ady, Bartók, Benyovszky Móric*, Asbóth Sándor*, Budai Parmenius*, Bölöni Farkas Sándor*, Feleky Károly, Finta Sándor*, Kármán Theodor*, Teller Frigyes*, Szent-Györgyi Albert*, Pulitzer*, Munkácsy*, Reményi Ede*, Reményi József* és sok más nagy amerikai magyar kötetei.

A Petőfi-év alkalmat adott úgyszólván a teljes angol nyelvű Petőfi-irodalom feldolgozására. Ez az anyag négy kötetben van együtt, több mint 50 angol Petőfi-fordító nyilvántartásával, a régi angol és amerikai cikkek és kritikák xerox másolataival. Értékesnek tartom a gyűjtemény kötetei között azokat is, amelyek az 1851-es Lopez-féle kubai felszabadító próbálkozással foglalkoznak, amelyben több magyar életet vesztette. Azt hiszem, ennek a nagyon érdekes történetnek részletei teljesen ismeretlenek Magyarországon.

Gyűjtésem egy parányi részét fel is dolgoztam abban a több mint ezer cikkben, amit, főleg az amerikai magyarság történetéről írtam az elmúlt évtizedek alatt. Ezen cikkek másolatai öt nagy kötetben vannak meg. A magyarok polgárháborús szerepléséről két könyvet írtam, de csak az egyik jelent meg. Felfedezéseim között a legértékesebbnek tartom annak a 18 festménynek megtalálását, amelyet Walter Gould* amerikai festő Kossuthról és kutahiai környezete tagjairól készített. A kollekciónban, aminek hollétét senki sem ismerte eddig, 4 színes-olajfestmény és 14 kisebb, szépiaportré van, többnyire az egyetlen arcképek, amiket az illetőkről ismerünk.

Munkámat ma is mindennap végzem, kivétel nélkül mindennap adva hozzá valamit. Az élet alkonyán remélem, jogom van elmondani ugyanazt, ami Washington síremlékén van, a horátiusi idézetet: „Vixi, non inutilis, — „Nem éltem haszontalanul”.

1974.

BÚCSÚ DONORÁTÓL

Donora egy kisebb pennsylvaniai város, nem messze nyugat felé Pittsburgtól, a Monongahela folyó partján. A várost hosszú ideig egyetlen gyár uralta, amely kétségkívül jó kenyeret biztosított munkásainak, az American Steel and Wire. Majdnem ötven éve, hogy ismerem a helyet, valamikor sokat jártam oda, így nosztalgikus érzésekkel olvásom most az egyik nagy amerikai magazinban, hogy a donorai nagy gyárat véglegesen bezárják. Hogy mit jelent ez a rendkívül forgalmas és élénk városnak, nem tudom, mert már igen régen nem jártam arra. De hogy semmi esetre sem lehet jó hír, abban körülbelül biztos vagyok.

Negyvennyolc esztendővel ezelőtt kezdtem odajárni. Donorában élt egy szép csoport magyar, köztük elég szép számmal reformátusok is, akiket a pittsburgh-i lelkész, akkor boldog emlékü Kalassay Sándor* szolgált ki. Óhosszá jöttem ki 1914 nyarán, mint a Református Egyetemes Konvent által kiküldött segédlelkész, és az ő válláról vettem le egy csomó környékbeli kis leányegyház kiszolgálását. Sok ilyen hely volt akkor azon a vidéken, többnyire bányásztelepek, mint Whitsett, Willock, Federal, Treveskyn, Avella, Bruceton, azután kisebb gyárvárosok, mint Donora,

Springdale, Canonsburg és nem tudom még hány, amiket egy ember képtelen volt kiszolgálni. Pittsburgh-be érkezésem után én lettem a „futkárizó atyafi”, és az maradtam vagy másfél évig. Később, amikor Springdale önálló egyház lett, odakerültem és Donorát onnan szolgáltam ki. Ez a kiszolgálás nem volt gyerekjáték: minden vasárnap szántiz mérföldet tettem meg oda-vissza villamoson, háromszori átszállással, Aspinwallban, Pittsburgh-ben és Black Diamondon. Pont délben indultam el, sokszor ebéd nélkül, és éjjelre vetődtem vissza. Autó természetesen volt már akkor is, de nem a szegény papok számára, akik a megélhetésüket is alig tudták előteremteni. Voltunk, akik az egyesek szerinti „semmittevést” ilyen módon pótoltuk.

Donorára szerettem járni, mert ott mindig szíves fogadtatásban volt részem. A ma is élő Turfa Sándor otthonában, aki a lelke volt az ottani kis református gyülekezetnek, mindenkor szíves barátsággal fogadtak, sokat aludtam náluk, amit kénytelen voltam igénybe venni, mert első szolgálati időmben már szombaton ki kellett menni, hogy vasárnap istentiszteletet tarthassunk. Sok derék magyarra ma is emlékszem: Pokol bácsi, a gondnok, az öreg Ösléger, Magyar Samu, a Websteren lakó Böcsi István és mások gyakran eszembe jutnak, amikor a régi világra gondolok. Eszembe jut az is, hogy télnek idején nem egyszer majdnem a saját bőrömön szánkázva kellett lejönnöm az elég magas domboldal jeges járdáján, ahol a templom épült. Sokszor megálltam ott a domboldal magaslatán, nézve lefelé a hatalmas acélgyár örökösen füstöt ontó óriási kéményeire, amelyek akkor, 1915-ben, éjjel-nappal készítették a szövetséges hatalmak számára küldendő hadi anyagot. Nem gyilkoló szerszámokat gyártottak ott, hanem más, acélból készült dolgokat, amikre éppen olyan szükség volt, mint a fegyverre. Sokáig az asztalomon tartottam egy elég hosszú, félelmetes kinézésű szögesdrótot, ami ott készült, s aminek a fajtájába bizonyára sok derék magyar katona is beleakadt.

Hogy azóta milyen fontosságú szerepet játszott a nagy gyár a donorai nép megélhetésében, nem tudom, de a szerep most is kétségkívül fontos lehetett. Egy kisváros életéből nem lehet kivonni súlyos következmények nélkül egy olyan gazdasági tényezőt, mint egy nagy gyár, amely hosszú évtizedeken keresztül uralta az egész város életét, de azért örülnék neki, ha Donorából nem lenne, sok más hasonló eset mintájára, halott város a jövőben.

Dehát ez az, amit itt fejlődésnek, haladásnak hívnak. Ez a haladás elavulttá, gazdaságilag ki nem fizetővé tesz olyan üzletágakat, amelyek sokáig a gazdaság és megélhetés forrásai voltak. És ha egyszer ez a helyzet bekövetkezik, annak, ami elavult, kérlelhetetlenül menni kell. Ezért rombolnak le milliókba került palotákat, hatalmas, még mindig hasznavehető bérházakat, nem egyszer műemléknek beillő, történelmi nevezetességű épületeket, óriási gyártelepeket, hagynak el remek farmgazdaságokat.

Régi barátaim közül bizonyára csak kevesen élnek még Donorán. Aki él, az is bizonyosan már nyugdíjas munkás, akit így a munkalehetőség megszűnése nem érint. De azért ezek számára sem lehet örvendetes a hír, hogy az öreg gyár meghalt. Ezer emlék fűzi őket régi munkájukhoz, munkatársaikhoz, amiktől elszakadni nem lehet. Az új nemzedék majd kap automatizált munkát, akinek jut, az öregek pedig mennek szépen egymásután a „minden emberi útján” az elmúlásba, kérdezgetve maguktól, hogy egész életük munkája által vajon hozzájárultak-e egy-két téglával az emberiség jövődjének építéséhez?

1963. augusztus 31.

LOVAGLÁS AZ ÉJSZAKÁBAN

Feri öcsémmel* beszélgetünk. Az öreg fiú hamarabb jött Amerikába, mint én. Beleunván a klasszikus tudományokba, 1906-ban otthagya a hatodik gimnáziumot Szegeuden, és egyedül nekivágott a világnak. Egy évet az ohioi Alliance-on töltött, a nagybátyánk házánál, majd beállt katonának, és harminc évi szolgálat után, már jó idővel ezelőtt nyugdíjba ment. Mint katona, majdnem állandóan valamelyik ezredzenekarban szolgált, leghosszabb időt Washingtonban élte, mint a Marine Band egyik veterán zenésze. Három évet a Fülöp-szigeteken töltött az Aguinaldo lázadások idején. Ennyi idő alatt tömérdek kalandon ment keresztül, amikből, ha jókedve van, szívesen elmond egyet-egyet.

Most ilyen alkalom van. Bugyborékolnak belőle a katonai élet emlékei. Valahogy szóba kerülnek a régi módi lovas katonabandák, amikből ma már egy sincsen. Kiderül, hogy egyszer ő is ilyen lovasbanda tagja volt. Mondom, hogy egyszer-kétszer volt alkalman lovasbandát látni, itt Washingtonban is, de annak már jóval több, mint húsz esztendeje.

— Tudod, a karmesterünk afféle tudományos muzsikós volt, aki még álmában is muzsikált. A tudakosságban odáig ment, hogy a banda lovait egytől egyig valami nagy zenészről nevezte el. Volt ott Beethoven, Wagner, Brahms, Liszt, Chopin meg sok más, és nem utolsó dolog, hogy az én lovamat éppen Rubinsteinnek hívták. Kedves, szelíd jószág volt ez a Rubinstein, csakúgy, mint a katonalovak általában. Katonai életemben volt vagy 15 lovam, emlékszem is majdnem mindegyikre, de a legjobban ez a Rubinstein maradt meg az emlékezetemben. Alapos oka van ennek, amint mindjárt megtudod.

Az ezredünket felrendelték Kansas államból valahova Wyomingba gyakorlatozni, ami azt jelentette, hogy a több hétig tartó utat lóháton kellett megtennünk. Ez a hosszú lovaglás nem volt valami kellemes dolog. Nem kellett sietni, a minden napra előírt mérföldmennyiség sem volt sok, de nagyon unalmas volt a lapos földeken bandukolni. Meleg is volt, de az volt a legrosszabb, hogy a nyolc- vagy kilencszáz ló olyan szörnyű porfelleget vert föl állandóan, hogy majd megfulladtunk, bár természetesen nem mentünk zárt sorokban.

Beszélgetni sem volt miről, s az időt legtöbbször azzal töltöttük, hogy aludni próbáltunk a lassan poroszkáló lovakon ülve, ami legtöbbször sikerült is. Én magam is nagyokat szundítottam a Rubinstein hátán.

Egy délután, ahogy mendegél az ezred a sok bóbiskoló lovas katonával — magam is az alvók között lévén —, hogy, hogy nem, a pánt, amivel a nyereg oda van szorítva a ló testéhez, elszakadt, és én szépen lefordultam a lóról. Baj nem történt, mert a huszárlovak okos állatok, és ilyen esetben szépen kikerülik a bajba jutott lovat. Kikerültek engem is. Az lett a dologból, hogy vissza kellett maradnom a lóval a legközelebbi faluban. Egy másik huszárt adtak mellém, hogy ketten legyünk. Ha a szármót sikerül rendbehozni elindulunk, s valahol majd csak utolérjük az ezredet, amely természetesen nem állt meg a mi kedvünkért.

Találtunk is mesterembert, aki vállalkozott a munkára, hozzá is fogott, meg is csinálta, de közben jó egynéhány óra telt el. Mi ott lebzselünk körülötte, mert egyebet úgysem tudunk csinálni, a két ló pedig folyton a fülét hegyezve, egyre csak a nyakát nyújtogatta, mintha a messze távozott ló-kollegák után próbáltak volna nézni.

Este lett, mire a munka elkészült, és sötét volt, amikor nagy megkönnyebbüléssel nyeregbe pattantunk, azzal a kecsgetető kilátással, hogy kellemes hűvösben, por nélkül mendegélünk, amíg az ezredet utolérjük.

Percek sem kellettek hozzá, hogy ezek a kellemes ábrándozások semmivé válja-

nak. Az történt ugyanis, hogy abban a pillanatban, ahogy elindultunk, a két ló olyan vágatásba fogott, amilyenben addig egész katonáskodásunk alatt sem volt részünk. Nem sejtettük, hogy a katonalovak között olyan nagy barátság fejlődik ki, hogy egymás társaságát nem tudják nélkülözni. A mi két jámbor lovunkat a többitől való elszakadás valóságos pokolbeli démonná változtatta. Száguldottak velünk megállás és lelassulás nélkül úgy, mintha a bibliai Apokalipszis lovai lettek volna. Egyikünk sem volt valami nagy mestere a lovaglásnak, de az, amit ez a két bésztia azon az éjszakán adott nekünk, a világ legkiválóbb lovasainak is túlságosan sok lett volna. Föl-le, jobbra-balra, előre-hátra, minden másodpercben egyszer: így ment órákon keresztül. Ha valaki látott bennünket a sötétben, csakugyan a pokolból elszabadult démonoknak nézhetett bennünket. Kapaszkodtunk, ahogy tudtunk, és sikerült is a lovak hátán maradni, de nem egyszer támadt a gondolatom, hogy ezt az éjszakát nem élem végig. Hogy mikor és hogy értük utol az ezredet, amikor a tajtékkal borított lovak reszketve megálltak, azt már nem tudom, mert lefordultam Rubinsteinről, vagy talán úgy szedtek le róla, inkább halott voltam, mint élő. A társam hasonlóképpen.

Ezért emlegetem meg Rubinsteint, amíg csak élek. Derék lovacska volt, de különb lovast érdemelt, mint amilyen én voltam.

GUADALCANAL 25 ÉVE

Most 25 éve nehéz esztendőket kezdett látni az ország. Akkor már nyakig benne volt a háborúban, amelynek kilátásai semmi tekintetben sem javultak. A legnagyobb aggodalmat a Csendes-óceáni harcér nyújtotta. Itt-ott egy-egy kisebb sziget elfoglalása volt a legnagyobb esemény, a szigetek azonban olyan messze voltak Japántól, hogy a szakértők számítása szerint ötszáz esztendő kell hozzá, hogy egyik szigetről a másikra ugrálva, ilyen haladással katonáink eljussanak Japánig.

A fapuskákkal gyakorlatozó új katonák seregestül szökdöstek állomáshelyeikről. A gyárak éjjel-nappal dolgoztak, de a produkció még messziről sem volt képes fedezni a szükségletet.

Az amerikai óriás azonban nem aludt, de vezetői sem. Közben tervek készültek, amelyek közül egyik, a legfontosabb, 25 esztendővel ezelőtt készült el. Ennek az eredménye lett, hogy nem kellett ötszáz esztendeig ugrálni egyik szigetről a másikra, hanem elvágva a japánok közlekedési vonalait a tövénél, minden elágazást, messzire kitolt foglalást elsorvasztottak.

Bennünket a családban ekkor kezdett egészen közéről érinteni a háború: a fiam már ekkor egy éve a Marine*-hadtest katonája volt. Az ekkor meginduló Csendes-óceáni offenzívában, amely a háború legfontosabb fordulata lett, első naptól fogva benne volt.

Akkor még, vagy talán most is, minden Marine-katona önkéntes volt. Mikor tanácsunkat kérte, hogy mit csináljon, mert önként akart jelentkezni, azt mondtuk neki: Mi szégyelnők magunkat, ha a fiunk nem volna hajlandó a hazájának tartozó kötelességét teljesíteni.

A virginiai Quanticóban és a North Carolina-i Camp LeJeune-ben nyert kiképzést, s aztán ezredét, az egész első Marine-hadtesttel, Kaliforniába rendelték. Ezt májusban egy pársoros kis újsághír adta tudtunkra. Készült valami, de senkinek sejtelmé sem volt róla, hogy hol, mikor kezdődik az új akció.

Utólag tudtuk meg, hogy katonáinkat Új-Zélandra vitték és onnét a Salamon-szigetekre, amelynek legnagyobb szigete az addig sohasem hallott Guadalcanal. Ott kezdődött az Egyesült Államok offenzívája. Annak sikerétől vagy sikertelen-

ségétől függött, hogy győzelem vagy vereség lesz-e a szövetségesek küzdelmének eredménye.

Később tudtuk meg, hogy bár az offenzíva elindult, az Egyesült Államok még akkor is gyengén volt felkészülve a gigantikus feladatra. Később derült ki — és ezt a fiamtól is tudom, hogy a katonafiúkat, a hajókkal együtt tulajdonképpen „rászánták” a nagy próbálkozásra, mert a hivatalos körök tökéletesen el voltak készülve arra a lehetőségre is, hogy a hadművelet nem fog sikerülni.

A guadalcanali hősköltemény a felvonult hajók ágyúinak szörnyű bombázásával kezdődött, amire a japánok nem voltak elkészülve. Az állapot, amelyben a hegyek közé menekülő japánok hagyták hadállásaikat, azt bizonyította már az első percekben is, hogy a támadást nem várták. Mindent úgy hagytak, amint az ágyából kiriasztott ember tűzvész idején.

A fiam a tábori telefonszolgálat kezelésére és felszerelésére volt kiképezve. Ezek a Signal Corps* emberei, akiket legelőször tesznek partra, úgy hogy mire a haderő zöme partraszáll, a telefonkapcsolatok már fel vannak szerelve.

A partraszállásnál harc nem volt, mert akkorára már egyetlen szál japán sem akadt az óriási táborban. Az igazi hecc, a közelharc csak később kezdődött.

A zavartalan partraszállás azonban nem jelentette azt, hogy semmi baj sincsen. Két hétig utána a japánok repülőgépei irgalmatlanul, úgyszólván megszakítás nélkül bombázták az amerikaiakat, akiknek akkor még jóformán semmilyen légierő sem állt rendelkezésükre. Az enivalójuk is elfogyott: azt ették, amit a japánok otthagytak; amiből végtére csak a halfejek maradtak meg, s azt is el kellett fogyasztani. Tisztjeik őszinte pillanataikban bevallották, hogy nagyon valószínűen ott maradnak valamennyien, mert a felsőbb hatalmak „rászánták” őket — expendables* —, akiket egy nagyobb cél érdekében fel lehet, sőt kell, áldozni.

Két hét telt bele, míg az első amerikai harci gépek megjelentek a levegőben, s elkezdődhetett a közelharc.

Augusztus 7-én következett be a partraszállás, és a Marine* haderő ottmaradt egészen karácsonyig, amikor a fáradt megmaradt fiúkat az Army* katonái váltották fel. Sok könyvet írtak erről a majdnem öt hónapig tartó hadjáratról, tele alig elképzelhető szörnyűségekkel.

A fiam valahogy megúszta a dolgot sebesülés nélkül. Biztatták őket, hogy jön a felváltás ideje, ami a karácsony előtti napokban meg is történt. A hajók megérkeztek, hogy Ausztráliába vigyék pihenésre a fiúkat.

Karácsony esteje volt, másnap kellett behajózniok, de azon az éjszakán újabb szörnyű japán légitámadás zúdult rájuk. A bombák elől ki-ki oda menekült, ahová tudott. Az én fiamnak egy elég mély homokgödör jutott, ahová egy bajtársával húzódott be. Ott kuporogva, néha váltottak egy pár szót. Azt is megállapították egymás között, hogyha a gödör laza homokos oldala rájuk szakad, mert rengett a föld a bombák robbanásaitól, soha senki még csak sejteni sem fogja, hogy hol vannak eltemetve.

Reggelfelé a légi bombázás megszűnt, a hajók, megrakva a halálosan kimerült Marine-fiúkkal, elindultak Ausztrália felé. Ott is maradtak egy teljes esztendeig, mert majdnem mindegyiknek, ha egyéb miatt nem, a szúnyogcsipések által okozott malária miatt, kórházi ápolásban kellett részesülnie.

Ausztráliában hadnaggyá akarták előléptetni, de a fiú nem fogadta el. Kérdésre, hogy miért, azt válaszolta: nem akarta a bajtársait elhagyni. Mint tiszt, nem vegyülhetett volna többé közéjük. Gyakran látta, hogy egy-egy előléptetett fiú magányosan bolyong vagy üldögél, mert régi pajtásaival szórakoznia tilos lett.

Azután hosszabb szabadságra hazajött, de újra visszament, amikor Új-Guinea,

Új-Britannia, Okinawa, Iwo Jima nevét kellett megtanulnia a világnak. Szerencsére a legborzalmasabb helyen, Iwo Jimán, nem volt ott.

Új-Britannia szigetén annak legdélibb csúcsán szálltak ki. A legészakibb részen volt Rabaul, a japánok egyik legfélelmetesebb erőssége. Truk volt a másik. Itt igazolódt be az amerikai stratégia helyessége: tövénél elvágni a legfontosabb útvonalakat. Mind a két szörnyű erődítmény egyetlen lövés nélkül került a mieink birtokába.

Itt valami extra kalandra önként vállalkozott a fiam, néhány társával együtt, valahol följebb, egy Talasea nevű vidéken. (A sziget nagy, majdnem akkora, mint a mai Magyarország fele.) Hogy a vállalkozás mi volt, ma sem tudom, mert akárhányszor kérdeztem, a fiam csak annyit mondott, hogy semmiség volt az egész, akárki megcsinálhatta volna. Az ő számára az az eredménye lett, hogy Rupertus tábornok nyilvánosan nagy dicsérettel említette név szerint egyedül őt, egyik hadi jelentésében, amit érthető meglepetéssel mi is csak az amerikai lapokból tudtunk meg. Igen, azt is mondta ezzel kapcsolatban, hogy azért vállalkoztak a kalandra, mert úgy hallották, hogy ott meleg források vannak, és meg tudnak fürdeni. A szigeten csakugyan sok ilyen meleg forrás van.

Azután eljött a háború vége, a hazatérés és mindaz, ami azzal jár. Sebesülés nélkül jött haza, csak a maláriát hozta magával, ami évekig kínozta, míg aztán végleg elmúlt. Ma boldog, megelégedett ember, 47 éves, két gyermek apja, Virginia egyik városában él gyönyörű otthonában, mint „szabad, amerikai polgár”. Nem akart katona maradni. Kérdésemre, mi akarsz lenni, azt válaszolta: Szabad amerikai polgár. Pár évvel ezelőtt majdnem őt választották meg a város „Man of the Year”*-jévé.

És Guadalcanal, meg a többi? Azt lehetne mondani: talán igaz sem volt, — ha az örökre ott maradt fiúk szellemé azt nem súgná: Bizony, sajnos, igaz volt.

1967. augusztus 12.

BARÁTOM, A FŐSZOLGABÍRÓ

A régi magyarok tudják, kik voltak a főszolgabírák odaát az országban. Az elsőfokú bíróság vezetői voltak a járásokban, ahol a lakosság falvakban vagy tanyákon élt, és ahol rendőrbíróság nem volt, mint városhelyen. Megyei hivatalnokok voltak, akiknek módjában állott a saját egyéniségüket is belevinni hivatalos minőségükbe. Így sokféle főszolgabíró volt: voltak, akiket nagyon nem szerettek és méltán, de voltak derék, egyenes, igazságos úriemberek is közöttük. Választások idején rendszeresen nem volt szép szerepük, mert a mindenkori kormányok jelöltjeit kellett szépen vagy csúnyán győzelemhez juttatni.

Én magam rövid magyarországi életem alatt egy főszolgabírót ismertem, aki a Csanád megyei battonyai járás dolgait igazgatta. Fiatal ember volt, alig 30 éves, helybeli fiú, egy régi nagyérdemű, bizonyosan lengyel származású orvos fia: dr. Elesánszky Kázmér.

Én akkoriban kerültem ki az iskolából, és a főszolgabíróhoz nem közigazgatási kapcsolatok fűztek. Dr. Elesánszky, nagy meglepetésemre, olyan rendkívül művelt és tanult úriembernek bizonyult, akivel társalogni gyönyörűség volt, főképpen arról a témáról, amelybe mindketten halálosan szerelmesek voltunk: az akkor kialakuló új magyar irodalomról, Ady Endre és a *Nyugat* merőben új világáról. Talán ő volt az egyetlen abban a nagy alföldi faluban, aki előfizetett a *Nyugatra*, amit azután ezen a réven nekem is alkalmam volt olvasni és tanulmányozni.

Azóta több mint ötven esztendő telt el. Dr. Elesánszky Kázmér, aki már 81 éves,

ma is ugyanazokat a Nyugat füzeteket olvasgatja, amint arról személyesen is volt alkalmam meggyőződni.

Az utolsó öt év alatt háromszor jártam Magyarországon, és minden alkalommal felkerestem régi barátomat. Mindig ő várt a kis állomáson. Battonya ma pontosan a magyar—román határon van, végállomás.

Első találkozásunk kissé zavaros körülmények között történt.

Kázmér megígérte, hogy a reggeli vonatnál várni fog. Én fel is szálltam Makón a vonatra hűségesen. Eldöcögünk Mezőhegyesig, ahol a vonat sokáig állt, én addig egy másik vonatba zsúfolt, nagy csomó iskolásgyerek huncutságaiban gyönyörködtem. Mikor újra elindultunk, jön megint a kalauz és kéri a jegyet. Odaadom. Hová tetszik utazni. Mondom, hogy Battonyára, ami onnan már csak kis futamodás. A kalauz meghökken. Jaj kérem, ez a vonat nem megy Battonyára, hanem Kétegyházára. Mezőhegyesen át kellett volna szállni a másik vonatra. Miért nem tetszett megmondani?

Mondom neki, hogy barátom, én már egyszer odaadtam magának a jegyet, maga megnézte, szó nélkül visszaadta, honnan tudjam én, hogy nekem még mondani is kell valamit. Azt hiszem, hogy a jegy beszél magáért.

Derék, szolid fiú volt a kalauz, aki belátta, hogy nekem is igazam van, de a főigazság mégis az volt, hogy a vonat Kétegyháza felé robogott velünk, engem pedig öreg barátom a battonyai állomáson vár az elég hideg, komor októberi reggelen. Hogy fogok én most odajutni? A kalauzt nagyon bántotta a dolog, ígérte, hogy megpróbál mindent, mihelyt az első megállóhoz érünk, Mezőkovácsházára.

Ott egy kis szerencse várt rám; egyetlen rozoga taxijuk volt az állomásnál, amelynek leszakadófélben levő ajtajával éppen akkor bajlódott a sofőr. Ez nagy örömmel fogadott, hogy átvisz Battonyára. Örömet megértettem, mert ilyen kiadás fuvarja ritkán akadt, mint maga is mondta. 160 forintot fizettem a kocsikázásért, ami vagy félóraig tartott, azért ennyit, mert az ottani szokás szerint az autó visszafelé való útját is meg kellett fizetnem.

Kázmér barátom ott állt az őszi hűvösben, mint egy oszlop. Magamfajta, alacsony férfi, széles vállakkal, komoly, de mindig meleg tekintetű szemei most is régiek. Karjain az izmok, mint később tréfásan megtapogattam, ma is kemények, mint a vas.

Felidéztünk egy régi emléket. Emlékszel-e, hogy vagy ötven esztendővel ezelőtt hogy üldögéltünk ketten a Korona vendéglőben? Később járt az idő, rajtunk kívül senki sem volt a teremben, csak egy cigány aludt a sarokban levő széken. Egyszer csak új témát pendítesz meg: Tudod-e, hogy ma vagyok 30 esztendő? Én bizony nem tudtam, de örültem neki, és még nagyobb tisztelettel néztem rá. Ezt a napot meg kell valahogy ünnepelni. Először is az egy szál cigányt kellett felébreszteni, hogy vegye elő a hegedűjét. Salzman úr, a vendéglő bérlője hozott egy üveg pezsgőt, amit kettesben az egy szál cigány álmos hegedűkíséréte mellett el is fogyasztottunk. Aztán csendesen hazaballagtunk. Így hát tudom, hogy hány esztendő vagy!

Később elmesélte élete sorát az eltelt majdnem ötven év alatt. Nem sok történt, vele, de ami történt, érdemes az elmesélésre. Horthy Miklós kormányzó sógora, Purgly Emil*, egy meglehetősen nagy birtokon ott gazdálkodott az ő járásában. Még folyt az első világháború, Horthynak még a nevét sem igen ismerték akkor. Az orosz hadifoglyok közül, akiket kiküldtek mezei munkára, Purglynak is jutott egy sereg. Purgly, aki jó gazda, de fősvény és komisz ember volt, rosszul bánt az orosz foglyokkal, akiket nyomorúságos koszton, rossz lakásviszonyok között tartott. Az oroszok, akikkel különben nem volt semmi baj, jámbor, jóra való ember volt valamennyi, végre is panaszkodni kezdtek, és a panasz a főszolgabíró elé került. Kázmér komolyan kivizsgálta a dolgot, és megállapította a panaszok jogosságát. A vége az lett, hogy

Purglyt megbírságotlák, és kényszerítették az oroszokkal való emberségesebb bánásmódra.

Illetve nem ez lett a vége a történetnek, hanem valami más. Közben elmúlt a háború, jöttek a még zavarosabb évek, Horthy Miklós kormányzó lett, sógora, Purgly Emil pedig 1932-ben földművelésügyi miniszter. A kormányzói sógor nem felejtette el Kázmért: egyik legelső dolga volt, hogy nyugdíjba kergette az alig 38 éves főszolgabíró, aki valamikor borsot mert törni az orra alá. Kázmér közigazgatási pályafutása véget ért. Volt egy kis birtoka, amiből szerényen megélt. Később, amikor már nem bírta a sok hivatalos kellemetlenkedést, a második háború után maga kérte, hogy vegyék el tőle a kis birtokot. El is vették. Most havi 500 forintos nyugdíjából él, öreg gazdasszonya, aki nagyon régen vele van az aglegénynek maradt úrral, ugyanennyit kap. Abban a házban lakik, amelyben született, ami most szintén állami tulajdon. Két kis szobája van, tele a régi családi bútorokkal és egy gangrésztlet. Mikor az első háború után a románok bementek Battonyára is, Kázmér okos és higgadt hivatalos szereplésének nagy része volt abban, hogy ez a szép község magyar területen maradt. A község magyar, szerb és román lakossága ma is békességben él, mint élt azelőtt is.

Most jut eszembe, hogy már nagyon ideje lesz levelet írni öreg barátomnak. Ezt a cikket is mellékelni fogom.

1964. október 17.

SZÜLŐVÁROSOM REGÉNYE

Égészen speciális, szokatlan élményben volt részem mostanában. Egy könyvet kaptam Budapestről, amelyet maga a szerző küldött el, amely szülővárosomnak, Szegednek legnagyobb tragédiáját, az 1879-es árvizet örökíti meg, rendkívül érdekes, élvezetes és tanulságos formában. A könyv tulajdonképpen regény, de csak azért, hogy a mai szóval élve: olvasmányosabb legyen. A valóságban nagy virtuozitással megírt korrajz, amely az ősi város történetének egy ma már alig ismert korszakát eleveníti meg. Ennek a korszaknak a végébe én is beleszóppentem, mert mint serdülő fiú, sokat ismertem a tragédia életben maradt szereplői közül. Szóval számomra a könyv minden lapja élő valósággá vált, mert a könyvben szereplő személyek, vidékek, utcák, események mind, mind régi ismerőseim, akikkel most, az élet alkonyán újra találkozni valóban megrendítő és felejthetetlen élmény.

A könyv címe: *Hullámsír*, és szerzője dr. Berczeli A. Károly*, régi szegedi tanár és író, aki most, hetven év körüli korában, Budapesten él. Személyesen nem ismerem, de a nevét és irodalmi munkáját régen számon tartom, mint szülővárosom régebbi irodalmi életének egyik jelentős tényezőjét. Szegeden ma is élénk irodalmi élet folyik, ott adják ki a Tiszatáj című értékes folyóiratot, amely nagyértékű cikkek egész sorával szolgálja a régebben annyira elhanyagolt helytörténeti, néprajzi, demográfiai kutatóterületet.

A regényről, könyv alakban való megjelenése előtt is tudtam, mert folytatásokban már napvilágot látott a szegedi *Délmagyarország* című napilapban. Egyes részleteit megkaptam, főleg azért, mert a regény egyik szereplője a magam családjának volt kimagasló tagja, talán az egyetlen rokon, aki a város történetében maradandó nevet biztosított magának.

Ezt a családtagunkat Váradi Ignácnak* hívták. Vízimérnök volt, akinek igen fontos szerep jutott a város védelmében. Ő vezette az úgynevezett percsorai gáton az árvízvédelmet, olyan energikusan, hogy bizonyára megérdemelte „a Percsora hőse”

nevet, amit arcképe alá nyomattak az árvíz után. Birtokomban van annak az árvíz utáni arcképének másolata, amelyet gyerekkoromban többször láttam, amikor látogatásokat tettünk nála nagyanyámmal: Náci bácsi díszmagyarban, karddal az oldalán áll, mellén a Ferenc József-rend keresztjével. Később a város főmérnöke Jett, és 1907-ben halt meg. Közel laktunk Bécsi körüti házához, ahonnet minden délután pontosan elindult, hogy elmenjen a kaszinóba, ahol általános népszerűség és tisztelet vette körül. Rokonságunk abból állt, hogy fivére volt apai nagyanyámnak, Várady Veronikának és anyai nagyapámnak, Váradi Antalnak — a szüleim ugyanis első unokatestvérek voltak.

Náci bácsinak tisztos múltja volt: a szabadságharcban honvédfőhadnagy volt (a Mikár-féle nyilvántartásban igazoltan), aki főképpen az ország déli részének harcaiban vett részt, főleg Perczel Miklós* ezredes parancsnoksága alatt, aki, mint az olvasó talán tudja, az amerikai polgárháborúban az egyik iowai ezred szervezője és ezredese volt. Váradi Ignácsról Lázár György* dr., a város későbbi képviselője és polgármestere, aki mint fiatal ügyvéd tevékenykedett a mentési munkálatokban, két nagyon érdekes epizódot említ róla az árvízzel írt könyvében. Az egyikről Berczeli regénye is megemlékezik, kis változtatással.

A Perczel-ezred Szenttamás nevű szerb községet ostromolta, eleinte nem sok sikerrel. Egy kora reggel újra hozzákezdtek az ostromhoz, és Váradi Ignác szakaszát tölték előre. A szakasz el is indult, de olyan sűrű, áthatolhatatlan ködbe kerültek, hogy fogalmuk sem volt, hol vannak, merre mennek. A tejsűrű köd lassan tisztult fel, és mire egészen eltűnt, nagy csodálkozásukra a honvédek a falu közepén találták magukat, szemben a nagy szerb templommal. Szóval elfoglalták a falut, s ugyanakkor elfogtak 67 szerb komitácist is, akiket, mint fegyveres polgárokat, a haditörvények szerint minden további nélkül ki lehetett végezni. Mivel Váradi főhadnagy úr szakasza vonult be elsőnek a községbe, őt illeti meg az a kitüntetés, hogy az elfogott komitácistákat sajátkezűleg agyonlője. Náci bácsinak azonban cseppet sem volt inyére ez a kitüntetés. Megmondta, hogy a világon semmi érdemleges dolgot nem míveltek, fogalmuk sem volt róla, hogy hol vannak, vagy merre mennek, ő bizony nem lő agyon senkit. Lázár György könyve szerint nem is végzett ki senkit, de Berczeli szerint eleget tett a „kitüntetésnek”.

Lázár könyve említi azt is, hogy Váradi, amikor a gondjaira bízott védelmi gát szakadozni kezdett, nem egyszer a vízbe ugrott, hogy saját testével tömjé be a szakadást addig, amíg segítség jött.

A regényben természetesen mesének is kell lennie, s ezért a szerző azt is belefűz az elbeszélésbe, amelynek azonban nem ez a polgári szerelmi regény, hanem az árvíz marad a fő és szinte egyetlen témája. A szerző, hozzám írt levelében azt mondja, hogy ő regényt írt ugyan, de az események, amiket elmond, valódiak, ami kétségtelen is. A hatalmas, majdnem ötszáz oldalas könyv minden sora azt igazolja, hogy az író a lehető leghívebb képet akarja adni a város akkori életéről, vezetőiről, azoknak rátermettségéről vagy hibáiról, mulasztásairól, azokról az érdekekről, amelyek lényegesen segítettek abban, hogy a feltartóztatatlan és természetesen mérhetetlen károkat okozó árvíz melyik irányban menjen, arra-e, ahol az óriási mágnás uradalmak vannak, vagy arra, ahol a számításba nem jövő, egyszerű emberek élnek. A védelmi pontok kijelölése, megerősítése vagy elhanyagolása döntötte el, hogy az áradat merre menjen. Aligha volt véletlen, hogy amíg a város elpusztult, a közelben levő mágnás uradalmak területét alig háborgatta a vízáradat.

Két dologról csak a legteljesebb elismeréssel emlékezhetik mindenki a regénnyel kapcsolatban, aki elolvassa: egyik az író remek stílusa, előadásmódja, szóhasználata, amit különösen a régen az országban kívül élő olvasók méltányolhatnak legjobban,

a másik az a kétségtelenül hosszú, sok fáradtsággal járó adatkutatás, amit a szerző csak nagy lelkiismeretességgel és bizonyára sok utánjárással végezhetett el. A könyvben valószínűleg minden benne van, amit egy ember a katasztrófa történetéről összeszedhetett. Egy dolgot azonban szerettem volna látni benne: leírását annak az életnek, ami az árvíz megtörténte után szakadt az otthonukat veszített tízezrekre. Az én édesanyám akkor 16 éves leány volt, ő sokat mesélt arról az életről gyerekkoromban. Először a város szélén levő, magasabb töltésekre szorultak, amelyeket nem lepett el a víz, majd az alsóvárosi Mátyás templommal összecsapult Ferenc-rendi kolostor adott sokaknak szállást, bár maga a templom és a zárda is vízben állt. Mint gyerek, sokat láttam a templom falán az árvíznek egy ottmaradt primitív emlékét, valaki körülbelül két méter magasban a templom falára festette: „A víz it vot” — így, alsóvárosiasan, vonallal jelezve a víz magasságát.

A könyvből sokat tanultam, olvasása felejthetetlen élmény marad számomra, és csak köszönni tudom Berczeli A. Károlynak azt a sok áldozatos munkát, amit könyve megírására fordított. Munkája nagy értékű adalék a régi, történelmi város egy fontos korszakának megismeréséhez. Remélem, hogy a Szegedről származott amerikaiak mind elolvassák. Nekem személy szerint azért jelent sokat ez a könyv, mert sok, eddig nem tudott dolgot tanultam meg belőle szülővárosomról. Mindig nehezményeztem, hogy az iskolákban a világon mindenről tanultunk, csak a saját környezetünkről nem. Nem túlzás, ha azt mondom, hogy amit ma szülővárosom múltjáról tudok, azt Amerikában tanultam meg. Amikor iskoláimat jártam, ezzel alig törődött valaki, és senki sem tanította. Ma már másképpen van. A magyarok kezdik felfedezni Magyarországot.

1974. május 22.

KOSSUTH ÉS AMERIKA

ekönyvtar.sk-szeged.hu

ekonyvtar.sk-szeged.hu

AMERIKA ÉS AZ 1849-ES MAGYAR ESEMÉNYEK

AMERIKAI MAGYAROK SZEREPE A SZABADSÁGHARC UTOLSÓ HÓNAPJAIBAN

Az osztrák hadsereg 1849. január 5-én vonult be a magyar fővárosba, minden ellenállás nélkül. A magyar szabadság napja a világ szemében leáldozóban volt. Az Egyesült Államok népe ekkor már élénkebb figyelemmel kísérte a magyar eseményeket, sőt a külügyi képviselő is, mert Kossuth Stiles bécsi ügyvivőn keresztül szeretne volna megkezdeni a fegyverszüneti tanácskozásokat. Ekkor még az Egyesült Államok kormánya nem volt hajlandó beavatkozni az ügybe, és Buchanan* külügyminiszter február 2-án kelt levelében megdicséri Stilést, hogy teljesen semleges álláspontot foglalt el Kossuth kérése dolgában.

A főváros elvesztése azonban csak megkeményítette a magyar ellenállást. Az igazi küzdelem csak ezután kezdődött. Komárom, az erős vár mindent megtett a következő ostrom kivédésére. Rózsafy Mátyás*, az alig húszéves újságíró, aki később Lincoln szabadságharcosa és az első igazi amerikai magyar újságíró lett (az arlingtoni nemzeti temetőben nyugszik, Washington mellett), megindította *Komáromi Lapok* címen napilapját, amelyből összesen 98 szám jelent meg.

Január végefelé az osztrák kormány, biztos lévén a győzelemben, megküldötte az összes kormányoknak a vezető magyarok képét és személyleírását, azzal, hogyha odamenekülnek, adják ki őket. Ez főleg Törökországnak szólt, amelynek vezetősége azonban már akkor is el volt főkéve, hogy az esetleges menekülteket nem adja ki.

1849. február 8-án Xántus János*, a későbbi híres néprajzi és természettudományi kutató, Kalifornia egyik első ismertetője és Lincoln hadseregének katonája, majd mexikói alkonzul, az osztrákok fogságába esett.

Március 4-én volt az új elnök, Zachary Taylor* beiktatása, aki azonnal igazi érdeklődést mutatott a magyar szabadságharc iránt. Új külügyminisztere, John Middleton Clayton* kifejezést is adott abbéli reményüknek, hogy a magyar ügy győzelemmel fog járni.

Április 14-én, a később amerikai magyar farmerré lett Madarász László*, akkori képviselő elsőnek ajánlotta, hogy a debreceni országgyűlés az ország kormányzójává válassza meg Kossuth Lajost.

Ugyancsak áprilisban kapja megbízó levelét czegei gróf Wass Sámuel* a forradalmi magyar kormánytól, hogy Magyarország amerikai ügynöke legyen.

Május 6-án Kossuth egyenesen Taylor elnökhöz fordul levelében, a magyar ügy támogatását kérve. A levél a Magyar Nemzeti Múzeumban van.

Gróf Teleki László* Párizsból, Pulszky Ferenc* Londonból írnak bizakodó leveleket, hogy fokozatosan sikerül befolyásos amerikaiakkal megismerkedniök. Főképpen George Sumnert, George Sanffordot, Bancroft* történetírót és Draper New York-i egyetemi tanárt emlegetik.

Május 21-ről van egy feljegyzés, amely szerint Reményi Ede*, az akkor 19 esztendő fiatal hegedűművész Görgey Artúr és Petőfi Sándor jelenlétében játszott csoda-

hegedűjén. Reményi másfél év múlva Amerikába került, ahol azonnal nagy sikert aratott. San Franciscóban halt meg, 1898-ban. Ő volt az egyetlen amerikai magyar, akiről biztosan tudjuk, hogy szemtanúja volt a világosi fegyverletételnek 1849 augusztusában, mert akkor is Görgey közvetlen környezetében volt.

Május 24-én és 31-én nagyobb szabású magyarbarát értekezletek voltak New Yorkban.

Június 7-én a *Mississippi* amerikai hadihajó, John Collings Long kapitány parancsnoksága alatt elindult, hogy megkezdje évekig tartó cirkáló körútját három másik amerikai hajó kíséretében a Földközi-tengeren. Akkor még senki sem tudta, hogy ez fogja Kossuth Lajost és környezetét elhozni Törökországból az Egyesült Államokba.

Június 10-i dátummal egy lelkes New York-i magyar, Richard Leopold Breisach* levelet írt Taylor elnökhöz, az Egyesült Államok segítségét kérve a magyar ügy számára, és kérve azt, hogy az Egyesült Államok ismerje el a forradalmi magyar kormányt. A levélre Clayton külügyminiszter válaszolt az elnök nevében, azt a reményüket fejezte ki, hogy örülnének, ha a szabad és független nemzetek sorában az Egyesült Államok elsőnek üdvözölhetné Magyarországot. A levél megjelent az amerikai lapokban, s később is sokat idézték.

Breisach, aki csak egy évvel azelőtt került az Egyesült Államokba, később még több levelet váltott Clayton külügyminiszterrel és Pulszky Ferencsel, Kossuth főmegbízottjával. A Dudley Mann levelezésében is többször történik említés róla. Későbbi életét nem ismerjük ennek a lelkes magyarnak.

A kialakulatlan kormány kapkodására mutat, hogy miután már Wass Sámuel gróf kapott ügynöki megbízó levelet, 1849. június 15-én majdnem hasonló megbízásban részesült egy Damburghy nevű bizonytalan életű ember is, aki az 1830-as évek óta élt Amerikában, és 1849-ben ment vissza, valószínűleg csak rövid időre Magyarországra. Ezt az írást, ami inkább bemutató levél volt, gróf Batthyány Kázmér* adta neki, francia nyelven, az amerikai külügyminiszterhez. Damburghy túl komolyan vette a bemutató levelet, és mint „követ” kezdett szerepelni, bár akik ismerték, óva intették tőle a magyar kormányt. Gróf Teleki László például így írt róla Párizsból Pulszkyhoz, 1849. augusztus 3-i kérettel: „Egyel ismét megszapordott diplomatáink száma. Damburghy magyarhoni követ Americában! Mit tartasz reá? Én igen ügyetlen embernek tartom, s olyannak, kinek megérkezte az egyesült státusokba inkább árthat, mint használhat ügyünknek. Pénzt kér, — én inkább avégett adnék neki — ha volna —, hogy missiójáról mondjon le. Augusztus 14-én ugyancsak Teleki írja: „Sumner is nagy szerencsétlenségnek tartaná, ha Damburghy Americába menne. Istenért kövess el mindent, hogy őt céljától eltartóztasd... Egyet tudok, pénzt nem fogsz neki adni, mert nincs, valamint nekem sincs... Szörnyű, hogy kormányunk ily embereket küld...” Augusztus 16-án, miután ismét pénzt kért tőle, Teleki így ír: „Kérlek, igyekezd őt hazamenetelre bírni. Igen szegény gyámoltalan egyéniség...”

Damburghy azért visszakerült az Egyesült Államokba, ahol már 1850-ben mint „örnagy” szerepelt. Követi működésének nem igen találjuk nyomát.

Június 18-án adja Taylor elnök a megbízatást A. Dudley Mann-nak, a párizsi követség attaséjának, hogy mint „megfigyelő” utazzék Magyarországra, ha lehet. Mann azonban csak Bécsig ért el. Közben küldött egy csomó jelentést, amelyeknek egy részét az amerikai kormány füzetben adta ki.

Június 30-án bukkan fel először Charles Frederick Henningsen* neve, aki a következő években jelentős szerepet játszott Kossuth környezetében. Svéd—angol származású, kalandos életű, igen művelt ember volt, aki egy időben valóságos hipno-

tikus befolyás alatt tartotta Kossuthot színesen leírt elképzeléseivel. Henningsen is átkerült Amerikába, itt egy déli szenátor unokahúgát vette nőül, és a polgárháború alatt a déliek oldalán harcolt. 1877-ben halt meg, Washingtonban van eltemetve. Gróf Teleki László ajánlotta először Pulszkynak, majd július végén Pulszky Kossuth figyelmét hívta föl reá. Henningsen Kossuthal 1849 őszén találkozott először a Balkánon.

Július 20-án John Jordan Crittenden*, Kentucky állam kormányzója, később szenátor és igazságügy-miniszter levélben sürgette barátját, Clayton külügyminisztert, hogy a forradalmi magyar kormányt ismerjék el hivatalosan. Hangoztatta azt is, hogy elérkezett az idő, amikor az Egyesült Államoknak be kell avatkozni az európai ügyekbe.

Augusztus hónap hozta el, 13-án a magyar tragédia befejezését, a világsi fegyverletételt. Kossuth, aki látta a vég közeledését, augusztus 11-én mindössze hadsegédének, Asbóth Sándor* alezredesnek kíséretében elindult az aradi várparancsnok, Damjanich tábornok kölcsönként hintóján, hogy amilyen gyorsan lehet, elhagyja az országot. Tudta ugyanis, hogy csak a halál várhat rá, ha az osztrákok kezébe kerül.

Magyar menekültek már a fegyverletétel előtt is voltak. Augusztus 17-én jelenti John P. Brown, a konstantinápolyi amerikai követség hivatalnokja Clayton külügyminiszternek, hogy Angliából 80 magyar menekült érkezett oda, de Ausztria még nem követelte kiadatásukat. Ugyanakkor jelzi, hogy a magyarok legfőbb pártfogója Sir Stratford Canning, Anglia törökországi követe. Augusztus 30-án pedig azt írja, hogy könnyek csordultak ki Sir Stratford Canning szeméből, amikor a Kossuth-emigráció első híreit meghallotta.

Augusztus folyamán Philadelphiában, szeptemberben pedig New Yorkban voltak nagyobb magyarbarát tüntetések. A világsi fegyverletétel első hírei szeptember 6-án érkeztek Amerikába. A magyarbarát gyűléseken Breisach, Helzinger Károly és Naphegyi Gábor* amerikai magyarok játszották a főszerepet. Naphegyi, ez a kalandos és igen különös életű ember egy kis füzetet is adott ki „Hungary” címen, amelyen magát dokornak címezte, aki „Physician in the Hungarian Army”* volt állítólag, dacára annak, hogy a szövegben maga mondja, hogy ha már személyesen nem vehetett részt a szabadságharcban, így akar szolgálatot tenni a magyar ügynek. Ekkor csak 25 éves volt, magyar hadsereg pedig nem volt 1848 előtt.

Kossuth a menekülők seregével szeptember 3-án ért a balkáni Viddinbe*, török területen.

Szeptember 6-án az illionisi Springfieldben egy Lincoln Ábrahám* nevű ügyvéd, bukott kongresszusi képviselő részt vesz egy magyarbarát gyűlésen, amelynek határozati javaslatát ő szövegezte és terjesztette elő. A javaslat lényege, hogy a magyar forradalmi kormányt hivatalosan el kell ismerni. A gyűlés jegyzőkönyvének egyik példányát elküldték Clayton külügyminiszternek, hogy ő adja át gróf Wass Sámuel magyar megbízottnak, aki pár hónapja már Amerikában volt, ő pedig Kossuthhoz juttassa el. Nyilvánvaló, hogy a fegyverletételről akkor még nem tudtak. Lincoln 1852-ben is szerepelt a Kossuth-látogatást előkészíteni akaró gyűléseken Springfieldben, amelyek azonban nem vezettek sikerre. Kossuth nem ment Springfieldbe, és Lincoln valószínűleg sohasem találkozott vele.

Azok közül, akik aktív módon harcoltak a magyar hadseregben, két francia tiszti, Ney* és Villachamp* érkezett át elsőnek Amerikába, szeptember 15-én értek a bostoni kikötőbe.

Szeptember 22-én tizenhat amerikai, akik akkor Konstantinápolyban tartózkodtak, beadványt küldtek az ottani amerikai követséghez, a legteljesebb támogatást

kérve a magyar menekültek részére. Az aláírók között volt Samuel Colt*, a róla elnevezett revolver feltalálója és gyártója is.

Komárom vára még tartotta magát a fegyverletétel után is, bár a helyzet reménytelensége kétségtelen volt. Szeptember 27-én elkészült a vár átadásáról szóló írat, amelyet a magyar és osztrák vezérkar tisztjei közösen készítettek. Az aláírók között volt Prágay János* ezredes is, aki december 9-én Fernet Kornél* honvédőrnaggyal az Egyesült Államokba érkezett, szintén Bostonba, ahol dr. Kraitsir Károly*, akkor már régi amerikai magyar várta őket. Fernet ezredes lett a Lincoln-féle polgárháborúban, de azután visszament Magyarországra, Prágay pedig Kuba szigetén esett el másfél év múlva, ahová mint a szerencsétlen Lopez*-féle felszabadító kaland rangban második embere került.

Kossuth még a Balkánon volt, amikor már szóba került, hogy Amerikába kelene mennie. Október végén gróf Teleki László arra kéri Kossuthot, hogy ha át is megy Amerikába, ne menjen egyenesen oda, hanem útközben álljon meg Angliában, amiből később meglehetősen kellemetlen helyzet alakult ki.

Ujházy László*, volt sárosi főispán, főrendiházi tag és Komárom volt polgári kormánybiztosa Londonba került, ahonnan levelet írt Taylor elnöknek, felvetve a gondolatot, hogy az Egyesült Államok hívja meg Kossuthot. Ez a gondolat az eddigi adatok szerint Ujházynek november 2-án írt levelében merült fel először. Taylor elnök december 20-án válaszolt. Ujházy december 16-án családjával és másokkal együtt már megérkezett az Egyesült Államokba. Ő alapította meg a ma már nyom nélkül eltűnt Új-Buda telepet az akkor még vadon Iowa államban. Később Texasba költözött, aztán az olaszországi Anconában lett amerikai konzul. Majd visszajött az Egyesült Államokba, és 1870 márciusában felesége texasi sírján agyonlőtte magát.

November 5-én az akkor Konstantinápolyban tartózkodó gróf Andrássy Gyula*, a későbbi külügyminiszter meleg hangú levélben köszöni meg John P. Brown amerikai követségi hivatalnoknak a felajánlott segítséget.

November 7-én Daniel Webster* külügyminiszter mondott hatalmas beszédet Bostonban, egy banketten, amelyben hangoztatta az amerikai nép rokonszenvét a magyar nemzet küzdelmével szemben. „Valamennyien megsirattuk a vereséget — mondta Webster — mert úgy éreztük, hogy Magyarországon több joggal lehetett remélni a szabad kormányzat megszületését, mint Európa bármely más részében. Tegyük meg kötelességünket és töltsük be, amire el vagyunk hívatva a sorstól!”

Webster december 18-án New Yorkban találkozott Ujházyval, amely találkozásnál gróf Wass Sámuel is jelen volt.

Kossuth már december elsején jelezte egy levélben, amelyet Zamoyski* lengyel emigránsvezérhez intézett, hogy „sürgősen” hívják Amerikába, sőt Guyon* tábornok nem egészen hitelesnek bizonyult értesítése alapján azt is biztosra vette, hogy „nagy összegek” jönnek Amerikából segítségükre. Guyon ötvenezer dollárt emlegetett, ami valóban nagy összeg lett volna, de természetesen sohasem érkezett meg.

A *New York Tribune* december 9-én arra buzdítja olvasóit, hogy gyűjtsenek aláírásokat egy a kongresszushoz benyújtandó javaslat számára, amelyben azt követelnék, hogy az amerikai kormány szüntessen meg minden hivatalos kapcsolatot az osztrák kormányzattal.

December 24-én Taylor elnök fontos kijelentéseket tett a magyar ügyre vonatkozólag a kongresszus elé terjesztett elnöki jelentésben. Az amerikai nép mélyeséges részvételét fejezte ki a magyar szabadság ügyének bukása fölött, ugyanakkor azonban hangoztatta, hogy az igaz ügy győzelmébe vetett reménynek élni kell.

1948. november 18.

KOSSUTH AMERIKAI ÚTJÁNAK DIPLOMÁCIAI ELŐZMÉNYEI

Kossuth*, amikor a külföld segítségét próbálta felsorakoztatni a magyar szabadságharc mellett, már a küzdelem első hónapjaiban elsősorban az angolszász világ felé orientálódott. Űgynökei voltak a fontosabb fővárosokban, akiknek munkája révén azonban igazi eredményeket csakis Angliától és az Egyesült Államoktól várt. A három esztendő alatt, amit börtönben töltött, főképpen angolul tanult. Túl sokat Angliától nem remélt, mert tudta, hogy az Ausztriának adott orosz segítséget Anglia, ha hallgatagon is, de helyeselte. Azonban valószínűleg ismerte az angol diplomácia habozó és két ellentétes irányba húzó vonalát is. Az angol külpolitika londoni irányítói a kelet-európai kérdésekben inkább az oroszok kedvében akartak járni, az angol birodalom konstantinápolyi nagykövete azonban, Sir George Stratford-Canning* Törökország pártfogolását hirdette, és elég korán sikerült is neki meggyőznie feletteseit, hogy Anglia levantei érdekei kerülnek igen súlyos veszedelembé, ha a Balkánon az orosz kerekedik felül.

Az Egyesült Államoknak a kelet-európai kérdésekben nem volt kockázatmentes valójában. Különösebb érdekei ott nem voltak, s mivel az akkor még kialakulatlan amerikai diplomáciai irányvonalt majdnem teljesen a Washington-féle izolációs politika és azt kiegészítő Monroe-doktrína* alapján állott, amit a magyar ügy érdekében tett, az nem volt egyéb, mint egy fiatal, folyton erősödő óriás baráti, önzetlen segítsége, amit annál is inkább megadhatott, mert semmit sem kockázatos anyagi, politikai vagy diplomáciai téren. Az Egyesült Államok népe, vezetőivel együtt, hajlandó volt a magyar küzdelmet úgy tekinteni, mint komoly próbálkozást a már akkor meggyökeredezett és kipróbált, fiatal, erős, egészséges amerikai demokrácia európai talajba való átültetésére, a vénéhdt Európa megfiatalításának reményével. Az amerikai rokonszenv ebben az elgondolásban összpontosult, a reménybeli magyar köztársaságot a saját első lelki gyermekének tekintvén.

Igy érthető, hogy Kossuth, amikor a kialakuló küzdelem ügye rosszul kezdett állani, már 1848. november 29-én az Egyesült Államok bécsi követségéhez küld titkos üzenetet, fegyverszünet kieszközlését kérve. A lépés nem járt sikerrel, nemcsak azért, mert Schwarzenberg herceg „feltétel nélküli megadást” követelt, hanem azért is, mert az óvatosságot amerikai diplomácia akkor még a „nonintervention”* washingtoni elvét követte. Buchanan*, a külügyminiszter, később londoni követ és elnök megdicséri az ügyvivőt óvatosságáért 1849. február 2-án kelt levelében: „annak az elvnek kell kormányoznia bennünket, hogy más nemzetek belügyeibe nem avatkozunk.”

Az amerikai nép s annak politikai vezetői azonban nem szerették ezt az óvatosságot. Már Buchanan dicséző levele előtt Henry Stuart Foote, Mississipp-i állam egyik szenátora 1849. január 9-én, tehát az újonnan összeült kongresszus legelső napjaiban javaslatot terjeszt be, hogy meg kell szüntetni a diplomáciai kapcsolatot Ausztriával, egyedül a magyarországi események miatt. Március elején változik az adminisztráció: beiktatják Zachary Taylor* elnököt, aki külügyminiszternek John Middleton Clayton* nevezi ki, aki ezt a hivatalt 1850. július 21-ig töltötte be.

Kossuth 1849. május 6-i kelettel Debrecenben írt levelében üdvözlö az új elnököt, aki még abban a hónapban új követet nevez ki Konstantinápolyba George P. Marsh* vermonti képviselő személyében. A diplomata még az év szeptemberében indult el, hogy állomáshelyét elfoglalja, de sokszori megállás után csak 1850. február 22-én ért Konstantinápolyba.

Marsh kiváló ember volt, aki teljes szívvel rokonszenvezett a magyar ügygel, késedelmes utazása azonban a magyarországi események kritikus korszakára esett,

amikor a körülmények szerencsétlen összejárása révén a konstantinápolyi amerikai követség vezető nélkül, csak alantas hivatalnokok kapkodó munkája által működhetett. Marsh elődje, Dabney S. Carr 1843 óta állott a követség élén, jelentéktelen személyiség, aki tengerésztiszt és lapkiadó volt azelőtt, egyébként is beteges, íszákos ember, aki 1849 júliusában paralizises szélütést kapott szíriai útja alkalmával. Ezt azonban csak októberben jelentette Claytonnak, azzal, hogy bár munkaképtelen, igyekszik megvárni Marshot, hogy hivatalát átadhassa. Carr október 18-ig akart várni, amely napon még Andrásy Gyulának*, Kossuth konstantinápolyi főügynökének írt levelet, mivel azonban Marsh nem érkezett meg, elhagyta a török fővárost, anélkül, hogy utódjával találkozott volna. Városába, Baltimoreba visszaérkezve, ismét írt Claytonnak, jelezve, hogy Marsh-sal nem találkozott, csak hallotta, hogy december első felében még Párizsban volt.

Szerencse, hogy az amerikai követség vezető nélküli periódusa alatt Angliát az angol diplomácia történetének egyik legnagyobb alakja, Sir George Stratford-Canning képviselte Angliában, aki jóakaratóval tüntette ki Andrásyt, s akinek személyéhez fűződik az emigránsok kiadatása elleni küzdelem sikeres befejezése.

Az amerikai követség, zilált állapota dacára is megtette, amit tehetett. Carr helyett a követség „első dragománja”, John P. Brown irányította a követség levelezését. Brown mint 18 éves fiatalember került a török fővárosba, ahová nagybátyja, David Porter*, az Egyesült Államok első törökországi követe vitte 1832-ben, s azután 1872-ben bekövetkezett haláláig mindig ott szolgált. Brown osztatlan együttérzést tanúsított a magyarok ügyével szemben. Már 1849. augusztus 30-án nyolcoldalas levélben jelenti Clayton külügyminiszternek a magyar eseményeket, azután Andrásyval van levélváltása. Később egészen 1851. augusztus 25-ig a levelek egész sorozatát küldi Claytonnak, majd a Taylor elnök halála után kinevezett új külügyminiszternek, Daniel Websternek*, amelyek mind a magyarokkal foglalkoznak.

Az amerikai követség egy másik hivatalnoka, Henry A. Homes szintén több levelet váltott Kossuthtal, de főleg a Földközi-tengeren levő 4 hajóból álló amerikai svadron parancsnokával, Morgan serhajókapitánnyal és a magyarokat később Amerikába szállító *Mississippi* kapitányával, Longgal levelezett.

Bármekkora volt is azonban az amerikai követség hivatalnokainak jóakarata, abból egyéb, mint megbízható információ és biztatás nem származhatott, és semmiképpen sem segíthette volna elő a magyarok kiadatása körül folyó vita szerencsés elintézését.

Az emigráció történetének ez a fázisa augusztus 28-tól szeptember 17-ig tartott. Augusztus 28-án kezdődött, amikor a török kormány megkapta az osztrák és orosz követelést a menekültek kiadatására vonatkozólag, és végződött szeptember 17-én, amikor a török kormány megadta végleges, visszautasító válaszát. A közben eltelt három hét rendkívüli izgalmakkal volt teljes. A cár Radziwill herceg személyében külön megbízottat küldött Konstantinápolyba, akinek egyedüli feladata az volt, hogy bármilyen módon is, de kieroszakolja a kiadatot. A hetek tömérdek kétség és kevés remény kíséretében teltek, s ha Stratford-Canning ott nincs, nem lehetetlen, hogy a törökök teljesítették volna az orosz követelést.

Canning azonban szinte napról napra együtt volt a török miniszterekkel, kérte, szidta, fenyegette őket. Az osztrák és orosz követek hasonlóképpen jártak el, és diplomáciai szakítással fenyegetöztek. A nagyvezér, Resid pasa valósággal könyörgött: ne kényszerítsék a szultánt olyan intézkedésre, amely esetleg birodalma pusztulását vonhatja maga után.

Végül is Canning győzött, de a fejezet véglegesen csak akkor záródott le, amikor október 21-én megérkezett az értesítés, hogy az orosz cár belenyugszik a török kor-

mány döntésébe, s abba, hogy a kiadatás helyett nehéz fogságban fogja tartani a menekülteket.

Hogy Canning egyedül vívta ki ezeket az eredményeket, azt Brown jelentései is igazolják. Hasonlóképpen ír róla Marsh is. Az amerikai követség sokkal kisebb, de éppen olyan jó szívvel tett szolgálatait Andrásy köszönte meg Brownak, 1849. november 4-én írt levelében: „A kiadatás veszélye, amelynek elhárítására Ön sem habozott felajánlani az összes rendelkezésére álló eszközöket, most már elmúlt...”

Kossuth száműzetésbe vezető útjának és kutahiai megállapodásának időrendi adatai a következők:

1849. augusztus 18-án hagyta el a magyar határt Orsovánál, és 22-én érkezett Viddinbe*. Innen november 3-án indulva, 18 napi utazás után Sunlába* ért november 21-én, amelyet az internálási rendelet vétele után 1850. február 16-án hagyott el. Február 25-én a kisázsiai Brusszába* érkezett, ahonnan április 6-án indult tovább Kutahia* felé, ahová 1850. április 12-én érkezett.

Az első fázist, amely a kiadatás megtagadásával végződött, a második és befejező fázis követte, amely akkor ért véget, amikor a török kormány szabadon bocsátotta a magyarokat. Az 1851. augusztus 18-án hozott döntésről szóló értesítést augusztus 22-én kapta meg Kossuth Kutahiában, aki azt környezetével azonnal közölte.

Addig azonban sok mindennek kellett történnie. Európa vezető emberei között alig volt, aki nem volt meggyőződve arról, hogy a keleti háború csak rövid idő kérdése. Az osztrák—orosz szövetség lényeges meglazulásáról mindenki tudott, s teljesen átment a közhiedelembé, hogy az orosz csak vár, tavasszal azonban elindítja seregeit a török ellen, ami az általános európai felfordulás bevezetése lesz. Kossuth maga nemcsak hitte, hanem remélte is ezt, a magyarokkal együtt. Anglia továbbra is nagyon óvatos maradt a magyar szimpátia megmutatásában, Amerikából azonban Kossuth folytonosan biztató híreket kap, amelyek sokszor egészen alaptalanoknak bizonyultak ugyan, de ennek dacára az általános kilátás állandóan biztató maradt.

A. Dudley Mann még 1849 nyarán kapott magyarországi megfigyelői megbízatása miatt Hülsemann washingtoni osztrák követ már Clayton külügyminiszternek panaszkodik, aki egyelőre simogatással próbálja lecsendesíteni a felborzolt osztrákokat. Lewis Cass michigani szenátor, sikertelenül ugyan, diplomáciai szakítási javaslatot terjeszt elő. Stürmer gróf, Ausztria konstantinápolyi „internunciusa” pedig már azt jelenti, hogy az Egyesült Államok teljes flottáját felajánlotta a töröknek az osztrák—orosz támadás esetén, ami természetesen képtelenség volt.

Nagy súllyal esett a mérlegbe Zachary Taylor elnöknek a kongresszushoz küldött szokásos évi „üzenete”, amelyben szokatlanul messzemenőleg azt mondja, az Egyesült Államok azt remélte, hogy első lesz azok között, akik Magyarországot a szabad államok közösségében üdvözölni fogják.

Amerika felől egyéb biztató jelek is jöttek. Január 12-én Taylor elnök átír a konstantinápolyi követséghez, felajánlva a magyarok számára az Egyesült Államok védelmét és vendégszeretetét. Pár nap múlva Ujházy László* ír, már akkor az iowai Új-Budáról az elnöknek, kérve Amerika kapuinak megnyitását Kossuth és társai előtt. Cass szenátor újra benyújtja a diplomáciai szakításra vonatkozólag korábban elvetett javaslatát Foote szenátor erőteljes pártolásával, bár újra eredménytelenül. Seward szenátor ingyen földet akar adni a száműzötteknek. Soule szenátor sürgeti az elnököt a szabadítás siettetése érdekében, Buel képviselő pedig támadja az elnököt és a külügyminisztert, amiért nem ismerték el a független Magyarországot az előző nyár folyamán. Pennsylvania állam törvényhozása a Cass-javaslatához hasonló indítványt kezd tárgyalni, John Tyler*, a volt elnök pedig azt hangoztatja, hogy Cass indítványának elfogadása nem volna az amerikai semlegesség megsértése. Ugyanezt hangoztatja William L. Marcy, New York állam kormányzója is.

Kossuth még Sumlában van, amikor több levelet vált John P. Brownnal, a konstantinápolyi amerikai követség dragománjával, s ajánló levelet ad az Amerikába készülő emigránsoknak. Foote szenátor február 17-én konkrét indítványt tesz, hogy hadihajó küldessék Kossuth és környezetéért, egy jó hét múlva pedig Kossuthék megsegítését javasolja. Buel képviselő pedig egyenesen hidegséggel és közömbösséggel vádolja február 20-án a kormányt a magyar ügygel szemben.

Február 22-én Marsh, az új amerikai követ megérkezett Konstantinápolyba, ahol már várta Taylor elnök január 12-én írt levele, amelyben az átszállítást felajánlja. Marsh a *Mississippi* hadihajón érkezett a török fővárosba, s azt hitte, hogy ugyanez a hajó rövidesen át is viheti Kossuthékat Amerikába. Long kapitánynak, a *Mississippi* parancsnokának is ír, hogy várjon hajójával pár napig, abban a reményben, hogy a török kormány kiszabadító engedélye addig megérkezik. Marsh Clayton külügyminiszternek is jelenti a körülményeket március 14-én, huszadikán azonban kénytelen Longnak megírni, hogy a szultán az internálás mellett döntött, s Kossuthnak maradnia kell. A *Mississippi* még aznap felszedte horgonyát, és elindult Nápoly felé.

Kossuthéknak, bármennyire nehezükre is esett, bele kellett törődniök, hogy internálják őket. Ausztria először 15 esztendei, majd három esztendei szigorú internálást követelt, a török azonban kezdettől fogva az egy esztendőhöz ragaszkodott, amiben végre nagy nehezen meg is állapodtak. A törökök álláspontját könnyen meg lehetett érteni. Nyilvánvaló volt, hogy Kossuthnak az ő területükön való tartózkodása állandó súrlódást és esetleg komoly veszedelmet jelenthet rájuk nézve. Emellett nem volt jelentéktelen körülmény az sem, hogy a magyarok súlyos pénzébe kerültek a török kormánynak, amit a mindig gyengén álló török kincstár alaposan megérezett. A követelt „nehéz fogság” ijesztgetésével szemben a törökök biztosították Kossuthot, hogy teljes kényelemben és nyugalomban lesz részük.

Ilyen körülmények között indultak el a száműzöttek 1850. február 16-án Sumlából. Kilátásba helyezték, hogy a kisázsiai Brüsszában körülbelül egy hónapig pihenhetnek, mielőtt az út utolsó részletét megteszik Kutahia felé. Kossuth nemcsak léleken, de testben is megtörve indult el. Majdnem vinni kellett kocsjához.

Az Egyesült Államokban már majdnem elfelejtették a Mann-ügyet, amikor azonban 1850. március 18-án Taylor elnök az ügyre vonatkozó teljes levelezést áttette a kongresszushoz, és az külön füzetben kiadta. Hülsenmann parancsot kapott Bécs erős tiltakozásának bejelentésére. Az amerikai Department of State* nem sietett a válasszal, ami talán Clayton külügyminiszter óvatosságának tulajdonítható. Hónapok múltak el amerikai válasz nélkül, eljött a nyár és vele a nemzeti tragédia: Zachary Taylor elnök 1850. július 9-én, 66 éves korában meghalt. Utóda az addigi alelnök, Millard Fillmore* lett, aki Daniel Webster szenátort nevezte ki külügyminiszterré. Webster egy ízben már betöltötte ezt a hivatalt, John Tyler elnök alatt 1841-től 43-ig. Azonban, bár hivatalát július 22-én már elfoglalta, egészen december 21-ig várt az osztrák jegyzék megválaszolásával.

Webster átiratát az amerikai nép lelkesedéssel fogadta. Az átirat hangja szokatlan volt, de éppen az tette népszerűvé, hogy a fiatal, folyton erősödő demokratikus köztársaság bizakodó és önérzetes választ foglalta magában az óvilág egy zsarnoki államával szemben, amelynek tetteihez méltó választ a világ egyetlen országa sem adott eddig.

Előzőleg Kossuth Brüsszában töltött körülbelül hat hetet, ahol állandó levelezéssel foglalta le idejét. Kinevezte Ujházyt „amerikai követté”, majd hosszú „Szózatot” intézett az amerikai néphez. Egy itt írt levelében, amelyet valószínűleg Lewis Cass szenátorhoz intézett, ezeket írja: „Szülőföldem mellett Amerika az egyetlen hatalom, amelyen szegény szívem minden érzésével csügöök. Mint napszámos az Önök dicső

országában boldogabb volnék, mint a nagyvezér, vagy legalább is büszkébb...”

Száztizenhárman voltak a csoportban, amikor megérkeztek 1850. április 12-én Kutahiába.

Az amerikai adminisztráció változása nem jelentette az amerikai nép érdeklődésének csökkenését. Bár az új elnök, Fillmore hideg jogászember lévén, különösebb lelkesedést nem mutatott a magyar ügygel szemben, azért mindenben helyeselte Webster Hülsemann-átíratának szellemét, és mikor a kongresszushoz küldött év végi üzenetére került a sor, abba belevette, hogy „Gondolkoznunk kell afölött, hogy Kossuthot hogyan fogadjuk...”, ami már csak azért is méltán keltett feltűnést, mert a megjegyzés egy magánszemélyre vonatkozott.

Stratford Canning, aki közben állandóan dolgozott a kiszabadulás meggyorsítása érdekében, 1851 januárra biztatást kapott, hogy a szultán, a legfőbb vezetők kivételével, el fogja bocsátani a száműzötteket. Hogy erről komolyabb formában is szó volt, igazolja John P. Brown Websterhez intézett, még 1850. szeptember 21-i keltezésű levele, amelyben azt javasolja, hogy az áthozatásra vonatkozó ajánlatot újra meg kell tenni, mert a szultán hajlandó a magyarokat és a lengyeleket elbocsátani, ha az Egyesült Államok hajtja végre a szállítást. „Számos levelem van Kossuthtól — írja Brown — amelyekben annak a reményének ad kifejezést, hogy nemsokára a világ egyetlen szabad országának levegőjét szívhatja, nyugodalmas otthon találva Amerika földjén...”

Ennek dacára a szabadulás napja mégsem virradt fel. Eljött az újév, amely azonban nem hozta meg a reménység korai megvalósulásának ígérését. Még nyolc hónapig várniok kellett.

Nem mintha Amerika baráti közbenjáró munkája szünetelt volna. Brown folyton küldi jelentéseit Websterhez. 1851. február 26-án a szenátus elfogadja Foote szenátor javaslatát az átszállításra vonatkozólag. Webster úgy megőrül a szenátusi döntésnek, hogy meg sem várja a szabályok által előírt képviselőházi hozzájárulást, amely csak március 3-án történt meg, hanem már február 28-án elküldi utasításait Marsh konstantinápolyi követhoz, aki azt azonnal a török külügyminiszter tudomására hozza. Április 4-én a haditengerészeti miniszter, Graham, utasításokat küld Morgan sorhajókapitánynak, a földközi tengeri svadron parancsnokának, aki azonban még április 29-én is azt adja az amerikai követségnek válaszul, hogy „a haditengerészeti minisztérium utasítása nélkül” nem tehet semmit.

Valami zavarnak itt is kellett lennie, ámbár az sem lehetetlen, hogy Morgan szándékosan próbálta megakadályozni azt, hogy éppen kedvenc hajóját, a *Mississippi*-t hónapokra kivegyék a keze alól. Különben sem volt barátja Kossuthnak. A magyar kormányzóval szemben mutatott ellenszenvét kétségkívül szította William B. Kinney, aki a közelmúltban a szárd királysághoz, Turinba* küldött amerikai követ volt. Kinney jelentéseiben Kossuthot javíthatatlan fanatikusként, méltóság és ítélőképesség nélküli emberként írja le, amely jellemzést más, szavahihető emberektől hallott. Nem tetszett neki Kossuth tervezett amerikai útja sem, mert kellemetlen diplomáciai bonyodalmak előidézését várta tőle. Morgant és Long kapitányt is így informálta, s bizonyára része volt abban, hogy Kossuthot semmi szín alatt sem akarták leengedni az út alatt a *Mississippiről*, s amennyire lehetett, igyekeztek angliai kiterőjének tervéről is lebeszélni.

Morgan május 2-án ír Graham haditengerészeti miniszternek, hogy másfél vagy két évre a távol-keleti vizekre akarja vinni két hajóját, a *Mississippi* és az *Independence*-t. Levele utóiratában azt mondja, hogy: „Nagy az izgalom Websternek Marshhoz intézett levele miatt, amelyet Kossuth átszállítása érdekében küldött...”

Kossuth csüggedten közli környezetével május 3-án, hogy a szabadulással őszig

várni kell. Másnap, május 4-én nyolc oldalas levelet ír Homes-hez, a konstantinápolyi amerikai követség hivatalnokához, amelyben kételkedésének ad kifejezést, hogy szeptember 1-jére kiszabadulnának. Május 8-án egy csomó lengyel már elindul a gemliki kikötő felé, akik azonban csak június 20-án szállhatnak fel egy angol hajóra. „Nagyon kevés kívánatos ember van köztünk...” — írja Homes.

Július 13-án közli Kossuth környezetével, hogy Marsh amerikai követ nyilatkozatot kér mindazoktól, akik az Egyesült Államokba óhajtanak menni, amire szerinte azért van szükség, hogy igazolni tudja a magyarok önkéntes kívánczóságát. Hangok hallatszottak ugyanis, hogy a magyarok nem is akarnak Amerikába menni, s inkább kényszeríteni próbálják erre őket. Szükséges a nyilatkozat azért is, mert a küldendő hadihajó utasok szállítására nem alkalmas, s rajta nagyobb szabású átalakításokat kell eszközölni, ha a magyar csoport átvitele csakugyan aktuális lesz.

Kossuth szemmeláthatólag úgy fogta fel ezt a kérést, mintha főképpen őt próbálnák arra rávenni, hogy nemcsak átmenetileg Amerikába, európai kiszállás nélkül, hanem ott is marad, és éppen ezért kijelentette, hogy bár rendkívül szeretné minél előbb az amerikai lobogó védelme alá helyezni magát, ilyen nyilatkozatot nem ad. Megtörténhetik ugyanis, hogy hazájának ügye szükségessé teszi az egyik-másik kikötőben való kiszállást, amit adott szavával nem akar lehetetlenné tenni. A második szempontot azonban méltányolja.

Július 27-én Kossuth azt közölte, hogy Ausztria hajlandó újra felvenni a diplomáciai kapcsolatot Törökországgal, ennek fejében azonban azt kívánja, hogy a magyarokat tovább is internálásban tartsák. A szultán válasza az volt, hogy a követet szívesen fogadja, de a száműzötteket szeptember elején mindenképpen szabadon fogja bocsátani. Augusztus 22-én ennek az utóbbi kijelentésnek bizonyossága is megérkezett egy hivatalos átírat formájában, és szeptember 1-jén a magyarok valóban elhagyták Kutahiát.

Ami azután történt, az külön fejezete Kossuth életének.

Jegyzet. — Kossuth amerikai útjának diplomáciai előzményeit HAJNAL István: A Kossuth-emigráció Törökországban (Bp. 1927.) és JÁNOSY Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1—2. kötet (Bp. 1940—1948) című munkáikban dolgozták fel. Mindkét monumentális mű a történelmi összefoglalás mellett az elsőfokú forrásdokumentumok szavait közli, szó szerinti szöveggel. Ez a dokumentumgyűjtemény azonban távolról sem teljes, mert nagyon sok angol, francia és főleg amerikai írat hiányzik belőle. A fenti tanulmányban sok olyan idézet és adat van, amelyek a soha sem publikált és a Hajnal-, Jánossy-fele munkákból is hiányzó amerikai dokumentumokon alapulnak.

KÉT SZÁZÉVES KOSSUTH-LEVÉL

Pár évvel ezelőtt két történelmi jelentőségű Kossuth-levél került birtokomba. (Egyenes úton, pénzért vettem őket.) Mindkettő pontosan száz esztendő, mert az egyik 1850. március 6-án, a másik március 7-én íródott. Kossuth a kisázsiai Brusszában* írta a két levelet, mindkettőt angolul, amikor már hetedik hónapja volt száműzetésben, s már meglakta a balkáni Viddint* és Sumlát*. A brusszai tartózkodás rövid állomás volt a Kutahia* felé vezető úton.

Most mind a két levél itt van előttem az asztalon, halványuló tintás írásával, Kossuth jellegzetes betűivel és aláírásaival. Az elsőhöz még boríték is van, de természetesen nem olyan géppel csinált boríték, mint a maiak, hanem egy összehajtogatott szögletes papírdarab, vörös pecsétviasszal lezárva. A pecsét, amelynek gyűrűjén török betűs felírás van, ma is teljesen ép.

Az első, rövidebb levelet Kossuth az új konstantinápolyi amerikai követnek, George P. Marshnak* írta. Örömmel hallja barátjától, Guyon* tábornoktól, írja Kossuth, hogy alig érkezett meg Konstantinápolyba, máris meleg érdeklődést tanúsít

sorsa iránt egy olyan ajánlattal, amelynek elfogadása, ha körülményei megengedik, sorsdöntő befolyással lehet egész életére. Kossuth nem mondja meg, hogy mi volt ez az ajánlat, de hozzát teszi: „ebben a pillanatban nem tudom, hogy elfogadhatom-e. De bármint is történjék, ezt tudom: amint az Egyesült Államok dicsőséges példája vezércsillagunk volt küzdelmünkben, úgy az Ön jóváhagyása is csak erősíti abbéli meggyőződésünket, hogy ügyünk igazságos. Ez a nemes együttérzés halálomig szívembe lesz vésvé” — az eredetiben: „shall be ever graven in my very bosom”.

A másik levél sokkal hosszabb, négy sűrűn teleírt oldal. Kossuth ezt John P. Brown-nak, az amerikai követség egyik tisztviselőjének írta, akivel már több levelet váltott, s aki már a Világos előtti napokban is meleg érdeklődést mutatott a magyar ügygel szemben. Brown eredeti válasza a budapesti Nemzeti Múzeum Kossuth-gyűjteményében van 1850. március 10-i dátummal.

A levél rendkívül elkeseredett hangú és így kezdődik:

„Minden egyes nap új fájdalmat hoz, mintha majdnem mindenki arra esküdött volna össze, hogy kiszakítsa szívemből az emberek iránti bizalmat.”

A levélben Kossuth egy Wagnerné nevű asszonyról beszél, akit nem nevez a nevén, hanem „Madame L-r” névvel jelöli. Ellene Kossuth környezetében azt a vádat emelték, hogy az osztrákok kémje. Kossuth, amikor elmenekült Magyarországról, feleségét és gyermekeit nem vitte magával. Ez a Wagnerné segített Kossuthnénak kalandos szökésében, mégpedig a vádlók állítása szerint az osztrákok utasítására. Az osztrákok ugyanis, akik Kossuthné kijutását könnyen meg tudták volna akadályozni, a vádlók szerint jobbnak látták, ha kémjüket adják melléje, mint segítőt, aki azután a Kossuth-pár mellett maradván, értékes információkat küldhet felőlük. Szomorú tény, hogy Kossuth környezetében valóban voltak osztrák pénzért dolgozó kémek. Ezeket a tényeket azonban, családi tekintetből, még ma sem lehet nyilvánosságra hozni, Magyar-Amerikában sem. Nem lehetetlen, hogy Wagnerné is az osztrák kémek közé tartozott, bár a vád sohasem igazolódott be. (A cseh származású asszony fia, Gusztáv*, később az amerikai polgárháború alatt, mint ezredes kiváló szolgálókat teljesített Grant* tábornok mellett.)

Wagnernének érthető módon fájt a vádaskodás, amiről tudott. Tudta azt is, hogy a vádak között ott van, mintha ő a Kossuth gyermekeket ki akarná fosztani, s azt is hallotta, hogy Kossuth csakugyan elhiszi a róla terjesztett vádakot. Wagnerné csak Sumláiig kísért el Kossuthné, s azután visszatért, hogy a két Kossuth fiút is kicsempéssze. Kossuth írja ebben a levelében, hogy amikor Wagnerné útra készült Sumlából, Kossuth kezeit fejére téve áldotta meg, és úgy kérte Isten segítségét vállalkozásának sikerére. Az asszony csak annyit kért, hogy Kossuth tartsa maga mellett a fiát, Wagner Gusztávot, a későbbi polgárháborús ezredest. Kossuth ezt meg is tette, de a fiatalember, aki levelezett az anyjával, hallva az anyja ellen emelt vádakot, kezdett kellemetlenségeket okozni Kossuthnak. „Oh, my God, my God! Do not deprive me of confidence to men!” — sóhajt fel levelében a meggyötört lelkű Kossuth. Vagyis magyarul: „Ó Istenem, Istenem, ne vedd el tőlem az emberekbe vetett bizalmat.” Brown válaszában, amely Budapesten van, igyekezett megvigasztalni a keseredett szívű magyart.

Március 6-án, a százéves évfordulón, kegyelettel olvastuk a két Kossuth-levelet a Református Egyesület washingtoni irodájában.

1950. március 6.

SZÁZÉVES A KOSSUTH-EMIGRÁCIÓ

1850 ELEJE

Kossuth és kísérete 1850. február 25-én érkezett a kisázsiai partokon levő Bruszszába*, és ottmaradt egész márciusban. Az időt úgyszólván szakadatlan levelezéssel töltötte. Itt már sokkal jobb dolguk volt a magyaroknak, mint a nyomorúságos Viddinben* és Sumlában*. Többnyire jómódú görögök házaiban szállásolták el őket, ahol kitűnő ellátásban volt részük. Később a magyarok napi húsz piasztert kaptak étkezésre, ami bőségesen elég volt. Pár hét múlva Kossuth szakácsa Mertai Károly meghalt, s helyét Németh József* volt százados vette át, aki később Kossuth-tal jött át az Egyesült Államokba, ahol Ács Gedeon* református lelkész-től megtanulta a fafaragást. A polgárháború alatt az egyik missouri ezred ezredese lett. A főzést azért kellett teljesen megbízható emberrel végeztetni, mert az osztrákok kémei ott is ott voltak, s állandóan keringett a hír, hogy a kormányzót meg akarják mérgezni.

Kossuth változtatlanul bízott benne, hogy sorsuk hamarosan jobbra fordul. Magát még mindig Magyarország jogszerű kormányzójának tartva, az Egyesült Államokhoz követte nevezte ki a már akkor ott élő Ujházy László*, volt sárosi főispánt. Ugyancsak itt, Bruszszában szerkesztette meg azt a hatalmas memorandumot, amelyet az Egyesült Államok népéhez írt, s amely angol fordításban minden valamire való amerikai újságban megjelent. Egyik levelében, amelyet április 2-án fogalmazott, valószínűleg Lewis Cass michigani szenátorhoz, azt a kijelentést tette, hogy Amerikában még mint napszám is boldogabb lenne, mint a török nagyvezér — vagy legalábbis büszkébb. „Hazám mellétt Amerika az egyetlen hatalom a világon, amelyhez szívem minden érzésével ragaszkodom!” — írta.

Bruszszai tartózkodásának idejéből maradt fenn az ottani angol konzulnak egy érdekes jelentése, amelyet Kossuthról és társairól kormányának küldött Londonba. Kossuthnak nem volt szabad látogatást tenni az angol és francia konzulnál, de ezek bármikor meglátogathatták őt. Az angol konzul jelentése igen jó ítélőképességről tesz bizonyosságot. Kossuthot a valósághoz híven írja le. Elmondja róla, hogy nagy intelligenciájú, ötletes, szellemileg kimagasló férfi, kiváló jellem, akinek éppen ezért megvan a hibája, hogy túlságosan jóhiszemű. Óriási nyelvtudása és szónoki képessége van, látóköre hatalmas, diplomáciai érzéke kitűnő, mindenben mérséklet jellemzi. Büszke arra, hogy semmi jogfosztást nem követett el és nem ítelt halálra senkit. A magyar forradalomnak szocialista vagy anarkista jellege sohasem volt. Az angol konzul látta, hogy Kossuth előtt, mint eszménykép az Egyesült Államok lebeg, pedig az angol szerint Magyarország közelebb áll az angol alkotmányos élethez. Az angol konzul tudott arról is, hogy Kossuthot hívják Amerikába, s megkérdezte a kormányzót, igaz-e, hogy hajlandó volna szavát adni, mindaddig Amerikában marad, amíg az osztrákok és oroszok kérésére felügyelet alatt kellene maradnia. Kossuth válasza az volt, hogy ilyen ajánlatot aligha tesznek neki, de ha tennének, sem fogadná el, mert nem tudhatja, hogy mikor, s milyen gyorsan lehetne szüksége hazájának reá.

Április 6-án indultak el rendeltetésük végső helyére, a jóval lejjebb levő Kutahia* felé, ahová hét napi utazás után értek. Batthyány Kázmér* gróf kivételével, aki a városban kapott szállást, a többieket egy kitűnő karban levő kaszárnyában szállásolták el, amelyben az alezredek és azon felüli ranggal bírók külön szobát, a többiek pedig közös termet kaptak. A magyarok maguk főztek és a törököktől kapott havi járandóságból rendszeren ki tudtak jönni, mert minden olcsó volt. [...]

1950. március 16.

A balkáni Viddin és Sumla, majd a kisázsiai Brussza után az ugyancsak Kisáziában levő Kutahia lett Kossuth és kíséretének végső állomása. Április 12-én értek ide. A törökök teljes tisztelettel fogadták a magyarokat, főképpen természetesen Kossuthot, akit „magyar szultánnak” neveztek. Minden kívánságát igyekeztek teljesíteni, de azért természetesen szemmel tartották őket, mert az esetleges szökés igen kellemetlen helyzetbe hozhatta volna a szavára igen sokat adó török kormányt. A kormány odáig ment az előzékenységben, hogy kibérelt egy birtokot a lakóhelyül használt kaszárnyával szemben, ahol kis szórakozó épületet emeltek, kuglizó pályával. [...]

1950. április 15.

1850 JÚNIUSA

Kossuth kutahiai tartózkodásáról ellentétes leírásokat olvasunk. László Károly*, a fiatal honvédtiszt, aki természetesen rózsásabb színben volt hajlandó látni a dolgokat, derűsen ír, és szinte csak a kellemesebb részleteket írja meg. Kossuth nem egyszer borzasztó helyként jellemzi a török kisvárost és környékét, különösen a hideg miatt panaszkodik, és „ördögi gondolatnak” mondja, hogy éppen oda küldték őket, a kietlen, zord, csúnya vidékre, amely egészségtelen is.

1850 júniusa különben újra nagy örömet hozott a folyton dolgozó kormányzónak: a hónap közepén megérkezik három nehezen várt gyermeke: a kilencéves Ferenc, a hatéves Lajos Tódor és a hétéves Vilma. A gyermekeket a kormányzó nővére, Lujza, Ruttkay József* abonyi postamester felesége kísérte el, nevelőjük, Karády Ignác* társaságában. A gyermekeket először a Bakonyban rejtették el, de elfogták, és egy darabig a pozsonyi várban őrizték őket. 1850. május 26-án indultak Pestről, gőzhajón, nagy tömeg lelkesítő jókívánságai közepette.

Kossuth pontosan tudott jövetelükről, és tizenkét magyar lovas és egy csapat török dzsidás kíséretében lóháton elébük ment. Felesége hintón kísérte a menetet a kétórás úton, ahol alig telepedtek le, a gyermekek máris megérkeztek. A Kossuth pár érthető boldogsággal ölelte át a gyermekeket, akikért annyit aggódtak. A törökök újra kitétek magukért, díszes katonai fogadtatással, tűzijátékkal. Pár nap múlva a lovagias magyarok Ruttkayné tiszteletére rendeztek vacsorát a már említett „Kossuth kertben”, amelyen a szorgalmasan tanuló „dalkar” is szerepelt. A pompás vacsora mellett megint volt tűzijáték is. Ruttkayné nemskára visszatért Magyarországra, ahol azonban letartóztatták. Amerikába vándorolt három fiával, akiknek egyike, Albert, a polgárháborúban őrnagy lett. Ruttkayné később Kossuth háztartását vezette egészen a kormányzó haláláig. [...]

1950. május 16.

1850 JÚLIUSA

Talán nem véletlen, hogy Kossuthné éppen július 4-én, az amerikai szabadságünnepen adott ünnepélyes vacsorát a „Kossuth kertben”, viszonzásául annak a vacsorának, amellyel a száműzött magyarok gyermekeit és az őket kísérő, pár héttel azelőtt odaérkezett Ruttkayné Kossuth Lujzát fogadták. Kossuth egész száműzetési ideje alatt élénk összeköttetésben állott az Egyesült Államok konstantinápolyi követéségével, és mindnyájan sejtették, hogy előbb-utóbb Amerikába kerülnek. A vacsora természetesen nem múlt el „magasszárnyalású” pohárköszöntők nélkül, amelyen azonban az Egyesült Államokat nem éltették.

Senki sem sejtette, hogy pár nap múlva az óceánon túl nagy esemény fog tör-

ténni: július 9-én, 66 éves korában meghal Zachary Taylor* elnök. Az öreg katona, bár maga is rabszolgatartó földbirtokos volt, aki szívvel-lélekkel a maga osztályához, a déli birtokos osztályhoz ragaszkodott, mégis melegen érdeklődött a magyar szabadságharc kimenetele után. Halála előtt pár hónappal, 1849 végén, a kongresszushoz küldött hivatalos elnöki üzenetében, elmondotta, hogy a maga részéről remélte, hogy az Egyesült Államok lesz az első, amely üdvözölni fogja Magyarországot a szabad és független államok társaságában, és hivatalosan is megállapította, hogy az amerikai nemzet teljesen a magyarokkal érzett együtt. Utóda Millard Fillmore* lett, a buffalói ügyvédből alelnökké lett politikus, aki bár a magyar ügyek iránt alig érdeklődött, de tiszteletben tartotta elődje állásfoglalását, s a már akkor elindított kiszabadítási tervek elé nem górdított akadályt. Fontos körülmény volt, hogy a kormány személyváltásai révén az új külügyminiszter Daniel Webster* lett, a híres szónok, és aki New Hampshire állam egyik szenátora volt, mielőtt külügyminiszterre lett, már nem egy beszédében tett hitvallást a függetlenségéért küzdött Magyarország ügye mellett. Így 1849. november 7-én Bostonban tartott hatalmas beszédében lángoló szavakkal kelt védelmére Kossuthnak és hontalan társainak. Az orosz cár kiadatási követelése nevetség tárgyává teszi a civilizált nemzetek minden megrögzített törvényét, mondotta Webster. „Uraim, — folytatta — ezen a világon van nagyobb valami is, mint az önkény és az erőszakon alapuló hatalom. A villámnak, a szélviharnak, a földrengésnek is megvan a maga ereje, de van valami, ami jobban meg tudja rázni a zsarnokok trónját, mint a villám, a szélvihar vagy a földrengés, és ez nem más, mint a civilizált világ mélységes felháborodása... Ne higye senki, hogy a pusztá erők képes elnyomni az emberiség érzéseit... Tegyük meg a magunk kötelességét, mérlegeljük a sors által kijelölt rendeltetésünket... Kossuth kiadatásának nem szabad megtörténnie!” Két esztendő múlva, amikor Kossuth átjött az Egyesült Államokba, úgy Fillmore, mint Webster tekintélyes szerepet játszott a Kossuthal kapcsolatos eseményekben.

Július 7-én megszaporozott a Kutahiába internált idegenek száma: többségük lengyel volt, de volt köztük két magyar is: egy Fockner nevű volt ezredes, aki már előbb visszautasította, hogy Kossuthal Kutahiába menjen, és egy Lülley Manó* nevű zsidóember. A két újonnan jöttet a többi magyar nem nézte jó szemmel. Ismerték mind a kettőt még a sumlai napokból, amikor Focknert sokszor látták az osztrák konzul társaságában. Lülley pedig, akiről Ács Gedeon, a Kossuthal átjött első amerikai magyar református lelkész is ír naplójában, amolyan házalóféle ember volt, aki sok értéktelen lír-lómot szózott a magyar menekültekre jó pénzért. A szabadságharcban mint százados küzdött Gracza György* szerint, László Károly és Hentaller Lajos szerint pedig kémszolgálatokat teljesített. Simeon Wolf adata szerint Kossuth „vezérkarában” volt. Annyi bizonyos, hogy sokat forgott már Sumlán a Kossuth meggyilkolására kiküldött orgyilkosok vezetőjének, Jazmadzsinak társaságában. A róla közzájón forgó kellemetlen híresztelések azonban mégsem tudták megakadályozni, hogy át ne jöjjön Kossuthal az Egyesült Államokba a *Mississippi*n, mégpedig nem egyedül, hanem felesége, öt gyermeke és az anyósa kíséretében. A polgárháborúban őrnagy lett, és szintén kémszolgálatokat végzett. Washingtonban halt meg. Egyik unokája, Julius Lulley, a főváros egyik legjobb nevű éttermének, a százéves Harvey's Restaurantnak tulajdonosa, és egy időben elnöke volt a washingtoni étteremtulajdonosok szövetségének. [...]

1950. június 12.

[...] Új-Buda első telepesei, Ujházy László, Kossuth jóbarátja vezetésével 1850 júliusában érkeztek meg Iowába, illetve az általuk kiválasztott iowai területre. Előzőleg az iowai Burlingtonban töltöttek két hónapot. E két hónap alatt járta be Ujházy

Takács volt huszárcapitánnyal a kiszemelt területet. Kettőjükön kívül Ujházy családtagjai, Birányi-Schultz István* volt őrnagy-hadbíró, Pomutz György*, a későbbi polgárháborús tábornok és Kovács Károly voltak az elsők, akik Új-Buda területére érkeztek.

1950. július 16.

1850 OKTÓBERE

Kossuth már félesztendeje élt a kutahiai száműzetésben. Az időt igyekezett állandó munkával tölteni. Lelkinyugalma némileg helyreállt, amióta egész családja vele volt, és a száműzött élet apró kellemetlenségei mellett képes volt nagyobb szabású tervekkel is foglalkozni. E hónapok alatt alakult ki benne a dunai nemzetek konföderációjának tervezete, de ebben is vigyáz, hogy Magyarország területe meg ne esonkuljon. Magyarország teljes függetlenségének visszaállítása elmarádhatalatlan feltétel. A terv azonban nem lesz népszerű: a magyarok borzadnak attól a gondolattól, hogy négy-öt szövetséges állammal lennének „közös” ügyeik. Emellett törökül tanul, nyelvtant szerkeszt, s minden fennmaradó idejét katonai tanulmányokkal tölti ki.

Szeptemberben komoly lépés történt a magyaroknak Amerikába áthozatala ügyében. A szenátus kinyomtatni rendeli a levelezést, amely e kérdésben a State of Department* és a török kormány között folyt. Báró Hülsemann osztrák követ azonnal átíratot küld az amerikai kormányhoz. A tiltakozást Daniel Webster* külügyminiszter október másodikán kapja meg, s mint egy barátjához ekkor írt levelében mondja: „Össze fogunk kapni Ausztriával.”

Október 21-i kelettel Fillmore elnök meglehangú levelet küld Ujházy Lászlónak, annak üdvözlő soraira. A levélben, amely már Új-Budára ment, az elnök a következőket írta: „Népünk őszinte rokonszeggel tekint az elnyomottak felé, s kész arra, hogy szabadító kezét kinyújtsa azoknak, akik szabadságukért szenvednek. Nem kételkedem abban, hogy a kongresszus felkarolja azoknak a magyaroknak ügyét, akik mindenüket feláldozták a szabadságért, és most idegen országok száműzöttjei.”

Ebben a hónapban találkoznunk először olyan hírrel, hogy valaki földet ajánl fel Kossuthnak Amerikába jövelele esetén. L. R. Breisach, ez a lelkes magyar közölte a New York-i Tribune napilappal, hogy egy amerikai száz aker* kítűnő és értékes földet ajánl fel Kossuthnak New York közelében. Kossuth később többször kapott hasonló ajánlatot. [...]

1950. szeptember 12.

1850 DECEMBERE

[...] Az Egyesült Államokban az úgynevezett Hülsemann-levél körüli kavargás volt a legnagyobb szenzáció ebben a hónapban. Báró Hülsemann az oszták—magyar monarchia ügyvivő követe volt Washingtonban, aki kormánya nevében még Zachary Taylor elnök életében tiltakozott A. Dudley Mann magyarországi kiküldetése ellen, hagsúlyozva, hogy ez az eljárás sérelmes Ausztriára nézve, amely barátságban él az Egyesült Államokkal. Az elnök azonban pár nap múlva 1850. július 9-én meghalt, helyébe Millard Fillmore, az eddigi alelnök lépett, aki természetesen új kormányt is állított össze. Az új kormány külügyminisztere a híres szónok, Daniel Webster, New Hampshire-i szenátor lett, aki már másodízben töltötte be ezt a magas hivatalt. Hónapokba telt, amíg Hülsemann megkapta Daniel Webster válaszát arra a levelére, amelyet John M. Clayton* külügyminiszterhez írt.

A válasz sokáig készült, mert többen dolgoztak rajta, főképpen Edward Everett, volt londoni követ, Webster egyik tanítványa és bizalmas embere, aki később korának elismerten legnagyobb szónoka lett. (Ő mondta az igazi „ünnepi szónoklatot” 1864-ben a gettysburgi csatátéren, Lincoln elnök halhatatlan, rövid beszéde előtt.) Webster akkortájt sokat betegeskedett, s ezért kérte mások segítségét is, de magát a választ ő öntötte végleges formába, amit azután december 21-i keltezéssel küldött el az osztrák ügyvezetőnek.

Webster válasza igen erőteljes, itt-ott szinte kihívó hangú volt, amit számos helyen fiatalos dicsekedés is tarkított. Ezt Webster maga is elismerte, azt mondván a levélről, hogy annak hangját szándékosan választotta ilyenre, mert meg akarta mutatni Európának, hogy ideje lesz, ha észreveszik, ki és mi az Egyesült Államok. Másik célja az volt, hogy az amerikai népben felébressze és megerősítse a nemzeti öntudatot. A válasz hangsúlyozza, hogy az Egyesült Államokat soha semmi sem fogja visszariasztani attól, hogy mint önálló és független állam, ne alkosson véleményt magának a világ eseményei felől, s azokat ki ne fejezze úgy, amint legjobbnak látja. A válasz úgy látszik annyira sikerült, hogy több visszhangja nem volt osztrák részről. [...]

1950. november 9.

1851 JANUÁRJA

[...] Az amerikai kongresszushoz küldött évi üzenetében Fillmore elnök megemlítette, hogy gondoskodni kell Kossuth fogadtatásának megfelelő módjairól, ami nagy feltűnést keltett, mert teljesen szokatlan dolog volt, hogy egy ilyen természetű államirاتبan magánszemélyről említés történjék.

Az előző évben Lewis Cass michigani szenátor adott be javaslatot, amely a diplomáciai összeköttetés megszakítását javasolta Ausztriával. Henry S. Foote mississippi szenátor erősen pártolta, mások, bár rokonszenveztek a magyar ügygel, ellenezték. Két tekintélyes folyóirat állandóan ellene volt a magyar ügynek. Az egyik a katolikus *Brownson's Quarterly Review* volt, a másik *North American Review*. Az első azt hangoztatta, hogy a magyar szabadságharc semmi egyéb nem volt, mint a magyar köznemesség harca eddigi kiváltságainak fennmaradásáért, a szegény-parasztság rovására. A másik szerkesztője, Francis Bowen professzor szerint a magyar nemzet nem érdemli meg Amerika népének rokonszenvét, mert a forradalom célja az volt, hogy a magyarok arisztokratái megtarthassák uralmukat az oláhok és a horvátok fölött, és megakadályozzák, hogy azok élhessenek az osztrákoktól kapott jogaikkal. Bowen alaposan megjárta éppen emiatt: Henry Wilson, a massachusettsi állami törvényhozás elnöke és mások olyan keményen támadták, hogy véglegesen megakadályozták kinevezését a Harvard Egyetem tanári székére. Wilson azt mondta, hogy olyan ember, aki nem hajlandó Magyarország ügyével rokonszenvezni, nem méltó arra, hogy a Harvard Egyetemen amerikai fiatalembereket tanítson. Mivel a Hülsemann-levél utóhullámai még mindig tartottak és az újságok nagy általánosságban mind dicsérték Webstert határozott magyarbarát állásfoglalása miatt, ezek a melléképítők mind segítettek a száműzött magyarok iránti érdeklődés ébrentartásában. A katolikus folyóirat magatartása annál feltűnőbb volt, mert az ájrisok* vezető lapja mindig lelkesedett a magyar ügyért. [...]

1950. december 12.

[...] Az Egyesült Államokban döntő lépés történt a magyar száműzöttek szabadonbocsátása érdekében. Éppen egy évvel ezelőtt Soulé louisianai szenátor már javasolta, hogy az Egyesült Államok járjon közben a török kormánynál a magyarok érdekében, s hogy átszállításukra amerikai hajókat küldjenek. Efölött nem szavaztak akkor, azonban most, 1851. február 26-án Foote és Shields szenátorok ugyanilyen közös javaslatát elfogadták. Pár nap múlva a képviselőház is hozzájárult ehhez, de még mielőtt ez megtörtént volna, Daniel Webster máris utasította Marsh konstantinápolyi követet a magyarok elbocsátásának kérésére, hajót ajánlva fel, mely őket az Egyesült Államokba hozza.

A hajó már ott is volt a Földközi-tengeren, egyike az ottani, négy hajóból álló amerikai flottának, amelyet az Egyesült Államok nemzetközi megegyezés alapján tartott ott egy-két éve, hogy segítsenek az észak-afrikai kalózbándák letörésében. A kiszemelt hajó a *Mississippi* volt, az amerikai flotta legújabb és legjobb hadihajója. A svadron vezére a beteges Charles Morgan sorhajókapitány volt, a *Mississippi* kapitánya pedig John Collings Long. Ezekben a hetekben a hajó a nápolyi kikötőben állott. Február 19-én az amerikaiak nagy bált rendeztek rajta, amelyen sok olasz vendéggel együtt a négy hajó tisztkara vett részt. A *New York Herald* március 29-i száma hosszas leírást ad az eseményről.

A hajóbálon ott volt Marsh követ is, aki a *Mississippin* ment vissza Konstantinápolyba, mivel külön rendelet nélkül is tudta, hogy kedvező kongresszusi döntés esetén (amiben senki sem kételkedett), ez a hajó fogja a magyarokat Amerikába vinni. A kongresszusi események és Webster intézkedései mindenben igazolták ezt a felfogást, de a szabadonbocsátás Ausztria makacs ellenzése miatt egészen szeptemberig váratott magára.

A fenti sorokban szereplő egyéniségekkel többször fogunk találkozni az ezután következő másfél esztendő fantasztikus történetének leírásában. Meg fogjuk látni, hogy az amerikai politikusok többségének részéről Kossuth megsegítése és áthozatala mögött jórésztben politikai érdekek lappangtak, mert ki akarták használni a már akkor is elég tekintélyes számú német szavazat megszerzésében. Látni fogjuk, hogy bár az amerikai nép őszintén lelkesedett a magyar ügyért és Kossuthért, a hivatalos körök itt is, éppen úgy, mint Franciaországban és Angliában, inkább félték tőle, mert felforgatónak tartották. Kossuthnak tömérdek barátja mellett komoly ellenfelei is voltak, főleg politikusok, akiknek nem nagyon tetszett, hogy Kossuth éppen egy elnökválasztó esztendőben tőlük vette el a színpadot. [...]

1951. január 7.

1851 MÁRCIUSA

A Foote-Shields javaslat Kossuth és társainak áthozataláról március 3-án ment keresztül a képviselőházon, de még áprilisban szükség volt egy szenátusi határozatra is, mielőtt a haditengerészet minisztere a végleges utasításokat megadhatta volna a Földközi-tengeren levő négy hajóból álló svadron parancsnokának. [...]

Március 11-én közölték a lapok Daniel Webster külügyminiszter levelét Marsh konstantinápolyi követhoz Kossuth és társai ügyében. Megírja, hogy hajót küldenek a magyarokért, mert az idő közel van, amikor szabadulásukat lehet várni. Kossuthról és 40 vagy 50 más magyarról volt szó. Marsh hosszú levelében közli kormány álláspontját a török kormánnyal, az amerikai kongresszus pedig külön hivatalos füzetben adja közre a Kossuth-ügyre vonatkozó eddigi levelezést.

Ugyanaznap, március 11-én Hüsemann washingtoni osztrák követ még egyszer asztalhoz ült, hogy válaszoljon Webster híres levelére. Az osztrák kormány nem tartja kielégítőnek Webster választát, és ragaszkodik a maga álláspontjához. Azonban nem hajlandó tovább vitázni, mert ezzel csak a két állam között fennálló viszonyt rontaná szükségtelenül.

Webster március 15-én válaszolt Fillmore elnök nevében. Az elnök sajnálkozá-
sát fejezi ki, hogy az Egyesült Államok válasza nem volt kielégítő Bécsben, a vita
abbanhagyását azonban örömmel veszi tudomásul, mert az amerikai kormány is
ragaszkodik a maga álláspontjához. Ezzel a szükségtelen feleseléssel azután örökre
le is záródott a Webster—Hüsemann-ügy.

Ausztria kormánya, mikor látta, hogy sem a törökkel, sem az amerikaiakkal nem
boldogul, március 17-én végre közölte a török kormánnyal, hogy hajlandó bele-
egyezni a magyarok elbocsátásába, azzal az egyetlen feltétellel, hogy soha többé meg
nem próbálják a Magyarországra való bejutást. Egyúttal, ugyanezen feltétellel,
kegyelmet is adott nekik, ami természetesen neveltséges intézkedés volt, mert magyar
földre visszatérve, úgylis megbüntették volna őket. Mindössze nyolc magyarra nem
vonatkozott ez a furcsa kegyelem, ezek között természetesen ott volt Kossuth, mel-
lette gróf Batthyány Kázmér, Mészáros Lázár* tábornok, volt hadügyminiszter,
Perczel Móricz* volt tábornok, Perczel Miklós* volt alezredes, Asbóth Sándor*
volt alezredes és még két magyar.

A bécsi kormány megpróbálta annak a követelését, hogy ennek a nyolcnak
szabadságát ne adja vissza a török kormány, hanem továbbra is internálva tartsa
őket, erről azonban a törökök hallani sem akartak. Ha mennek, akkor mind menni
fog. [...]

1951. február 5.

1851 ÁPRILISA

1850. április 2-án James Gordon Bennett* lapjában, a *New York Herald*-ban hosz-
szabb vezércikk jelent meg, amely a legmelegebben helyesli az amerikai kormány
közbenjárását Kossuth és társai kiszabadulásáért. Kifejezést ad annak a reményé-
nek is, hogy a magyarok átjönnek az Egyesült Államokba, és magukat a csillagsávós
lobogó védelme alá helyezik. A cikk azért érdekes, mert később, amikor Kossuth
már az Egyesült Államokban volt, Bennett ellene fordult, valószínűleg azért, mert
Kossuth Amerika fegyveres beavatkozását kérte az európai ügyekbe.

Philadelphijában már volt akkor egypár újonnan érkezett menekült magyar,
akiknek segítségére a Chestnut Streeten levő színház jótékony előadást rendezett.
A mi New York-i színházaink nem tehetnék meg ugyanezt? — kérdezi Bennett.

Ugyancsak április 2-án fogadta el a szenátus véglegesen a magyarok áthozatalára
vonatkozó javaslatot. Kossuth erről rövidesen értesült, a közbeeső napok azonban
az osztrák kémek számára gyanúsak lehettek, mert azt jelentették Bécsbe, hogy
Kossuth „szökni készül” Kutahiából. A kémek április 6-i jelentése nem kisebb hírről
szól, mint azzal, hogy görög banditák fel akarják gyújtani egész Kutahát, hogy
Kossuth a nagy tűzben elmenekülhessen. Az őrizet azonban kifogástalan: Kossuthék
legfőbb őre, Szulejmán pasa havi 200 aranyfrankot kap titokban az osztrákoktól,
hogy senki se szökhessék meg. Maga dicsekszik, hogy ha valaki szökni próbál, 1500
török piastert kap, aki elfogja.

New Yorkban megkezdődik a Kossuth-láz. Április közepén a Warnock cég
(Irving House, Broadway) már hirdeti, hogy kaphatók a Kossuth-kalapok. Az üzlet
fel van készülve, hogy a kalapok iránti folyton növekvő keresletet teljes mértékben

kielégítse. Dr. Taylor terjedelmes előadást tart a magyar szabadságharcról, nagyszámú hallgatóság előtt.

Ebben a hónapban érkezik Bécsbe egy 25 éves amerikai fiatalember, Charles Loring Brace, hogy onnan átmenjen Magyarországra, amelynek hősiei küzdelmét csodálta, s amelynek népét meg akarta ismerni az elnyomatásban. El is jutott a magyar földre, több városban új barátokat szerzett, de már májusban elfogták Nagyváradon, és vagy öt hétig fogva tartották, míg McCurdy bécsi ügyvivő erélyes közbenjárására kiszabadult. Tapasztalatairól terjedelmes könyvet írt *Hungary in 1851* címmel. Hazájába visszatérve, a gyermekvédelem egyik legkiválóbb szószólója lett.

„Vidám napra virradtunk” — jegyzi be naplójába a fiatal László Károly 1851. április 21-én: a magyarok megtudják, hogy Amerikába szállításuk ügye most már elintéződött: az Egyesült Államok külön hadihajót küld értük. Kossuth azt is közölte velök, hogy a *Mississippi* fregatt már el is indult, s már május végén felszállhatnak rá, ha a szultán is elengedi őket. Írásban kellett nyilatkoznok, hogy elfogadják az amerikai ajánlatot.

Másnap gyűlésezni jöttek össze a magyarok, és Kossuth is megjelent köztük, aki elmondta, hogy semmi szín alatt sem marad tovább Kutahiában, ha pedig erővel ott tartják, „kész bármi botrányt elkövetni”. Ezt be is jelentette úgy a török kormánynak, mint a követségnek. Kossuthnak nem tetszett a nyilatkozatnak az a része, amely azt ígérteti meg a magyarokkal, hogy Amerikába akarnak „kivándorolni”, ami szrinte azt is jelenthette, hogy ezzel végleges amerikai letelepedésre köteleznék magukat, úgy hogyha esetleg későbbben megjelenének valamelyik európai kikötőben, ott a bebocsátatást megtagadhatnák tőlük azon a címen, hogy visszatérés nélkül amerikai kivándorlásra voltak elkötelezve. Ezért Kossuth kérte társait, hogy tekintsenek el attól, hogy a nyilatkozatot aláírja. Nem tehet róla, de ő így értelmezi azt, viszont azt sem akarja, hogy az Egyesült Államok szívességét visszautasítással köszönje meg. Ő már írt az amerikai követnek, hogy társaival akar maradni, mert mindenáron szabadulni akar, s kéri a követet (George P. Marsh), hogy minél előbb vitesse el őket a hadihajóval. [...]

1951. március 7.

1851 JÚNIUSA

A szabadulásra készülődő Kossuth izgalmaktól sohasem mentes napjait új és érdekes epizód élénkítette fel 1851 júniusában. Ez volt a Makk József*-féle epizód, amely sajnos tragikusan, több ember halálával végződött Magyarországon. Makk katonai pályáját mint tüzérfelügyelő kezdte el az osztrák hadseregben, majd a magyar hadsereg tüzérségének szervezésében lett jelentős szerepe. Az utolsó hónapokban — akkor már ezredesi ranggal — a komáromi tüzérség feje volt, de árulás gyanújába keveredett. E vád alól azonban jó barátja, a később nevezetes amerikai magyarrá és Lincoln katonájává lett Rózsafy Mátyás* segítségével tisztázták.

1851. június 2-án Konstantinápolyból írt levelet Kossuthhoz, amelyet a vele levő Figyelmessy* is aláírt. Az exaltált hangú, németül és magyarul keverve írt levélben mindkettőn életüket ajánlják fel Kossuthnak. Közben érintkezésbe léptek a konstantinápolyi amerikai követséggel, amelynek egyik hivatalnok, Homes báró Vay-László volt őrnagy, Kossuth egyik megbízottjának rábeszélésére beleegyezett, hogy Makk elmenjen Kutahiába. A következő tervet főzték ki: mivel ott járt egy Walter Gould* nevű fiatal amerikai festő, aki szerette volna Kossuth arcképet megfesteni, Makk mint Gould inasa megy a festővel, s így Kossuthal személyesen lesz alkalma tárgyalni. A kis társaság június 16-án már a kisázsiai Brüsszában volt. Makk

innen újra ír Kossuthnak, amelyben elmondja, hogy miről fogják megismerni Kutahiában. „Nevem John, amerikai német vagyok.” Vitorlavázon ruhában lesz, csak németül tud, és Ihász Dániel* alezredest fogja keresni, akinek előre megírt német kérdésére „felteendek orromra egy sötétzöld pápaszemet, miről és ruhámról ráismerhet”. Június 22-re Kutahiába érnek az amerikaival, ahol Makk egymásután írja a leveleket Kossuthnak, akivel akkor még nem találkozhattak. „Ha mártírja lennék a szabadságnak... a másvilágon Krisztus, Brutus, Rienzi, Spartacus, Rousseau stb. társaságában fogjuk üdvözölni” (Kossuthot). Majd így ír: „Az ökor csak ökor marad, ha Bécsbe küldik is, de amennyit egy magyar ökörtől várhat, annyit várjon tőlem is... Az Alföldön jártam valaha mezítláb, bő gatyában a tanyára. Alpáron ettem cseresznyét, a Tiszában fürödtem...” Június 25-én négy levelet ír, többször ismételve bennök: „Csókolom a gondolatait...”

Kossuth június 25-én válaszolt Makknak, s megadja neki a „nagy meghatalmazást” új magyar felkelés megszervezésére. Az írást Ihász ellenjegyezte, s Kossuth, mint a „magyar álladalom kormányzó elnöke” írta alá és pecsételte le. Makk megbízást kapott hadsereg szervezésére, „pénzjegyek” kibocsátására, szóval a „nemzetnek harcász állapotba” helyezésére.

Két nap múlva, június 27-én Kossuth Figyelmessynek írt hosszabb levelet, akinek többek között ezt írja: „Rég esdeklettem Istennek egy emberért, kibem bízassak... Önben bízom... Élek és élni fogok, mert Isten nagy dolgoknak eszközévé választott... Kezembem vannak a világmozgalom szálai...”

A gyermekes naivsággal szervezett „összeesküvés” azonban ugyanarra a sorsra jut, mint az ilyesmíhez sohasem értett magyarok többi hasonló megmozdulása: jóformán el sem indul, már mindent tudnak felőle a hatalom birtokosai. Az év végére börtön és akasztófa várt jó csomó lelkes magyar hazafira. A három „szervező”, Makk, Figyelmessy és Rózsafy meglepett, mindhárman átkerültek az Egyesült Államokba, s itt haltak meg, legelőször Makk, 1868 augusztusában Észak-Carolina államban.

Az osztrákok természetesen mindenről tudnak, amit Kossuth és környezete csinál vagy tervez. Bécsben még mindig remélik, hogy Kossuth nem fogja élve elhagyni a török területet. Egészsége nem a legjobb az ekkor 49 éves embernek, s várják, hogy Kutahia gyilkos klímája rövidesen végezni fog vele.

Június elején ért az angliai Southamptonba körülbelül 90 menekült, akiknek túlnyomó része lengyel volt. Az angolok azzal a feltétellel bocsátották be őket, hogy onnan rövidesen az Egyesült Államokba fognak menni, felajánlva nekik az útiköltség megfizetését.

Kossuth június 17-én meglehangú köszönő levelet írt Fillmore amerikai elnöknek, általa köszönvén meg az amerikai nép nagylelkűségét, s mindazt a fáradozást, amit előzőleg kiadatásuk meggátolása és most kiszabadításuk és elszállításuk érdekében tett.

A végleges szabadulás órája azonban csak szeptember első felében ütött Kossuth és környezete számára.

1951. május 8.

1852 MÁRCIUSA

Március legelső napjait Kossuth Indianapolisban és a kentucky Louisville-ben töltötte, ahol öt napig maradt. Egyik itt elhangzott beszédében mondotta a következőket: „abban az egyben bizonyos vagyok, hogy amikor a nemzetek talpra állanak természet és Isten adta jogaik megvédésére, amikor megkezdődik a küzdelem, hogy

eldöntse: melyik elv uralja a világot: a zsarnokság-e vagy a nemzeti önállóság, nem lesz olyan hatalom a világon, amely tétlenségre vagy közömbösségre tudná kényszeríteni az Egyesült Államok népét, amikor abban a küzdelemben az egész keresztény világ, igen, magának az Egyesült Államoknak jövője fog eldőlni.”

Március 7-én ágyúk dörgése és a parton álló tömegek lelkes éljenzése közben indultak el gőzhajón St. Louis felé. Cairo városkán túl már a Mississippi széles vizén haladtak tovább, és március 9-én érkeztek St. Louisba, ahol a parton ezrekre menő tömeg várta őket. A hintók nem lévén kéznél, gyalog indultak el a nem messze levő szálloda felé, de a tömeg tolongása olyan nagy volt, hogy kénytelenek voltak egy üzletbe menekülni. Itt várták meg a hintókat.

Kossuth nem érezte magát jól St. Louisban, mert itt erős ellenszenvvel találta magát szemben. Már 13-án el is akarta hagyni a várost, de engedve az általános kérésnek, mégis ott maradt, és március 15-én, a magyar szabadságnap negyedik évfordulóján nagy beszédet mondott. Beszédében érdekesen összegezte a magyar szabadságnap eredményeit és vívmányait, amelyek azután a zsarnokság felkelése után olyan rövid életűeknek bizonyultak. Két év múlva, a küzdelem elvesztése után internálták. A harmadik évfordulót ott töltötte, a negyediket pedig, hála az Egyesült Államoknak, ennek a nagy és szabad országnak földjén érthette meg.

Lesznek olyanok a száműzetésben is, mondotta Kossuth, akik áldozatul esnek az arisztokrata diplomata csábításainak, ő azonban szentül hiszi, hogy a jövő Magyarországa csakis köztársaság lehet. „Én magam köztársasági vagyok és a jövőben éppen olyan kevésbé leszek bármelyik király alattvalója, mint ahogy magam király nem lennék soha.” Ebben a beszédében azt is megjósolta Kossuth, hogy a világ jövő sorsa Törökország területén fog eldőlni. Az orosz a Földközi-tenger birtoklásán keresztül próbálja szerinte megkezdeni a világ meghódítását.

St. Louisban kereste fel Kossuthot régi barátja, Ujházy László, volt Sáros megyei főispán és komáromi polgári kormányzó, aki már akkor az iowai Új-Buda nevű kis magyar telepen élt. Ujházy azt remélte, hogy Kossuthot sikerül érdekeltté tenni nagy vállalkozásában, annyira, hogy esetleg Amerikában marad. Kossuth azonban erről hallani sem akart, már csak azért sem, mert az új-budai vállalkozás kudarca már ekkor is nyilvánvaló volt, hiszen Ujházy és a kíséretében levő Pomutz György, későbbi polgárháborús tábornok és szentpétervári konzul, éppen útban voltak a déli államok felé, hogy ott keressenek kevésbé zord éghajlat alatti új otthont. A két száműzött együtt ment Kossúthtal a hajón, amelyről március 20-án egy Napoleon nevű városka mellett szálltak le.

Március 21-én Kossuth és felesége, Pulszkyné, Hajnik Pál*, Grechenek György* és Kossuth szolgálja, Gressák József* leszálltak a hajóról, hogy Mississippi állam fővárosába, Jacksonba menjenek, tisztelgő látogatást tenni Henry S. Foote kormányzónál, aki mint szenátor sokat tett Kossuth kiszabadítása és Amerikába hívása érdekében. Kíséretének többi tagjai a hajón maradtak egészen New Orleansig, ahová március 23-án érkeztek meg. Kossuth három nappal ezután ért oda.

Jacksonban valódi déli szívélyességgel fogadták a kormányzót, a New Orleans-i fogadtatás azonban annál hidegebb volt. Az egykorú feljegyzések szerint egyetlen zászló lobogott a városban, a „Kossuth kávéház” előtt, amely egy Puneki nevű, Szegedről elszármazott magyar tulajdona volt. Még újság sem igen akadt, amely Kossuth beszédeit közlés céljából elfogadta volna.

Az ellenszenv dacára Kossuth az egyik téren beszédet mondott, amelyet több ezren hallgattak. Környezete és amerikai tisztelői fegyveresen állottak körül az emelvényt, nehogy a kormányzónak bántódása essék. A beszédet másnap már közölték a lapok. A magyarok április elsején hagyták el a Dél fővárosát.

Április elsején hagyta el Kossuth és környezete New Orleans-t, a legdélebbre eső amerikai nagyvárost. Kossuthot lehangolta a déliek hideg, majdnem ellenséges hangulatú közönye, amin egyébként nem csodálkozhatott az emberi jogok bajnoka: a Dél makacsul ragaszkodott a rabszolgaság intézményéhez, amelyet pedig már Anglia is vagy negyven esztendővel ezelőtt hivatalosan megszüntetett. Vonatra ültek, New York végcéllal, amelyről azonban hamarosan gőzhajóra szállva, a Pontchartrain tavon és Mississippi állam legdélibb részén áthaladva, az alabamai Mobile városban állapodtak meg. Itt, mivel a város nem hívta meg, Kossuth nem akart kiszállni. A város népe azonban megtudván, hogy ott van, kényszerítette a városi tanácsot a meghívásra, ami meg is történt. Másnap, április 3-án Kossuth egy nagy teremben hatalmas tömeg előtt beszédet mondott, amelyet igen nagy tetszéssel fogadtak.

Alabama egyik szenátora, Clemens, nyílt ellensége volt Kossuthnak, akire beszédében a kormányzó célzott is, megyőződve róla, hogy a déli népek inkább a vezetői voltak ellenfelei. Innen hajón mentek tovább az ugyancsak alabamai Montgomery felé. A hajó hosszas fűtülésekkel hozta tudtára a népek, hogy nagy embert hoz, úgy hogy nagy tömeg fogadta őket. Április 6-án Kossuth pár száz fő előtt mondott beszédet, amelyet azok hidegen hallgattak végig. A feljegyzések szerint eddig ez volt a legridegebb összefogás, amelyen Kossuth részt vett.

Vonaton tovább indulva, a georgiai Atlantába értek, de nem állottak meg, valamint Augustában sem. Április 9-én a Dél-Carolina-i Charlestonba értek, ahol teljes részvétlenség várta őket. Kossuth itt nem is beszélt, 26 óra múlva tovább indultak. Kossuth nem tudta, mint ahogy akkor senki sem, hogy Charleston egyik utcája alatt pihennek annak a Kováts Mihály ezredesnek csontjai, aki 1779-ben az amerikai függetlenségért adta életét. Ennek a ténynek ismerete lényegesen gazdagította volna Kossuth amúgy is gazdag és remekbeszabott beszédeit.

Újra hajóra ültek, hogy az Észak-Carolina-i Wilmingtonba menjenek, ahová április 10-én, vasárnap értek. Kossuth azonnal templomba ment, amint hogy naplóvezetője szerint amerikai tartózkodása alatt egyetlen vasárnapot sem mulasztott el, hogy templomba ne menjen.

Déli útja végén Kossuth április 13-án érkezett vissza Washingtonba, ahol ez alkalommal is csöndben, feltűnés nélkül foglalta el szállását. Ekkor tisztelgett az amerikai nemzet legnagyobb fiának, Washington Györgynek, Mount Vernon-i egyszerű sírjánál, amelyről egy cédruságat vitt magával emlékül.

Közben a Kossuthtól elmaradt magyarok New Yorkban új pártfogót kaptak egy Mary Day nevű amerikai hölgy személyében, aki kieszközölte, hogy a North Reformed Church tanácstermét a magyarok istentiszteleti célra használhassák, és magára vállalta egy időre Ács Gedeon menekült lelkész fizetését is. 1852. március 14-én folyt le az első magyar istentisztelet Amerika földjén. A kísérlet azonban természetesen nem sokáig tarthatott az amúgy is kevés magyar szétszóródása miatt.

Kossuth egy hetet töltött Washingtonban, meglehetősen csöndben. Április 20-án Trentonban állott meg, majd Jersey Cityben, 24-én pedig Newarkon töltötte a napot. Ezekben a városokban szívesen és lelkesedéssel fogadták, úgyhogy a déli út lehangoló eredménytelenségét ellensúlyozni tudták, amit még sokkal fokozottabban tett meg a New England államok népe.

New Yorkban nem állott meg Kossuth, hanem tovább ment északnak és Stamford, Bridgeport és New Haven connecticuti városok érintésével a massachusettsi Springfieldbe ért, ahol meg is állapodott, bár számos más környékbeli városban is beszélt. Április 27-én ért Bostonba, ahol másnap az állami törvényhozás előtt jelent

meg, klasszikus beszéddel. A bostoni fogadtatás melegségben és szívéllyességben is vetekedett a New York-ival. Amit a nép és a hivatalos körök meg tudtak tenni a fogadtatás külsőségeinek emelésében, azt mind megtették.

Összesen húsz napot töltött Kossuth ezen a környéken, állandó munka és ünnepeltetés közepette. A New England-i látogatás körútjának egyik legszebb fejezete volt.

1952. március 14.

1852 MÁJUSA

Roxbury, West Cambridge, Lexington, Concord, Plymouth, Fall River és más massachusettsi városok meglátogatása következett ezután. Utolsó beszédét Kossuth május 14-én tartotta a Faneuil Hallban. Ebben a beszédében főképpen azt az együttérzést hangoztatta, amit mindig érzett az angolszász világgal szemben, amely az Egyesült Államokat, a világ legelső demokratikus köztársaságát adta az emberiségnek. Az maga világcsoda, mondotta, hogy az Egyesült Államok olyan hallatlanul rövid idő alatt a szabadság, hatalom és jólét magas fokára emelkedett. A hatalmas beszéd után valósággal megrohanta a tömeg Kossuthot, hogy kezét foghasson vele, erről azonban szó sem lehetett a szónok gyöngesége miatt, akit a beszéd teljesen kimerített.

Május 18-án hagyta el Kossuth Bostont, s vasúton Albanyba, New York állam fővárosába ment. Itt május 20-án beszélt, nagy közönség előtt. 22-én Buffalóba utazott, majd onnét a közeli Niagara Falls-ot látogatta meg, ahol alkalma nyílt pár napig pihenni, de 29-én már visszaindult New York felé, természetesen annak tudatában, hogy amerikai körútja most már nem sokáig fog tartani. Útközben Auburn és Syracuse városokat érintette.

Buffalói beszédében ezt az érdekes kijelentést tette: „Oroszország magatartása minden európai szabadságtörekvést kétségessé tehet, nem éppen azért, mintha fegyverekben rendkívül erős volna, hanem azért, mert az orosz nép mindig készen áll arra, hogy támogassa a zsarnokok uralmát, főképpen akkor, amikor a többi nemzet kifáradt a küzdelemben vagy mielőtt még teljesen fel tudnának készülni az önvédelemre: egyedül az ilyen esetben félelmetes az orosz erő!”

Albany-ban tartott beszédében május 20-án ezeket mondta:

„Minden nemzet életében vannak olyan mozzanatok, amikor feltétlen meg kell tennie valamilyen lépést... Ilyen lépés volt a szabadságharc az amerikai történelemben... Ilyen lépés lesz most az, amelyre feltétlenül szükség van, hogy az Egyesült Államok vegye át a vezető hatalom szerepét... Mostantól kezdve senki sem lesz képes az amerikai néppel elhíttetni, hogy az európai állapotok hatásától az Egyesült Államok távol tudja tartani magát...”

1952. április

1852 JÚNIUSA

Diadalmas New England-i útját befejezve, Buffalo és Niagara Falls érintésével Kossuth 1852 június elején útban volt New York felé, ahonnét rövid időn belül vissza akart térni Európába. Június 4-én Syracuse városban beszélt, amelyben azt hangoztatta, hogy Oroszország célja az Európa fölötti teljes uralom, a szláv népek egyesítése által. Az angolszász világ kötelessége, hogy elállja az útját ennek a hódító szándéknak, még pedig nemcsak Európában, hanem Ázsiában is. (Korea!) Az Egyesült Államok azzal, hogy birodalmát a Csendes-óceánig terjesztette ki, beleütközött az orosz nagy-

ravágyás és gyűlölet körébe, így vagy az Egyesült Államoknak vagy Oroszországnak el kell buknia!

Utícában június 9-én beszélt Kossuth, emlékeztetve az amerikai népet, hogy ha nem olyan régen a görög nép függetlenségi harcában Angliától, Franciaországtól, sőt Oroszországtól kapott segítséget, és szabadságát ki is vívta még pedig Törökország területének megcsonkítása által, Magyarország jogosan várhatott ugyanilyen segítséget a művelt világtól az Egyesült Államokkal együtt, annál is inkább, mert csak azt akarta megtartani, ami az övé volt eddig is. Sajnos, mindenki magára hagyta a magyar népet!

Az amerikai néphez június 21-én beszélt utoljára a nagy száműzött. Ezt a népgyűlést a Broadway Tabernacle-ban tartotta New Yorkban, s ez volt az egyetlen alkalom, amelynek bevételét Kossuth a saját családja felsegítésére szánta, amint ezt előre meg is hirdette és maga is bejelentette. Ezt az utolsó beszédét *The future of nations* címmel külön füzetben is kiadták, s annak jövedelmét is a családot segíteni akaró alaphoz csatolták.

Ebben a hosszú beszédben Kossuth a maga keresztényi meggyőződésének adott kifejezést, hangoztatva, hogy az emberiség számára boldog jövőt csakis Krisztus tanításának hűséges követése biztosíthat. De sajnos, még most sincs egyetlen valóban keresztény nemzet sem a földön. Soha még eddig, egyetlen nemzet sem fogadta el Krisztus törvényét, mint olyat, amely fölötté áll minden emberalkotta törvénynek. Hitvallás volt és van elég, de az igazi vallás másik oldalát, az erkölcsi oldalt egyik nemzet sem gyakorolja olyan mértékben, hogy keresztény nemzetnek mondhatná magát. A hit és vallás lelke, igazi lényege: a szeretet. Melyik nemzet az, amelynek erre a magaslatra kellene felemelkednie, ha nem az amerikai?

Még egyszer beszélt Kossuth Amerikában, hogy azután örökre elhallgasson. Az előző beszédet követőleg, másnap, június 22-én a New York-i németekhez szólt, németül, ugyancsak a Broadway Tabernacle hatalmas termében.

Kossuth kifejezte, hogy útja végére érkezett. Hét hónap alatt sokat tanult, de tudja, hogy sok mindent el is kell felejtenie. Mivel a német nép akkori széttördelt állapotában szintén a szabadságjogokért küzdött, Kossuth remélte, hogy ebben a küzdelemben a német nép és a magyar meg fogja találni egymást. Kinyújtja a magyar nép testvéri kezét a német nép felé, amely szintén nem szabad, s amely éppen ezért valamikor áldozata lehet az orosz nagyratörésnek. Amíg a német nép urai az oroszok lakójai maradnak, addig Oroszország mindig a siker reményében dobhatja kardját a mérlegbe a világszabadság ellen. Európa békéjét nem lehet egy erős Németország nélkül biztosítani, ahhoz azonban, hogy erőssé legyen, előbb szabadabbá kell lennie a német népnek.

Ennek az utolsó Kossuth-beszédnek politikai visszhangja is lett, mert a németek a gyűlés határozataképpen kimondták, hogy mivel a Whig-párt ellene van annak, hogy az Egyesült Államok beleszóljon Európa jövőjének kialakulásába, és mivel a demokrata párt legalább annyit megtesz, hogy programjában nem ellenzi ezt a beleszólást (elnökválasztási év volt), a németek a demokrata párt jelöltjét segítenek megválasztani.

Két nap múlva már megy is jelentés Bécsbe, Kossuth befolyásának csökkenését hangoztatva, ami távozása után rövidesen teljesen megszűnik. Az osztrák követség bizonyosra vette, hogy az ittmaradó magyarok elfordulnak Kossuthtól. Egyesek máris azért folyamodtak, hogy engedjék meg nekik a Magyarországba való visszatérést. Ezek között van Bárdy Rudolf* is, Kossuth egyik állítólagos legnagyobb híve, aki nem régen könyvet is adott ki arról, hogy a bécsi kormány hogyan akarta meggyilkoltatni Kossuthot.

Június utolsó napjaiban Kossuth igen lehangoló levelet kap egy dr. Howe nevű bostoni amerikaitól, aki Whittiernek*, a költőnek volt jó barátja. Több száz kéréslevelére, amelyben a magyar ügy támogatását sürgette, csak négy választ kapott, és pénz ezek közül is csak egyben volt.

1952. május 6.

1852 JÚLIUSA

14-én egy kis csoport magyar kísérte el Kossuthot a New York-i kikötőben indulásra készen várakozó *Africa* nevű kis hajóhoz. Kossuthot feleségén kívül csak két magyar kísérte el az útra is: régi meghitt barátja, Ihász Dániel volt honvéd alezredes és gróf Bethlen Gergely*. Előző nap Kossuth tisztelgő búcsúlátogatást tett New York polgármesterénél és másoknál, akik jóakarattal támogatták a magyar ügyet. Kossuth valószínűleg tudta, hogy soha többé nem fog visszatérni az Egyesült Államokba, főképpen azért, mert amerikai útját sikertelennek tartotta. Legfőbb célját, hogy az Egyesült Államokat rábírja a fegyveres beavatkozásra Magyarország érdekében, távolról sem érte el. Útjának anyagi eredménye is messze alatta maradt annak, amit remélt.

Ennél a pontnál meg kell emlékeznünk arról a még ma is visszajáró tengeri kígyóról, amely azzal vádolja Kossuthot, hogy rengeteg pénzt vitt magával Amerikából. Websterről írt nagy modern munkájában Claude Fuess* ma is azt hangoztatja, hogy Kossuth százezer dollárt vitt magával. Ez azonban nem igaz, amint azt már akkor is könnyű volt megcáfolni. Kossuth maga számolt el mindéről Websternak, de külön is tett ilyen elszámolásokat egyes városok meglátogatása után. Kossuthot már ittléte alatt rágalmazták, hogy a saját céljaira gyűjt pénzt. Kossuth előre tudta, hogy így lesz, és ezért sokszorososan vigyázott, hogy a vádnak ne lehessen alapja. Az igazság az, hogy a körülbelül százezer dollárnyi összegből talán semmit sem vitt magával, mert az elment részben itteni költségeire, részben olyan fegyverek rendelkezésére, amelyekkel a véleménye szerint közel levő új forradalmat szolgálták volna. Az egyik chicagói lap pár év múlva, amikor ez a kérdés még mindig fel-felbukkant, azt írta, hogy valószínűleg Kossuthnak kevesebb pénze volt amikor elhagyta Amerikát, mint amikor megérkezett.

Kossuth egy-két olyan földterületet kapott ajándékba, aminek akkor értéke alig volt. Egy ezerholdas texasi földdarabról tudjuk, hogy azt el is fogadta. Ez a birtok Corpus Christi közelében volt, de Kossuth óvatosságból Spelletich Félix* nevére íratta. 1858-ban adta el, valószínűleg igen kis pénzért.

Amerikából Londonba ment, ahol hosszú évekig maradt, írásokból, előadásokból tartva fenn magát. A következő évben cikksorozatot írt a *New York Times*nek „Democratic letters on European matters and American policy” címmel, de névtelenül, bár a lap itt-ott, nyilvánvaló büszkeségből célzott rá, hogy a cikkeket nem kisebb ember, mint Kossuth írja. Nem érdektelen megemlíteni, hogy azokban az években a *New York Tribune*-nek ugyancsak londoni tudósítója volt Karl Marx is, akinek a mai kommunizmust köszönheti a világ. A különbség többek között az, hogy míg Kossuth maga írta a cikkeit, a Marx nevével megjelent cikkeket nem ő, hanem barátja, Engels írta éveken keresztül. [...]

1952. július 15.

KOSSUTH ANGOLSÁGA

Abban a ma már számunkra szinte elképzelhetetlen sikerben, amiben Kossuthnak amerikai körútja alkalmával része volt, a legnagyobb rész annak a ténynek jutott, hogy Kossuth angolul beszélt. Az amerikai népet még addig senki sem szoktatta hozzá, hogy idegenek a saját nyelvén szónokoljanak hozzá. Az amerikai nép bámulta a magyar nemzet teljesítményét, amelyet a szabadságharc alatt kifejtett. És amikor Kossuthban ennek a megbámult kis nemzetnek egy olyan fiát látta és hallotta, amelyet addig a világ legnagyobb nemzetei sem küldöttek hozzá, — az amerikai nép csodálata, amit Kossuthnak adott, voltaképpen annak a nemzetnek szólt, amely ilyen világtörténelmi óriást tudott kitermelni. Kossuth, aki szerény ember volt mindig is hangoztatta ezt, és az ünneplést sohasem tulajdonította magának. Az a tény, hogy Kossuth egyszerű angolsággal beszélt az amerikai népen keresztül az egész világhoz, amikor bámulatot keltett önmaga irányában, ugyanakkor a magyar nemzet iránti tiszteletet is lényegesen növelte.

Mivel akkor még nem voltak készülékek, amelyekkel az emberi hangot meg lehetett volna örökíteni, csak leírásokból tudjuk rekonstruálni, hogy milyen lehetett Kossuth angolsága.

Az egykorú leírások itt-ott eltérően nyilatkoznak erről, ami azonban kizárólag Kossuth angol kiejtésére vonatkozik, de sohasem mondatainak felépítésére vagy kifejezéseinek, szavainak helyes megválogatására. Joseph Hodges Choate* szenátor például, aki kimagasló alakja volt az amerikai politikai életnek, így ír egyik massachusettsi, Cambridge-ben tartott beszédéről:

„Kossuth megérkezése után a kápolnába vezették, ahol beszédet mondott, olyan tökéletes angolsággal, amely vetekedett valamennyi angol vagy amerikai szónoklatnál, amit eddig hallottam. Nem tudunk hova lenni a csodálkozástól, amikor a kifejezésnek azt a gyorsaságát és készségét hallottuk, ami által egy egészen új nyelv tökéletes ismeretét szerezte meg...”

A Rhode Island-i Providence-ben megjelenő *Journal* kiküldött munkatársa például így írt 1851. december 13-án:

„Bámulatos az a képesség és találékonyság, amellyel az Egyesült Államok történetét áttekinti, az előadás, amellyel elsöpör minden olyan ellenvetést, amelyet a saját nem-beavatkozási elméletével szemben hoznak fel, az a meleg, ragyogó, ellenállhatatlan áradata az ékesszólásnak, amelyekkel megsemmisíti a magunk meggyőződését és ítéletét.

Égszínké, majdnem azt írtam: mennyei kékségű szemének villanása, hangjának mélabús melódiája, amely még mindig fülünkben cseng és az a lehangoltságot eláruló, de mindennel dacoló kifejezés, amely előnti az arcát, megmarad az emlékezetben, mint az elmúlt idők örömeinek emléke. Ha eszünkbe jut, hogy csak tíz nappal ezelőtt lépett amerikai földre, hogy csak pár hónappal ezelőtt is az angol nyelv zárt könyv volt számára (Ez azonban jóakarató túlzás, mert Kossuth majdnem húsz év óta foglalkozott az angol nyelvvel, főképp olvasmányjaiban. V. Ö.) ...valósággal emberfölötti teljesítményt kell látnunk azokban a kérésekben, amelyekkel az angol és amerikai nép nemes szívét ostromolja.”

Vagy itt van egy hosszabb leírás, amely az egyik bostoni lapban jelent meg, kétségkívül valamelyik angliai lapból átvéve:

„Képzeljünk el egy körülbelül öt láb hét vagy nyolc incs* magas férfit, akinek jó homloka, ritkás fekete haja van, akinek az arca sápadt és gondterhes, akár az aggodalmaktól, akár a tanulástól, akár mindkettőtől. Hosszú lengő szakálla és bajusza van, és öltözéke éppen olyan, mint Shylocké vagy Tubalé Shakespeare *Velencei kal-*

márjában, vagyis hosszú, egészen a nyakig zárt kabát, nyitott, lobogó újakkal. Amikor beszéd közben a kabát szétnyílt, látható lett az alatta levő, ugyancsak a nyakig csukott csinos fekete bársony mellény. Kezén, mielőtt beszélt, fehér bőrkesztyűk voltak, amelyeket lehúzott, amikor a beszédhez fogott. Southamptoni beszédének leírását olvasva, el voltam készülve rá, hogy elsőrangú szónokot fogok hallani, de ebben a tekintetben csalódás ért. Hangjának semmi különös jellemvonása sincsen. Hangját minden mondat végén úgy leereszti, hogy az újságíróknak nagy erőfeszítésbe került mondatainak utolsó részeit megérteni. Lassan beszél, nyelvtanilag igen jó angolsággal. Együttal jó színész is. Karmozdulatai többször igen lendületesek, különösen amikor meghajolva mondott köszönetet a Lord Mayornak, mártírszerűleg fonva össze mellén a karjait.

Hibás kiejtése különös varázst kölcsönöz beszédének, amely azonban természetesen nem volt olyan hatásos, mint soké a magunk szónokai közül, már csak ezért is, mert papírszeleteket tartott a kezében, amelyekről állandóan olvasott. Egyes beszéd-részletek azonban különösen hatásosak voltak, különösen amikor Anglia és az Egyesült Államok segítségét kéri, hangoztatva, hogy azoknak nem szabad Magyarországról elfeledkezni a maguk »büszke biztonságában«.

Állandó végszavai: »Hatalmatokban van, hogy segítetek, segítetek!« hatásosak lehetnek volna még hat vagy hétszeri ismétlés után is, ha folyton le nem eresztette volna a hajját, ami lehetetlenné tette, hogy a hallgatóság megértsen az utolsó szavakat. Így a hatás elveszett. Mindent összevéve, Kossuth mint szónok kétség kívül elsőrendű. Tekintetbe véve a tényt, hogy beszédét rá nézve idegen nyelven mondotta el, nagy lelkesedést keltett, azt hiszem azonban, hogy beszéde nyomtatásban sokkal nagyobb hatást fog kelteni, mint elmondva.

A fenti szavakat olvasva, nem szabad elfelejtenünk, hogy azok Kossuth egyik legelső angol nyelven elmondott beszédére vonatkoznak, amely még Anglia földjén hangzott el. Kossuth teljesítményében az volt a csodálatos, hogy olyan bámulatos gyorsasággal fejlődött az idegen nyelvtudása is. Angliában még hibás kiejtéssel beszél, aminthogy másképpen nem is beszélhetett, Amerikában töltött hónapjai alatt azonban ezek a hibák szinte észrevétlen gyorsasággal csiszolódtak ki.

Kutahiai* internáltságának idejéből is van egypár adatunk Kossuth angolságának megismerésére. Walter Gould*, a fiatal amerikai festő, aki a magyarokat alig egy hónappal a szabadulás előtt látogatta meg, és Kossuth arcképét is megfestette, azt írja, hogy: „Kossuth könnyedén és folyékonyan beszél angolul, mindig ékes-szóloán, de hibás kiejtéssel...”

Justin McCarthy*, a kiváló angol történétíró azt mondja Kossuthról, hogy kétségkívül a legékesebben szóló férfiú, aki valaha angliai népgyűléseken beszélt. Kevés olyan idegen van, aki úgy el tudta sajátítani az angol nyelvet, mint ő. Angolsága nem a mindennapi angol nyelv, hanem annak legtökéletesebb formája, Shakespeare nyelve.

1951. december 4.

KOSSUTH „MAGYAR ÁLLAM” TERVE AMERIKÁBAN

Az Egyesült Államok megoldhatatlan négerproblémája még ma is eszébe juttatja sokaknak azt az ideát, hogy a megoldás az lenne, ha egynehány déli államot átadnának a négereknek. Az erre vonatkozó régebbi terveket nemrégiben egy cikkben ismerttettem, rámutatva, hogy a gondolat megvalósítása egyszerűen képtelenség. A néger

ugyanis nem mennének oda, kényszeríteni pedig nem lehetne őket. Szóval minden tekintetben a régi helyzet maradna meg.

Ilyen speciális „államok” alapítására a régebbi időkben mások is gondoltak, s nincs mit csodálkozni rajta, hogy a legnagyobb magyarok egyike, Kossuth Lajos is ha csak rövid időre is, foglalkozott ilyen tervvel. Ennek egy alig ismert levelében maradt nyoma, amelyet Ács Tivadar közölt *Népek tavasza* című munkájában.

Kossuth felfogása afelől, hogy a száműzött magyarok hol próbáljanak letelepülni, sokféle formában kavargott elméjében. Arról, hogy ő maga is például Amerikában telepedjék le, hallani sem akart, bár egy levelében annak a reményének adott kifejezést, hogy halála után Amerika földjében szeretne pihenni. Később azon az alapon, hogy hazájához közel kell maradnia a sikeres felszabadítás reményében, Olaszországban állapodott meg, s a halál is ott érte. Gondolt arra, hogy a magyarok török földön vagy valamelyik görög szigeten telepednének le, de végre belenyugodott, hogy aki akar, az Egyesült Államokba menjen.

Feljethetetlen emlékü amerikai körútja idején számos ajánlatot kapott ajándékföldek formájában, de ezeknek legtöbbje ahhoz a feltételhez volt kötve, hogy ott is telepedjék le, amiről szó sem lehetett. Texasban vagy ajándékba kapott, vagy megvett egy ezer akeres* területet Corpus Christi és San Antonio között (tehát az Ujházy-féle „Sírmező” vidékén), de azt óvatosságból Spelletich Félix* davenporti lakosra íratta. Az erre vonatkozó levél megvan Budapesten.

Ez a földdarab még 1858-ban birtokában volt. Benjamin Moran*, a londoni amerikai nagykövetség akkori titkára írja naplójában, hogy Kossuth ott járt a hivatalukban, hogy bizonyos texasi földek eladására hivatalos felhatalmazást adjon.

Kossuth következetlen volt a letelepülés kérdésében, mert hol helyeselte, hol elítélte azt. Prick Józsefnek* például, aki egy magyar csoportot vezetett Iowába, azt írta: „Nem helyeselhetem azt, hogy valaki magyar léteire hazájának jövőjén kétségbe essék, már pedig a letelepedés, expatriatio ilyesminek adná tanúságát.”

Ugyanakkor ő maga tárgyalt Alexander H. H. Stuart belügyminiszterrel egy földterület megvétele felől a magyar kolónia számára, de ebből semmi sem lett, mert a miniszter rideg viselkedése igen kellemetlenül hatott Kossuthra.

A kérdés legérdekesebb fejleménye kétségkívül az a néhány sor, amit egy hosszú levelében, még Kutahiából*, tehát az amerikai út előtt, török internáltságból írt bizalmas emberének, Pulszky Ferencnek*, aki akkor Londonban próbálta előbbre vinni a magyar ügyet.

Ez a levél 1851. május 31-én kelt. Kossuth, magyarjaival együtt már akkor végképpen megcsömörlött a török vendéglátástól, és a legnagyobb türelmetlenséggel várta, hogy az amerikai segítő misszió megvalósuljon. Az Egyesült Államok hajói már ott voltak a Földközi-tengeren, de a hónapokig tartó huzavona, a sokszor újraledő remények sorozatos rombadőlése szinte cinikus hitetlenséget ébresztett a magyarokban, főképp Kossuthban. Amiről azelőtt hallani sem akart, hogy ti. próbájon megszökni, afelől ekkor már komolyan gondolkodott, mert ebben a levelében is felkéri Pulszkyt, hogy óvatosan tudakolja meg az amerikaiaktól, hogy az esetben is felvenné-e őket a hajójuk, ha a török kormány nem adná meg a szabadulási engedélyt? Ami magyarán megmondva, a szökést jelentette volna.

Marsh* amerikai követ akkor nem volt Konstantinápolyban. Helyettese egy valamikori misszionárius, Homes volt. Stratford Canning* angol nagykövetnek üzenté volna Kossuth Pulszky által ezeket:

„Mondd meg neki: vagy megszabadítom Magyarországot, vagy ha ezt 1852-ben nem tehetném, akkor 2-300 ezer magyarral telepítést teszek valahol. Az Egyesült Státusokat* akarnám egy új Státussal szaporítani, — ha kapok alkalmas territori-

mot*. Mit gondol, követ úr, amerikai bankierek* közbenjártával nem negotiálhatnák*-e partial* költsönt 2 millió dollárig; oly alapon, hogyha Magyarországot megszabadítjuk, természetesen az fogja kifizetni, ha pedig nem, úgy az új magyar státusz területi adósságává válnék. Ha tapasztalnád, hogy kedvezőleg nyilatkozik, kérdezd, nem tehetne-e némely előkészítő lépéseket akkorára, midőn én Amerikába mehetek?”

Külföldi életének első tíz esztendejében Kossuth komolyan hitt abban, hogy a magyar nemzet felszabadítására irányuló munkássága teljes eredménnyel fog járni. Később természetesen ki kellett ábrándulnia ebbeli hitéből. Az amerikai „magyar állam” eszméjét a kétségeskedés, a sok csalódás vetette fel a lelkében. Ez a gondolat eddigi tudomásunk szerint soha többé nem foglalkoztatta, aminek oka az volt, hogy éppen amerikai útja győzte meg annak kivihetetlen voltáról.

Ez az apró történelmi széljegyzet csak annak az emlékére idézi fel, hogy valamikor, valaki még arra is gondolt, hogy az Egyesült Államokon belül egy magyar „államot” fog alapítani.

1969. április 15.

KOSSUTH WASHINGTONRÓL

A legnagyobb amerikaiak egyikéről, Washingtonról, nemzete minden esztendőben kegyelettel emlékezik meg. Születése napja — 1732. február 22. — nemzeti ünnep, amikor az amerikai nép hálával emlékezik a nagy férfiú hosszú, önzetlen és alázatos szolgálatáról. A magyar nemzet Kossuth Lajost tartja a maga Washingtonjának, annak a nagy különbségnek dacára, hogy Washingtonnak sikerült megvalósítania azt, amiért élt és dolgozott, Kossuthról azonban a sors megtagadta ezt a kegyet. Washington sokkal egyszerűbb lelki összetételű ember volt, mint Kossuth, akit sokan az emberiség egyik legnagyobb géniuszának tartanak, bizonyára nem ok nélkül. Washington sohasem járt Magyarországon, és bizonyára igen keveset tudott erről a távoli kis nemzetről. Kossuth azonban eljött Washington földjére, hogy legázolt nemzete részére segítséget kérjen. Itt alkálma nyílt bizonyosságot tennie amellett, hogy Washington példája milyen hatással volt öreá, akit a sors szintén arra hivatott el, hogy egy nemzet vezetője, példaadója, prófétája legyen.

A magam történelmi kutatásai révén sokszor töprengtem azon a feltűnő tényen, hogy az 1848-as idők nagy magyarjai, amikor külföldi forradalmak és felkelési kísérletekről volt szó és azoknak példáit és tanulságait mérlegelték, jóformán sohasem írtak vagy beszéltek az amerikai forradalomról. Később rájöttem, hogy a magyar lázongó elemek csaknem kivétel nélkül a francia forradalomért lelkesedtek, nem azért, mert az példátlanul véres és bosszúálló volt, hanem mert pontosan a magyar mozgolódások idején Franciaországban újra fel kellett támasztani a régi francia forradalmi szellemet a visszaállított császárság embereivel és politikai rendszerével szemben. A fiatal, de már nagy híré Jókai így írt: „Valamennyien franciák voltunk. Nem olvastunk mást mint Lamartine-t, Michelet-t (és még egy csomó mást felsorol, V. Ö.), s ha egy angol vagy német kegyelmet nyert előttünk, úgy az Shelley volt és Heine, maguk is nemzeteik kitagadottjai, s csak nyelvökre nézve angol és német, de szellemükben franciák.”

Ugyanakkor az amerikai demokrácia fogyatékságait is sokan erősen kifogásolták, mint pl. Dickens, akinek írásai a folyton kíméletlenebbé váló amerikai kapitalizmusban a demokrácia elkorcsosulását és hanyatlását láttatják.

Kossuth azonban ismerte Washington történetét, egyéniségét és elveit, és örült,

ha Amerikában hódolhatott emlékének. A legszebb és egyúttal legérdekesebb ilyen nyilatkozatot az ohioi Cincinnati-ban tette, 1852. február 22-én, tehát éppen Washington születésnapján elmondott beszédében.

Először is hálát adott a Gondviselésnek, hogy éppen ezen a napon adhat kifejezést Washingtonnal szemben érzett hálájának és tiszteletének. Az Egyesült Államok Washington remekműve. Kéri Istent, hogy az amerikai népnek is adjon annyi bölcsességet, mint amennyit Washingtonnak adott nemzetéért folytatott munkájában. Washington eszméi örökké igazak és örök vezéricsillagai lesznek az Egyesült Államoknak.

Amit azonban Kossuth a következőkben mond, nagyon érdekes. Ott már bele-szövi a maga speciális elgondolását. Idézem:

„De aki betű szerint másolja le Washington akcidentális politikáját, meghamisítja ezeket az eszméket.”

A nagy magyar helytelenül alkalmazta ezt az „accidental” szót, ami annyit jelent, mint kevésbé fontos, mellékes, esetleg mellőzhető. Természetesen arra célzott, hogy Washington óva intette nemzetét az európai országok viszálykodásaiba való beavatkozástól — pedig Kossuth éppen azért jött, hogy saját nemzete érdekében ezt kérje az Egyesült Államoktól.

Majd így folytatta: „Nincs a világon ember, aki nálam odaadóbban és mélysége-szebben tisztelné Washington halhatatlan emlékét... De ő maga is rosszul végezte volna, ha nemzete nem kapja meg a külföldi segítséget... Elbukott volna, ha a yorktowni dicsőséges csata után újabb kétszáz ezer főnyi ellenségbe ütközik, mint ahogy velünk történt, s ha ebben az új küzdelemben az egész világ elhagyja.”

És itt meg kell állapítanunk, hogy Kossuth fenti szavai a tökéletes igazságot tartalmazták. A franciák kézzelfogható segítsége nélkül az amerikai forradalom ügye elbukott volna, már pedig ez egy másik világrészről jött segítség volt. Az Egyesült Államok ellensége az angol birodalom volt, amelyet az akkori világ már teljes szívéből gyűlölt és utált, erőszakos terjeszkedési politikája miatt. Ez a világhangulat is jelentős segítség volt az amerikai függetlenség számára.

„A múlt sohase kösse meg a jövő életét — folytatta Kossuth — Washingtonnak nem minden szava önmagáért helytálló örök érvény. Amit ő saját korának követelményeihez mérten ajánlott, nem szánta követendő példának olyan körülmények között is, amiket nem láthatott vagy képzelhetett előre.”

Kossuth mint proféta beszélt így. Amikor az első világháború alatt az Egyesült Államok hadsereget küldött Franciaországba, pontosan Kossuth jövőbelátását igazolta. Akkor már tudták itt is, hogy amikor egy nemzet egy másik országot háborújában megsejít, voltaképpen a saját érdekeit szolgálja és ezt a lépést kizárólag ezért teszi meg.

Kossuthot azonban még akkor nem értette meg az amerikai nemzet, amin nem csodálkozhatunk. Miért lehetne kárhozhatni a mai saját korunkat, ha nem tudjuk megérteni vagy elképzelni, hogy ötven vagy száz év múlva kit vagy milyen elméletet fog a kor igazolni?

Az amerikai nép választát Kossuth érvelésére érdekesen illusztrálja, amit Francis Parkman bostoni unitárius lelkész Kossuth beavatkozási elméletével kapcsolatban mondott. Ilyenképpen:

„Nincs ember, aki nálam jobban tisztelné Kossuth tehetségét, és erősebben rokonszenvezne hazája tragédiájával. De ha maga Gábor arkangyal és fivére, Mihály együtt hagynák el mennyei otthonukat és jönnek Bostonba, fehér ruhában, pálcáikkal a kezükben, és azzal próbálkoznának, hogy ők magyarázzák meg nekünk, hogy Washington hogyan értelmezte a maga búcsúbeszédét, távol legyen tőlem, hogy tisz-

teletlen lennék hozzájuk — de megfognám a mellükön a ruhájukat, és megmondanám nekik, hogy menjenek vissza, ahonnet jöttek, dicsérik az Istent, és törődjenek a maguk dolgával.”

1975. január 31.

KOSSUTH ÉS FILLMORE ELNÖK

Lapunk egyik híre mostanában megemlékezett Millard Fillmore* volt elnökről is, aki a 13. volt az amerikai elnökök sorában. Számunkra azért nevezetes, mert ő volt az elnök akkor, amikor nagy hazánkfia, Kossuth Lajos Amerikában járt. A cikk azt mondja el, hogy fel akarják eleveníteni Fillmore emlékét, ami nem lesz könnyű feladat, mert az amerikai elnökök rangsorában Fillmore-nak réges-régen a legeslegutolsó helyet adták, még Chester Arthur* és Warren G. Harding* után is.

Bennünket azonban nem ez érdekel a régen halott volt elnökkel kapcsolatban, hanem az, amit cikkünk állít, hogy ti. Fillmore *kitüntető figyelmességgel* fogadta Kossuthot, s magyar szempontból ez lett volna a legnagyobb érdeme.

Sajnálom, de ezt a kitételt kifogásolnom kell. A valóság ugyanis az volt, hogy Fillmore nem „kitüntető figyelmességgel”, hanem jéghidegen, s majdnem visszautasító módon fogadta Kossuthot a Fehér Házban. Ennek természetesen megvan a maga külön története, amely réges-régen feledésbe merült, de talán nem fog ártani, ha felelevenítjük.

Először is: Kossuthot nem minden amerikai fogadta lelkesedéssel. Mint szabadsághóst tisztelték, de arra jóformán senki sem volt elkészülve, amit Kossuth voltaképpen el akart érni. Teljesen leegyszerűsítve, Kossuth nem kisebb dolgot akart, mint azt, hogy az Egyesült Államok indítson háborút Ausztria ellen, s így segítsen kivívni Magyarország függetlenségét és szabadságát. Mivel ezt nem tudta megvalósítani, Kossuth keserű csalódottsággal hagyta el az országot. Későbbi írásaiból mintha ki lehetne olvasni, hogy az egész amerikai út emlékét is szeretné kitörölni emlékezetéből.

A politikusok között akkor is sok volt a kalandor típusú ember, akik Kossuthot politikai céljaikra igyekeztek kihasználni. Ezek látszólag, kifelé, mindenben igyekeztek támogatni. Mások, akik között legsúlyosabb egyéniség Daniel Webster* volt, kereken megtagadták Kossuth igazi céljának támogatását. Fillmore mint elnök, természetesen szintén nem állhatott a lehetetlen kívánság mellé, s a Kossuth-ünneplésektől teljesen távol tartotta magát. Ugyanígy tett a legtekintélyesebb politikusok egyike, Hamilton Fish New York-i kormányzó is, aki Kossuth felejthetetlen New York-i fogadtatásánál is távollétével tüntetett.

Viszont lehetetlen volt kikerülni, hogy Kossuth ne találkozzék az elnökkel, akinél valamilyen formában tisztelegnie kellett. Ez a találkozás meg is történt, még pedig kétszer: először 1851. december 31-én, amikor hivatalos fogadás volt, és másodszor 1852. január 3-án, amikor Kossuth és felesége, Pulszky Ferenc és felesége az elnökhöz ebédre voltak hivatalosak több más vendéggel együtt. A két alkalom közül az első volt fontosabb. Nevezetes, hogy a Fehér Ház részéről előre kikötötték, hogy Kossuth nem fog beszélni az elnök előtt, amibe Kossuth bele is egyezett. Annál nagyobb és kellemetlenebb lett az amerikaiak meglepetése, amikor a szigorú megengedés dacára, Kossuth előlépett és jókora hosszú beszédet mondott, még mielőtt az elnök szóhoz jutott volna.

Kossuth eljárása a lehető legkellemetlenebb helyzet elé állította az elnököt, aki

éppen ezért nagyon röviden és „jelentéktelenül” válaszolt, mint László Károly*, a Kossuth-körút naplóvezetője írja, akinek leírása egyébként így hangzik:

„Dec. 31. 1851. Délben Kossuthot és környezetét Webster Dániel külügyminiszter bemutatta Fillmor Millard presidensnek (elnöknek) az elnöki palotában. Kellemesen lepett meg minket azon egyszerűség, melyet itt láttunk, s tapasztaltunk. Egészen a presidensig jutottunk, anélkül, hogy akár a kapuban, akár az udvaron vagy a palotában egyetlen katonát, egyetlen őrt láttunk volna. Mind a presidens, mind a vele volt miniszterek egyszerű fekete polgári öltözetben voltak. A nagy teremben fogadtattunk (ez a mai East Room, a Fehér Ház legnagyobb terme V. Ö.).

Kossuth üdvözölte az elnököt, mire ez röviden, jelentéktelenül válaszolt (Kossuth „üdvözlése” voltaképpen hosszú, politikai beszéd volt V. Ö.). Az ezutáni rövid társalgás közben az elnök oly tudatlanságra mutató kérdéseket intézett Kossuthhoz Magyarországot illetőleg, hogy oly járatlanság a külföld ismeretében szegyenére válnék nálunk egy tanuló ifjúnak. Hogy várhatta volna aztán az ember Magyarországot pártfogását ily státusférfitől, ki előtt Magyarország ismeretlen föld?! Egyébiránt megjegyzendő, hogy szabadsági háborúnk, s Kossuthnak s általában a magyar menekülteknek az Egyesült Államokba menése előtt az egyesült államiak általában vajmi keveset, mondhatni semmit se tudtak Magyarországról, a magyar nemzetről.”

1969. február 18.

LINCOLN ÉS KOSSUTH

Az idén, szeptember elején lesz kilencven esztendeje, hogy Lincoln Ábrahám akkori bukott képviselő, az Egyesült Államok vértanú elnöke, szívvel-lélekkel állást foglalt a magyar szabadság és függetlenség ügye mellett. Majdnem két és fél esztendővel azután, 1852 elején, amikor Kossuth Lajos Amerikába járt és a Kossuth-láz hullámai elborították az egész kontinenst, az országos láz hatása alól az illinoisi Springfield, az állam fővárosa sem vonhatta ki magát, ahol akkor Lincoln élt. Lincolnnal az élükön, a város legtekintélyesebb polgárai mozgalmat indítottak, hogy Kossuth Springfielddel is látogassa meg. Springfield nevű város majdnem minden államban van. Zágonyi Károly*, a Fremont testőrség őrnagya a missouri Springfield nevét írta be ezen a réven az amerikai polgárháború történetébe, Kossuth pedig személyesen járt az ohioi és a massachusettsi Springfieldben. Járt-e vajon az illinoisi Springfieldben is, és találkozott-e a magyar történelem egyik legnagyobb alakja az amerikai történelem egyik legnagyobb alakjával? Beszélt-e egymással a két szellemóriás? Tudott-e Kossuth Lincolnról úgy, amint Lincoln tudott róla?

Az alábbiakban ezekre a kérdésekre fogok megfelelni.

Lincoln, aki 1809-ben született, hét évvel volt fiatalabb Kossuthnál, s negyven éves volt akkor, amikor a magyar szabadságharc már a végét járta. Már akkor nem mindennapi múlt állott mögötte. 25 esztendő korában tagja lett az illinoisi állami törvényhozásnak, s az maradt hét esztendőn át, amikor tovább nem vállalta a megbízást. Két esztendeig képviselő volt Washingtonban, és 1848-ban azért bukott meg, mert a mesterségesen felizgatott közhangulattal szembehelyezkedve, ellenezte a mexikói háborút. Azokban az időkben, amikor a magyar nemzet a maga élethalálharcát vívta, Lincoln meglehetősen visszavonult a közéletől. Érdemtelenül háttérbe szorítva érezte magát, s az időt többnyire mogorva magába süllyedtséggel töltötte. Illinoisi politikusai már akkor országos viszonylatban is szerepet játszottak. Lincoln legnagyobb riválisa, Stephen A. Douglas az állam szenátora volt, akit már itt-ott elnökjelöltnek emlegettek. Shields tábornok, a másik szenátor tiszteletreméltó nyílt-

sággal szállt síkra a szenátusban Magyarország mellett. Lincolnnak azonban a szürkeségbe visszasüllyedve kellett várakoznia arra az időre, amely esetleg új szerepkört és szolgálati alkalmat hoz neki is.

Magyarország függetlenségi harca mély és őszinte együttérzést keltett a fiatal köztársaságban. Illinois vezető politikusai, természetesen tudták, hogy a magyar ügyet politikai szempontból is előnyösen lehet felhasználni. 1849 szeptemberének első napjaiban már nagy népgyűlést rendeztek Belleville-ben, amely egyedül a magyar ügyvel foglalkozott. A népgyűlésen maga Reynolds kormányzó beszélt Shields szenátorral és másokkal együtt. Ez volt a legelső ilyen természetű gyűlések egyike az egész Amerikában, amely Springfieldnek, az állam fővárosának vezetőit is hasonló mozgalomra ösztönözte. Lincoln is azok között volt, akik a magyarbarát népgyűlés eszméjét megpendítették.

A springfieldi *The Illinois Daily Journal* 1849. szeptember 5-i számában meg is jelent a felszólítás, amely annak a napnak estéjére „magyar gyűlést” hív össze a megyeházán. Valami akadály merült fel, hogy a gyűlést azon az estén megtarthassák, s így a felhívás másnap, szeptember hatodikán is megjelent a lapban, a következő szöveggel:

HUNGARIAN MEETING*

A meeting of the citizens of this City and County is requested at the Court House tonight, to take into consideration the present condition of Hungary, and the duty of our people towards that interesting country.

Seats will be provided for the ladies.

Sep. 6, 1849.

A felhívást nem követik aláírások. Megjegyzendő, az Egyesült Államokban akkor még nem tudták, hogy a magyar hadsereg már augusztus 13-án letette a fegyvert Világosnál, és a gyűlés folyamán Springfieldben is mint a „most folyó küzdelemről” beszélnek a szabadságharcról.

A *The Illinois Daily Journal* másnapi híradása szerint a magyar gyűlésen sokan jelentek meg, köztük számos hölgy. A gyűlést S. Francis nyitotta meg az összehívók nevében. Gyűlésvezető elnökül Hon. David Davist, a 9-ik Judicial Circuit bíróját választották meg, jegyzőjeül pedig Charles Arnoldot.

A gyűlés első dolga volt, hogy az elnök kinevezett egy bizottságot, hogy az vonuljon félre, és szövegezzék meg egy határozati javaslatot, és azt még ma terjessze a gyűlés elé. A javaslat fejezze ki a gyűlés álláspontját „a most folyó” magyarországi háború ügyében.

A bizottság tagjaival a gyűlés elnöke a következő polgárokat nevezte ki: dr. John Todd, Abraham Lincoln, E. H. Merryman, Thomas Lewis és David B. Campbell.

A bizottság félrevonult, hogy megbízatásának eleget tegyen. Közben a gyűlés fő beszédét Hon. E. D. Baker ezredes, a hatodik illinoisi kerület kongresszusi képviselője, galenai lákos mondotta el. A majdnem egy óráig tartó lelkes beszédben ismertette Magyarország történetét, s különösen azt hangoztatta, hogy hogyan volt Európa védőbástyája a tatárok és törökök ellen. (Egy kissé el is vetette a sulykot, amikor a szaracénokat is emlegette.) Annak a reményének adott kifejezést, hogy az önzetlen és önfeláldozó hazaszeretet remélhetőleg már elnyerte jutalmát abban, hogy Magyarország szabaddá és függetlenné lett, de ha esetleg az ellenség letörte Kossuthot és követőit, szellemük élni fog akkor is, ha a zsarnokok a városok kapuira szögezik ki fejüket.

A gyűlés a beszédet nagy figyelemmel és tetszéssel hallgatta.

Baker beszéde után a dolgovégzett bizottság visszament a terembe, s a bizottság megbízásából maga Lincoln Ábrahám terjesztette elő a következő határozati javaslatot, amelyet életrajzírói az ő fogalmazásának mondanak:

„RESOLVED*, That in their present glorious struggle for Liberty, the Hungarians command our highest admiration, and have our earnest sympathy.

RESOLVED, That they have our most ardent prayers for their speedy triumph and final success.

RESOLVED, That the Government of the United States should acknowledge the Independence of Hungary as a nation of freemen, at the very earliest moment consistent with our amicable relations with the Government against which they are contending.

RESOLVED, That in the opinion of this meeting, the immediate acknowledgment of the Independence of Hungary by our government, is due from American freemen, to their struggling brethren, to the general cause of Republican Liberty, and not a violation of the just rights of any nation or people.

The resolutions were read and adopted an unanimous vote.”

A határozati javaslatot a gyűlés egyhangúlag elfogadta. A gyűlés jegyzőjének, S. Fishernek indítványára a javaslatot még azzal pótolták ki, hogy a jegyzőkönyv aláírt egyik példányát elküldik Washingtonba John M. Clayton* külügyminiszternek, azzal a kéréssel, hogy azt adja át a magyar nép Amerikában levő megbízottjának, Wass Sámuel* grófnak, hogy így az ő általa Kossuthnak, a magyar köztársaság elnökének kezéhez jusson. A gyűlés elrendelte, hogy a határozati javaslatot és a gyűlés lefolyását közölni kell a helyi lapokban, s a résztvevők Kossuth és Magyarország életésével távoztak.

Hogy a jegyzőkönyv és határozat eljutott-e Claytonhoz, s általa Wass Sámuel grófn keresztül Kossuthoz, még nem tudom. Nem lehetetlen, hogy ez az értékes okmány valóban megvann valahol.

Több magyarbarát mozgalom nem folyt le Springfieldben addig, amíg Kossuth Lajos Amerikába nem érkezett. Mikor már a maguk nemében páratlanul álló fogadtatások lefolytak New Yorkban, Philadelphióban és Washingtonban, Springfield vezető polgárai 1852. január 8-án, csütörtökön újra összejöttek, hogy megbeszéljék: mi módon kellene Kossuthot az ő városukba is meghívni. Ennek a gyűlésnek is egyik fő mozgatója és lelke megin Lincoln volt, amit az a tény igazol, hogy a megnyitó beszédben ő ismertette a gyűlés összehívásának célját. Mások is beszéltek mellette, de mivel a kérdés hosszabb megbeszélést igényelt, a gyűlés kiküldött egy hétagú bizottságot, azzal a megbízatással, hogy tanácskozásainak eredményéről egy másnap este tartandó gyűlésen tegyen jelentést. Lincolnt ennek a bizottságnak tagjául is kinevezte az elnök.

Másnap, 1852. január 9-én, pénteken, a gyűlés ismét összejött, és a bizottság jelentését újra Lincoln terjesztette elő. Ez a határozati javaslat hosszabb, mint az, amelyet 1849-ben hoztak, s ugyancsak Lincoln munkájának mondja minden egyes életrajzírója. Lincoln műveinek sorozatában is így szerepel, bár a Nicolay—Hay-féle legnagyobb gyűjteményben nincsen benne. (Szöveget lásd: P. M. Angle: New letters and papers of Lincoln, New York, 1930. 81—83. p.)

A határozati javaslat nemcsak a letört magyar szabadságharcra foglalkozik, hanem őszinte részvétet fejez ki úgy a magyar, mint az ír és német szabadságharcosokkal szemben. Erős szavakkal ítéli el azt az eljárást, hogy egyes hatalmak erőszakkal avatkoznak be más államok belső harcaiba, s kijelenti, hogy minden egyes népnek,

amely elég nagy ahhoz, hogy önálló nemzeti életet éljen, joga van hozzá, hogy ledobja a zsarnokság igáját, és a maga által választott formában élje tovább az életét.

A gyűlés összehívását ekkor bizonyára lényegesen befolyásolta az a tény, hogy Washingtonban a kongresszus tagjai által rendezett banketten előtte való nap, január 7-én Lincoln nagy riválisa, Stephen A. Douglas* szenátor mondta a főbeszédét, amelynek országszerte nagy visszhangja támadt.

Kürülbelül három hét telt el, amikor a springfieldi magyarbarát polgárok új gyűlést hívnak össze, most már kifejezetten azért, hogy Kossuthot a város vendégéül meghívják. Az összehívó szöveget többekkel együtt Lincoln is aláírta. A gyűlést 1852. január 26-án, hétfőn tartották meg ugyancsak a megyeházán, amelyen kimondták, hogy küldessék a város nevében meghívó Kossuthnak, hogy amikor Indianapolisból a missouri St. Louisba megy, útközben álljon meg Springfieldben is. Egy 13 tagból álló bizottságot neveztek ki azzal a megbízással, hogy ez kérje fel a városi tanácsot a hivatalos meghívás kimondására és továbbbítására. A gyűlés azzal ért véget, hogy másnap este újra össze fog ülni a bizottság jelentésének meghallgatása céljából.

Hogy azonban másnap, a nap folyamán mi történt, még eddig nem sikerült kideríteni. A bizottság, amely önzetlenül lelkesedett a magyar ügyért, bizonyára eljárt megbízatásában a város hivatalos vezetőinél, de hogy az előterjesztést a hivatalos körök hogyan fogadták, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy ez a nap Kossuth amerikai útjának történetében az egyik legkülönösebb epizódot szolgáltatja, amelyre valamikor érdemes lesz világhírességet deríteni.

Eljött az este, január 27-én, kedden. A gyűlés lelkes tagjai ismét összejöttek, az elnök elfoglalta helyét, és megnyitotta a gyűlést, amikor azonban arra került a sor, hogy a tegnapi kiküldött 13 tagú bizottság nevében valaki jelentést tegyen, kiderült, hogy nemcsak az nincsen, aki jelentést tegyen, hanem a bizottság egyetlen tagja sincsen jelen. Mindenki ott volt, mondja a gyűlésről szóló tudósítás, csak éppen a bizottság tagjai hiányoztak, Lincolnnal együtt.

A különös esetet természetesen szelvében-hosszában tárgyalni kezdték, de senki sem tudott szavahihető felvilágosítást adni. Virgil Hickox némi gúnnyal azt jegyezte meg, hogy a bizottság tagjai úgy látszik, attól félnék, hogy a fogadtatás költségeit a maguk zsebéből kell fizetni. John Calhoun indítványára egy újabb bizottságot neveztek ki, ezúttal kilenc taggal, hogy az továbbítsa a város meghívását Kossuthhoz. A bizottságba a távollevő Lincolnt is beválasztották.

Ez a gyűlés azután, amennyire meg tudtam állapítani, a végét jelentette a springfieldi Kossuth-fogadási terveknek. Több gyűlésnek nem találok nyomát, valamint annak sem, hogy az utóljára kinevezett bizottság tett volna valamit.

Pontosan egy hónappal az utolsó springfieldi gyűlés után, február 27-én Kossuth Indianapolisba érkezett, ahonnan március 2-án indult a wisconsini Madisonba, majd visszafelé március 9-én érkezett a missouri St. Louisba. Útközben, mint az eredeti tervek szövege, Kossuth akadály nélkül meglátogathatta volna Springfielddet is, amit azonban nem tett, bizonyára azért, mert meghívást senkitől sem kapott.

Lincoln ezekben a napokban Springfieldben volt, életrendjében azonban február 27-től március 13-ig semmit sem jegyeztek fel. Mindössze annyit tudunk erről az időről, hogy március elején írt egy rövid periratot. Többi napjai, legalább is amennyire a feljegyzések mutatják, teljesen üresek voltak.

Hogy mi történt, mi akadályozta meg, hogy Kossuth Springfieldbe menjen és lélek szerinti igaz testvérével, Lincolnnal találkozzék, csak találgatni lehet. A helyi politika szól-e bele a dologba, vagy a város a fogadtatásához szükséges pénzt nem tudta talán előteremteni, vagy Kossuth közben elmondott beszédeinek valamelyike hűtötte volna le a kedélyeket, vagy talán a boldogtalan családi életet élő Lincoln

magánéletében történt valami, aminek következtében újra magába fordult, nem tudjuk.

A szomorú tény az, hogy bár ott voltak egymás közelében, s bár Lincoln kereste a találkozás alkalmát, a világ történetének ez a két nagy, nemes alakja nem találkozott. Kossuth valószínűleg a nevét sem ismerte Lincolnnak addig, amíg mint az Egyesült Államok elnöke, munkája és vértanúhalála által bele nem írta nevét nemcsak a történelembe, hanem az egész emberiség szívébe is.

1939.

KOSSUTH-EMLÉKEK AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

Kossuth Lajosnak az 1851 és 52-es években történt felejthetetlen amerikai körútjáról számos emlék van ma is életben, eltekintve attól, hogy kijelentéseit ma is gyakran idézik. Az alábbiakban kísérletet teszek az általam ismert adatok elsorolására.

A nagy magyar legnagyobb emléke Iowa államban van, ahol már 1851-ben egy egész megyét neveztek el róla. A megye, amely a legnagyobb megye Iowában, ma is Kossuth nevét viseli. Fennállásának százéves évfordulóját nagy ünnepekkel ülték meg.

A nagy magyarról több község van elnevezve. Van egy *Kossuth* Pennsylvániában, Clarion megyében, Oil Citytől délkeletre. Egy másik községet Mississippi államban találunk, Alcorn megyében, Corinth közelében. Egy harmadikat Iowa állam Des Moines megyéjében, Burlingontól északra, Mediapolis mellett.

Kanadában, Ontario tartomány Waterloo megyéjében, Kitchener környékén volt egy Kossuth nevű kis község, de ma már, legalább is ezzel a névvel, nincs meg.

Floridában van egy Kossuthville nevű település Lakeland és Plant City közelében.

Három protestáns egyházközségről tudjuk, hogy Kossuth nevét adták neki. Az egyik a fent említett Mississippiben van, az ugyanolyan nevű községben. Ez presbiteriánus egyház, valamint a másik is, amely az iowai Kossuth községben van. A harmadik egy baptista egyház a wisconsini Manitowocban.

Kossuthról elnevezett utcák és terek is vannak: a connecticuti Bridgeportban, az ohioi Columbusban és Clevelandben, a New York-i Bronxban, valamint a marylandi Baltimoreban.

Kossuthnak két életnagyságú vagy nagyobb szobra található az Egyesült Államokban. Az első 1902-ben emelték Clevelandban. Ez Tóth András szobrásznak, Tóth Árpád költő apjának műve. A másik Kossuth-szobor 1928 óta áll New Yorkban, Horvay János alkotása.

Emléktáblát állítottak Kossuthnak Ohioában a columbusi városháza előcsarnokában. Hasonlóképpen emléktáblát helyeztek el a pittsburghi St. Charles Hotel helyén épült Keystone szálloda falára is, de úgy tudom, hogy azóta ezt az utóbb épült szállodát is lebontották a városrendezés miatt.

Kossuth ceglédi szobrának kicsinyített mását, Washington budapesti szobrának miniatűrízált változatával a magyar nemzet ajándékeként Pivány Jenő* hozta át 1923-ban Coolidge* elnöknek. Mivel ez magánajándék volt, a két kis szobor valószínűleg Coolidge elnök hagyatékában maradt, nem lehetetlen azonban, hogy valahol a Fehér Házban vannak.

A második világháború folyamán, amikor sok Liberty Shipnek nevezett teher-

hajót építettek, egyiknek a *Kossuth* nevet adták, elismerésképpen az amerikai magyarok világháborúhoz való hozzájárulásáért.

Egy másik hajó, sokkal ez előtt, szintén a nagy magyar nevet kapta, még *Kossuth* amerikai útjával kapcsolatban. Egy kis partórzó katonai hajót, briget neveztek így el.

1859 után világraszóló szenzáció lett a híres ezüst réteg felfedezése Nevada államban, aminek azóta elfelejtett neve *Comstock Lode* lett. A hirtelen óriásivá nőtt „ezüstláz” idején az egyika ottani bányát *Kossuth-bányának* neveztek el.

Az Egyesült Államok 1958-ban is tisztelgett a nagy magyar államférfiu emléke előtt azzal, hogy két emlékbélyeget adott ki a *Champions of Liberty* sorozatban. Ezeket a 4 és 8 centes *Kossuth-bélyegeket* bizonyára sok magyar bélyeggyűjtő őrzi büszkén.

Kossuthról nevezte el az Amerikai Magyar Református Egyesület is a maga székházait Washingtonban. Az eddigi három épület közül az elsőt, amely a Fehér Ház közvetlen közelében állott, már lebontották, hogy egy hatalmas új irodaépület emeljenek a helyén. A három közül most már az utolsó, ma fennálló épület viseli a *Kossuth* nevet.

Kossuth amerikai útjának, amely hét hónapig tartott, olyan visszhangja volt és maradt, amilyennel egyetlen más nemzet sem dicsekedhet. Ha a nevezetes körút nem is sikerült *Kossuth* céljának megfelelően, hiszen nem tudta elérni, hogy az Egyesült Államok, ha kell, fegyveres erővel is segítse elő Magyarország felszabadulását és függetlenségét az osztrák zsarnokságtól, útjának erkölcsi eredményei ma is élnek. F. D. Roosevelt* egyik külügyminisztere, *Cordell Hull**, egy ízben olyan fontos beszédet mondott, amelynek minden mondata *Kossuth* kijelentéseit visszhangozta. *Kennedy** elnök pedig híres franfurti beszédében idézte *Kossuth* egyik halhatatlan kijelentését, amely a különböző nemzetek sorsközösségét, erkölcsi összetartozását hangsúlyozta.

1973. január 29.

A SZÁZÉVES KOSSUTH MEGYE IOWÁBAN

Az Egyesült Államok történetének egyik érdekes része az, hogy az eredetileg 13 állam hogyan nőtt 48 állammá, mik azok a feltételek, amelyek valamilyen területnek jogot adnak ahhoz, hogy állammá nyilvánítását kérhesse. 1787-től 1838-ig például az a terület, amelyen a mai Iowa állam fekszik, *Territories of the Northwest** hivatalos néven szerepelt, és egy csomó mai állam területét foglalta magában. Később, ahogy az egyes területek népessége lassan szaporodott, ez az óriási darab föld számos „territórium” lett. Iowa jogállása is ilyen volt 1838-tól nyolc évig, amikor 1846-ban az Egyesült Államok 29. állama lett.

Iowa nem tartozik a legnagyobb államok közé, de így is majdnem akkora, mint a mai Magyarország, lévén területének nagysága 56 147 négyzetmérföld Magyarország 61 872 négyzetmérföldjével szemben. Ennek az új államnak ősi, töretlen földjére jött 1850-ben egy kis csoport magyar, *Ujházy László** volt Sáros megyei főispán vezetésével, hogy megalakítsák Új-Buda farmközpontjukat (még falunak sem lehetett nevezni), amely később megsemmisült. Az államnak egyelőre az ígéretei voltak nagyok, amelyek azonban később fényesen beváltak. Az úttörő élet nehéz és küzdelmes volt, de a magyarok, akik kivétel nélkül sokkal kényelmesebb élethez voltak szokva, becsülettel megállták a helyüket, s megelégedtek azzal, hogy munkájuk jutalma és gyümölcse egyelőre csak a messzi délibábok csillogásában mutatkozott.

Az új államnak akkor még természetesen semmi magyar vonatkozása sem volt,

ma is nagyon kevés van. A későbbi nagyarányú kivándorlás az ipari államok felé irányult, s a földművelő Iowába senki sem ment.

Mivel az Egyesült Államok igazi alapjait az 1600-as években rakták le, az iowai terület története is addig nyúlik vissza. Shakespeare, az angol és világirodalom legnagyobb alakja még élt és írt, amikor 1607-ben az angol gyarmatosok megalapították a virginiai Jamestownt, 1608-ban a franciák a kanadai Quebec-et, és 1609-ben lerakták a hollandusok a mai New York alapjait. Magyarország az ellenreformáció napjait élte akkor, 1604-ben megjelenik Pázmány Péter Kempis-fordítása, 1606. december 19-én meghal Bocskay István, Erdély fejedelme és Magyarország választott királya, 1607-ben megjelenik Szenczi Molnár Albert zoltárfordítása, bár Károli Gáspár teljes (protestáns) bibliafordítása (1590) akkor már majdnem húsz esztendő volt.

A Mississippi folyam melletti területek, s vele Iowa állam felfedezését két francia jezsuitának, a 28 éves Jolietnek és a 37 éves Marquette-nek köszönhetjük. Az akkor már 65 esztendő múltra visszatekintő Quebecből indultak el 1673 májusában, két csónakon, öt edzett ember kíséretében és pontosan egy hónap múlva érkeztek el arra a pontra, ahol a mai Wisconsin folyó a Mississippibe ömlik. Azon túl fehér ember még sohasem járt. Barátságos indiánok igyekeztek lebeszélni őket arról, hogy tovább menjenek olyan földre, ahol vad, vérengző törzsek élnek, ahol a szörnyetegek csónakostul eszik meg az embereket vagy ahol sivár pusztaságok kibírhatatlan hősége öli meg az odamerészkedő embert. A riasztó híresztelések dacára mégis továbbmentek. Június 10-én indultak el a Wisconsin folyón, s a tél elmúltával annak torkolatához értek. Az elébük tárul gyönyörű látvány, mint Marquette írja, kimondhatatlan örömmel töltötte el őket, de tovább mentek. A hegyek eltűntek, gyönyörű szigetek, síkságok tárultak elébük, embert azonban sehol sem láttak, csak őzeket, szarvasokat, nagy csomó túzokat, szárnyatlan hatyút, vadpulykát, bölényt. Végre emberi lábnyomokat fedeztek fel, s egy ösvényt követve, eljutottak egy faluhoz. Ez volt a mai illionisi Peoria. Barátságos indiánok fogadták őket, akik abból, amijök volt, a legjobbat ajánlották fel nekik, többek között kutyahúst is, és nem nehezteltek meg, amikor a franciáknak ez a különlegesség nem kellett. A két jezsuita nem tért vissza az útról. Marquette kettő, Joliet pedig hét év múlva halt meg az újonnan felfedezett területen.

Mint fentebb láttuk, sokáig tartott, amíg az iowai területből teljes jogú állam lett. Mivel a terület az állammá alakulás után is jórészen lakatlan volt, a földet ingyen igényelhetette, aki akarta, csak bizonyos művelési, erdőirtási feltételeknek kellett idővel eleget tennie, hogy azután a teljes tulajdonjogot megkapja. Az igénylés annyiból állt, hogy az illető fából építést vert le a földre a határok jelzésére. Az igényt azután telekkönyvezték is, a levert cölöpöket pedig a későbbben jövők tiszteletben tartották. Ujházy László és társai is így szemelték ki és igényelték az általuk elfoglalt földeket. Ma ezek a földek óriási vagyont érnek, mert az amúgy is gazdag állam leggazdagabb déli vidékén vannak.

1846-ban megtörtént Iowa állammá alakulása, de a mai Kossuth megye területén az első ilyen igénylést jelző cölöpöket csak 1853-ban verte le két fivér, Asa és Ambrose Call, amikor a megyét már Kossuthról nevezték. A telepesek aránylag késői odaérkezésének oka valószínűleg az volt, hogy az állam jobb éghajlatú vidékein addig bőven volt föld, és nem volt szükség felmenni Kossuth megye területére, amely az állam legészakibb részén, a minnesotai határ mentén terül el.

Az állammá alakulás maga után vonta az állam teljes közigazgatásának kiépítését is. Ki kellett mérni a leendő megyéket, és el kellett nevezni őket. De erre is vagy öt évig várni kellett. Végre 1851-ben az állami törvényhozás január 15-i határozatával ötven megye létesítését rendelte el. Kossuth megye eredetileg kijelölt területe körül-

belül fele volt a mainak, mert később lényeges változtatásokat eszközöltek a megyék beosztásán.

Az elnevezés jóformán minden esetben csak találmánra ment. Több megyét az akkor még friss emlékezetben élő mexikói háború kimagasló katonáiról nevezték el, akik mellé természetesen az amerikai történelem nagyjainak nevét vették, egy pár ájris* szabadságharcossal együtt. A magyar szabadságharc emléke is frissen élt még, s így jutott Kossuth Lajos ahhoz a megtiszteltetéshez, hogy az egyik megyét róla nevezték el. Végül az indián törzsekről is kapott nevet néhány megye.

Pár év múlva az állam atyái rájöttek, hogy a megyék beosztásával nagy tévedést követtek el, amennyiben megsértették saját új államuk alkotmányát, mely szerint egy megye területe sem lehet kisebb 432 négyzetmérföldnél. Márpedig az állam északi részén hat olyan megye volt, amelyeknek területe csak 406 négyzetmérföldet tett ki. Kossuth megye is ezek közé tartozott.

Ezen az alapon, a tévedést jóváteendő, az 1855-ös állami törvényhozás Bancroft és Humbold megyéket teljesen megszüntette. Kossuth megye megmaradt, sőt Bancroft megye egész területét Kossuth megyéhez csatolta.

Még egy párszor történt változás ezeknek az észak-iowai megyéknek területében, Bancroft megyét ismét visszaállították, majd 1871 decemberében mégis megszüntették. Kossuth megye ekkor kapta meg végleges területét, és így van a mai napig is. Valahogy úgy alakult a helyzet, hogy a száza kikerekített megye között Kossuth megye a legnagyobb, ma is kétszer akkora, mint a többi északi megye.

Mint említettük, Kossuth megye területén a két Call fivér verte le az első birtokigénylő cölöpöt, a megye későbbi székhelyén, egy Algona nevű, akkor még lakatlan területen, amelynek a nevét is ők adták. Algona ma is fővárosa a megyének, egy kb. 6000 lakosú, igen jómódú farmerváros, amelyben egy kollégium is van. A két Call fivér erős akaratú, nagy munkaképességű és kifogástalan becsületességű ember volt, akik később nagy szerepet játszottak a megye, s különösen annak fővárosa, Algona történetében. Asa volt az idősebb, Ambrose a fiatalabb. Az utóbbi lett az első helyi bankár, s valószínűleg igen szép vagyont szerzett. Leánya, Florence, egy Cowless nevű fiatalemberhez ment feleségül, aki később Iowa legnagyobb városában, Des Moinesben lett az állam legnagyobb lapjának, az egyesített *Des Moines Register and Tribune*-nak a kiadója. Ma fiuk, Gardner Cowless adja ki ezt a nagy lapot, csakúgy mint a *Look*, *Quick* és *Flair* magazinokat. John, a másik Cowless fiú pedig Minnesota legnagyobb lapjának kiadója. Anyjuk 1950 elején halt meg 88 éves korában, miután életében több mint másfél millió dollárt adományozott jótékony célra.

Iowa kifejlődése nehezen indult meg, később annál nagyobb arányokat öltött. 1833 előtt legfeljebb 40—50 fehér amerikai élhetett a mai állam területén. Az első fehér ember gerendakunyhóját 1820-ban építették, az első iskolát 1833-ban Burlingtonban, 1834-ben az első kis templomot, de mire 1836-ban megtartották az első állami népszámlálást, már több mint tízezer fehér embert találtak az állam területén, 1844-ben pedig 75 ezret. Amikor Kossuth itt járt, már 230 ezer lakosa volt Iowanak, amely szám nem egészen félszázad alatt, 1900-ban kétfélmillió 232 ezerre emelkedett. Az 1940-es népszámlálás szerint a lakosság száma kétfélmillió 540 ezer volt, ami arra mutat, hogy a gyors szaporodás az utolsó évtizedekben lelassult.

Hogy Kossuth maga milyen formában vett tudomást az őt ért megtiszteltetésről, nem tudjuk, legalábbis még eddig nem sikerült nyomára akadni olyan iratnak vagy nyilatkozatnak, amely arra mutatna, hogy Kossuth tudott a dologról vagy hogy azt valamilyen formában megköszönte volna. Az pedig egészen bizonyos, hogy sem az őhazai, sem az amerikai magyarság az elmúlt száz esztendő alatt soha, semmilyen

formában sem talált módot arra, hogy megköszönje Iowa állam és a megye kitüntető figyelmét a nagy magyar hazafi és államférfiú emlékének ébrentartásában. Maga az a tény, hogy Iowában megyéket szüntettek meg és megyék nevének eszközöltek változást, ennek dacára Kossuth neve száz esztendő múlva is ott van az állam megyéi között, arra mutat, hogy Kossuth nevét és emlékét életben akarják tartani ott, ahol pedig számottevő magyarság egyáltalában nincsen.

Az első alkalom talán most, 1951-ben jön el ennek a figyelemnek megköszönésére, amikor az Amerikai Magyar Szövetség autós túrát tervez Kossuth megyébe, Algona városába, hogy az egész magyarság köszönetét és háláját lerója.

1950. december 12.

SZEPTEMBERI EMLÉKNAPOK

KOSSUTHNÉ HALÁLÁNAK CENTENÁRIUMA

Hatvanhárom éves volt Kossuth, amikor életének újabb nagy csapása szakadt rá: felesége, Meszlényi Teréz, 1865. szeptember elsején meghalt. Hazájának elvesztése és nagyon szeretett, korán elhalt Vilma leányának halála után ez volt a legnagyobb egyéni szerencsétlenség számára. 24 évig voltak házasságok. Házasságkötésük nem fiatalos szerelmi fellángolás eredménye volt. Kossuth már 39-ik évében járt, amikor 1841-ben megesküdött a 31 éves Terézzel, aki egyébként sógornője volt: Teréz bátyja, Meszlényi Rudolf ugyanis Kossuth húgát, a tragikus életű Zsuzsát* vette feleségül, aki New Yorkban, a brooklyni temetőben pihen.

Abban az elképzelhetetlen népszerűségben, amely Kossuth személyét kísérte egész életén keresztül, sőt kíséri halála után is, felesége nem osztozhatott. Különös asszony lehetett. Sem szép, sem kedves, sem művelt, mégcsak tapintatos sem. Követelő, erőszakos, makacs természet, aki családján kívül senkivel sem törődött. Férje villámgyors emelkedése megszedítette. Legalábbis a világ szemében gögös, felfuvalkodott egyéniséggé lett. Valami okból nemcsak őt, de a Kossuth-nővéreket sem szerették azok, akik kapcsolatban voltak velük. Kossuthné például megkövetelte, hogy amikor a kormány már Debrecenben volt, az oda érkező tábornokok teljes díszben nála is külön tisztelegjenek, és beteges hiúsága odáig vitte, hogy nyolcéves fiát, Ferencet, tiszteletbeli hadnaggyá nevezette ki. Még olyan ember is, mint az aranybecsületességű Mészáros Lázár* hadügyminiszter, gúnyosan csak „mámi”-nak nevezte.

Kossuth azonban mélyen és őszintén szerette, az asszony viszont isteníttette férjét. Kossuth hozzá írt leveleiben állandóan a legmelegebb megszólításokkal illette: angyalom, drága angyalom, római jellemű nőm; aláírása pedig: hű imádó Lajosod.

Kossuth magántitkára abban az időben Tanárky Gyula* volt; aki hosszú, bőséges naplót vezetett. Ebben írja le Kossuthné utolsó óráit és szavait. „Engem nem szerettek — susogta Tanárkynak — a maga naplója is tele lesz a mámi szidásával... az irigység rágalmazott, pedig eszembe sem volt nagy uraságot játszani... Mert éreztem a rossz véget. Mindig boldogtalan voltam... Ha egyszer megtörténik, hogy hazajutunk, én senkinek sem fogok megbocsátani... Inkább kivándorlok megint, de az ő ellenségeit, azokat én — itt elcsuklott a hangja, felegyenesedett az ágyban, de visszacsúszott. Künn katonalépek hangzottak, egy század ment arra, trombitaszóval — jön... jön... a honvédek... fölkelt a nép...” Ezek voltak utolsó szavai.

Kossuthné szeptember elsején halt meg. Másnap, másodikán, egy magasrangú amerikai tengerésztiszt hunyta le örökre szemeit egy New Hampshire-i faluban, North Conwayben. Hetvenéves volt John Collings Long* és 53 évet töltött az amerikai haditengerészet szolgálatában. *Commodore** ranggal vonult nyugalomba és szülővárosában, Exeterben temették el, ahol családi háza most is áll. Az elhunyt főtiszt azon a réven írta be nevét a magyar történelembe, hogy ő volt a parancsnoka annak a *Mississippi* nevű amerikai hadihajónak, amelyet a kongresszus azzal a céllal küldött át a Dardanellákhoz, hogy Amerikába hozza Kossuth Lajost és családját, valamint mindazokat a törökországi Kutahiában* élő magyarokat, akik az Egyesült Államokba akartak jönni.

1851. szeptember 11-én indult el a *Mississippi* a gemliki kikötőből Kossuthékkal és 55 magyarral. A magyarok közül később számosan katonái lettek a négy esztendőes amerikai polgárháborúnak.

Long kapitány minden elképzelhető módon azon volt, hogy a kis hadihajó a lehető legnagyobb kényelmet biztosítsa a száműzötteknek, akiket főképpen a tisztek kabinjaiban helyeztek el. Még külön zenekart is szőzödtetett, amely Marseille-ig szórakoztatta a bús magyarokat.

A kapitánynak természetesen semmi köze sem volt azokhoz a politikai szempontokhoz, amelyek látatlanul ugyan, de mégis ott voltak a magyarok átszállítása mögött. Az amerikai kormánynak tekintettel kellett lennie az európai államok politikai viszonyaira. Marx kommunista kiáltványa akkor már megjelent, és Kossuthot, forradalmár lévén, az akkor kibontakozó szocialista mozgalom a maga emberének tekintette, bár Kossuth maga ehhez semmi alapot sem szolgáltatott. (Angliában már a legelső beszédében hangsúlyozta, hogy sem nem szocialista, sem nem kommunista.) Franciaországban éppen akkor már erősen folytak annak az államcsínynek előkészületei, amelyek a harmadik, vagy kis Napoleont, a világtörténelem egy leghírhedtebb hazudozóját pár hónap múlva trónra juttatták. Az amerikai kormány neszét vette, hogy Kossuth nem akar egyenesen Amerikába jönni, hanem Franciaországon keresztül Angliába igyekszik. Ezért kapta Long kapitány a szigorú parancsot, hogy Kossuthot nem szabad francia kikötőben partra engedni.

Kossuth felháborodva értesült az udvarias, szelíd természetű kapitánytól a tilalomról, ami ellen rögtön a legerélyesebben tiltakozott. Így a kapitány nagyon nehéz helyzetbe került, mint katonát a parancs engedelmességre kötelezte. A hajó megállt az olaszországi Leghornban, ahol nagynehezen sikerült Long ott tartózkodó feljebbvalójának, Morgan altengernagynak és Kinney szárdíniai követnek beleegyezését megnyerni ahhoz, hogy Kossuth kiszállhat Marseille-ben, de vissza kell térnie a hajóra. Tudták ugyanis, hogy a francia kormány nem fogja megengedni Kossuthnak a Franciaországon való átutazást.

Így is történt Kossuthot a politikai forrongásban élő Marseille népe óriási lelkesedéssel fogadta. Az éjszakát ott töltötte, de másnap újra hajóra szállt. A *Mississippi* Gibraltárig vitte a kormányzót, ahol az angolok lelkes ünnepléssel fogadták, s onnan egy másik hajóval Angliába ment. A *Mississippi* a többi magyarral december 5-én ért New Yorkba.

Majdnem 30 esztendeje már, hogy megszereztem Long kapitány sírjának és családi házának, valamint magának a kapitánynak képeit. Érdeklődésemre, hogy maradtak-e iratok a kapitány hagyatékában, azt a választ kaptam, hogy a lakóház egyik melléképületének padlásán volt egy csomó régi irat, de az épület, sajnos, tavaly

légett. Még eddig a Kossuth iratok tömegében nem sikerült egyetlen olyat sem találni, amely világot vetne a kormányzó és a kapitány között lefolyt eszmecsereről. Kossuth maga sohasem említi többet Long nevét, és ha szolgálataiért köszönetet is mondott írásban, ez az írás valószínűleg örökre elveszett.

Milyen szép volna, ha valamikor egy magyar koszorú kerülné John Collings Long New Hampshire-ben levő exeteri sírjára.

1965. szeptember 15.

KOSSUTH EMÍLIA SÍREMLÉKE

Meleg üdvözetemet küldöm azoknak a lelkes magyar nőknek és férfiaknak, akik évtizedek óta nem csökkenő kegyelettel gondozzák az egyetlen amerikai Kossuth-sírhelyet: Zsulavszkyné Kossuth Emília* síremlékét a brooklyni Greenwood temetőben. A 95 éve fennálló oszlopot a nyári viharok egyike ledöntötte, de Mrs. Wieland Katalin, Kémeri Mikó Berta, Kabay Klára, Hattayer József és sokan mások buzgólkodása révén helyreállították, és bensőséges ünnep keretében visszaadták rendeltetésének, hogy az utókort emlékeztesse a Kossuth névre.

A Kossuth leányokról, Emíliáról is, sokat írtak, sokszor tévesen. Most, főképpen azért, hogy a Kossuth-tradíciónak New York-i fenntartói is jobban megismerjék, ki volt az, akinek sírjához minden évben hűségesen eljárnak, a rendelkezésemre álló, kétségtelenül hiteles adatok alapján összeállítom Kossuth Emília rövid, csak 43 esztendőre terjedő életének főbb eseményeit.

A Kossuth családban Kossuth Lajos mellett négy leánytestvér volt: Karolina (később Breznayné), akiről legkevésébbet tudunk, Emília (a későbbi Zsulavszkyné) volt a második, Lujza (Ruttkayné*) a harmadik és Zsuzsánna (Meszlényiné*) a negyedik. Hárman átkerültek az Egyesült Államokba (Karolina nem járt itt), s kettő közülük, Zsuzsánna és Emília itt is halt meg. Zsuzsa 1854. június 29-én, 34 éves korában, mint korán özvegyesre jutott fiatal asszony hunyt el. Emília hat évvel tovább élt, de ő is aránylag fiatalon halt meg: 1860. június 19-én, 43 éves korában. Mindkettőt a gyenge tüdeje ölte meg. Lujza visszament Európába és Kossuthné halála után bátyja háztartásának vezetője lett, Kossuth haláláig. Majd Magyarországra költözött, s ott halt meg 1902. október 13-án, 87 éves korában.

A Kossuth leányok között a legszebb és legtehetségesebb a legfiatalabb, Zsuzsa volt, aki legkorábban halt is meg. A szabadságharcban a hadikórházak megszervezésével szerzett nagy érdemeket, 5 esztendővel megelőzve ezzel a munkájával az angol Florence Nightingale*-t, aki csak 1854-ben, a krími háború alatt kezdett hasonló munkát, de akít a világ elsőnek tart ezen a téren. Lujzáról azt jegyezték fel, hogy sok volt benne bátyja szónoki tehetségéből.

Zsuzsa mellett Emília volt a legszerencsétlenebb. Zsuzsa rövid házassága Meszlényi Rudolf-fal (Kossuthné fivérével) mindössze hét esztendeig tartott, de eszményien boldog volt. Szegény Emília még ezt sem mondhatta el, mert egy haszontalan, széltoló kóbor lengyelhez talált feleségül menni, akivel talán egyetlen boldog napot sem töltött, s aki végre is, négy serdülő fiával együtt Amerikában örökre elhagyta. Négy fia közül egy, Zsigmond*, mint egy néger ezred hadnagya, 1863-ban, tífuszban halt meg, másik fia, Kázmér* pedig, aki szintén tiszt volt a polgárháborúban, elzüllött. Szerencsére anyjuk már nem élt, amikor ezek a tragikus események történtek. Emil fiáról nagyon keveset tudunk. László* fia vitte legtöbbször. Mint ezredes szerelt le a polgárháború végén, amerikai nőt vett feleségül és 1884-ben halt meg.

Kossuthnak, mint minden vezető egyéniségnek, akkor is igen sok ellenfele volt, amikor pályafutása tetőpontján állott. Az a tény, hogy Kossuthné tapintatlan, kisműveltségű, követelőző asszony volt, sokban Kossuth ellenfeleinek malmára hajtotta a vizet, akik azután ellenszenvüket a Kossuth nővérekre is kiterjesztették, főképpen azért, mert rajtuk keresztül is Kossuthnak akartak ártani. Megvédolták a kormányzót, hogy teljesen családjának nőtagjai uralkodnak fölötte, ami természetesen nem volt igaz. A nővérek közül voltaképpen csak Zsuzsa szerepelt a közéletben, de egy ízben Emiliának is komoly botránya akadt azzal a Makk Józseffel*, aki később vezére lett a szabadságharc leverése után szított szerencsétlen erdélyi forradalmi tervnek. (Makk a komáromi tüzérség parancsnoka volt, legjobb barátja annak a Rózsafy Mátyásnak*, akinek a Szabadság* megalapításában is nagy része volt.)

Az állítólagos esetről Szedlák Mátyás* volt emigráns írt, aki Budapesten, 76 esztendőskorában egy könyvet adott ki: *Leleplezések a magyar szabadságharc és emigráció idejéből*. Szedlák, aki szintén átkerült Amerikába, de visszatért Magyarországra, engesztelhetetlen gyűlölettel viseltetett Kossuthtal szemben és a kormányzó amerikai útja alkalmával is ő volt a mozgatója minden Kossuth-ellenes megmozdulásnak. Könyvében azt írja, hogy Makkot, akit egy időben árulással vádolva, elfogtak, azért tartóztatták le valójában, mert Zsulavszkynét korbáccsal megverte, mivel az valami sértő megjegyzést tett volna gazdasszonyára.

A Zsulavszky család 1852 júliusában érkezett Amerikába, pár héttel azután, hogy Kossuth örökre elhagyta az Újvilágot. Előzőleg Kossuth 600 dollárért farmföldet vett nekik Iowa államban, valószínűleg az új-budai településen, ahol Ujházy László* és emigránstársaival két évvel azelőtt megtelepedtek. A család azonban nem ment el a „vad birtokba”, hanem New York mellett állapodott meg, és először szappanfőzéssel próbálta megélhetését biztosítani.

Ez azonban nem ment, s már a következő évben New Yorkba költöztek, ahol László Károly* naplója szerint „kosztosok tartásával” próbálták meg szerencséjüket. Ugyanakkor már Zsuzsa és Lujza is New Yorkban laktak, és hol kosztolással, hol importált csipkék árulásával próbáltak boldogulni.

A magyar emigránsok gyakran felkeresték őket. László Károly így ír Zsulavszkyné próbálkozásáról:

Zsulavszkyné egy nagy házat bérelt New Yorkban, és abban kosztosokat tartott. Eleinte jól ment neki, mert simpathiából igen gazdag családok mentek oda lakni, kik jól fizettek. De minthogy Zsulavszky nejevel, a házban lakók tudtával, illetlenül, gorombán bánt, a bevett pénzt zsebrerakta, elpazarolta, garázdálkodta, s nejeének még az asztalra szükséges eledelekre sem adott eleget, másfelől fia is szokta rabolni Zsulavszkyné pénzét, s emiatt a kosztosoknak sok méltó panaszaik voltak: kosztháza alászállott, kosztosai elhagyták, utóbb megbukott és mindenét elkótyavetyélték.”

Ugyancsak László Károly írja egy másik helyen, hogy Zsulavszky részeges, durva, komisz ember volt, aki meg is verte a feleségét. Amikor az első kosztadó próbálkozás megbukott, „Zsulavszky ekkor pénz és ház nélkül maradva kosarat vett karjára, azt valami módon illatszerekkel, pipereszappannal megtöltötte, s azt árulgatni indult városról városra, tanyáról tanyára. Így szegény Zsulavszkyné tőle, habár későn, megszabadult, négy fiával, akik közül a legidősebb mintegy 14 éves volt. Az öt pártfogoló emberbarátok azonban megvigasztalták, mert maguk között pénzt gyűjtögettek, s New Yorktól mintegy 25 mérföldnyire egy kis tanyát vettek neki örökül. Zsulavszkyné a tanyát fogadott emberekkel művelte, kikkel sok baja volt, s miután több évi sikertelen vesződség után látta, hogy nem boldogul, Brooklynba költözött, ott házat bérelt, fiai és két magyar kosztos vele laktak.”

1859. november 24-én, Hálaadás ünnepén* ebben a házban volt Kossuth Emília vendége László Károly (Kossuth balkáni és törökországi, valamint amerikai útjának kinevezett naplóvezetője), aki azt írja, hogy „nyolcan ültünk asztalhoz magyarok, s a kellemes összejövétel a jó ételeket még jobb ízűekké tette.”

Pontosan egy hónappal azután, karácsony előestéjén újra ott volt László Károly. Rendkívül érdekes este volt ez a brooklyni házban. Kossuth Zsuzsa már akkor nem élt, de a háziasszony, Kossuth Emília mellett ott volt a harmadik Kossuth leány, Ruttkayné Kossuth Lujza, két fiával, Lajossal és Gáborral.* Ott volt Zsuzsa két árvája, Meszlényi Ilka és Gizella. Az előbbi 16, az utóbbi 18 éves volt akkor.

De ott volt Zágonyi Károly* is, aki még akkor nem sejtette, hogy két esztendő múlva az egész ország visszhangozni fog a nevével, amikor a missouri springfieldi csatában végrehajtja emlékezetes lovas „halál-rohamát”. Zágonyi amerikai-német származású feleségével volt ott.

Ott volt a már akkor férje nélkül élő Emiliának mind a négy fia is: Emil, László, Kázmér és Zsigmond, valamint Ács Gedeon*, Kossuth papja a száműzetésben, az első amerikai magyar református lelkész. „Vacsoránk egyszerű volt, de ízletes — írja László Károly — és a káposztás rétes annak magyar jelleget is adott. Az időt éjfélig társalgással, gitározással és tarokkozással töltöttük.”

A naplóvezető megjegyezte ezzel a kedves estével kapcsolatban, hogy a háziasszony „úglátszik lassú tüdővészben szenved”. Az író talán nem is sejtette, hogy mennyire igaza volt, s hogy Emiliának hasonló vagy akármilyen karácsonya nem lesz többé az életben: hat hónap múlva már halott volt.

De a szép és kedves Meszlényi Gizella sem sejtette, hogy hat év múlva már ő sem lesz az élők sorában. Ambrozovics Béla mérnökkel kötött házassága után pár évvel 1865-ben Magyarországon ő is meghalt. Tizenegy év múlva nővére, Ilka lett az egyedül maradt férj feleségévé.

De a többiekhez sem volt nagyon kegyelmes a sors. A jelenvoltak közül heten lettek Lincoln Ábrahám* katonáivá pár év múlva. Zsulavszky Zsigmond mint tiszt, betegségben halt meg a háború alatt, Ruttkay Gábor pedig egy süllyedő hajón vesztette életét szintén mint katona. Zágonyit rövid időre szárnyára kapta a hírnév, de ő sem lett hosszú életű. Nem tudjuk, milyen körülmények között halt meg, de egyes jelek öngyilkosságra engednek mutatni.

Ács Gedeon visszakерült Magyarországra, ahol mint csuzai református pap halt meg Baranya megyében, 1887-ben. Rajta kívül csak Ruttkayné lett újra magyarországi lakos az ottlevők közül.

Emília utolsó karácsonya tehát, amennyire a körülmények megengedték, kedves és barátságos környezetben telt el. Nemsokára a betegség, amely azelőtt is látszott rajta, végleg leütötte a lábáról.

1860. június 19-én meghalt. Élt 43 évet. Nagynevű bátyja éppen akkor élete egyik legnagyobb ballépését teszi Londonban: hozzáfog azoknak a bankjegyeknek nyomtatásához, amelyeket mint rendes pénzt akart forgalomba hozni, Magyarország felszabadítása érdekében. Hajszál híja volt, hogy börtönbe nem került miatta.

Emiliát eltemették Brooklynban. De hála a sírja fölé emelt oszlopnak, amely ma megújulva emelkedik az égnek, Amerika magyarjai nem felejtették el. Száz év nem elég, hogy a Kossuth név varázsát eltüntesse.

Amerikai Magyar Népszava, 1955. november

SZÁZ ÉVE HALT MEG KOSSUTH ZSUZSA

Száz évvel ezelőtt, 1854. június 29-én a magyar történelem egyik nagy nőalakja halt meg Amerika földjén, New Yorkban. A magyar történelem egyik legnagyobb nevét viselte, s mikor meghalt, mindössze 34 esztendő volt.

Özv. Meszlényi Rudolfné Kossuth Zsuzsannára emlékezünk a százéves évfordulón, akinek sírja mellett nem állhat meg a hálás kegyelet, mert a temető, amely porait takarta, régen megszűnt. A nagy magyar asszony csontjai, sok száz, régen élt ember csontjaival összekeverve, valami jeltelen sírban pihennek.

A Kossuth családban négy gyermek volt: egy fiú, Lajos és három leány, Zsuzsanna, Lujza és Emília.

Zsuzsa 1820-ban született a monoki családi házban, és 1841-ben ment férjhez Meszlényi Rudolf Fehér megyei birtokoshoz, aki a megye követe is lett, és fiatalon, 1848 januárjában halt meg, három gyermeket hagyva maga után, akik közül az egyik, egy kisfiú, hamarosan meg is halt.

Ennek a Meszlényi Rudolfnak volt a nővére Teréz, aki később, éppen Zsuzsa közvetítésével, Kossuth felesége lett: amikor Kossuth börtönben volt, 1837 és 1840 között, leveleiket Zsuzsa hordozta egyiktől a másikhoz.

A két másik Kossuth leány élete sem volt boldog. Lujza Ruttkay József* abonyi postamesterhez ment feleségül, akitől három fia született. Ő is korán özvegyen maradt, s mint özvegyasszony került Amerikába, ahol fia később Lincoln hadseregében szolgáltak becsülettel. Lujza később bátyjának turini háztartását vezette, és haláláig vele maradt.

Emília (Mili) egy léha, ingyenélő lengyel emigránsnak, Zsulavszkynak* lett a felesége. Négy fiuk született, s mind a négy Amerikába került, ahol Lincoln katonáivá lettek. Emília 1860-ban halt meg. A brooklyni Greenwood temetőben pihen, ahol magas, díszített sírhelyét évente kegyeltes magyar csoportok koszorúzzák meg.

A leányok között Zsuzsa volt a legszebb és legeszesebb. Kortársai ragyogó szépségnek írták, akinek arcvonásai híres fiyérének vonásaira emlékeztettek. Különben az íráshoz volt tehetsége. Levelei, amelyek közül ma is sok megvan, kétségtelen bizonyosságai ennek a tehetségnek, amelyet azonban felülmúlt hazaszeretete és akaratereje. Ezen jellemvonásaihoz még olyan bátorság is jár, amilyent annak a korszaknak női között csak ritkán találunk.

Zsuzsa volt a három leány között a legfiatalabb, de anyja is, bátyja is reá volt legbüszkébb. Az édesanya — érthető büszkeséggel — „gyönyörű leányomnak” írja családi leveleiben, Kossuth pedig nemcsak vér szerinti, de lelki testvérét is látta benne, akit sokszor „ikerlelkének” nevezett.

28 éves volt, amikor három gyermekkel özvegyen maradt, 1848 letelején, amikor a magyar szabadságharc még nem tört ki. Kisfiát hamarosan elveszti, de a két leányka, Gizella és Ilona vele marad, akikről a folyton nehezebbé váló időkben is gondoskodni kellett.

Zsuzsa leánykorában is mindig bátyja mellett volt, akinek megbecsült segítő-társa lett. Amint tudott, megtette már a *Pesti Hírlap* szerkesztése és kiadása körül, valamint akkor is, amikor Kossuth az Iparegylet nagy feladatait próbálta megvalósítani.

Amint tudjuk, a magyar szabadságharc első katonai összecsapásai csak 1848 szeptemberében történtek meg, s így az egész nagy küzdelem csak egy esztendeig tartott, 1849. augusztus 13-ával, a világhíres fegyverletétellel véget ért. A küzdelem kitérőse szegényen és felkészületlenül találta az országot, és valóságos csoda volt, hogy egy teljes évig képes volt a harctereken is kitartani. Tömérdek egyéb hiányosság

mellett a betegek és sebesültek ápolása is kezdetleges állapotban volt, s mint a hadsereget, a hadikórházakat is a szó szoros értelmében a semmiből kellett előteremteni.

Kossuth, aki ismerte hűgának fáradhatatlan energiáját és lobogó lelkesedését, őt nevezte ki 1849. április 16-án „az összes tábori kórházak főápolónőjévé”, s ebben a minőségében nem levesebb, mint 72 tábori kórházat szervezett meg, s így ezen a téren a legelső lett a magyar történelemben, aki a harcéri sebesültek ápolását megszervezte, s azt a hadviselés egyik legelső feladatává tette.

A világtörténelem nagy hálával emlékszik meg az angol Florence Nightingale*-ról, aki a köztudomás szerint a katonasebesültekért addig a legtöbbet tette. Az egész világ úgy tudja, hogy ő szervezte meg az első katonakórházat. Ez azonban tévedés, amit a történelem majdnem minden esetben alig-alig hajlandó korrigálni, főképpen, ha a helyreigazítás valamelyik kis nemzet javára szólna.

Ebben az esetben ugyanez ismétlődik meg. A legelső katonakórházakat nem az angol nő szervezte meg, és a sebesültek ápolásának nagy kötelességére nem ő hívta fel a civilizált világ figyelmét, hanem a kis magyar nemzet egyik halhatatlan gyermeke, a nagy Kossuth testvérhúga, Kossuth Zsuzsanna.

Ennek igazságát könnyű beigazolni. Érdekes, hogy mindketten ugyanabban az esztendőben, 1820-ban születtek, s egyidősek voltak. Florence Nightingale már 1844-ben kezdte a kórházakat látogatni, hogy a betegápolás módszereit tanulja és tökéletesítse, de valóban tanulni csak 1851-ben kezdett, amikor már magyar társa, régen befejezte a maga tevékenységét, amelyet két évvel azelőtt, 1849-ben kezdett. Florence Nightingale az első tábori kórházat csak 1854-ben, a krími háború idején és színterén állította fel, vagyis öt évvel azután, hogy Kossuth Zsuzsa magyar földön 72 ilyen kórházat létesített. Az angol nő mindössze két kórházat volt képes alapítani a krími háborúban. Hogy méltán világhírré emelkedett, annak oka, egyéni kiválóságai mellett az a szerencsés körülmény is, hogy rendkívül hosszú élet jutott neki osztályrészül, amit bőségesen volt alkalma felhasználni emberbaráti eszméinek megvalósítására. Florence Nightingale 90 évet élt, 1910-ben halt meg, tehát alig pár évvel az első világháború kitörése előtt, Kossuth Zsuzsa pedig már 1854-ben elhunyt, alig 34 esztendőskorában. Florence Nightingale így 56 esztendővel hosszabb ideig szolgálhatta az emberiséget, mint magyar elődje, de a tény, hogy a tábori kórházak alapításában a szerencsétlen sorsú, rövid életű magyar nő volt az első a történelemben, örökre megváltozhatatlan igazság marad.

Kossuth Zsuzsa börtönben is volt, nem is egyszer. Az osztrákok, a család 15 tagjával együtt, még 1849-ben elfogták. Először börtönben ült, majd mikor semmi büntetendőt sem tudtak rábizonyítani, „lakászárlat” alá került, vagyis nem volt szabad lakását elhagynia.

Az osztrák vészbíróság előtt csak annyit „vallott”, hogy emberi kötelességét teljesítette, amikor a betegeket és sebesülteket ápolta.

A börtön ajtaja azonban többször is bezárult Kossuth Zsuzsa mögött. 1851-ben, amikor Kossuth meggondolatlanul belekeveredett egy újabb összeesküvésbe, amelyet a történelem a Makk*-féle összeesküvésnek nevez, újra elfogták. Kossuth sajnálatosan áldozata lett egypár kalandor természetű, felelőtlen ember ostoba mesterkedésének, amikbe hűgát is belevonta. A megfélemlítő széles alapokra kiterjedt összeesküvést azonban természetesen felfedezték, újabb bizonyágául annak, hogy a magyarok ehhez a nehéz mesterséghez sohasem értettek. Vagy két tucat hazafit fel is akasztottak miatta, köztük azt a Jubál Károly nevű fiatal tanárt is, aki Zsuzsának, a szép fiatal özvegynek jegyese volt. Az összeesküvés szervezői, mint rendesen, megugrottak. Mind a három az Egyesült Államokba került, s itt is halt meg: az egyik, maga Makk József volt, aki valamikor mint Komárom várának tüzérségi parancsnoka, jó nevet

szerezett, a másik Rózsafy Mátyás, fiatal lapszerkesztő, később Lincoln hadseregének őrnagya és Figyelmessy Fülöp*, volt Bocskay huszárezredes a Lincoln hadseregben és az Egyesült Államok konzulja.

Ezt a fogságát Kossuth Zsuzsa Bécsben töltötte, körülbelül öt hónapot, amikor az Egyesült Államok bécsi ügyvivője közbenjárt a családért, azzal az eredménnyel, hogy az öreg Kossuthné és leányait rendes útlevelel külföldre engedték.

Belgiumban állapotok meg, ahol Zsuzsa eleinte szappanfőzéssel, majd csipkeveréssel kezdett foglalkozni. Kisfiát elveszítette, idősebb leánya, Gizella, aki szintén rövid életű lett, nyavalyatörős volt, rajta magán pedig a tüdőbaj kezdetei mutatkoztak, amit a börtönökben szerzett. Közben azonban minden küzdelme dacára erősen tanult angolul és franciául, mégpedig igen gyorsan, mert rendkívül éles esze híres bátyjával vetekedett.

1853-ban kerültek át Amerikába, a Kossuth diadalútját követő esztendőben. Az öreg Kossuthné Belgiumban meghalt, Zsuzsa két serdülő leányával, két özvegyasszony nővérével, s azok gyermekeivel az Újvilág lakosa lett.

Itt természetesen a legnagyobb szívességgel fogadták őket. Az ország még nem ocsúdott fel abból a bámulatból, amit Kossuth héthónapos látogatása idézett elő. Maga a Kossuth név minden ajtót megnyitott a hazátlan családok előtt. Megkaptak minden segítséget, de a leromlott szervezetű fiatal asszony alig egy esztendeig bírta csak az aránylagos jólétet és nyugodt életet: 1854. június 29-én meghalt.

Gizella 13 éves volt akkor és Ilona 11. Jólelkű és jómódú emberek vették őket pártfogásukba. Úgy látszott, hogy Gizella kiheverte régi baját, szép, jól nevelt hajdonnát serdült mindkettő.

Kilenc esztendeig élt így a két teljesen árva fiatal leány, amikor Gizelláért kérő jött Magyarországból: egy 28 éves mérnök, a bácskai származású Ambrozovics Béla*, akinek a családja valamikor szerb eredetű volt, de kifogástalan magyarokká lettek. Zombor városa volt a családi fészük.

Gizella igent mondott, s nővérével együtt visszament Magyarországra, tíz évvel azután, hogy mint hazátlanok, az Egyesült Államok földjére léptek.

A boldog házasság azonban igen rövid ideig tartott. Alig másfél év múlva Gizella meghalt, egy kislít hagyva maga után, akinek neve Ambrozovics Dezső* volt. A fiú ügyvéd lett, de irodalommal is foglalkozott, főképpen az orosz írók műveit fordította magyarra. 1919-ben halt meg.

Az anyátlanul maradt fiúcskát, aki csak egyéves volt, amikor anyja meghalt, a másik Meszlényi leány, Ilona vette magához, aki nem ment férjhez. Ambrozovics Béla sem nősült újra, de Gizella halála után 11 évvel, amikor a fiúcska már 12 esztendő volt, feleségül kérte Ilonát, aki már akkor 33 esztendő volt. Boldog házasság lett belőle. A férj szépen haladt pályáján, és mint miniszteri tanácsos, 1905-ben halt meg. Ilona mint író is sokat dolgozott, főképpen meséket, leányoknak való ifjúsági iratokat írt szép sikerrel. Kossuthot gyakran meglátogatták, felderítve magányos száműzetése napjait.

Kossuth Zsuzsa leánya, özv. Ambrozovics Béláné Meszlényi Ilona, férje halála után hat esztendővel elhatározta, hogy még egyszer átjön az Egyesült Államokba, ahol mint száműzött árva gyermek tíz boldog esztendőt töltött.

Az ekkor már 68 esztendő volt hölgy 1911 májusának első hetében érkezett a Carpathia nevű hajóval, amelyet sok kivándorló magyar igen jól ismert. Az Egyesült Államokban hat hetet töltött, állandó utazással.

Mindenütt nagy tisztelettel fogadták az idős hölgyet, aki hangoztatta, hogy semmiféle küldetése sincsen, egyszerűen azért jött, hogy viszontlássá a földet, amely

olyan szívesen fogadta őt és övéit, s amelynek hantjai alatt, akkor már ismeretlen sírban, édesanyjának csontjai is pihennek.

Tisztelgett Taft* elnök előtt is, aki csodálattal emlékezett meg Kossuth amerikai teljesítményéről. Akkor még sokan éltek, akik emlékeztek a feledhetetlen Kossuth látogatására. A fővárosban a politikai élet vezető alakjaival is volt alkalma találkozni. Kiment Mount Vernonban is, Washington sírjához, ahol valamikor híres nagybátyja, Kossuth Lajos is megállott. Éppen akkor gyűlésezett ott az a nőszövetség, amelynek feladata volt a Washington-udvarház fenntartása. Kossuth 60 esztendővel ezelőtt egy kis örökzöld ágat vitt el Washington sírjáról, az amerikai nők pedig két kis cserépben földet adtak az írónőnek, folyondárral, ugyancsak a haza atyjának sírjáról.

Járt Philadelphiában és Bostonban is, New Yorkban pedig nagy érdeklődés mellett nyilvános előadást tartott a Columbia egyetemen.

Magyarországra visszatérve, még szép ideig élt. 1926. augusztus 27-én halt meg Budapesten, 83 éves korában, az egész nemzet tiszteletétől övezve.

Az amerikai magyarság, amely olyan sokat tud Kossuthról, s olyan bensőségesen ünnepelte sokfelé amerikai látogatásának századik évfordulóját, nem fogja elfelejteni Kossuth Zsuzsanna emlékét sem, akiből amerikai magyar lett, s akinek emberbaráti munkája a világtörténelemben is sokkal kevesebb elismerést kapott, mint amennyit megérdemelt.

1954. június 13.

EGYÉNI SORSOK

ekönyvtar.sk-szeged.hu

ekonyvtar.sk-szeged.hu

A New York-i Shearith Israel zsinagóga lépcsőin hirdették ki ünnepélyesen, hogy a zsidók amerikai megtelepedésének 300 esztendőös évfordulóját 1954. szeptember 12-től kezdődőleg fogják sorozatos ünnepek által megtartani. Az első kis csoport spanyol zsidó 1654-ben érkezett a mai New York területére. Valami 25 évvel azelőtt már érkeztek kisebb csoportok a brazíliai Recifébe. Ezek a csoportok Lengyelországból, Törökországból, sőt állítólag Magyarországról is jöttek.

Észak-Amerikába, eddigi tudomásom szerint, az első magyarországi zsidó 1750-ben érkezett. Meyer Benjámín volt a neve, aki nevét később Myers-nek írta. Itt nősült, felesége Rachel, osztrák nő volt. A családban nyolc gyermek született. Myers tehetséges ember volt, és egy adat szerint az „összes élő nyelveket” beszélte, ami valószínűleg kissé túlzott állítás. De valóban több nyelvet beszélt, ami segítette abban, hogy nagy családját úgy-ahogy eltartsa. A család Newportban és később egy ideig a georgiai Savannahban élt, addig, amíg a várost az angolok ki nem űrtették 1780-ban. Benjamin Myers 1776-ban halt meg, egy évvel azelőtt, hogy Kováts Mihály* ezredes megírta nevezetes latin nyelvű levelét Franklin Benjaminhoz*, felajánlva katonai szolgálatait az újonnan születő amerikai köztársaságnak. Özvegye egy darabig New Yorkban, majd a virginiai Richmondban tartózkodott, majd visszatért New Yorkba, s ott is halt meg 1801. március 30-án, 56 éves korában, amint ezt a Shearith Israel hitközség temetőjében levő sírköve igazolja. A temetőt más néven mint New Bowery, Oliver Street vagy Chatham Square temetőnek is nevezik.

Körülbelül ennyi, amit tudunk erről a családról, illetve annak alapítóiról, a Myers házaspárról. Nyolc gyermekük közül egy jutott hírnévhez, név szerint Mordecai Myers, aki Newporton született 1776-ban, abban az évben, amikor az apja meghalt. Amikor a család Richmondban lakott, a fiatal Mordecai beállt katonának, és John Marshall ezredes alatt szolgált. Itt egyik alapítója lett a Beth Shalom-i hitközségnek.

Amikor 1812-ben kiújult a háború az angolokkal, Mordecai, akinek katonai kiképzése volt, beállott az amerikai hadseregbe, és a 30-ik U. S. gyalogezred kapitánya lett. Ebben a minőségben többször kitüntette magát, a Chrysler Farm melletti csatában súlyosabban meg is sebesült. Legkiválóbb tette volt, amikor Sackett's Harbornál vagy 150 katonát megmentett a tengerbe fulladástól. A katonák valami nagy mulatságot rendezhettek a hajókon, amelyek kigyulladtak. A sok részeg hadfi odaveszett volna, ha Mordecai Myers és emberei meg nem mentik őket.

New Yorkba visszakérülve, élénken részt vett ugyanannak a hitközségnek életében, amelynek temetőjében édesanyja pihent. Több éven keresztül trusteeja* is volt a zsinagóganak. Aktív tagja lett a Tammany politikai szervezetnek, és állandóan írt és agitált a rabszolgák felszabadítása mellett.

1831-ben képviselőnek választották az állami törvényhozásba. Ezt a mandátu-

mát három esztendeig tartotta meg. Nem sokkal ezután átköltözött Schenectadyba, amelynek rövidesen polgármestere is lett. Részt vállalt a szabadkőműves mozgalmakban, de amikor felajánlották neki, hogy a New York-i állami szabadkőművesek nagymestere legyen, elhárította magától a megtiszteltetést. A családnak bizonyára nagyszámú leszármazottja él ma is. [...]

1954.

KOVÁTS MIHÁLY ÉS WASHINGTON TALÁLKOZÁSA

[...] Arra sohasem gondoltunk, mert lehetetlennek tartottuk, hogy az amerikai haderő fővezére, Washington és a hontalan idegen tiszt között valamilyen személyes érintkezés, esetleg találkozás, beszélgetés történt volna. Pár héttel ezelőtt azonban váratlanul rendelkezünkre állt egy Washington által írt hosszabb levél, amelyben maga a fővezér emlékezik meg az első és bizonyára egyetlen ilyen személyes találkozásról név szerint megemlítve a magyar hőst, és több sorban írva le a benyomást, amit az addig ismeretlen magyar katonával lefolyt beszélgetés keltett benne Kováts személyét, katonai képességeit és az önmagáról adott ismertetést illetően.

A levél némi világosságot vet Kováts Amerikába érkezésének időpontjára is. Ezt a dátumot pontosan még mindig nem ismerjük. Híressé vált első levelét latinul írta meg francia földön Franklin Benjaminhoz* Párizsban, 1777. január 13-án. A most előkerült Washington-levél a New Jersey-i Morristownban íródott, ugyanez év május 17-én. Kováts tehát ennek a dátumnak előtte ért ide, valószínűleg nem sok idővel a Washingtonnal történt találkozás előtt. A pontos dátum tehát valószínűleg pár hét lehet a találkozás dátuma előtt. Nem Pulaskival* jött, aki csak később, 1777. július 23-án érkezett Amerikába.

Washington a levelet a Continental Congress egyik fontos tagjához küldte, mert a legmagasabb rangú tisztek kinevezése a kongresszus hatáskörébe tartozott. A levélben Washington azt a jól ismert véleményét hangoztatja, amelyet az idegen földről jött ajánlkozó katonákkal szemben érzett, akikkel már akkor nem egyszer kellemetlen tapasztalatai voltak. Ervei is jól ismertek: az idegeneket semmi érzelmi kapcsolat sem fűzi Amerikához, az itteni nyelvet nem beszélik, pedig parancsaikat ezen a nyelven fogják kapni és adni. Az amerikai tisztek nem szívesen szolgálnak idegen, magasabb rangú tisztek alárendeltjei gyanánt, és különben is, mondja Washington: „By the zeal and activity of our own people that the cause must be supported and not by a few hungry adventurers” — vagyis magyarul: „Ügyünket a saját népünknek kell támogatnia, nem egynehány éhes kalandornak.”

Azt is hangoztatja Washington, hogy az idegen katonák szavahihetőségéhez is szó fér. Önmagukat mindig eltúlozva mutatják be, állításaikat nem tudják igazolni, mert papírjaik állítólag elvesztek. „Ez a rendes magyarázat” — mondja.

Az amerikai magyar történelem számára legfontosabb pár sor ezek után következik, mint az elég hosszú levél befejező sorai, amelyek magyar fordításban így hangzanak:

„Mire ez a levél az Ön kezébe jut, vagy esetleg már az előtt, a Kongresszust egy magát colonel Michael Fabricy a Kovatznak nevező férfi fogja felkeresni aki saját elbeszélése szerint kiválóan értékes katonatiszt volt Poroszországban („most valuable officer”). Hogy milyen igazoló írásai vannak, nem tudom, de ami keveset láttam belőle [Kovátsból], azoknak nagyon erőseknek kell lenniök hogy engem is meggyőzzenek az illető férfi fontosságát illetően, mert ha a tolmács híven fordította le szavait, elbeszélésében több ízben megbotlott.” A „megbotlott” szó a levélben „tripped” —

ami azt jelenti, hogy egyes állításaiban ellentmondott önmagának. Ezt a szót Washington valószínűleg azért használta, mert kétségei voltak a tolmácsolás pontosságáról.

Washington stílusa rendkívül tömör. Ebből a pár sorból sok minden kiolvasható. Az első, általános megállapítás az, hogy Kováts nem tett nagyon kedvező benyomást Washingtonra. A társalgás meglehetősen lassú és vonatkoztatott lehetett, mert tolmácsra volt szükség. Washington csak angolul tudott, Kováts pedig csak magyarul, latinul és németül. A társalgás bizonyosan németül folyt le, tolmáccsal, aki esetleg nem is adta vissza Kováts német beszédének árnyalatait. Washington nem volt biztos benne, hogy a tolmácsolás teljesen hűséges volt.

Kováts, akinek semmi oka nem volt önmagának felnagyítására, kétségtelenül az igazat mondta. Bizonyosan elsorolta katonai múltját, a Pour le Merite magas érdemrenddel történt kitüntetését stb. — amit Washington, megbocsáthatóan, valószínűleg el sem hitt, és csak az idegenektől megszokott nagyzolásának tártott.

Más szempontból, az ötven éven felüli Kováts, aki 6-7 évvel idősebb volt Washingtonnál, a beszélgetés napján aligha, mint valami daliás lovastiszt jelent meg az amerikai fővezérnél. Ezt a kort abban az időben már az öregség kezdetének tartották. Így pl. az 55 éves korában elhunyt Bem tábornokot, a 48-as magyar szabadságharc jeles lengyel származású katonáját ugyanilyen idős korban már „apónak” hívták a saját katonái. Kováts szegényen került át Amerikába és valószínű, hogy Washington előtt nem egy „stramm” lovastiszt jelent meg, hanem egy fáradt, öregedő, egyszerű ember, aki a keserves, 30—40 napra kerülő óceáni hajózás gyötrelmeit még ki sem heverte, akiről nem igen lehetett leolvasni régi huszárbravúrok elkövetését, és bajos volt elhinni, hogy az amerikai haderőnek magas rangú, sikeres tisztje válhatik belőle.

Washington nem vezette malícia Kovátszal szemben, és kétségtelen, hogy amit leírt, nem rosszindulattal tette. Rövidesen rájött, hogy véleményét meg kell változtatnia. Egy másik, később kelt levelében, amelyet Pulaskihoz* küldött, megírja, hogy mivel sokat hallott „Kováts jelleméről és tehetségéről” (of the character and abilities of Mr. Crowatch), — bejegyzik, hogy kiképző tisztté nevezzék ki. Sem neki, sem másnak, sohasem lett oka megbánni, hogy Kováts az amerikai haderő magas rangú tisztjévé lett.

Nagyon valószínű, hogy a két katona soha többé nem találkozott személyesen.

1976. július 26.

HOGY HALT MEG KOVÁTS MIHÁLY, WASHINGTON EZREDESE?

Az első magyar ember 175 évvel ezelőtt, 1779. május 11-én halt meg az Egyesült Államok szabadságáért és függetlenségéért.

Kováts Mihály ezredes hősi halálának emlékét most ünnepli országszerte az amerikai magyarság. Halálának körülményeiről a legutóbbi időig keveset tudtunk, mindössze annyit, hogy angol golyótól találva, holtan fordult le lováról, s ott temették el, ahol holttestét megtalálták, Charleston South Carolina-i város külterületén.

Tizenöt évvel ezelőtt, halálának 160-ik évfordulójára, összeállítottam a charlestoni tragikus összecsapás részleteit. Mivel ez a leírás az amerikai magyarságnak csak egy kis része elé jutott, időszerű lesz, ha most szélesebb körökben is megismerjük azokat a tényeket, amelyek Kováts Mihály hősi halálának kísérői voltak.

A Pulaski-légió eredetileg egy pár száz emberből álló úgynevezett szabadcsapat volt, amely lovassággal és gyalogsággal is rendelkezett. A kontinentális kongresszus

1779. február 2-án adta ki a rendeletet, hogy a légió menjen le délre, South Carolina államba, ahol Charleston város előrelátható védelménél lesz rá szükség. Több mint két hónap múlt el azonban, míg a légió elindulhatott. Mint tudjuk, Kováts ezredes rangban másodikként parancsnoka volt a légió lovasságának. Az egész légió ekkor már legfeljebb 160 emberből állott.

Furcsán hangozhatnak, hogy ilyen kis csapat leküldésének valamilyen fontosságot tulajdonított a kongresszus. A légiónak azonban, főleg lovassága révén, jó hírneve volt. Pulaski* vitéz, talán túlságosan is vakmerő, hevesvérű katonának ismerték, Kováts ezredesről pedig tudták, hogy elsőrendű szervező, akinek különösen az akkor még alig létező lovasság megalakítása körül voltak érdemei. Másik ok volt, hogy főleg a takarmányhiány miatt, a légiót olyan helyre akarták küldeni, ahol ez a probléma nem okoz annyira gondot. A légió, talán kis létszáma miatt, meglehetősen tétlenségre volt kárhóztatva amúgy is, ami miatt Pulaski nemegyszer keserűen panaszkodott.

Charlestonban tudták, hogy az angolok, Prevost tábornok vezetése alatt rövidesen támadást fognak intézni a város ellen, amelynek elfoglalása lélektani szempontból is fontos volt, lévén Charleston a dél legfontosabb városa, ahonnan az óceánt is ellenőrzés alatt lehetett tartani.

Charleston, amely az Ashley és Cooper folyók összefolyásánál levő háromszögön épült, akkor 14 ezer lakosú város volt, körülbelül 1400 házzal.

Az angol támadás híre lázas tevékenységet idézett elő a városban. A két folyó összefolyásánál, amennyire tudták, védelmi munkálatokat végeztek, sáncok, földhányások által. A város körül levő pár gyenge erődítményt új ágyúkkal látták el, főképpen az északkeleti oldalon levő Haddrell's Point üteget. A veszedelmet nagyon komolynak látták, ezt mutatja az is, hogy a külvárosok gyönyörű házeit felgyújtották, hogy így is nehezebbé tegyék az ellenség előhaladását, amelynek teljes megakadályozását senki sem merete remélni. Benjamin Lincoln tábornok serege, amelytől segítséget várhattak, sokkal messzebb volt, semhogy idejében odaérve, lényeges könnyebbé tehetett volna.

A légió két részletben ért oda május elején. Először a lovasság érkezett meg május 8-án, és a Cooper folyó túlsó oldalán, az említett Haddrell's Point ütegenél állapodott meg. A gyalogság csak a végzetes napon, május 11-én reggel érkezett meg ugyanoda.

Pulaski és tisztársai jogosan érezték úgy, hogy végre-valahára elérkezett az idő, amikor a légió komolyabb és fontosabb haditettet hajthat végre. Feltehetjük, hogy a lehető legnagyobb sietséggel igyekeztek Charleston elé érni, hogy amennyire lehet, megelőzzék az angol hadseregnek a másik folyó túlsó partjára várt megérkezését.

Ezt sikerült is elérni, mert egy teljes nappal hamarabb ért oda a légió lovassága, mint az angolok jóval nagyobb serege.

Másnap az angolok már ott voltak az Ashley folyó nyugati oldalán, de ugyanazon nap Charlestonba ért Moultrie* tábornok hatszáz emberből álló serege is, egy nagyobb egység maradványa. De ez a segítség sem volt elegendő. Lincoln tábornok serege nélkül a város elveszettnek látszott. Az angolok sokkal többen voltak, sokkal jobb felszereléssel.

Növelte a veszedelmet az a tény, hogy bár Charleston népe tudott Prevost seregének közeledéséről, senki sem gondolta, hogy olyan hamar oda fog érni. Az Ashley folyó túlsó oldalán egy csomó amerikai komp állott, amelyeket már nem tudtak idejében eltávolítani vagy felgyújtani, úgyhogy ez a rendkívül értékes zsákmány valósággal az angolok ölébe hullott, és lehetővé tette a folyón való átkelést. Az ango-

lok maguk is ámulva látták, hogy a hadiszerecsé ilyen nem remélt módon is kedvez nekik.

Május tizedik napja izgalmas kapkodásban, tanácskozásban telt el. A várost védő kishatár katonaságot készenlétebe helyezték. A katonák átvirrasztották az éjszakát, a vezetés azonban, hogy a hiábavaló vérontást megakadályozza, úgy döntött, hogy inkább fel fogja adni a várost.

Mint tudjuk, a légió lovassága már két nap óta ott volt. Pulaski, aki tudta, hogy a másik oldalon levő kompok angol kézre kerültek, mihelyt a saját gyalogsága megérkezett május 11-én reggel, maga mellé vévén pihent lovasait és a gyalogságból azokat, akik legkevésbé voltak fáradtak, átkelt velök a Cooper folyón. Charleston területére érve északnak fordult, mert a támadás egyedül abból az irányból jöhetett.

Egy pusztá helyen, ahol némi védőművek is voltak, megállapodtak. Pulaski otthagya embereit, azután tisztjeivel együtt, némi távolságra előre lovagolt, hogy lehetőleg személyesen próbálja meglátni és ellenőrizni az ellenség mozgulatait. Kováts ezredes és a fiatal John Laurens*, Henry Laurensnek*, a kongresszus elnökének fia ez alkalommal bizonyosan vele voltak.

Az angolok elindultak. Pulaski és tisztjei egy magasabb pontról figyelve, végignézték a kompokon történt átkelést az Ashley folyón. Az angol sereg sokkal nagyobb volt, semhogy az egésznek átkelését megkísérelték volna, de így is mintegy kilencszáz ember ment át a kompokon.

Az indulás délelőtt tíz óra tájban kezdődött.

Először egy szakasz könnyű gyalogos kelt át, egy szakasz lovassal és egy csomó indiánnal. Amikor ezek átértek, vagy félmérföldnyire beljebb menve, megállapodtak, hogy a többi bevárják.

Pulaski és tisztjei, akik mindent megfigyelhettek, valószínűleg azt állapították meg, hogy a kellő taktikát alkalmazva, meg tudják akadályozni az ellenség előnyomulását. Viszont nem volt felhatalmazásuk, hogy harcot kezdjenek, s ezért Pulaski, otthagya tisztjeit, John Laurens kíséretében a legnagyobb sietséggel visszalovagolt a városba. Ott az együttlevő tanács elé menve, a két fiatal katona teljes erővel tiltakozott a város feladása ellen, azon az alapon, hogy személyes tapasztalataik révén a helyzetet nem látják reménytelennek.

Rutledge kormányzó (a későbbi Supreme Court főbíró) a tanács tagjaival együtt hallgatott a két felízgult katonára, s megadta az engedélyt az ellenállás megkísérlésére.

Közben az angolok befejezték a körülbelül 900 főnyi elősereg átkelését és fejlődve, északról dél felé elindultak Charleston irányában. A távolság egészen kicsi volt, mert hiszen a hely, ahol Kováts ezredes elesett, a mai Huger és King utcák keresztezésénél, egészen benn van a városban.

Az angolok három hadoszlopba fejlődve meneteltek.

Legelől egy 45 dragonyosból álló szakasz ment, élén a vitézségéről és vakmerőségéről híres Tawes kapitánnyal.

Mögöttük egy másik lovasscsapat ment, Moncrief kapitánnyal az élén. Majd valami 400 skót Highlander-gyalogos következett, Gardner őrnagy vezetése alatt.

Ezek után jöttek az indiánok, míg hátrvédkeppen egy másik lovasscsapat zárta be a sort.

Hogy Pulaskinak hány katonája lehetett jelen, nem tudjuk pontosan megállapítani. Az egyik adat szerint legfeljebb nyolcvan lehetek, lovasok és gyalogosok együtt.

Pulaski terve nyilvánvalóan az volt, hogy az angol hadoszlop élén haladó dragonyosokat elszakítja a többiektől. A terv sikere érdekében gyalogosait elrejtette

a területet beborító bokrok között egy mélyedésben, azzal a paranccsal, hogy csak egy bizonyos jel megadása esetén jöjjenek elő.

Ő maga lovasai élére vágatott.

Amint az összecsapás pillanata elérkezett, Pulaski észrevette, hogy lovasai között többen túlságosan idegesek, haboznak, ami nem is volt csoda, mert sokan közöttük újonnan toborzott, próbálatlan emberek voltak. Hogy példát adjon, egyedül vágatott neki a dragoonosoknak, akik közül pár perc alatt hármat le is terített.

A vakmerő példának azonban túlságosan is nagy hatása lett, mert nemcsak a lovasai termettek mellette, hanem a gyalogosok is, anélkül, hogy a jeladást megvárták volna, előrerohantak. Az eredmény az lett, hogy lovasok és gyalogosok úgy összekeveredtek, hogy segítség helyett csak akadályozták egymást.

Az angolok természetesen rögtön látták a fejetlenséget, és azt teljes mértékben ki is használták. Az amúgy is parányi sereget, amely tizedrésze sem volt az övéknek, hamarosan sikerült is szétszórniok.

Kováts ezredes, aki kétségtől az első pillanattól fogva ott volt Pulaski oldalán, amikor az egyedül rohant neki a dragoonosoknak, már az első percekben megsebesülhetett. Mikor a szétvert kis sereg hátrálni kezdett, még lován ült, de a rohanó lóról erejét veszve lezuhant. Mire az angolok a terep birtokába jutva, számba vették a sebesülteket és halottakat, Kováts ezredes már halott volt.

Az angolok a nemes ellenfelet pontosan azon a helyen temették el, ahol holtan megtalálták. Dr. Joseph Johnson charlestoni orvos, aki fiatal gyerek volt ezekben az időkben, 1850-ben megjelent könyvében meg is jelöli ezt a helyet, azt mondván, hogy a mai Huger Street sarkán volt, az 1850-ben John Margart birtokát képező, már akkor bekerített telken. Ugyancsak Johnson írta meg először Kovátsról, hogy magyar volt, aki Nagy Frigyes seregében szolgált: „Nagy érdemekkel és tapasztalattal rendelkező tiszt volt” („He was an officer of great merit and experience”).

Pulaski maga, nem könnyen ugyan, de sértetlenül megmenekült, bár ugyanaz év októberében, a georgiai Savannah előtt ő is elesett, pontosan olyan körülmények között, mint Kováts. Őt is rohanó lován ülve lőtték le az angolok.

Talán nem lesz érdektelen megemlíteni, hogy Kováts és Pulaski halálát az angolok birtokában levő és abban az időben először alkalmazott hátultöltő puska okozta, amellyel percenként négy célzott lövést lehetett leadni. Az amerikaiak a sokkal nehézkesebb és lassúbb, előltöltő muskétát használták. Az újfajta puskát egy Patrick Ferguson nevű angol őrnagy találta fel, aki nemcsak hogy részt vett az amerikai expedícióban, hanem ott volt a brandywinei csatában, ahol Pulaski akkoriban toborzott katonái is harcoltak, sőt: New Jerseyben ő vezette azokat a gyalogosokat, akik éjszaka rátörve a Pulaski-légió alvó embereire, azok közül vagy negyvenet lemészároltak. Egy évvel Pulaski halála után ő is stílszerűen esett el: éppen úgy a lováról lőtték le, mint Pulaskit és Kovátsot.

Ami a reggeli összecsapás után történt, egészen meglepő: az angol sereg megállt, és pár nap múlva, anélkül, hogy egyetlen lépést tett volna tovább a város felé, visszafordult, és teljesen otthagya a terepet. Lehet, hogy a vakmerő ellenállási kísérletet arra magyarázták, hogy Pulaskiék mögött sokkal nagyobb haderő van, mint gondolták. Csak egy teljes esztendő múlva jöttek vissza, s akkor a várost sikerült is elfoglalniok.

A közben eltelt egy év azonban elég hosszú idő volt ahhoz, hogy új lelket öntsön a gyengén álló amerikai ügybe. A légió ellenállása, az angolok teljes visszavonulása új erőt adott Charleston lakosságának. Nem lehetetlen, hogyha Charleston már ekkor angol kézre kerül, az egész amerikai forradalom más, kedvezőtlenebb fordulatot nyert volna.

A charlestoni összecsapás tehát, amelyben először hullott magyar vér az Egyesült Államok függetlenségéért, kicsinysége dacára is lényegesen befolyásolta a forradalom sorsát. Enélkül a Dél egy teljes esztendővel hamarabb került volna angol kézre, ami esetleg az angolok végleges győzelmét jelentette volna.

Ha ma van Egyesült Államok és mindaz, amit ez a két szó jelent, abban egy szerény, jeltelen sírban pihenő magyar hősnék is nagy része van.

1954. május 15.

KIÉ BENYOVSZKY MÓRIC?

Pár héttel ezelőtt egy pennsylvaniai képviselő, Daniel J. Flood egy szlovák eredetű cikket közöltetett a washingtoni kongresszus naplójában. A cikk azokról a szlovák nagyságokról beszél, akik szerepet játszottak Amerika történetének kialakításában. Közük van gróf Benyovszky Móric* is, a 18-ik század végének híres kalandora, valamint Mihalóczy Géza* volt 48-as honvédtiszt, Lincoln Ábrahám* polgárháborús ezredese és hősi halottja is.

Benyovszky Móric századok óta folyton visszajáró alakja a világszerte magyarok történetének, és úgy látszik, még hosszú ideig az is marad. A szlovákok valamikor nem karolták fel annyira, mint ma tetszik. Egyszerűen lengyel—magyar renegátnak nevezték, akit ki is zártak a szláv világból. Nem nagyon régen azonban már születésének kétszáz éves évfordulóját is megünnepelték, s azóta is rendületlenül a magukénak mondják az érdekes életű embert.

A lengyelek szerényebbek, mert bár állítaniok kell, ami igaz, hogy a család lengyel eredetű, amit maga a név is igazol, de azért mégis magyarnak mondják. Elvégre az a háromszáz esztendő, amennyit a család Magyarország földjén eltöltött már Benyovszky születése előtt, elég lehetett ahhoz, hogy magyarrá tegye őket. Azt talán mondanunk sem kell, hogy Benyovszky sohasem mondta magát szlováknak, sőt még lengyelnek sem.

Tudta jól, hogy magyar nemes, és ha ebben lódított is, azt az akkori idők elfogása jóformán rákényszerítette, ha boldogulni akart. Amint nem mondott igazat akkor, amikor születési dátumát megadva, öt évvel öregítette magát egyes iratokban, úgy a bárói, sőt grófi rangot is ő adományozta az apjának, aki rangnélküli köznemes volt csupán. Az anyja, Révay Róza valóban bárónő volt. Benyovszky maga később valóban megkapta a grófi címet. Az egyik adat szerint 1773. április 3-án kapta II. József császártól. A Liber Regius azonban 1778. április 13-át mondja az adományozás dátumának.

Ezt megelőzőleg ő maga hol bárónak, hol grófnak mondta és írta magát. Ezeket a pontatlanságokat valószínűleg nem vették nagyon komolyan az akkori időkben. A magyar történetkutatók azonban lelkiismeretesen utánuk jártak, és rájuk mutattak a külföld előtt is, ahol a kritikusok hajlandók voltak arra, hogy sokkal szigorúbban ítélik meg Benyovszkyt, mint valójában megérdemelte.

Maga a gróf legendás hőssé lett Magyarországon, főleg amióta emlékiratai alapján a nagy Jókai Mór is megírta élettörténetét. A család számos évszázad alatt egész csomó magyar családdal keveredett rokonságba, de természetesen Lengyelországban is volt atyafisága.

Gróf Gvadányi József* például, a magyar irodalomnak ez a nemes alakja, a peleskei nótárius megteremtője azt írja, hogy rokonságban volt Benyovszkyval, aki: „Nagyszombatban az Arany Korona vendégfogadóban velem négy napokat töltött,

és mint régi jó barátom és távolabbról való atyámfia is, minden történeteit, viszonyosságait nékem elbeszélte.”

Az amerikai magyarságot több szempontból érdekli Benyovszky személye, mert Amerikában többször is járt. 1784-ben jött ide, amikor már Oroszországot és Madagaszkárt is megjárta. Baltimoreban állapodott meg rövid időre, ahol a Zollicoffer és Meissonier céggel szerződést kötött — rabszolgák szállítására. Ez a cég adott neki pénzt és egy 500 tonnás hajót, amelyen el is indult Baltimoreból Madagaszkár felé, ahol, mint a sziget „királyát”, egy francia golyó ölte meg 1786 májusában.

1956.

A MADARÁSZ CSALÁD TÖRTÉNETE

Az amerikai magyarság hosszú történetének alig van titokzatosabb alakja, mint Kossuth volt rendőrminisztere, Madarász László*, aki egy igen hosszú, 98 esztendeig tartó, küzdelmekkel és nyomorúságokkal teljes élet után 1909. november 6-án hunyta le fáradt szemeit a Missouri állambeli Goodhope nevű faluban. Azokban az évtizedekben, amikor az amerikai magyarság élete szervezett formában kezdett kialakulni, Madarász László már igen öreg ember volt. Alkalma, de hajlandósága sem lehetett, hogy az amerikai magyar életbe bekapcsolódjék. Szinte elképzelhetetlenül hosszú életén keresztül állandóan egy szörnyű keresztet hordott: a vádat, hogy múltját lopás terheli, azokból az időkől, amikor nemzete hősiés ellenállást fejtett ki az elnyomókkal szemben, amikor képviselő és miniszter letére, a vád szerint méltatlanná tette magát arra, hogy a becsületes emberek közé számítodjék.

Igazat mondott-e ez a vád, ma sem tudjuk biztosan. Egyetlen nagy, cáfolhatatlan tény azonban Madarász mellett szól: az, hogy egész hosszú életén keresztül szinte koldusszegény ember maradt, akinek, minden hallatlan erőfeszítése és energiája dacára semmi sem sikerült az életben. Az állítólagos lopott gyémántok, amelyek soha elő nem kerültek, valamit mégis segítettek volna rajta.

Hol kezdődött ez a vád? Ott, hogy még 1848-ban elfogták Görgey* katonái a hintójában utazó gróf Zichy Ödönt*, aki Jellasicstól*, a horvát vezértől vitt üzenetet Róth osztrák tábornokhoz. A hintóban, sok lázító rőpirat mellett egy láda is volt, drágakövekkel és ékszerekkel tele. A grótot Görgey haditörvényszéki ítélettel felakasztatta, az ékszeres ládát pedig lepecsételve, átadták Madarász László rendőrminiszternek, további intézkedésig. (A Zichyek akkoriban egy másik árulót is adtak: gróf Zichy Ferenc*, aki nemrégén a miniszter Széchenyi Istvánnak államtitkára volt, a Magyarországra betörő orosz seregben Paskievics* mellett mint főhadbiztos dolgozott a magyar ügy ellen.)

Madarász László akkoriban hirtelen hatalomra vergődött. A Zala megyei származású fiatal fiskális, aki az országgyűlésben a legradikálisabb oldalt képviselte, *rendőrminiszter* lett, ami nem jelentett kabinet-állást, s inkább csak nagyzó cím volt, valószínűleg a *rendőrfőnök* cím jobban fedte volna az igazságot. Mint nagyhangú radikális, Madarász heves harcban állott a mérsékeltabb elemekkel, akik közül különösen a nagy író, az akkor még fiatal, de máris jónevű Jókai Mórt gyűlölte leghevesebben. Jókai a Debrecenbe menekült kormány lapjának, az Esti Lapok szerkesztője volt. Madarász röviden és velősen árulónak kezdte nevezni Jókait a sajtóban is, amire Jókai egy napon azzal válaszolt, hogy nyomtatásban közölte le az akkor már szélében-hosszában suttogott vádat Madarász ellen: hogy gróf Zichy Ödön ékszeres ládájából a legértékesebb gyémántokat ellopta.

Ez a lépés rögtön egy táborba terelte Madarász sok ellenségét, akiknek vezére

Nyáry Pál* volt. Nyáry hatalmas befolyása annyira ránehezedett az ügy tisztázására kirendelt bizottságra, hogy az hamarosan bűnösnek jelentette ki Madarászt. A következő éjjel, mint Mikszáth írja *Jókai Mór élete és kora* c. könyvében „örökre eltűnt a szemek fölől Madarász szomorú alakja. Udvarán készenlétben egy menekülésre alkalmas fogat állt éjjel és nappal, mióta Debreczenbe érkezett.”

Ki kell itt jelentenünk, hogy a bizottság, ellentétben Mikszáth határozott szavával, nem állapította meg Madarász személyes bűnösségét, ellenben a képviselőház „becsületvesztettnak” jelentette ki. Madarász távozási engedélyt kért, s amikor azt nem kapta meg, lemondott képviselői mandátumáról. Mindenki elfordult tőle, még saját pártjának legkimagaslóbb embere, Irányi Dániel* is bűnösnek tartotta. Báró Kemény Zsigmond* 1851-ben megjelent *Forradalom után* c. könyvében ugyancsak bűnösnek mondja. Kossuth, aki eleinte véde, abbahagyta védelmét. Ezt Madarász nem is felejtette el neki. Később szemrehányóan írt Kossuthnak: „Egyetlen szavad megmentette volna becsületemet.” Amikor Kossuth Amerikában járva, állítólag fel akarta keresni, Madarász azt üzenté: „Én Kossuth nevű urat nem ismerem.”

Mire ismét találkozunk a bukott miniszterrel, már Amerikában van, ahová 1850 augusztusában érkezett Varga Ferenc* debreceni ügyvéddel, és Iowa államba ment, ahol Davenportban és az Ujházy-féle Új-Budán már több magyar élt. Madarász 15 éves Vilmos nevű fiával jött át Amerikába, akiről a következőkben még szó lesz.

Itt élt, az azóta megsemmisült kis magyar közösségben több mint negyven esztendőig, de útítársán, Varga Ferencen kívül mással alig érintkezett. Varga hű barátja volt, aki rendületlenül ártatlannak tartotta Madarászt.

Négy év múlva, 1855-ben, 44 éves korában újra megnősült, egy német leányt vett feleségül. Négy gyermek született ebből a házasságból: Lajos, aki mint fiatalember az Egyesült Államok katonája volt, őrmester lett, később ügyvédi vizsgát tett, József, aki vakon született és állandóan apjával maradt, Hermina, aki egy Francis E. Bray, és Florence, aki egy Nathaniel Bruin nevű farmer felesége lett.

Amikor az akkor már Floridát is megjárt aggastyán Madarász meghalt 1909. november 6-án, Hermina leánya volt az, aki a *Szabadság* clevelandi szerkesztőségét rövid levélben értesítette a gyász hírről.

Ez volt az utolsó híradás Madarász Lászlóról az amerikai magyarság számára egészen 1948-ig, amikor a *St. Louis és Vidéke* szerkesztő-kiadója, az érdemes veterán újságíró, Káldor Kálmán* elzarándokolt a goodhope-i sírhoz, és kinyomozta a család további adatait.

Hogy mit jelent a nemzedékeken keresztül szétszóródott magyar családok nyomait kutatni, azt Káldor Kálmannak akkor hozzám intézett sorai igazolják, eképpen:

„Egészen regénybe illő módja volt annak, ahogyan magát a kis községet, ami tulajdonképpen csak egy keresztút melletti két üzletből és néhány házból áll, megtaláltam. Vaktában indultam el, úgy vélvén, hogy a St. Louistól délnek eső Poplar Bluff tájékán van Goodhope. Miután a megyeházán és a postán nem tudtak ilyen nevű faluról, a könyvtárba mentem, ahol három kisasszony is volt segítségemre. Ott kezdtük el a kutatást, ahol a legnehezebb. Missouri állam különböző megyéiről szóló vaskos kötetek nyomát sem mutatták, míg végre az egyik leány megtalálta a község nevét egy régi térképen.

Százhatvanöt mérföldnyire délnyugati irányban voltam onnan. Mikor odaértem, senki sem tudott az öreg úrról, ellenben a Bray család révén nyomukba jutottam. Arra gondoltam, hogy talán találom a család hagyatékában valamilyen levelezést, ami világot vethetett volna eddig nem ismert dolgokra. Az egyedüli emlék, ami maradt: az öreg Madarász által leányának ajándékozott floridai kagylók. Ebből hoztam magamnak kettőt az öregúr saját kezű aláírásával.”

Káldornak ezzel az útjával kapcsolatban sikerült megtudni, hogy Madarász Lajos, a volt katona és ügyvéd, egy ottani üzletember nővérét vette feleségül, akitől azonban elvált. József, a szerencsétlen vak, húsz évvel azelőtt még élt, de mivel közben elméje is elborult, egy állami intézetbe került Coloradóban. Káldor az adatokat Rev. Ira E. Bray nazarénus lelkésztől kapta, aki a fia Madarász Herminának. Akkor tudta meg Káldor, hogy harminc esztendő óta tervezgetett útját kissé hamarébb kellett volna megtenni: a lelkész apja, Madarász Hermina férje három héttel azelőtt halt meg 95 esztendőskorában.

Még egy eredménye volt a Goodhope felé vezető hosszú útnak: sikerült megkapni annak a temetőrészletnek képét, ahol Madarász László csontjai pihennek. Nagyon ritkán kaszált, száradó fűszálakkal teli terület, szerény sírkövekkel tarkítva. Madarász László sírköve egy fehér kőkocka, amely alig látszik ki a fűből, 99 hosszú esztendő utolsó állomása.

*

Madarász László gyermekei közül Vilmos volt a legidősebb, aki még az első házasságából született, 1836-ban Magyarországon. Mint említettük, a 15 éves fiú együtt vágott neki a világnak édesapjával, s vele volt az új-budai idők első éveiben. Rövidesen azonban nagy sorsfordulat állott elő az életükben: bár Madarász nem érintkezett a tőle elég távol lakó alapítóval, Ujházy Lászlóval, akiről tudta, hogy Kossuth rendületlen híve, a suhanc Madarász Vilmos és a vele majdnem egyidős Ujházy Ilka között afféle serdülő szerelem fejlődött ki, ami nagyon komoly eredménnyel végződött. Az Új-Budára érkezés utáni esztendőben, 1852-ben, amikor Vilmos még csak 16 éves volt, elszökött Ujházy Ilkával, s mivel az ilyesmi úgy látszik könnyen ment az akkori időkben, meg is esküdött vele. Az öreg Ujházynek texasi útját használták fel a szökésre. Ujházy már akkor tervezte, hogy elhagyja Iowa államot és leutazza Texasba, ott ki is nézett magának egy darab földet Corpus Christi mellett, nem messzire San Antoniotól. Mikor visszaért, leányát már nem találta ott. Az öreg alapítónak felesége halála mellett ez volt a második nagy szívfájdalma.

Ujházy csakugyan leköltözött Texasba, ahol a megszökött leány férjével együtt később csatlakozott hozzá. Madarász Vilmos és Ujházy Ilka később a texasi San Antonioba költöztek, de három gyermekük dacára a házasság mégis válással végződött.

Vilmos további sorsáról nem sokat tudunk, annyit azonban igen, hogy Magyarországon halt meg 1873-ban, amikor ott látogatóban volt. Elvált feleségét pedig egy örekre ismeretlenül maradt orgyilkos 1899. április 30-án megölte és kirabolta. Ezt is egy San Antonio-i magyar írta meg a *Szabadságnak*, másképpen ma sem tudnánk róla.

A házaspárnak három gyermeke volt: Vilmos, aki valahol az egyik közép-amerikai államban banküzletben dolgozott, és 1904-ben halt meg, Béla, aki még mint csecsemő hunyt el és Louis, akiről hosszasan fogunk szólni, mint az azóta minden jel szerint kihalt Madarász család utolsó tagjáról.

*

Louis Madarász, Madarász Vilmos és Ujházy Ilka fia 1859. január 20-án született San Antonio texasi városban. Apai nagyapja Kossuth rendőrminisztere, Madarász László volt, anyai nagyapja pedig Ujházy László, volt Sáros megyei főispán és Komárom városának polgári kormányzója, Új-Buda alapítója, később az olaszországi Anconában amerikai konzul. Anyai nagyanyja, Ujházy Lászlóné, Várady Szakmáry

Donát leánya, unokája volt a híres magyar kalandhősnek, gróf Benyovszky Móricnak*, aki mint a világ legnagyobb szigetének, Madagaszkárnak „királya” halt meg. A Szakmáry család egyik tagja, Szakmáry György előbb pécsi, nagyváradi és veszprémi püspök, majd esztergomi érsek és hercegprímás volt a mohácsi vész előtt, 1521-től.

Lehetséges, hogy ezt a Louis Madarászt magyarban Lászlónak hívták a nagyapjának tiszteletére, s ő, mint többször megesik, a nevet Louis-ra angolosította. Így mi is Louis néven fogunk írni róla.

A Madarász családnak ez az utolsó tagja azért is megérdemli a megemlékezést, mert ő volt az egyetlen, aki a családból valamilyen hírnévre emlékedett. Egészen szokatlan téren szerezte meg ezt a hírnevet: ő lett az Egyesült Államokban a művészi szépírás egyik leghíresebb mestere.

A fiú iskoláit San Antonióban járta ki, s azután az egyik ingatlanforgalmi üzlet irodájában dolgozott. Körülbelül 15—16 éves lehetett, amikor a kezébe került az akkor nagyon divatos „művészi szépírás” legismertebb kézikönyve, amelyet a nagymester G. A. Gaskell adott ki. Öregebb amerikai magyarok talán emlékeznek rá, hogy mi volt ez a „művészi szépírás”. Voltaképpen nem egyéb, mint a maradványaiiban még ma is meglévő díszes írásforma, amellyel oklevelekbe a nevet szokták beírni, vagy amit díszokmányok előállításánál alkalmaznak, amelyeknek a régi hagyományokhoz híven ma is kézzel írottaknak kell lenniök. Régenté ez az írásmód sokkal nagyobb szerepet játszott, mint ma. Írógépek nem lévén, mindent kézzel írtak, és meglehetősen megbecsülték azokat, akik kiténtek a szépírás terén. Mint mindenben, természetesen ebben a művészetben is vannak fokozatok: egyik szépíró szívesebben ír, mint a másik, egyiknek a keze biztosabb, mint a másiké. Ezt a könyvet tanulmányozva próbálkozott meg Louis is a művészi szépírással, s hamarosan rájött, hogy az minden tekintetben neki való foglalkozás.

Madarász Louis a szépírás mestereinek élére került, mert olyan egészen különleges pontossággal, olyan valóban kápráztató tökéletességgel senki sem kezelte az íróttal nagy Amerikában, mint ő. Az ember elbámul azon a majdnem hihetetlen hibátlanságon, amit írásának megmaradt mintái mutatnak.

Még nem volt húszéves, amikor a New York állambeli Rochesterbe ment, és ott egy kereskedelmi képző iskolába iratkozott be. Már itt híre futott csodálatos képességének, és már akkor szép pénzt csinált művészi tökéletességű, kézzel írott névjegyeivel.

Akkoriban nagy divat volt ez a fajta névjegy, úgy hogy jogosan büszke volt, aki egy tucat, mindegyik másféle modorban írott névjeggyel rendelkezett. Emellett szükség volt okmányokra, diplomákra, amelyeket sokszor ugyancsak tollal rajzolt dekorációkkal is elláttak. Ezeknek is olyan mesterévé lett Louis, hogy nemigen volt egész Amerikában, aki vetekedhetett volna vele.

A fiatal Madarász a régi Rochester egy Arcade nevű átjáró házában ültette fel műhelyét, ahol állandóan egész tömegek bámulták, amikor dolgozott. A „Madarász style” írású kártyák és egyéb írományok híressé lettek, s a fiú igen szépen keresett.

Nemsokára kiszélesítette munkakörét, hogy más városokból is elfogadott rendeléseket. Főképpen fekete papirosra fehér tintával írott munkái voltak népszerűek, amelyek eljutottak az ország minden részébe. Természetesen a munka fárasztó volt, s mivel minden egyes darabot neki magának kellett csinálnia, nem csoda hogy néha beleunt. Elővette a vándorlási vágy vagy kóborló ösztön, ami különben is úgy látszik, alaptermészete volt, s bár munkája volt bőven, jól is keresett, nemsokára otthagya Rochestert, ahol a „fiatal bűvészt” nem látták többet.

Beköborolta New York államot, felment a New England államokba, és végül

a New Hampshire-i Manchesterben állapodott meg, pontosan annak a G. A. Gaskellnek üzleténél, akinek könyve adott neki kedvet és indítást a művészi szepíráshoz. Gaskell, aki már tudott róla, örömmel fogadta a fiatal mestert, azonnal rendesen fizetett állást adott neki, s attól kezdve a cég hirdetései Madarász aláírásával díszítve jelentek meg a lapokban és magazinokban.

Gaskell nemsokára a New Jersey-i Jersey Citybe vitte az üzletét, ahol Louis pár évig még vele maradt, majd elváltak, és Louis Sterling illinoisai városban állapodott meg. Itt az Aument kereskedelmi iskolában tanította mesterségét, majd túl csöndesnek találva a kisvárost, visszatert Jersey Citybe. Pár hónap múlva már a New York-i Poughkeepsie-ban találjuk, ahol a Eastman kereskedelmi iskolában tanít. Művészete sok tanulót vonzott ebbe az akkor már híres iskolába, ő maga azonban ekkor már végleg nem tudott parancsolni kőborlást szerető természetének, továbbment, és egy esztendei bolyongás után New Yorkban kötött ki.

Itt a fejébe vette, hogy színész lesz, mégpedig Shakespeare drámaiban fog játszani. Külsője valóban predestinálta ezekre a szerepekre, mert fennmaradt képeiből azt látjuk, hogy fiatal korában rendkívül romantikus megjelenésű, afféle fiatal Beregi Oszkár típusú férfi volt, drámaisán göndör hajjal, kifejezésteljes szemekkel, szabályos arcvonásokkal. De csak egyetlen Shakespeare-dramában szerepelt, valószínűleg minden siker nélkül, úgy hogy rá kellett jönnie tévedésére. Abba is hagyta a színészkedést.

Innen Cedar Rapids, iowai városba került, ahol szintén egy kereskedelmi iskolában tanított. Itt két-három évig maradt, majd Lincoln nebraskai város egyik iskolájának társtulajdonosa lett, érdekltségét azonban nemsokára eladta. Majd az ohioi Columbusban próbált megállapodni, de ott sem maradt sokáig. Lement Arkansas államba, ahol Little Rock városban folytatta mesterségét. Ekkor már nős ember volt, 1889-ben New Yorkban vette nőül Clara Kalish hajadont. Lakása ott volt az iskola épületében, amely azonban leégett. Mindenét odavesztve, visszatert New Yorkba, ahol 1910. december 23-án 51 éves korában meghalt. Gyermekei sohasem voltak, s vele a Madarász család fiúága kihalt.

Különcködő, de alapján jó természetű férfi volt, aki kevés emberrel barátkozott. Sajátságos tehetsége volt minden olyan játékhoz, amelyben a véletlennek nagy szerepe van, különösen a kártyában volt nagy mester, nagyszerűen értett a billiárdhoz, de legjobb mégis a sakkozásban volt, amelynek elemeit édesanyjától, Ujházy Ilkától tanulta. Számos nyarat töltött egy Ogunquit nevű helyen Maine államban, ahol azzal szórakozott, hogy mindenféle kihívásokat tűzött a postahivatal ajtajára, különféle játékokra.

Halála előtt, amikor Nevada államban lakott, nagyon súlyos tüdőgyulladásba esett, amelynek következményeit azután nem tudta kiheverni. Cukorbetegség támadta meg, de azért haláláig dolgozott. Halála napján is művészi karácsonyi kártyákat írt. Holttestét elégették, a hamvait tartalmazó urnára özvegye ezt vésette: „In memory* of a brave and gentle man whose love of truth and justice made him an inspiration to all who knew him. He put his house in order; his work was done.”

*

Louis Madarász halála után a következő évben az a columbusi iskola, amelyben tanított, egy könyvet adott ki emlékére, *The Madarász Book* címmel. Nagy alakú, 70 oldalra terjedő kiadvány ez, amelynek bevezetése a kiváló írásművész életrajzát tartalmazza, nagyapjának, Madarász Lászlónak megemlékezésével, akiről a családi hagyományok szokása szerint erősen nagyított adatokat közöl, mertéven Madarász

Lászlót Kossuth hadügyminiszterének, ami természetesen sohasem volt, s megemlítve, hogy milyen nagy urak voltak otthon a Madarászok, akik a „Baron of Udz” címet is viselték. Hogy miféle báróság volt ez, nem tudom, a tény az, hogy azokban az időkben a legtöbb magyar menekült grófi vagy legalábbis bárói rangra emelkedett ideát, akik óriási uradalmakat hagytak maguk mögött, s kivétel nélkül legközelebbi bizalmasai voltak Kossuthnak. Erről részben nem is tehettek, mert az amerikai újságok egyszerűen rájuk aggatták a grófi és egyéb címeket, mint Ujházyval és Pulszkyval* tették.

Louis Madarász bolyongásai közben Magyarországra is ellátogatott három évvel halála előtt 1907-ben, amikor az emlékkönyv szerint meglátogatta azokat a hatalmas uradalmakat, amelyek családjá birtokában voltak több mint tizenegy évszázadon keresztül.

Az igazság az, hogy a Madarász család szerény birtokos família volt. László, a volt miniszter öccse, Madarász József, a későbbi „Madarász apó” örök függetlenségi képviselő, aki át is jött nála három évvel idősebb tragikus sorsú bátyját meglátogatni Amerikába, s aki 101 éves korában halt meg 1915-ben, megírja *Emlékirataim* c. 1883-ban kiadott kötetében, hogy apjuk mindössze kétszázötven hold földet birtokolt, amiből szerényen megéltek ugyan, de pénzük sohasem volt, úgy hogy amikor József 1832-ben Pozsonyba ment, csupán 21 ezüstforintja volt, annak is egy részét egy rokonától kapta.

A *Madarász Book* rendkívül érdekes mintáit adja annak a kihalófélben levő iparművészetnek, amelynek Louis olyan nagy mestere volt. Oldalakon keresztül látjuk ezeket a valóban bámulatos tökéletességgel írott szavakat és tollrajzokat, amelyek révén mesterük méltán lett híressé a maga területén. Ezt a művészetet nagyobb tökéletességre vinni valóban nem lehetett, mint amire Madarász Louis eljuttatta. Ha valaha ismét nagyobb szerepe lesz ennek a művészetnek, Louis Madarászt mindenkor mint a legnagyobb mestert fogják az utódok emlegetni.

Szabadság naptár, 1954.

REMÉNYI FEDEZTE FEL BRAHMS-OT?

Rádión, televízión sokszor halljuk azokat a magyar táncokat, amelyek Brahms német zeneszerző feldolgozása révén lettek méltán világhírűvé. Ezek a csodálatosan szép alkotások a Hi-Fi lemezjátszókon keresztül, a modern tökéletesített hanglemezek segítségével mindig több otthonba jutnak el és szereznek még nagyobb népszerűséget a magyar dallamoknak.

Brahms járt Magyarországon, és tanulmányozta a magyar zenét. A „táncok”, ezeknek a tanulmányoknak a gyümölcsei, a szerzőnek későbbi alkotásai közé tartoznak. Kétségtelen azonban, hogy Brahmsnak a magyar zene iránti érdeklődését Reményi Ede*, a felejthetetlen, amerikai magyarrá lett hegedűművész ébresztette fel. Ezt a tényt aránylag kevesen ismerik, de bizonyos, hogy Reményi Ede nélkül a híres magyar táncok sohasem születtek volna meg.

Auer Lipót*, az ugyancsak magyar származású híres hegedűművész emlékirataiban a következő érdekes epizódot mondja el erre vonatkozólag:

„Egy napon Londonban dr. Schlesinger házában volt estély, amelyre hegedűmet is magammal vittem. A vendégek között hamar felfedeztem Wieniawskit*. (Auer volt Wieniawski utóda a szentpétervári konzervatórium hegedűtanári székében, majdnem 50 esztendőn keresztül.) Felkértem, hogy kísérjen a Brahms-féle magyar

táncok játszásánál. A táncokat Joachim* hangszerezte hegedűre, és a kotta nemrégén jelent meg akkoriban.

Ahogy ketten hegedülünk, egy nagyfejű vendég tűnt fel a szemem előtt, aminyakát két fekete vállá közé behúzza, két áhítatosan figyelő vendég között ült. Nyílt vánvalóan nem tudta, hogy kik játszanak, és jól szemügyre akarta venni a hegedűsöket. A nagy kopasz fej Reményi Edéé, a híres magyar hegedűművésze volt, akit mindenfelé ismertek nagy tehetsége és eredetisége révén.

Amikor befejeztük a játékot, odamentem Reményihez, és megkérdeztem, hogy vajjon ráismert-e ezekre a magyar táncokra, és mit gondol felőlük? Reményi kihúzta magát, és büszkén válaszolta németül, de elég magyaros kiejtéssel:

„Herr Auer, jegyezze meg magának, hogy én fedeztem fel Brahmsot és azokat a magyar táncokat, amiket az imént olyan remekül játszott!”

Auer hozzáteszi, hogy nem felel meg a valóságnak, mintha Reményi fedezte volna fel Brahmsot. Aki meglátta benne először a géniuszt, Auer szerint Robert Schumann* volt. Nevét és műveit pedig a nagy hegedűművész, Joachim tette népszerűvé azzal, hogy sűrűn játszotta Brahms szerzeményeit. Auer azonban nem tagadja, hogy Reményinek volt hatása Brahms fejlődésére. F fiatal korukban, amikor mindketten fiatalok voltak, bár Reményi akkor már ismert nevé művész volt, aki Amerikát is megjárta, sokat voltak együtt, és Németországban sok koncertet együttesen adtak. Azt mondja Auer, hogy ezen az alapon „lehetőséges”, hogy Brahms nemcsak megismerkedett a magyar zenével, hanem azt még is szerette, és ennek kifejezést is adott magyar táncokban.

A teljes igazság azonban ennél jóval több. Reményi hatása Brahmsra sokkal nagyobb volt, mint általában elismerik. Reményi nemcsak művésze volt a magyar zenének, hanem örök szerelmese is, aki ezt a rajongást jó részben átadta fiatal barátjának, Brahmsnak. Anyyira, hogy Brahmsnak már egyik legelső, kinyomtatott zenei műve kimondottan magyar motívumokra épült fel. „Váltakozat egy magyar népdal fölött” című alkotása 1853 tavaszán jelent meg, amikor Reményivel hangversenykörúton volt. Ez nemcsak a legelső variációs alkotása Brahmsnak, hanem a legelső zeneművek egyike, amelyek a magyar népzene klasszikus formában vitték a műértő világ elé. Amit tehát Auer csak „lehetőségesnek” tartott, az nagyon is valóságos tény volt. Így elmondhatjuk, hogy egyedül Reményi volt az, aki fejlődése legfontosabb korszakában a magyar zenét megismertette Brahmszal, és így tagadhatatlan tény az is, hogy Reményi Ede nélkül az örökszép *Magyar táncok* nem születtek volna meg, s ma a zenei programok jóval szegényebbek lennének.

Brahms zenei alkotásai révén sokkal nagyobb alakja lett a zene történetének, mint Reményi, aki csak előadóművész volt, de zenedarabot alig egynéhányat írt, amelyet régen elfeledtek. Brahms a világhír tetőpontján volt, amikor meghalt, Reményi koldusszegényen esett össze egy kaliforniai varieté deszkáin. Amikor Brahms magyar táncokban gyönyörködünk, jusson eszünkbe Reményi Ede is.

1958. december 30.

TÓTVÁRADI KORNIS KÁROLY

Most január 27-én lesz száz esztendeje, hogy az első amerikai magyar újság szerkesztője és kiadója, Tótváradi Kornis Károly, meghalt az Arad megyei Győrök nevű községben. Ez a község a történelmi nevezetességű Világos mellett van. A világhíró útjairól hazatért jogtudós és szerkesztő, akinek mint volt honvédnak, titokban kellett beszöknie az országba, bátyjának, Kornis József plébánosnak házában halt

meg, mindössze 41 éves korában. Tüdőbaj vitte el, a gyoroki temető földje vegyült el poraival.

Apja Kornis József kishivatalnok, anyja Papp Júlia volt. A tehetséges fiú korán kitért társai közül. Szegeden tanult bölseletet, majd Pestre került, ahol kiváló jogtanárok vezetésével mellett ő maga is, már fiatalon jogtudós lett. Húsz éves volt, amikor az Andrásy grófok gyermekeinek nevelője lett Töketerében, majd később hasonló minőségben a Szapáry grófokhoz került. Így előnyös összeköttetésekhez jutott, ami abban az időben igen sokat jelentett. 22 éves korában már ügyvéd, majd 1848-ban helyettes egyetemi tanár lett, 1849-ben pedig közzéadó ügyész. Ezt az állását azonban otthagya, hogy honvéd lehessen, bár gyenge szervezete miatt egyáltalában nem volt katonának való.

Aulich*, majd Asbóth Lajos* tábornokok törzskari tisztje volt. Világos után neki is menekülnie kellett. Az Egyesült Államokba került, ahol 1853. október 15-én megindította az első amerikai magyar lapot: *Magyar Száműzöttek Lapja* címmel, kerekén 41 előfizetővel. A lapból összesen hat szám jelent meg. Az egész világon alig egy-két példánya van még meg.

Lehetséges, hogy az akkor óriási port felvert Koszta Márton*-eset készítette Kornist és társait a lap megindítására. Az eset akkor csak pár hónapos volt, és Kossuth emlékezetes útja óta először állította a magyarokat az érdeklődés középpontjába.

Pár évi küszködés után Kornis Brazíliába utazott, ahol rövidesen jobb körülmények közé került: magának a császárnak kinevezése révén tanár lett Rio de Janeiro egyetemén. Itt kezdett hozzá ismét a tudományos munkához. Leghíresebb munkája egy inkább füzetnek, mint könyvnek beillő tanulmány, amelyet a polgári házasság jogosultsága mellett írt. Ez a kérdés ott már akkor izgatta az embereket, mint mindennél a túlnyomóan katolikus országokban. Ez a munka, *O casamento civil* címmel 1858-ban jelent meg. Vitairat volt egy Joaquín Pinto de Campos nevű egyházi író munkájával szemben, aki mint papi ember, természetesen az egyházi házasságkötés kizárólagos jogosultságát hangoztatta. 1860 és 1861-ben még három munkája jelent meg Kornisnak, ugyanerről a tárgyról, valamennyi portugál nyelven. A londoni British Museumban megvan valamennyi.

Kornis munkájának akkora jelentőséget tulajdonítottak, hogy a katolikus egyház szükségesnek tartotta írásait a tiltott könyvek listájára tenni.

Ezen a réven került élelem Kornis neve legelőször, s így tudtam meg, hogy ki volt. Sőt: részem volt benne, hogy Kornis feledésbe merült nevét, legalább egy kis időre, újra megismerjék Magyarországon. Ennek története a következő:

19 esztendő voltam, másodéves papjelölt, amikor Németországban nagy vita folyt egy egyházi jogi munka körül, amelyet a katolikus egyház szintén a tiltott könyvek listájára tett. Budapesten *Religio* címmel egy magas színvonalú hetilap jelent meg, amelyet dr. Dúdek János, az egyetemen a dogmatika tanára, szerkesztett és adott ki. A németországi vitával kapcsolatban dr. Dúdek cikket írt, amelyben azt a megjegyzést is tette, hogy bizony magyar munkát még sohasem tettek a tiltott könyvek listájára, ami csak látszólagosan örömdetes tény, mert másrésről arra is mutat, hogy távolról sem foglalkoztak annyit a hittudományokkal, hogy még tévedéseket is lehetett volna elkövetni.

Én éppen akkor egy hosszabb dolgozat írásával voltam elfoglalva, pontosan a tiltott könyvek jegyzékének történetéről. Átnézve a teljes jegyzéket, több száz esztendőre terjedő könyvek sorozatát, rábukkantam Kornis Károly nevére, bár hibásan volt nyomtatva. Így megtudtam, hogy ez az ismeretlen Kornis Károly, aki bizonyosan magyar volt, eltiltott könyvét portugál nyelven írta meg.

Ezeket megírtam dr. Dudeknak, hozzátéve, hogy én nem tudom, ki lehetett ez a Kornis Károly, de talán a lap olvasói között akad, aki tudja.

A professzor leközölte rövid leveletem, ami meglepő eredménnyel járt. Azonnal három hozzászóló jelentkezett, mindegyik nagynevű ember: az egyik dr. Karácsonyi János*, volt egyetemi tanár, nagyvárad kanonok, az akkori időknek legkiválóbb egyháztörténésze volt, dr. Márki Sándor* kolozsvári egyetemi tanár, szintén neves történetíró és nem kisebb ember, mint dr. Prohászka Ottokár*, szintén volt egyetemi tanár és akkor már székesfehérvári püspök.

Az igazi információt Kornisra vonatkozólag Márki adta meg, aki az idegenbe szakadt magyarok történetének legelső kutatója volt, még Pivány Jenő* előtt. Közölte Kornis legfontosabb életrajzi adatait, és utalt *Aradmegye és Arad szabad királyi város története* című nagy munkájára, amelyben az aradi születésű Kornisról szintén szó esett.

Kornis amúgy is gyenge szervezetét a sok tudományos munka még jobban aláásta. Tüdőbaja volt, ami magával hozta a korai halálsejtelmeket is. Szeretett volna visszamenni szülőföldjére, de ekkor még az önkényuralom javában dühöngött Magyarországon, ahová Kornis, a volt honvédtiszt, akit nem kisebb emberek, mint Kossuth, Andrásy Gyula* és mások társaságában az osztrákok Pesten „képletesen” felakasztottak, csak külön császári kegyelemmel mehetett volna vissza. Ezért Kornis nem volt hajlandó folyamodni, de azért minden áron haza akart menni. Valahogy sikerült is beszöknie az országba, ahol bátyja, Kornis József adott neki menedéket. Gyorokon elbújva élt, dacára annak, hogy a hatóságok tudtak ottlétéről, de mégis volt bennök annyi emberség, hogy az akkor már halálosan beteg férfit nem háborgatták. Ott halt meg 1863. jan. 27-én.

Egy leírás szerint „rengővállú, zömök, testes férfiú” volt az amerikai magyarok első újságosa, „sörtés, kerek, törökös fejjel”, akinek arcát égő, nyugtalan szemek uralta. A magyarság sokat veszített korai halála révén.

1962. december 29.

KOSZTA MÁRTON ESETE

AZ INGRAHAM HADHAJÓ VÍZRE BOCSÁTÁSA ALKALMÁBÓL

Kosza Márton* honvédszázados Belényesen, Bihar megyében született, görög származású magyar nemesi családból, amely még 1701-ben kapta a nemességet, „belényesi” előnévvel. Egészen fiatal ember volt, amikor a honvéd hadseregbe állott, ahol az Ihász* alezredés parancsnoksága alatti 55-ik zászlóaljban századosi rangra emelkedett. Nem volt jelentéktelen ember, mint egyes adatok írják róla, mert amikor a szmyrnai eset megtörtént, az akkor Londonban élő Rónay Jácint* magyar emigráns, Rudolf* trónörökös későbbi történelemtanára, pozsonyi nagyprépost és címzetes püspök, mint „közismert katoná”-ról írt róla a londoni *Timesnek* (1853. július 25.). Kuné Gyula*, a hosszú ideig Chicagóban élt magyar emigráns, aki szintén Belényesen született, s ugyanabban a zászlóaljban szolgált, ideális férfiszépségnek írja le, aki hatalmas erejű és vitézségéről ismeretes tiszt volt.

Kosza a világosi fegyverletétel után a Balkánra szorult magyarok között volt, ahol többnyire Mészáros Lázár*, a volt hadügyminiszter környezetében tartózkodott. Rendületlen híve volt Kossuthnak, akit mindenáron követni akart bárhová. Amikor 1850 februárjában az emigránsok ívet köröztek maguk között, ő is azok között volt, akik minden körülmények között követni akarták a kormányzót. Az ívet rajta kívül

Asbóth Sándor*, a későbbi polgárháborús tábornok, Fráter Alajos, Kalapsza János*, Török*, Waigli*, Bodola, László*, Grechenek*, Berzenczey*, Lorody* és Házmán* írták alá, akik Bodola kivételével Amerikába is átkerültek Kossuthal. Koszta nem volt Kossuthal Kutahiában, és nem is vele jött Amerikába.

A Balkánról Londonba került Koszta, ahová Mészáros Lázár és vagy száz más emigráns társaságában 1851 júniusának elején érkezett, és általánosan ismert tagja lett az ott élő magyar emigráns seregnek. Valószínűleg ugyancsak Mészáros Lázárral jött át Amerikába is, ahol New Yorkban állapodott meg, s ahol, Kuné adatai szerint, az asztalos mesterséget tanulta ki. 1852. július 31-én kivette az első papírját, s nem sokkal azután a kis-ázsiai Szmyrnába utazott.

A szmyrnai eseményeket a következőkben magának Kosztának azon levele nyomán közlöm, amelyet Amerikába visszaérkezése után 1853. december 3-án, Washingtonból írt Franklin Pierce* elnöknek.

Június 22-én egyedül üldögélt a szmyrnai tengerpart egyik kávéháza előtt, amikor hátulról két ember ragadta meg. Felugorva, látta, hogy még vagy féltucat ember áll mögötte, törökkel a kezükben. Dulakodni kezdett támadóival, akik beledobták a vízbe, ahol két-két emberrel két csónak várapozott rájuk. A támadók ezekben a csónakokba ugráltak, és a vízből felbukkanó Kosztát megragadva, gyorsan kezdtek evezni az onnan három mérföldnyire álló *Hussar* nevű hadihajó felé. Közben hol kiemelték Kosztát a vízből, hol visszanyomták, amikor pedig közel értek a hajóhoz, a csónakba emelték, és kezét-lábát összekötözve, mint valami zsákot, az osztrák hajó fedélzetére dobták, ahol egy ágyúhoz kötötték.

Közben megérkezett Schwartz kapitány, a hajó parancsnoka, és durván rászólt Kosztára, hogy ki ne merje nyitni a száját, mert ötven korbácsütést vágat rá. Parancsára Kosztát, még mindig összekötözve, levitték a hajó fenekére, ahol, bár kezérelábára láncokat vertek, külön egy oszlophoz kötötték. Koszta a kimerültségtől elájult.

Nyolc óráig volt ebben a helyzetben, s arra eszmélt fel, hogy a hajóorvos valami erősítőt adott be neki.

Másnap, június 23-án négy ember felcipelte a hajó szalonjába, ahol 12 osztrák hajóosztiszt és az Austrian Chancellor* kérdéseket intéztek hozzá.

E kihallgatás közben futott be a szmyrnai kikötőbe a *St. Louis* nevű amerikai hadihajó, amit az osztrákok azonnal észrevettek. Koszta kijelentette, hogy mint akinek megvan az első polgárpapírja az Egyesült Államoktól, amerikai polgár lesz, és máris az Egyesült Államok védelme alatt áll.

Visszavitték a hajófenékre, ahol már ekkor egy matracot és egy széket talált. Röviddel ezután érkezett a hajóra Ingraham*, a *St. Louis* kapitánya, Offley szmyrnai amerikai konzul társaságában.

Koszta június 30-ig maradt ebben a helyzetben a hajófenéken, úgy hogy hat ember állott mellette, revolverrel a kezében, azzal az utasítással, hogy lőjék agyon, ha mozdulni mer.

Június 30-án az amerikai konzul újra felment az osztrák hajóra, ahol azt kérdezte, hogy szabadon bocsátása esetén szándékában áll-e, hogy visszamenjen az Egyesült Államokba? Koszta igennel válaszolt. Visszavitték a hajófenékre, majd július 2-án Ingraham újra az osztrák hajóra ment, s ott kérdezte meg Kosztától, hogy kívánja-e az Egyesült Államok védelmét. Az igenlő válasza ezt jelentette ki: „You shall have it!” — „Meglesz.”

Aznap négy óraker, anélkül hogy a láncokat levették volna róla, partra vitték Kosztát, ahol a francia konzul vette védelmébe, és a francia kórházban helyezte el.

Koszta maga csak ennyit mond el az elnökhöz intézett levelében. Az elfogatásá-

tól eltelt napok azonban sokkal mozgalmasabbak voltak, mint ő maga is képzelte.

Az osztrák merénylet leírhatatlan izgalmat keltett Szmyrnában, amely azokban az időkben központja volt a különböző országokból odakerült politikai menekülteknek. A kikötő partján tömérdek nép hullámszórt, másnap pedig, június 23-án, újabb, ezúttal véres lefolyású eset történt.

Az osztrák hajó három tisztje meggondolatlanul partra ment, s leült az egyik kávéházban. Rövidesen 10—15, többnyire olasz ember támadta meg őket. Az egyiket golyóval sebesítették meg, a másikat oldalba szúrták, a harmadiknak pedig valahogy sértetlenül sikerült elmenekülnie. Az oldalbaszúrt fiatal ember egy báró Hackelberg nevű 18 éves tisztjelölt volt, aki dulakodás közben a vízbe esett, s bele is fulladt. Másnap ott temették el Szmyrnában.

Azonnal megindult a diplomáciai levelezés. Ofley konzul rögtön jelentette az esetet a konstantinápolyi amerikai követségnek, amelynek vezetője, George P. Marsh* követ helyett az ügyvezető, John P. Brown vette kezébe az ügyet. Azonnal írt báró Brück osztrák nagykövetnek, közbenjárását kérve, hogy Kosztát bocsássák szabadon. Brown június 27-én kelt levelében arra hivatkozik, hogyha már az osztrákok nem tartják tiszteletben a szultánt, akinek területét ilyen erőszakos módon megsértették, legalább respektálják az Egyesült Államokat, amelynek alkotmányára Koszta felesküdt.

Brück még aznap válaszolt, azt hangoztatva, hogy Koszta sohasem szűnt meg „osztrák” alattvalónak lenni, s különben is a hajón folyt tárgyalások alatt magyarnak mondta magát. Ausztria és Törökország szerződése felhatalmazza Ausztriát, hogy a saját alattvaló fölött minden török területen fennhatóságot gyakoroljon.

Brown két nap múlva újra írt Brücknek, hangoztatva, hogy Koszta birtokában van az első amerikai polgárpapírnak, amit úgy a szmyrnai konzulátuson, mint a konstantinápolyi követségen bemutatott, s ennek alapján kapta meg a „tezkereh” nevű török tartózkodási engedélyt is.

Ha magyarnak mondja magát — hangsúlyozza Brown —, ezt csak azért teszi, mert hűséges a szülőföldjéhez, s különben is csak ez az egyetlen bűne. Ezért mondja azt is, hogy mint magyar akar meghalni.

Most már nyilvánvaló volt, hogy a diplomáciai közbenjárás semmi eredményt sem fog hozni. Brown és egy Lyon nevű kongresszusi képviselő New Yorkból, aki Konstantinápolyban tartózkodott, azt az utasítászerű tanácsot adta Ingrahamnak, hogy ha másképpen nem megy a dolog, alkalmazzon erőszakot az osztrák hadihajóval szemben. A kezdeményezés tehát nem Ingrahamtól, hanem Browntól és Lyontól származott, akiknek emlékét ezért éppen olyan kegyelettel kell felidézniük.

A forrongás tovább tartott a parton. Az osztrákok többnyire görög bérencei esküdöztek, hogy legyilkolják az amerikai hajó tisztjeit, amire a Koszta pártján álló olaszok azzal válaszoltak, hogy minden halálért tíz görög fog az életével fizetni. Az európai kereskedők minden osztrákot kizártak a klubjukból. Az osztrák nagykövet elégtételt követelt a fiatal Hackelberg haláláért, s 24 óra múlva a diplomáciai összeköttetés megszakításával fenyegetőzött. A török kormány, szokása szerint, mindent megígért, bár titokban örült az osztrákok sarokba szorításának. Megígérték, hogy Ali pasát, az ottani kormányzót büntetésből valami jelentéktelen helyre küldik, s hogy a fővárosból bizottság megy le, hogy kivizsgálja az ügyet, elfogja a tetteseket, és átadja őket az osztrákoknak.

Csak két baj volt: az egyik, hogy véletlenül éppen a szent ramadán ünnepet ülte a mohamedán világ, amikor a szultánhoz napokon keresztül nem lehet hozzáférni, márpedig az intézkedésekhez az ő jóváhagyása szükséges. A másik, hogy Ali pasa

a szultán sógora volt. Mondani sem kell, hogy a bizottság sohasem indult el Konstantinápolyból.

Amikor Ingraham először ment a *Hussar* fedélzetére, az ügyeletes hadnagy, akivel beszélt, kereken tagadta, hogy a hajón bármilyen fogoly is lenne. Mikor július 2-án újra a hajóra ment, ezeket mondta Schwartz kapitánynak:

— Mikor először itt jártam, az Ön hadnagya szemtől szembe hazudott nekem. Ilyen gyávaságra az én hajóm legutolsó inasa sem volna képes! Hol van a fogoly, látni akarom!

Amikor az osztrák kapitány még mindig habozott, Ingraham így folytatta:

— Ne felejtse el, ha a fogoly az Egyesült Államok védelmét kéri, és ahhoz a legkisebb joga is van, én magam fogom levenni erről a hajóról!

Ingraham, akit az eset természetesen rendkívül mértékben felizgatott, az eset után csak két nappal, július 4-én írta meg első jelentését, amelyet Marsh amerikai követhoz intézett. A levélben összefoglalja az eseményeket. Július másodikán reggel nyolc órakor ment utoljára az osztrák hajóra, ahol utolsó kijelentése az volt, hogyha Koszta délután négy órára nem lesz a parton, erőszakot fog alkalmazni. Schwartz kijelentette, hogy neki semmi joghatósága sincsen a fogoly fölött, akinek ügyét az osztrák konzulnak kell elintézni, s egyúttal tiltakozott a fenyegetés ellen. A parton a két konzul között folyt le heves tárgyalás, aminek az lett a vége, hogy az osztrák konzul beleegyezett, hogy Kosztát 11 órára szabadlábra helyezték. Ingraham tisztában volt vele, hogy az eljárás mennyi bonyodalmat és veszedelmet rejtett magában, s ezért levelében arra kéri a követségi embereket, hogy álljanak mögéje, és igazolják eljárását fölöttesei előtt. Hangsúlyozza azt is, hogy az ő egy hajójával szemben az osztrákoknak három hajója állott egymás mellett, s bár az amerikai ágyúk nagyobbak voltak, am azok több, 26 ágyúval rendelkeztek.

— És megtörtént — írja Ingraham —, amit sohasem tételeztem volna fel az az osztrákokról, hogy Kosztát láncokba verve tették partra, miket a francia konzul azonnal levéteztetett róla.

Mindez leírhatatlan izgalmak közepette történt. A nép lelkesedése nem ismert határt. Az amerikaiakat attól fogva távozásukig szakadatlan ünneplésekben részesítették, amelyeken azonban Koszta nem vehetett részt, mert elgyengülve, a francia kórházban kellett maradnia.

Július negyedikén, két nappal az eset után, amikor Ingraham is megírta első jelentését, különös eset történt, mintegy befejezésül az izgalmaknak. Ingraham levele utóiratában ezt mondja: „4th July. The Austrian vessels of war hoisted the American flag in honoring the day.” Vagyis: július 4-én, az amerikai szabadságünnepen, a három osztrák hajó felhúzta az amerikai csillagsávós lobogót, hogy így adjon tisztességet a napnak!

Koszta október 15-én a *Sultana* nevű kis hajóval elhagyta Szmyrnát, hogy visszautazzék Amerikába, ahová november legvégén ért a bostoni kikötőbe. Azonnal Washintonba utazott, ahol december 3-án levelet küldött Franklin Pierce elnöknek, megköszönve benne az amerikai nemzet jóságát. December 6-án William L. Marcy* külügyminiszter fogadta a legszívélyesebben, 7-én pedig Pierce elnök előtt tisztelgett.

Koszta további sorsáról keveset tudunk. Washingtonból visszautazott New Yorkba, ahol december 14-i kelettel a sajtó útján mondott köszönetet az amerikai nemzetnek. Ott egy adat szerint megtanulta a fényképezést. Kuné Gyula adatai szerint pedig később Chicagóba került, ahol a két földi találkozott is. Koszta már ott volt, amikor Kuné odaérkezett, és egy külön bankár, R. K. Swift bankjában volt váltóosztályi „főnök”. Ez az adat 1855-ről szól.

Kende azt írja róla, hogy egy guatemalai ültetvény-tulajdonosnő a fényképe

után beleszeretett, eljött érte, és elvitte Guatemalába, ahol 1858-ban meghalt. Hogy ez a romantikus epizód így igaz-e, nem tudjuk. Az azonban bizonyos, hogy Koszta 1858-ban csakugyan Guatemalában halt meg, amint a Kolozsvári Közlöny 1858. 56. száma írja, s igen szegény körülmények között. Aligha volt idősebb 35 évesnél.

Ingraham csak két esztendő múlva került vissza az Egyesült Államokba, ahol sok ünneplésben volt része. A kongresszus külön emlékérmét veretett a tiszteletére, ami a legnagyobb kitüntetések egyike, szülővárosának, Charlestonnak német származású lakosai pedig egy ezer dolláros díszkarddal ajándékozták meg. A polgárháborúban, mint déli ember, a déliek hadiflottájában szolgált, mint a Charlestonban állomásozó tengeri haderő parancsnoka. A háború után visszavonultan élt Charlestonban, s ott is halt meg, 1891. október 16-án, 89 éves korában.

*

A Koszta-eset jogi és nemzetközi oldaláról ma is köteteket lehetne írni. Az esetnek természetesen Washingtonban is megvolt a diplomáciai visszhangja. A Kossuth-látogatás révén emlékezetes Hülsemann báró, osztrák ügyvivő újra felfortyant. Az átiratra Marcy külügyminiszter válaszolt, még pedig alaposan felkészülve: a válasz ceruzával írott, s ma is meglevő változata 73 oldalt tesz ki!

Pierce elnök a kongresszus elé terjesztett évi jelentésében szintén megemlékezett az esetről, kijelentve, hogy Ingraham eljárását minden szempontból kifogástalannak tartja, s azt minden részletében helyesli. A haditengerészeti miniszter, J. C. Dobbin pedig, ugyancsak évi jelentésében így írt: „10 000 mérföldes óceán választotta el a *St. Louis* parancsnokát hazájától, és az amerikai zászlót lengető kis hajója egyedül volt. Erőszakot követtek el egy ember személyes szabadságán, akinek joga volt az amerikai zászló védelméhez. A sérelem elkövetői több hajóval, több emberrel, több ágyúval rendelkeztek. Veszedelemes pillanat volt, amelyben élet és becsület forgott kockán. Higgadt meggondolással, kellő lélekjelenléttel, a *St. Louis* parancsnoka meg is adta ezt a védelmet, és az ember má szabad. Az ilyen magatartás, ilyen körülmények között, feltétlenül megérdemli a kormány helyeslésének legékezebb bizonyosságát.”

Az amerikai kormány most a róla elnevezett hadihajóval tesz tisztességet Ingraham emlékének, az amerikai magyarság pedig az Amerikai Magyar Szövetségen keresztül, a hajón elhelyezendő emléktáblával tesz bizonyosságot kegyeletéről.

1941. január 13.

HOL VAN KERÉNYI FRIGYES SÍRJA?

Cikkeim révén gyakran kapok leveleket, amelyeknek írói egyes részletek iránt érdeklődnek, és természetesen a választ legjobb tudásom szerint megadom. A napokban amerikai kulturális életünk egyik régi, érdemes munkása közölte velem, hogy Kerényi Frigyesnek*, a német származású, de lelkes magyar költőnek, Petőfi és Tompa Mihály kebelbarátjának amerikai élete és halála érdekli, és kérdezi, tudom-e, hogy hol van eltemetve a tragikus életű fiatalember, akit joggal tarthatunk az első igazi amerikai magyar költőnek.

A kérdésre a következőkben próbálok válaszolni. Amit írok, annak jó része ismeretes, bár úgy hiszem, lesznek eddig ismeretlen adatai is.

Kerényi Frigyes, egy jómódú kereskedő fia, Eperjesen született, és 12 éves koráig csak németül beszélt. Petőfivel annak eperjesi látogatása alkalmával ismerkedett meg 1845-ben, amikor a nagy költő Tompa Mihályt kereste föl, aki mint nevelő volt

alkalmazva egy családnál. Gyenge szervezete dacára 1848-ban a pesti nemzetőrségbe állt be. Amerikába 1851. február elején érkezett, egy szörnyű, 70 napig tartó tengeri utazás után, félholtan. Első levelét egy hét múlva írta Pulszky Ferenchez, az akkor Londonban élő emigránshoz. A hosszú és irodalomtörténetileg érdekes és értékes levél szövegét én közöltem — azt hiszem először — mintegy négy éve. Ugyanazon év májusának elején jött az iowai Új-Budára, hogy csatlakozzék az Ujházy László* körül tömörült magyar telepesekhez. Legyöngülve, betegesen érkezett az akkor még vadon-szerű helyre, amely csak zordon éghajlatot és nagyon kemény munkát ígért neki. A vézna fiatalember természetesen egyiket sem bírta. Mit tudott csinálni? Verseket írt, amelyek közül egynéhány fenn is maradt.

Itt meg kell említenem azt az alaptalannak bizonyult legendát, hogy Kerényi rövid, háromszendős amerikai élete alatt kiadott egy verses kötetet vagy füzetet. Amennyire meg tudom állapítani, ezt a hiedelmet elsőnek egy dr. Hoffmann Géza nevű magyar utazó említette meg 1911-ben kiadott igazán kiváló munkájában. Ezt írja: „Az első itt megjelent versfüzet, amelyről hallottam... Kerényi Frigyesé... A füzetet feltalálnom nem sikerült.” Mások már mint tény említették a versfüzetet, köztük Kemény György is, látni azonban soha senki emberfia nem látta. Nem is láthatta, mert ilyen füzet sohasem jelent meg.

Kerényi két kis verses könyvet adott ki még magyar földön, bennök azokat a verseit, amiket 18 éves korában írt. Összes költeményeit barátja, Pákh Albert adta ki Budapesten, 1875-ben, világosan jelezve a címlapon, hogy az „összes” költemények 1840 és 1851 között íródtak. 1851 túlnyomó részét a költő már Amerikában töltötte, ahol néhány verset is írt, de mivel majdnem állandóan beteg volt, feltételezhetjük, hogy életének két utolsó esztendejében már nem is írt verseket. Egy adat szerint készült rá, hogy újabb verseit is kiadja. Egy füzetbe írta ezeket, valószínűleg már nem is Új-Budán, hanem az onnan nem messze levő Clothilde Grove-ban, ahol Kükemezey Mihály volt sárosi szolgabíróval együtt lakott. (Kükemezey anyai nagypja volt Békeffi Lászlónak*, a pár éve elhunyt, Amerikát járt írónak.)

Közben Ujházy, belefáradva a céltalannak látszó új-budai erdőirtás és egyéb túl nehéz munkába, két évvel azelőtt elhunyt felesége koporsóját kiásva, azt székere magával vitte Texasba, ahol új életet remélt kezdeni. A farm, ahol megállapodott, valahol a texasi Austin és San Marcos között volt, San Antonio-tól északkeletre.

Ami most következik, valószínűleg új adat:

Austin és San Marcos között, mindkét helytől körülbelül húsz mérföldre, van egy Buda nevű, 500 lakosú kis falu. Kétségtelen, hogy a Buda név, pontosan ezen a helyen, nem véletlenül került Texas térképére. Az Új-Budát alapító Ujházy László itt állapodott meg, helyét soha nem felejthető lelki fájdalmának sugallatára *Sírmező*-nek nevezte el. Felesége maradványait ott temette el másodszer, és azon a sírhalmon lőtte magát agyon 75 éves korában.

Az új hely *Sírmező* neve túlságosan idegenül hangozhatott Texasban, és így eleve arra volt kárhozzátva, hogy elfeledjék, és nem lehetetlen, hogy a helyet, amely lassan fejlődő farmközponttá kezdett lenni, még Ujházy életében a könnyebben megtanulható és kiejthető Buda néven kezdték emlegetni. Elég az hozzá, hogy a hely ma is megvan, ugyancsak Buda névvel, a 81-es számú texasi főút és a 967-es számú megyei út keresztezésénél.

Ide akart eljutni az akkor még csak 32 éves, gyenge, nagybeteg Kerényi Frigyes 1853 vagy 1854 elején. (Közbevetve jegyzem meg, hogy a legújabb Magyar irodalmi lexikon ide vonatkozó adatai tévesek. A lexikon szerint Kerényi Új-Budán halt meg, 1852 tavaszán. Ez lehetetlen, mert Ujházy ekkor még maga is Új-Budán élt, onnan csak 1853 márciusában ment Texasba. Ha Kerényi hozzá igyekezett, csak ezután

tehette, tehát Kerényi halála éve sem lehet 1852. Téves az az állítás is, hogy öngyilkos lett. Valahol San Marcos és Austin között, tehát a mindkét helytől húsz mérföldnyire levő Sírmező-Buda országútján esett össze és halt meg.)

Kerényi-kutató barátom tehát hiába keresi a szerencsétlen sorsú fiatal költő, az első amerikai magyar költő sírját, akár a régi Új-Buda ma már eltűnt és alig megállapítható helyén, még kevésbé Texasban, ahol az országúton elpusztult emberek sírját akkor sem tették különösebb módon maradandóvá. Egy azóta régen eltűnt kis temetkezési hely vagy esetleg az országút árka fogadta magába a vándor magyar maradványait.

Ha sírját nem is ismerjük, emlékét őriznünk kell. És annak a pár sornak is illik visszhangozni fülünkben és szívünkben, amit Kerényi írt, itt Amerikában:

„Csak óriások unokái
Adhatnak tán még életet
És csak Washington népe adhat,
Ha ad, nekünk enyhületét.”

1966. május 26.

RÓZSAFY MÁTYÁS EMLÉKE

Most, hogy a *Szabadság* már nyolcvanadik esztendeje köszönt be pontosan az amerikai magyarok otthonába, sőt eljut a világ minden részébe is, emlékezzünk meg arról a magyarról is, akinek Kohányi Tihamér* mellett legnagyobb része volt a lap megalapításában. Rózsafy Mátyás* volt a neve, aki maga is már 78 esztendeje halott, a Washington melletti Arlington-nemzeti temetőben pihen, mint Lincoln Ábrahám* volt katonája. Élete igazi példája volt a magyar fajta beolvasztó erejének: tiszta cseh származású szülők gyermeke volt, de ő maga egész életében rendületlen és hűséges fia volt a magyar hazának, akinek hazaszeretete majdnem az életébe került az elnyomatás ideje alatt.

Emlékét már többször felújították a magyar lapok, de vannak életének olyan részletei, amelyeket csak a történelmi kutatás hoz napvilágra. Aki washingtoni élete alatt ismerte (mert életét, mint kormányhivatalnok, ott fejezte be), aligha sejtette, hogy az igénytelen megjelenésű, egyszerű, de mindig mosolygó és szíves polgárember mögött micsoda kalandos és érdekes múlt áll.

Az alábbiakban egypár ilyen, nagyon kevesek által ismert adatot közlök róla.

Komáromban született, cseh bevándorló szülőktől, és másutt nem is élt Magyarországon. 18 éves fiatalember volt, amikor a magyar szabadságharc elkezdődött, amelyet mint katona nem szolgálhatott, ehelyett az újságírói tollat forgatta a híres komáromi vár hosszú ostroma alatt, amely 1849. október 6-án végződött, ugyanazon a napon, amelyen az aradi 13 vitéz táborszereplőket kivégezték.

Életpályája érdekesen indult. Mint nagybácska diáknak, az a szerencséje akadt, hogy egy később híressé vált tudósna lett a házitanítója, az idősebb Szinnyi Józsefnek*, akinek 14 kötetes nagy irodalmi lexikona egyik legnagyobb díszje a magyar irodalomtörténeti kutatásnak. Szinnyi írásából tudjuk azt a keveset, amit Rózsafy fiatal koráról tudunk. A szabadságharc idején Szinnyi honvéd volt Komáromban, és természetesen jól ismerte volt házitanítóját, akiből az akkor alapított *Komáromi Értesítő* című kis lap szerkesztője lett.

Amikor ma megbotránkozva látjuk a fiatalság szerintünk esztelen és ízléstelen öltözködését, hosszúra növesztett haját, torzonborz szakállát, elfelejtjük, hogy régeb-

ben a férfidivat terén még cifrább kreációk is díszeltek. Angliában a bírók és talán az ügyvédek is, még ma is fejükre kell hogy húzzanak egy otromba fehér parókát, amikor hivatalos ténykedéseiket végzik. Jó 120 esztendővel ezelőtt, a magyar szabadságharc alatt és az azt megelőző időben ugyancsak divat volt a hosszú férfihaj, a nagy bajusz és a torzonbörz szakáll. És hogy az öltözködésnek is megvoltak a maga divatszabályai férfiak számára is, olvassuk csak, mit írt Szinnyei Rózsafy Mátvás bátyánk akkori öltözékéről:

„Ruzsicska Matyi, mert ez volt a neve, mikor nekem instruktorom volt, csak később lett Rózsafy Mátvás, mintha most is előttem állana rövid farkú kék frakkjában, sárga nadrágja és szemére húzott sapkájában, a mindig mosolygó, vig. Kis természetű, vörhenyes hajú, szeplős arcú fürge diák volt.” A rövid farkú kék frakk, a sárga nadrág és a szemre húzott sapka bizonyára a legújabb párisi divatot jelentette Komárom poros és sáros utcáin, ahol az elegáns világiakat éppen olyan fejcsóválás kísérte, mint a mi mostani hippijeinket.

Szinnyei elmondja tovább, hogy Matyinak bámulatos esze volt, amit nem győztek csodálni. Egy alkalommal például a komáromi arénában német vándorszínészek előadták, természetesen németül, Körner* német költőnek Zrínyi című drámáját. Matyi is ott volt a nézőtéren, végighallgatta az előadást, azután az egészet, emlékezetéből leírta és lefordította magyarra, és azt a diáktársaság nagy gyönyörűségére fel is olvasta.

Érdekes ez az adat is: pár évvel azelőtt egy Amerikából visszatért ember járt Komáromban, aki valamikor mint katonaszökevény menekült ki az országból, és az új világban megszedte magát. A honvágy hazavitte, jelentkezett a hatóságoknál, leülte büntetését, és azután Matyiék szüleinél szállt meg. Megszerette az eszes, vidám fiút, és fiává akarta fogadni, azzal a feltétellel, hogy kimegy vele Amerikába. Matyi nagyon szerette volna megismerni az új világot, de mivel szüleit nagyon szerette, nem tudott megválni tőlük. Otthon maradt, és úgy látszik, hogy katolikus pap lesz belőle, még pedig olyan, aki előtt fényes jövő áll. Mivel iskolájának egyik legjobb diákja volt, Kopácsy* akkori hercegprímás el is küldte a híres bécsi Pazmaneum nevű hittudományi iskolába, ahol szintén kitűnően megállta helyét, amikor azonban a szabadságharc kitört, otthagytá, visszament Komáromba, hogy valamilyen módon szolgálhassa hazáját.

Kisrap koráról ezt írja Szinnyei:

„Mikor a szünnapokra hazajött, együtt játszott velünk és növendék paptársai-val. Ezek csak tartózkodva nyúltak a kis lányok kezéhez, ő hancúrozott is velök. Már akkor gyanítottuk, hogy nem fogja a reverendát sokáig viselni. Úgy is lett, mert a szabadságharc alatt polgári ruhát öltött...”

Kebelbarátja lett a hírhedt Makk József* őrnagy, a komáromi tüzérség parancsnoka, akivel együtt alapították meg a fent említett lapot, amely igen jó szolgálatot tett a lakosság lelkiéletének erősítésében. Maga Kossuth is elismerőleg nyilatkozott a kis lap érdemeiről. Kossuth így írt hozzá: „Barátja, Makk vezér tevékenysége oldalán, az Ön lelkesítő tolla volt, ami Komárom városa és várának hős védszellemet lángra gyújtá, s a lángot később a bátor, majdnem vértanúi kitartás nagy tűzévé gyújtotta fel. Isten áldja, s emelje ki romjaiból Komáromot!”

Rózsafy később Törökországba került, és Kossuthot is meglátogatta Kutahiában*, amikor a tragikus végű Makk-összeesküvés terveit kezdték kidolgozni. Rózsafy ugyan szeretett volna Kossuthal együtt átjönni az Egyesült Államokba, de Kossuth meggyőzte, hogy hazájának nagyobb szolgálatot tesz, ha egy időre ott marad. Sajnos, az összeesküvést, amelyet Rózsafy, Makk és Figyelmessy Fülöp* irányítottak, verbe fojtották. Sok hazafi került akkor újra akasztófára. Hármuk közül egyedül Rózsafyt

fogták el, amikor Komáromba is beszökött. De valahogy, női ruhába öltözve, sikerült megszöknie egy hajnalon. A reggeli szürkületben édesanyját látta az utca túlsó oldalán, de csak inteni tudott neki. Soha többé nem látták egymást.

Angliába kerülve, ott megnősült, s pár év múlva, családjával együtt az Egyesült Államokba jött. Makk is követte ide, aki azonban pár év múlva meghalt. Rózsafy a polgárháborúban századosi rangra emelkedett, mint az első West Virginia-i könnyű tüzérezred tisztje. Sajnos, katonaeletről semmit sem tudunk.

Részt vett a polgári életben, az akkori kisszámú magyarság minden társadalmi megmozdulásában is. Így ismerkedett össze Kohányi Tihamérral, akinek 600 dollár kölcsönt szerzett, hogy a *Szabadság* négyoldalas, kis formájú hetilapként megjelenhessék.

1939-ben több száz magyar jelent meg sírjánál, amikor még életben levő fia, Rózsafy Árpád Lajos beszélt az egybegyűltekhez angolul, mert magyarul nem tudott. Leszármazottjai ma is élnek Washington és környékén.

Talán a *Szabadság* az egyetlen olyan Kossuth-emigráns alkotás, amely ma is fennáll.

1971. április 19.

ZÁGONYI KÁROLY KIHALLGATÁSA

A polgárháború első igazi katonai győzelméről, a magyar Zágonyi Károly* által vezetett lovasrohamról már sokat írták a múlt évben történt százéves évforduló alkalmával. Emlékezzünk meg a magyar hősről még egyszer, amikor kongresszusi kihallgatásának százéves évfordulójához értünk.

A kongresszus bizottságot küldött ki a háború addigi folyásának kivizsgálására, amiről a bizottság egy három hatalmas kötetből álló munkában számolt be. A Frémont* tábornok vezetése alatt álló Western Department kihallgatásai a harmadik kötet jó részét töltik ki. Ebben van Zágonyi kihallgatásának szó szerinti közlése is.

Zágonyit 1862. április 24-én hallgatták ki. Ebből közlök az alábbiakban egy pár érdekes részletet.

Miután elmondta, hogy kezdődött a Frémont-testőrség szervezése, a kérdésre, hogy csakugyan túlságosan cifrán és költségesen öltöztek-e a testőrség tagjai, így válaszolt:

„Nem tudom megérteni, miért mondott volna bárki is ilyesmit. Annyit tudok, hogy mielőtt megszerveződünk volna, máris mindenki, minden elképzelhető módon gúnyolt és ócsárólt bennünket. Visszautasítottak, amikor fel akartam szerelni embe-reimet, háborgattak és visszavetettek mindenben, amihez fogtam.”

Elmondta azután, hogy Frémont engedelmével a roham előtti este indult el embereivel Springfield felé. Csak a testőrség tagjait akarta magával vinni, de Frémont még külön 150 embert rendelt hozzájuk. Ötven mérföldet tettek meg estétől másnap délelőtt 11 óráig, s akkor tudták meg, hogy nem három vagy négyszáz ember várja őket, hanem 1800 vagy 1900. „Nagyon kockázatos vállalkozás állt előttünk — mondta Zágonyi —, de olyan szégyenteljesen bántak velünk, hogy nem tehettem egyebet, és hálás vagyok Istennek, hogy nem fordultunk vissza... Ha nem mentünk volna előre, és nem nyertük volna meg a csatát, azt hiszem, szégyenletemben elhagytam volna az országot. Elhatároztam, hogy tovább megyek, megtapasztalom a helyzetet, s akkor döntök a támadás felől. Indulás előtt sürgönyt küldtem a tábornoknak, ezzel a tartalommal: Megbízható forrásból értesültem, hogy az ellenségnek 1800 vagy

1900 embere van. Megerősítés küldését kérem, hogy ha vereséget szenvedünk, legyen kire támaszkodni, ha nyerünk, tovább tudjuk állani helyünket.”

Elmondta azután, hogy már a támadás kezdetén negyven embere harcképtelenné lett, mert lovukat kilőtték alóluk. Az első roham végével 15 embere elesett, az ellenség pedig 106 embert veszített.

Arra a kérdésre, hogy hogyan ölték meg az ellenséget, karddal vagy revolverral, ezt a választ adta:

„Legtöbb esetben karddal. Mi, magyar lovas katonák, arra tanítjuk embereinket, hogy sohase használjanak revolvért, mert annak nagyon kevés hasznát veszik. Ha jól vannak begyakorolva, a lovas katonáknak csak kardra van szükségük. Egyetlen egy kard sem volt embereimnél, amely nem lett volna véres. Láttam kardokat, amelyeknek még a markolata is vértől csepegett. Embereim igen jól be voltak gyakorolva. Csak hat hét állt rendelkezésemre attól az időtől, hogy az első jelentkezőt láttam, de ez alatt mindenre begyakoroltam őket, amit csak el lehetett várni tőlük. Legtöbbnyire amerikaiak voltak, negyedrészük német. A halottakat kivétel nélkül a fejükön kapott kardcsapás ölte meg.

Kérdés: Mi történt az embereivel azután?

Válasz: Elküldték őket, jobban mondva megszégyenítve, kicsapták őket. Láttam olyan Washingtonból küldött táviratot, hogy Springfieldben olyan kifejezéseket használtunk, amelyek kétséssé tették további szolgálatunk értékét az Egyesült Államok hadseregében.

Kérdés: Micsoda kifejezések voltak azok?

Válasz: Nem tudom. Én mint katona nőttem fel, és ismerem kötelességeimet. Embereimet is kötelességeik teljesítésére tanítottam, s nem is volt soha egyetlen egy ellen sem panasz, hogy bármilyen tekintetben tiszteletlenül viselkedtek volna. Később azonban rájöttem, hogy mi volt az a kifejezés. Mikor a rohamot megkezdték, hogy egy kicsit felvillanyozzam embereimet, azt mondtam: ez lesz a csatakiáltásunk: „Az unió” és „Frémont”. Európában szokás ilyen kiáltások közben harcolni: „Szabadság” vagy „Unió”. És abban az esetben, ha szeretjük a vezérünket, annak nevét is használni szoktuk ezekben a kiáltásokban. Magyarországon, ahol a szabadságért harcoltunk, kormányom és a miniszterek nem vették rossz néven, hogy Bem tábornok nevét kiáltottuk.

Kérdés: A vezetése alatt álló seregben vagy Frémont tábornok többi ezredeiben volt valami törekvés arra, hogy Frémont tábornokot fölébe helyezték a többi vezérlő tisztnek, vagy valami kormányellenes szándék?

Válasz: Egyetlen esetben hallottam ilyesmiről. Egyik tisztem levelet kapott Iowából. Ez a tiszt magyar honfitársam, az egyetlen magyar a seregemben, báró Majthényi Tivadar*. Művelt ember, az apja gróf volt a szülőhazában, most farmer Iowában. Az apja írta, hogy valami nyilvános gyűlés volt Davenportban, amelyen azt emlegették, hogy egy nyugati köztársaságot kell felállítani, vagy valami ilyesfélét. Mondtam, hogy ez neveltséges valami. Én nem vagyok hajlandó elhinni, hogy Frémont tábornok, mint polgár, mint katona egy pillanatig is foglalkoznék ilyen gondolattal. És mint az Egyesült Államok katonája ilyen esetben nem követném Frémont tábornokot vagy akármelyik más vezért, bármennyire szeretném is.

Kérdés: Tudomására hozta ezt valamikor Frémont tábornoknak?

Válasz: Nem.

Kérdés: Volt valami nyoma annak, hogy a testőrség tagjai ilyen gondolatokkal foglalkoztak volna?

Válasz: Nem, nem. Én csak azért vállaltam szolgálatot az Egyesült Államok hadseregében, mert egyesülve szeretném látni ismét ezt a nagy országot, a lázadás

legyőzésével, és nem úgy, hogy megoszolva maradjon. Én nem vagyok szerencsevadász. Én nem kunyeráltam senkitől semmit. Valamikor azt a fogadalmat tettem, hogy csakis a saját hazámért fogok harcolni. Később azonban, amikor felszólítottak, hogy álljak be Frémont tábornok seregébe, akit sohasem láttam életemben, de igen nagyra becsülök, felajánlottam szolgálataimat, amit el is fogadtak.”

Később Zágonyi elmondta, hogy életében csak két alkalommal látta, hogy katonái hogyan szeretnek egy tábornokot. Az egyik Bem tábornok volt a magyar szabadságharcban, aki alatt szolgált, s akit katonái apjuknak hívtak. A másik Frémont volt. Azután hosszasan beszélt a megaláztatásoknak arról a sorozatáról, amin neki és katonáinak át kellett menni. St. Louisban sem a katonáknak, sem a lovaknak nem adtak enni. A lovak 36 óráig semmit sem ettek. Hiába kértek, a válasz az volt, hogy a parancs szerint semmit sem szabad nekik adni. A lovaknak csak akkor adtak abrakot, amikor Zágonyi kijelentette, hogy szélnek bocsátja őket. Fizetését, nagy bajjal, megkapta, de mindenütt tapasztalniuk kellett, hogy üldözik őket. Már hó esett, tisztességes ruhájuk, cipőjük nem volt, az egész amerikai haderőben nem volt olyan toprongyos társaság, mint az ő katonái. Szemükbe vették, hogy Frémontnak nem volt joga tiszteket kinevezni. Erre Zágonyi újságkivágást vett elő, amely a hivatalos rendelet szövegének közlésével igazolta, hogy Frémont megkapta ezt a jogot. Zágonyi kihallgatásának szövege nyolc oldalt tesz ki nyomtatásban.

1962. február 13.

SZÁZ ÉVES VOLT A PIEDMONTI CSATA

Száz esztendővel ezelőtt történt meg a legfontosabb esemény, amelynek kivívása egy magyar ember nevéhez és emlékéhez fűződik. 1864. június 6-án folyt le a piedmonti csata Virginiában, amely ma az óriási arányú polgárháború nagy eseményei között szerény helyet foglal is el, mégis elég fontos volt ahhoz, hogy befolyásolja a küzdelem kimenetelét, és megszerezze a szereplő magyar számára az ország legmagasabb kitüntetését: a Congressional Medal of Honor*-t.

Stahel-Számwald Gyula* volt a magyar tábornok, aki az északiak seregének élén állott, és az ő személyes hősiességének is jelentős része volt abban, hogy a csata győzelemmel végződött.

Stahel-Számwaldról az utóbbi évtizedek alatt sokat írtak mások is, magam is, úgy hogy életének főbb mozzanatai ismeretesek. Tudjuk, hogy Petőfi Sándor barátja volt, mint fiatal könyvkereskedő és kiadó Pesten, és a nagy költő egy rövid tréfás verset is írt hozzá. Az már kevésbé ismert tény, hogy 1855-ben Pesten az ő kiadásában jelentek meg egy 146 oldalas kis könyvben Garay János* versei Kertbeny Károly* német fordításában. A későbbi amerikai tábornok honvédtiszt volt a szabadságharcban, utána rögtön külföldre menekült, de barátai kijárták, hogy visszaengedjék. Másodszor és véglegesen 1857-ben hagyta el az országot. A következő két esztendőről keveset, jöformán semmit sem tudunk. Egy adat szerint Indiában lett volna, ahol katonai szolgálatban állott, és a sepy-lázadás alatt vitézségével tüntette ki magát. Az Egyesült Államokba 1859-ben került.

Itt német lapoknál dolgozott egészen addig, amíg önként be nem állt az északi hadseregbe, ahol az újonnan szervezett, többnyire németekből álló gyalogezrednek lett alezredese. Mellesleg említem, hogy mivel abban az időben minden második valamire való magyart grófnak néztek, Stahelről is ez a hiedelem kelt szárnyra. Komoly életrajzi munkákban hol *graf Sebastiani*, hol *gróf Ferenzi* szerepel, mint

igazi neve. Az igazság az, hogy Szegeden született, apja Számwald András kishivatalnok, anyja Nagy Borbála volt.

Stahel 1861 májusában lett amerikai katona, s már annak az évnek július 21-én fontos szerepe volt az első Bull Run csatában, amely az északiakra nézve katasztrofálisan végződött. A nagyobbszámú és jobban szervezett déliek megfutamították az északiakat, akik fejeszetteken menekültek a főváros felé. A déliek lovasai üldözőbe vették őket. Stahel gyalogosainak lett a feladata, hogy amennyire lehet, hátráltassák a déli lovasságot, amit azok kiváló sikerrel meg is tettek. Nemcsak hátráltatni sikerült, hanem meg is állították őket, úgy hogy a menekülő északiaknak azalatt alkalmuk volt a zűrzavaros futást rendezett visszavonulásra szervezni. Nem lehetetlen, hogy enélkül a délieknek már a testvérharc legelején sikerült volna magát Washington-t is elfoglalni.

Stahel-Számwald ezredessé, majd még az év októberében brigadéros (egy csillagos) tábornok lett. A második csillagot (Major-General) 1863 márciusában kapta meg.

Körülbelül tíz esztendővel a testvérharc befejezése után az amerikai hadügyminisztérium felkérte a még életben levő volt tábornokokat, hogy írják meg polgárháborús pályafutásuk történetét. Stahel-Számwald is eleget tett a felhívásnak, és saját kezűleg írt 68 oldalas jelentését ma is őrzik.

Ebben az emlékiratban természetesen a piedmonti csatáról is számot ad. Elmondja, hogy 1863. március 12-én a déliek Washington-tól nem messze, Virginiában újabb győzelmet arattak és Stoughton tábornokot is elfogták. Másnap Stahel-Számwald Washingtonba ment nyolc napi szabadságra. Ott üzenet várta, hogy azonnal jelentkezzék Lincoln* elnöknel, aki közölte vele, hogy Washington védelme nagyon gyöngén áll, különösen egyes déli szabadcsapatok vakmerő, villámgyors támadásai miatt. Lincoln közölte vele, hogy őt akarja megtenni a Washington-t védő katonaság parancsnokává, úgy hogy Heintzelmann tábornok lenne a felettese. Három nap múlva megkapta Major-General kinevezését. Ettől kezdve főleg a lovasság vezetése volt a kötelessége.

Érdekes, hogy a piedmonti csatáról, amely a virginiai Staunton közelében folyt le, minden színezés és részletezés nélkül, katonás rövideggel ír. Emlékiratának ez a része magyar fordításban így hangzik:

„Június 5-én hajnalban, röviddel azután, hogy elindultunk Staunton irányába, az ellenség megtámadta előretolt csapataimat, de visszavertük őket. Hunter tábornok, aki az összesített sereg élén haladt, parancsot adott, hogy támadjam meg az ellenséget és állítsam meg. Azonnal rohamot rendeltem el a közelgő ellenség ellen. Soraikat megtörtük, és körülbelül két mértföldnyire visszaszorítottuk őket. Ott találkoztunk az ellenség főerejével, amelyet haladéktalanul megtámadtunk. Az ellenség szétszavart sorait egészen Piedmontig kergettük. Ott megálltak, és erős védelem mögé húzódtak az erdőségben. Nem lévén gyalogságom, nem tudtam megtámadni őket erős védelmi helyükön, de lovasságommal ott tartottuk őket egészen addig, míg Hunter tábornok megérkezett hadseregével.

Hunter tábornok támadást rendelt el, de mivel katonáim meglehetősen ki voltak merülve, hátrarendelt bennünket, hogy tartalékban maradjunk.

A csata hevesen folyt egy darabig, mindkét fél erősen tartotta a helyét. Parancsot kaptam Hunter tábornoktól, hogy két oldalról intézzek támadást az ellenség ellen, és szállítsam le lovaikról azokat, akiknek Spencer puskáik vannak. Így gyalogsághoz jutva, az ellenséget a lovassággal együtt támadhattuk meg.

Hunter tábornok az egész vonal hosszában támadott, olyan sikerrel, hogy teljesen szétszórta az ellenséget. Az ellenség vezére, Jones tábornok elesett.

Ekkor történt, hogy megsebesültem, és rövid időre ott kellett hagynom parancsnokságomat. Amikor az orvos bekötözte sebemet, visszatértem a harcmezőre. A csata részleteit illetőleg Hunter tábornok jelentésére utalok.

Az ellenséget üldöztük egészen addig, amíg besötétedett. Másnap korán reggel értünk Stauntonba, ahol néhány nap múlva Crook és Averill tábornokok seregeihez csatlakoztunk.

1864. június 9-én ideiglenesen felmentést kaptam kötelességeimtől, sebesülésem miatt, ami igen fájdalmas volt...”

Hunter tábornokról már többször írtam. Ez a kibírhatatlan, komisz ember valósággal lenézte Stahel-Számwaldot, a piec monti csata után mégis kénytelen volt a legnagyobb dicsérettel megemlékezni Stahel és tábornoktársa, Sullivan vitézségéről, amiért a nemzet „nagy hálával tartozik” nekik. A hadügyminisztériumhoz intézett részletes jelentésében azonban egyiküknek sem említi meg még csak a nevét sem.

Stahel-Számwald 1912-ben halt meg New Yorkban, 88 éves korában, mint magános ember. 25 525 dollárnyi hagyatékának nagyobb részét gazdasszonyára, egy Claudina Hammel nevű nőre hagyta, kisebb része pár barátjának és Magyarországon élő féltestvéreinek jutott.

1964. május 31.

SZÁMWALD TÁBORNOK EMLÉKEZETE

Nemrégem a fenti címmel hosszabb cikk jelent meg lapunk „Menekült Magyarország” című oldalán. A cikk szerzője jól tette, hogy nem írta a nevét a cikk alá, mert a valótlán adatoktól hemzseggő, valószínűleg csak „hasból” készült írás nem érdemelte meg, hogy valaki vállalja érte a felelősséget. Számwald* tábornok emléke azonban megérdemli, hogyha a késő utódok írják róla, csakis az igazat írják, annál is inkább, mert ez az igazság mindenki által könnyen hozzáférhető.

A cikk megrovással kezd, amely szerint az amerikai magyarság még „nem teljesen” felelt meg annak a nagy feladatának, hogy az amerikai szabadságharc és a polgárháború magyar hőseit méltassa, tetteiket összegyűjtse és feldolgozza.”

E sorok írója, aki sok esztendő telt el pontosan azzal a munkával, amelynek állítólagos hiányát a névtelen író felpanaszolja, feljogosítva érzi magát, hogy ezt a vádat visszautasítsa, és az állítást legjobb esetben ordináre tudatlanságnak minősítse. Amit egy ember megtehetett az amerikai szabadságharc egyetlen kétségtelenül ismert hőse, Kovács Mihály* ezredes amerikai adatainak felkutatása terén, természetesen az első ismertető, Pivány Jenő* kevés számú adatát kiegészítve, azt e sorok írója hosszú esztendő k leltári, könyvtári és egyéb kutatása révén megtette. A Református Egyesület havi folyóiratában közölt idevonatkozó cikkeit ismerni kellene annak, aki ehhez a témához nyúl. Bizonyos, hogy vannak még eddig fel nem tárt adatok. Aki megtalálja őket, megérdemli mindnyájunk tiszteletét, mert csak igen kemény és hosszú munka után fog rájuk bukkanni.

Ami a polgárháború magyar hőseit illeti, róluk is írtak eleget. Ezt a munkát is Pivány Jenő kezdte, Feleki Károly* gyűjteményének segítségével Kende Géza* folytatta. Ugyancsak ezeknek a soroknak írója 1939-ben adta ki magyar és angol nyelven, képekkel illusztrálva *Lincoln magyar hősei* című könyvét, terjedelmes bibliográfiával. Ez a könyv sokkal több polgárháborús magyar katonát ismert, mint amennyiről az addigi írók tudtak, s akiknek neve és adatai csakis erős és hosszú levéltári kutatás után kerülhettek elő. Sőt: a könyv megjelenése óta is tartó kutató-

munka révén még vagy 25 újabb polgárháborús magyart sikerült találni, akikről ennek a könyvnek csak egy újabb kiadásában lehet szó, ha ugyan erre sor kerül valamikor.

Hogy ez a könyv milyen szolgálatokat tett az amerikai történetkutatásnak, igazolja az a tény, hogy az idegenek polgárháborús részvételét feldolgozó eddig legnagyobb munka nem kevesebb, mint 37 esetben hivatkozik rá. Ez a 725 oldalas nagy könyv Ella Lonn*, a baltimorei Goucher College történelemtanárának munkája, 1951-ben jelent meg a Louisiana State University kiadásában. Melegen ajánlom a mi névtelen cikkírónk figyelmebe.

Számwald Gyula tábornok emlékét különösképpen nem hanyagolta el az amerikai magyar kutatás. A *Lincoln magyar hőseinek* megírását és kiadását éppen az a tény tette lehetővé, hogy 1939-ben volt a piedmonti csata 75. évfordulója. A Református Egyesület ennek az évfordulónak kapcsán íratta meg, és adta ki a könyvet, amelynek bevezető lapjain magának az Egyesült Államok elnökének, F. D. Rooseveltnak* a szerzőhöz írt levele ékeskedik. Roosevelt elnök ebben a levélben, amely valószínűleg nem véletlenül, éppen március 15-én volt keltezve, örömeinek ad kifejezést, hogy az amerikai magyarság megemlékezik Számwald-Stahel tábornok piedmonti csatájáról, amiért később a Congressional Medal of Honor-t* kapta. „Men of Hungarian blood — írja az elnök — many of them exiles from their fatherland-rendered valiant service to the cause of the Union. Their deeds of self-sacrifice and bravery deserve to be held in everlasting remembrance.”

Ugyanakkor, amikor a könyv megjelent, a Református Egyesület konvenciójának résztvevői, sok más magyarral együtt, százan kíváncsiak Számwald tábornoknak az arlingtoni nemzeti temetőben levő sírjához, és azt megkoszorúzták. Ugyanezt tették Rózsafy Mátyás* volt honvéd és komáromi lapszerkesztő sírjánál is, ahol Rózsafynak azóta elhunyt édes fia tartott beszédet. (Rózsafy Mátyásnak tekintélyes része volt a *Szabadság** megalapításában is.)

Az amerikai magyarság részéről eddig ez volt az egyetlen ilyen természetű tiszteletadás a magyar szabadságharc és az amerikai polgárháború eme két hőseinek.

Mutassunk rá még a cikk egypár valótlan, teljesen légből kapott állítására.

Az az állítás, hogy a piedmonti csatában (1864. jún. 5.) maga Lee tábornok, a déliek fővezére lett volna Számwald ellenfele, nem felel meg a valóságnak. Ez a csata sokkal kisebb arányú esemény volt, semhogy maga a fővezér beleavatkozott volna. A délieket McCausland és W. E. Jones tábornokok vezették, az utóbbi el is esett, a fejét lötték keresztül. A csata nem végződött eldöntetlenül, mint a cikk írja, hanem határozott győzelem volt, 3000 fogollyal. Eldöntetlen csatákért különben sem szoktak Congressional Medal of Honor-t adni.

Téves az az állítás is, hogy Számwald tábornok az egyetlen magyar, aki azt a legmagasabb kitüntetést megkapta. A hivatalos kimutatásban Leopold Karpeles* őrmester is szerepel, a massachusettsi 57-ik ezred zászlótartó őrmestere, aki a virginiai Wildernese melletti csatában tanúsított hősiességéért kapta a kitüntetést. Ezt a katonát a csehek a magukénak mondják, bár a hivatalos névsor világosan megmondja, hogy Magyarországon született. (Ez az adat a *Lincoln magyar hősei* kiadásakor még nem volt ismeretes.)

Az sem igaz, hogy mint az Egyesült Államok főkonzulja Kínában, Sanghaiban halt meg, és holttestét úgy hozták át az Egyesült Államokba. Mint főkonzul, csak 1885-ig működött, utána még 27 esztendeig élt az Egyesült Államokban. Az Equitable életbiztosító főtisztviselője lett. New Yorkban halt meg 1912. december 4-én, mint magányos ember.

Ha akár a cikk szerzőjét, vagy bárki mást, érdekelnek egyes adatok az amerikai

magyarság régi nevezetes alakjairól, szívesen rendelkezésükre áll e sorok írója, ha washingtoni címén hozzá fordulnak. Ha már írunk ezekről az emberekről, törekedjünk arra, hogy csakis az igazat írjuk.

Amerikai Magyar Népszava, 1955. július 2.

GOLYÓ A FEJBEN

A tragikus véget ért Robert Kennedy* szenátor halálát a gyilkos golyója által a fejében ütött seb okozta. Amikor a megdöbbenő hír szétfutott az országban, és mindenki lélegzet-visszafojtva várta az életmentésnek szánt operáció lefolyását, a szenátor még az operáló asztalon feküdt, amikor máris kérdezték: Vajon, ha életben marad, képes lesz-e normális tevékenységre, sőt: részt tud-e venni továbbra is az elnökválasztási kampányban?

A szakértő válasz, amelyet az egyik orvos adott a seb megtekintése nélkül, az volt, hogy ez lehetséges. Nemcsak a normális tevékenység, valamikor később, a gyógyulás után, hanem a kampányban való aktív részvétel is.

Az orvos ezt a véleményét bizonyára a múlt példáira alapította, amikor sikerült fejsebbel, golyó által okozott sebbel is életben tartani embereket, esetleg olyan esetekben is, amikor a golyót nem is tudták eltávolítani.

Ilyen eset volt a nagyhírű magyar-amerikai emigráns tábornok, Asbóth Sándor* esete, aki a polgárháború egyik ütközetében fejsebet kapott egy golyó által, amit később, évek múltával, többszöri próbálgatás után sem sikerült eltávolítani. Asbóth, a sebesülés megtörténte után évekig, halála napjáig fejében hordozta a golyót.

Az az élet azonban, amelyet golyóval a fejében kellett eltöltenie, természetesen nem lehetett könnyű, gondtalan vagy fájdalommentes. Asbóth rendkívül sokat szenvedett, úgy hogy élete utolsó nyolc hónapját jóformán mindig ágyban kellett töltenie.

53 esztendő, amikor súlyos sebet kapta Floridánál, a Marianne melletti csatában. Ugyanakkor puskagolyók a bal karját két helyen is szétroncsolták, úgy hogy az a karja egész életére csaknem teljesen béna maradt. Súlyos sebei miatt nem maradhatott tovább aktív harci szolgálatban. 1865 márciusában szerelt le.

Legfőbb gondja természetesen az volt, hogy az arcába fúródott golyótól valamilyen módon megszabaduljon, ez azonban nem sikerült. Mikor lemondása után egy évvel, 1866 márciusában sebesülése dacára is kinevezték Argentínába és Paraguayba az Egyesült Államok követének, mielőtt elfoglalta volna új állomáshelyét, átment Európába, hogy ott Párizsban Nelatonnal, a híres sebésztanárral operáltassa meg magát. Nelaton agyoperációi abban az időben olyan világhírré tettek szert, mint most a szívtünetési operációk. Nelaton volt az, aki korábban Garibaldi fejéből is kioperált egy golyót, amelyet az aspremonti csatában kapott.

A reményesség azonban ebben az esetben hiábavalónak bizonyult. A nagy feltűnést keltő operáció, amelyet Bigelow amerikai nagykövet is végignézett titkárjával együtt, nem járt eredménnyel: a golyót nem sikerült eltávolítani.

Asbóth békeséggel hozta a keresztyét, s visszatérve, elindult dél-amerikai útjára. Buenos Airesben ünnepélyesen fogadták az amerikai *Shamokin* nevű hadihajót, amely a híresen sebesült új követet hozta. Amikor azonban Bartolome Mitre köztársasági elnök személyesen ment a hajóra, hogy üdvözölje a világjáró magyart, Asbóthot félholtan találták kabinjában. Valahogy letámolgott, s beült az elnök hintójába, de alig tudta viszonzni a tiszteletére kijött nép üdvözlését.

Attól kezdve, bár hivatalos munkáját pontosan ellátta, élete szakadatlan szenve-

dés volt. Ennek dacára élt benne a remény, hogy valamikor még meglátja az idegen elnyomás alól felszabadult hazáját, testvéreit. Állapota azonban nem javult. „Több mint négy hava — írja egy 1867. július 25-én kelt levelében, amelyet Ács Tivadar közölt — hogy súlyos szenvedésekben, régi sebeim következményeiben, a betegséghez láncolva, naponta érzem életerőm sorvadását, és híven régi elveimhez: remélni a legjobbat, készülni a legrosszabbra, megadással várom a felülről jövő, legbölesebb gondviselést...”

1868. január 21-én halt meg, 57 éves korában.

1968. június 27.

MAGYAROK A WASHINGTONI TEMETŐKBEN

Remélhetőleg akad valamikor olyan elszánt magyar, aki nekivág a washingtoni és környékbeli temetőknél, megkeresni, hogy vajon kik azok a magyarok, akiket a földjük takar? A feladat nem lesz könnyű, mert sok temető van, és a legtöbbjük igen nagy. A jövő ilyen elszánt magyarjának csak egy módja lesz a kutatás sikeressé tételéhez: átnézni a temetők halottjainak névsorát. Herkulesi feladat lesz ez is, mert például csak a Congressional temetőben több mint nyolcvanezer halott pihen, az arlingtoni nemzeti temetőben is vagy 60 ezer.

A legnevezetesebb magyar halott, akiről tudunk, természetesen Stahel-Számwald Gyula* tábornok, aki mint fiatal pesti könyvkereskedő és kiadó, magának Petőfi Sándornak volt a barátja. Ő nem az egyetlen magyar, aki a legmagasabb amerikai kitüntetés, a Congressional Medal of Honor* megkapta, mert van egy másik is, Karpeles Lipót*, a massachusettsi 57-ik ezred őrmestere és zászlótartója. Egyik ad szerint Prágában született, de az amerikai hadsereg hivatalos kiadványaiban Magyarország van megjelölve születési helyéül. Karpeles mint *Indian fighter** kezdte katonai pályáját, s onnan állt be a rendes hadseregbe.

Stahel-Számwald impozáns obeliszkkal díszített sírja az arlingtoni nemzeti temető Lee Mansion*-jének közelében van.

Ugyancsak az arlingtoni temetőben pihen Rózsafy Mátyás*, volt 48-as honvéd és a polgárháború kapitánya, a régi idők magyarságának egyik legnépszerűbb tagja, akinek nagy része volt Kohányi Tihamér* *Szabadságának** megalapításában is. 1893-ban halt meg Washingtonban. Több leszármazottja ma is itt él.

Washingtonban, a Soldiers Home*-mal szemben levő nemzeti temetőben porlad Grechenek György*, Bem apó honvédje, Kossuth hűséges testőre, aki Kossuth mellett maradt a balkáni menekülés teljes idejében, és vele jött át Amerikába az Egyesült Államok *Mississippi* nevű hadihajóján. 26 éves volt, amikor ez történt. Kossuth távozása után itt maradt. 1861-ben, rögtön a polgárháború kirobbanása után három évre állt be az egyik New York-i ezredbe, ahol kapitány lett. 1862 májusában megsebesült; nagyon súlyos csípőlövést kapott. Washington egyik katonai kórházába szállították, ahol május 17-én meghalt. Sírjára soha egyetlen szál magyar virág sem került.

Az egyik washingtoni zsidó temetőben fekszik Lülley Emmánuel* őrnagy, akit feleségével, öt gyermekével és anyósával Kossuth hozott át Amerikába a *Mississippi*-n. Lülleyt, mint élelmes kereskedőt, a menekült magyarok sokszor emlegetik írásaikban.

Szegedy Mátyásról csak annyit tudok, hogy főhadnagy volt a missouri első önkéntes lovasezredben, de nem sokáig szolgált. Valószínűleg ő az, akinek szép sírkővel díszített sírja a Rock Creek temetőben van.

A Congressional temető talán a legnagyobb az egész környéken és a legrégebbek egyike. Ebben a temetőben porlad obeliszkkal díszített sírjában Kossuth száműzetési

korszakának egyik legérdekesebb alakja, az angol Charles Frederic Henningsen*. Henningsen igazi kalandhős volt, a szó jó értelmében, aki 19 esztendő kora óta mindenütt ott akart lenni, ahol a szabadságért lehetett küzdeni. Legelőször Don Carlos* spanyol forradalmár seregében szolgált. Néhány év múlva Oroszország déli részén bukkant fel, ahol a forradalmi „proféta”, Samil* seregében harcolt a cár ellen. Szeretett volna részt venni a magyar szabadságharcban is, de nem tudott odajutni. Utána ment Kossuthnak, akivel Vidindben* találkozott a Balkánon. Kossuth, aki nem tudta, hogy Komárom várát Klapka már feladta, Henningsent kinevezte a vár parancsnokává és Magyarországra küldte. Csak Belgrádig jutott el, ahol értesült a vár feladásáról.

Henningsennek sikerült Kossuth teljes bizalmát megnyerni, aki úgy tudta, hogy az angolt maga Palmerston* angol miniszterelnök küldte a Balkánra. Henningsen Kossuthal egy időben, de más hajón ájtott Amerikába, és itt is maradt. Mint örökké nyughatatlan ember, mint „tábornok” részt vett a Walker-féle* nicaraguai kalandháborúban, a polgárháborúban pedig a déliek oldalán szolgált, azon a réven, hogy egy déli szenátor családjából való nőt vett feleségül. Utolsó éveit Washingtonban töltötte, ahol 1877-ben halt meg, 62 éves korában. A magyar szabadságharcról is írt egy kis könyvet, amely Cincinnati-ban jelent meg.

1959. április 1.

A gépirat végén a szerző kézírásos jegyzete: 1972-ben öcsém, Wiblitzhauser Ferenc is az arlingtoni nemzeti temetőbe került.

AZ ELSŐ AMERIKAI-MAGYAR MUNKÁSVÉRTANÚ

Ezt az emlékezést tulajdonképpen már a múlt esztendő nyarán kellett volna megírni. Akkor volt ugyanis száz esztendő évfordulója, augusztusban annak, hogy egy Szalatnay Márk nevű hatvanéves amerikai magyart rendőrök sortüze ölt meg a kaliforniai Los Angelesben. Ez a ma már elfeledett magyar már akkor egész életét a munkásmozgalomnak szentelte, amelyet akkor termelt ki az egyre embertelenebbé váló nagytőke, amely később is annyi magyar áldozatot követelt. A későbbi magyar vértanúk, akiket munka közben ért a halál, jórészt névtelenek maradtak, vagy emlékeztüket a múlt idő eltemette. Szalatnay neve azért nem merült teljes feledésbe, mert nagy intelligenciájú ember volt, külföldi egyetemeken szerzett doktori diplomát, aki nemcsak szervezője volt a munkásmozgalomnak, hanem ennek irodalmát írásai-
val is támogatta.

Szalatnay 1815-ben született, egy Felsővisó nevű faluban, ahol apja református tanító volt. Nagyon szűkös körülmények között nőtt fel, amely körülmények azután is, jóformán egész életén keresztül követték. A munkásmozgalomban aktív szerepet játszani azokban az időkben nagyon kockázatos dolog volt, majdnem a hazátlansággal egyenlő. Szalatnay is valósággal hozzászókkott, hogy minden országból kitoloncolják, ahol megtelepedni próbált.

Iskolaéveit Sárospatakon és a pesti egyetemen végezte, igazi koldusdiák módra. Itt-ott jutott egy kis pénzhez, jobbmódú fiúk otthoni tanításával. Ő maga kiváló diák volt (értekezéseit többnyire latinul írta), de mivel állandóan „forradalmi” tanokat hirdetett, a pesti egyetemről „eltanácsolták”, ami természetesen a kicsapást jelentette. De ennél komolyabb bajok is érték: amikor a század elején Mária Ludovika* királyné Pestre látogatott, a pesti városi tanács a gátépítésre szánt pénzből óriási népiünnepséget rendezett tiszteletére, és egy 160 ezer forintba kerülő ékszerrel ajándékozta meg. Szalatnay 1838-ban, a pesti árvízkor az egyik téren lázító beszédet tartott, ezeket

a tényeket hangoztatva. Lefogták és négy esztendei börtönt sóztak rá. A börtönben megtanult angolul és franciául, és elkészítette későbbi latin nyelvű doktori értekezésének anyagát. 1843-ban kiszabadulva, Franciaországba, majd Hollandiába ment, ahol pár év múlva a dordrechti egyetemen doktori címet kapott.

A honvágý azonban hazavitte, a hazaszeretet pedig Kossuth zászlaja alá állította. A szabadságharcot mint főhadnagy küzdötte végig.

Külföldre menekülve, Angliába került, ahol azonnal az angol chartista mozgalomba kapcsolódott. Hat esztendeig a dél-walesi bányász szervezet titkára volt. Ez idő alatt saját bevallása szerint hét eredményes és 27 eredménytelen sztrájkban volt vezető szerepe, és 34 esetben állították esküdtszék elé, mint vádlottat. Végül is hatóságilag kiutasították az országból.

Onnan az Egyesült Államokba jött, ahol Baltimore-ban dolgozott régi katonabajtársa, Máriássy Taszilo* szivarüzemében, túrhető körülmények között. 1860-ban egy tüntetés alkalmával, amit a rabszolgatartó pártiak rendeztek, egy déli ember rálött. Sebesüléséből hosszú idő múlva gyógyult ki, de a polgárháború katonái közé nem vették be, legyöngülése miatt. A testvérharc a szivarüzem folytatását lehetetlenné tette, mire a magyarok, majdnem negyvenen, átmentek Kanadába és ott Montrealban próbálták mesterségüket folytatni. Itt azonban csalók kezébe kerültek, és az üzem megszűnt. Átköltözve Torontóba, sztrájkot szított új munkahelyén. A sztrájkot letörték, Szalatnay négy havi börtönt kapott, majd kiutasították az országból. Kanadai élete alatt azonban sikerült munkásuniókat szerveznie, amit ott ma is számon tartanak.

Los Angelesben is régi munkáját folytatta; munkásokat szervezett, bérharcokat indított. 1875 augusztusában egy sokáig emlékezetes kenyérgyári sztrájk hozta el küzdelmes élete végét: egy tüntetés alkalmával rendőrsortüz ölte meg.

Magyarországon tudtak róla, egyes barátai figyelemmel kísérték külföldi hányatatását, amikor meghalt, több magyar lap beszámolt az esetről. De hamarosan elfelejtették, úgy hogy például amikor a már megerősödött magyar munkásmozgalom irodalma is kifejlődöben volt, és 1928-ban mint szocialista vállalkozást adták ki a *Társadalmi lexikon* című nagy és díszes kötetet, abban Szalatnayról egy szóval sem emlékeztek meg. Lang Dezsőnek egy 1954-ben megjelent cikke próbálta emlékezetét felújítani.

Érdekes, hogy az aránylag rövid idő, amit Kanadában töltött, nagyobb nyomokat hagyott maga után. A hatalmas *Dictionary of Canadian Biography* egyik kötete hosszabb cikket közöl róla.

Szalatnay valóban vértanúja lett a munkásmozgalomnak. Valószínűleg ő volt az első magyar, aki erre a sorsra jutott. A későbbi amerikai sztrájkokban kétségkívül számos magyar munkás is részt vett és bizonyára volt közöttük, aki éppen ilyen körülmények között lett az ügy vértanújává. A régi, ma már eltűnt magyar újságok hasábjain jelentek meg ezeknek az áldozatoknak nevei, hogy azután teljes feledésbe merüljenek. Magyar munkásvértanú, ha nem is rendőrsortüz áldozataképpen, hanem munka közben veszve életét, bőven volt mindig, különösen a pennsylvániai bányatelepeken, ahol a bányalég robbanása, vagy a leszakadó bányatetők gyilkolásai mellett puskagolyók is szedték áldozataikat. Az utókor még a nevüket sem tudja. Talán Szalatnay az egyetlen, akinek a nevét és sorsát ismerjük. Halálának százéves évfordulóján szenteljünk legalább egy futó gondolatot emlékének.

1976. január 1.

EDISON MAGYAR MUNKATÁRSA

Talán azon a réven, hogy most van születésének 125. évfordulója, újabb cikkek jelennek meg a nagy amerikai feltalálóról, Thomas A. Edisonról*, aki 1847-ben született, és 1931-ben halt meg. Edisonnak magyar munkatársai is voltak, ami alatt nem munkásokat, hanem szakembereket kell értenünk, akiknek emlékezetét most szintén felújítják.

Edison magyar szakmunkatársai között természetesen Puskás Tivadar* a legismertebb, a *telefon hírmondó* feltalálója, aki mellett még Fodor Istvánról* is megemlékezik az utókor, aki főleg németül írt szakmájába vágó könyveket. Különös azonban, hogy a legkevesebb említés éppen annak a magyarnak jut, aki legközelebb állt Edisonhoz, akiről joggal lehet állítani, hogy barátja is volt. Ennek a magyar munkatársnak Jehl Ferenc volt a neve. A következőkben ennek a nagyon érdekes magyarnak kapcsolatát ismertetem Edisonnal.

Száz esztendővel ezelőtt még kevés magyar élt Amerikában, még kevesebbnek ismerjük a nevét és életét. A New Yorkban, nagyon szerény körülmények között élő Jehl családról nem tudott akkor sem senki. A többgyermekes családot az özvegy édesanya kétkezi munkája tartotta fenn. Amikor az apa fiatalon meghalt, a legnagyobb gyermek, Ferenc, csak 12 éves volt, és a család fenntartásának gondjaiból neki is kijutott. Szerencsére az ügyes, eszes fiú munkához jutott a Wall Streeten, ahol egy ügyvéd irodájában mint kifutót, inast alkalmazták, heti kemény négy dolláros fizetéssel. A család a 14-ik utca egyik nagyon egyszerű sorházában lakott, ahonnan a fiú gyalog tudott elmenni munkahelyére, valamint a Cooper Union nevű esti iskolába is, ahol villanytechnikát tanult.

A fiú főnöke egy Lowrey nevű ügyvéd volt, nagyon derék, jóságú ember, akinek ügyfelei főleg technikai feltalálók közül kerültek ki, akik találmányaik finanszírozása érdekében a Wall Street pénzembereivel voltak kapcsolatban. Itt látta először Edisont, akinek pénzhitel ügyeit Lowrey intézte. Ugyanabban az épületben volt a már akkor is híres pénzember, J. P. Morgan* irodája is, akihez Edison, akkor még 31 éves fiatalember, de már híres feltaláló, bejáratos volt.

Egy nagyobb kölcsön fölvétele után, ami azt jelentette, hogy Edison lényegesen meg fogja nagyobbítani gyártelepét, nyilvánvaló lett, hogy jóval több segédmunkásra lesz szüksége. Lowrey ismerte a Jehl fiú lelkesedését a villamossági tanulmányok iránt, beszélt a fiú érdekében Edisonnal, meleg ajánló levelet adott. Edison rögtön felvette, s ezzel elindította a tehetséges fiatal érdekes és eredményes pályáját.

A Cooper Unionban tanultaknak nagy hasznát vette az akkor 15 éves fiú. Az első munka, amit Edison adott neki, az volt, hogy meg kellett tisztítania körülbelül 50 nagy és nehéz akkumulátort. Szerencséjére ilyen munkát gyakran csinált a Cooper Unionban, ahol az instruktornak segített a kísérleteknél. Edison nagyon meg volt elégedve a pontos és jó munkával, s úgy látszik, elhatározta, hogy a fiút egészen maga mellé veszi technikai segítőknek.

1878-at írtak akkor, s Edison még New Jerseyben, az általa híressé tett Menlo Parkban levő meglehetősen primitív telepén dolgozott. De már csak egy esztendő kellett hozzá, hogy Edison a világ elé álljon legnagyobb, világtörténelmi fontosságú találmányával, a villamos izzó lámpával. Az esztendő alatt Jehl állandóan mellette volt.

1879. október 19-e volt a nevezetes nap, amikor az első villanylámpa kigyulladt Menlo Parkban. A jelenetnek csak három tanúja volt: Edison, Jehl és egy Böhm nevű szakember. A kigyulladás maga óriási jelentőségű esemény volt, de sok függött attól is, hogy a lámpa meddig ég. A figyelők leírhatatlan örömére egész éjjel égett, sőt utána is,

összesen 45 óráig, amíg éjjel-nappal mellette voltak. Ekkor abbahagyták a további figyelést, azzal, hogyha eddig égett, akkor 100 óráig is fog égni.

A nagy eseményt azonban nem hozták nyilvánosságra, csak két hónap múlva. A nagy hírt a *New York Herald* közölte elsőnek, de pénzügyi körökben a dolog nem keltett nagyobb szenzációt. Morgan üzlettársai játékszernek tartották a találmányt, és csak akkor melegekedtek fel, amikor az Edison részvények ára hallatlan ugrásokkal emelkedett. Volt idő, amikor egy részvény ára 3500 dollárig ment.

A pénzemberek hidegségének oka az volt, hogy a lámpák előállítására költséges volt. Minden egyes égő egy és negyed dollárba került. Edison azt állította, hogyha találmányát megveszik, darabját 40 centért elő tudja állítani. De a megvásárlás csak akkor történt meg, amikor a lámpák darabját, sok tízezer eladása után már 22 centért lehetett adni.

A világraszóló találmány leírhatatlan tömeg munkát és megkeresést jelentett Edison számára. Edison embereit az egész világra hívták villanytelepek felállítására céljából, s így történt, hogy Edison kénytelen volt megválni Jehltől: az alig 18–19 éves fiatalembert átküldte Európába, hogy ott villanytelepeket létesítsen. Először Párizsba ment, majd Bécsbe, ahol magával Ferenc Józseffel is hosszabb beszélgetést folytatott a találmányról. Onnan Romániába került, majd végre Budapesten állapodott meg, 1899-ben, ahol le is telepedett, mint az újonnan alakult villanytársaság főmérnöke. (Ő maga valószínűleg Budapesten született, de Amerikában nőtt fel.)

A világháború kitérőse Budapesten találta, mint nős és családos embert. Amerikai polgársága miatt nehézségei támadtak, amiket csak akkor tudott volna megoldani, ha lemond amerikai polgárságáról. Ezt azonban nem volt hajlandó megtenni. Ott hagyta hivatalát. Feljebbvalói méltányolták nagyfontosságú és eredményes munkáját: 80 ezer korona jutalmat szavaztak meg neki, amit azonban a pénz elértéktelenedése semmivé tett. Az októberi forradalom és az azt követő 133 napos kommunizmus alatt már mint szegény ember küszködött Budapesten. Abból élt, amit angol leckék adásával meg tudott keresni. De valahogy átvészelte ezeket a nehéz éveket, és a háború után visszajött az Egyesült Államokba.

Amikor Jehl visszakerült az Egyesült Államokba, körülbelül 50 éves volt. Életének és munkájának anyagi eredményeit a háború tönkretette, úgy hogy szegény emberként került vissza gyermekéveinek földjére. Kiment a New Yorkból körülbelül 30 mérföldre levő Menlo Parkba, de ott a régi gyártelepből semmit sem talált, a gyár a New Jersey-i Orange-ba költözött. Edissonnal aligha voltak kapcsolatai, mint az a következőkből kitűnik. Valószínűleg Henry Ford* volt az, aki az elszegényedett Jehlt átsegítette Amerikába. Ford, aki valóban nagy koncepciójú ember volt, Jehl egy új, nagy vállalkozásba akarta bekapcsolni: újja akarta teremteni a megszűnt Menlo Parkot, de nem New Jersey-ben, hanem a maga birodalmában, Detroit mellett, Dearbornban, ahol már nagyszerű múzeumot létesített. Ford közeli barátja volt Edissonnak, és ezt a tervét úgy akarta megvalósítani, hogy Edison ne tudjon róla addig, míg mindennel készen nem lesznek. Ehhez a titokban tartott munkához kellett neki Jehl közreműködése, aki az egyetlen élő volt a régi munkatársak közül, akik ott voltak a villanyégő megszületésénél.

Menlo Park újjászületésének dátumát a villanyégő feltalálásának ötven esztendő évfordulójára tervezte Ford. A michigani csodafalu megnyitásának 1929-ben kellett megtörténnie. Jehl ehhez a munkához nélkülözhetetlen volt.

A munka évekig tartott. Amit csináltak, mindennek tökéletesnek és korhűnek kellett lennie.

Hatalmas területen az egész kis régi falunak újja kellett születnie. Gyárépületek, raktárak, irodák nemcsak külsőleg, de belső berendezésükkel is, minden legkisebb

részletében az ötven évvel azelőtti formában jelentek meg. Utcák, kövezet, fák, üzletek, magánházak, egyszóval minden, teljes hűséggel elevenedtek újjá. Még a régi kis gyárpépülettel szemben levő ház, Sarah Jordan burdosháza* is, ahol Jehl évekig lakott, bútorzatával, képeivel, régi ósdi zongorájával is ugyanaz, ami ötven évvel azelőtt volt.

Ford Greenfield Village-nak nevezte el az új falut, és több mint tízmillió dollárt költött rá. Ma valószínűleg 50 millióért sem lehetne megcsinálni ugyanazt. Valószínű, hogy Edison semmit sem tudott ezekről az előkészületekről, amiknek eredményét éppen az ő számára szánta meglepetésül dearborni barátja.

Elég az hozzá, hogy a munka elkészült, hála Ford koncepciójának és pénzének, valamint Jehl Ferenc emlékezőtehetségének és közreműködésének.

Eljött az ötvenesztendő évforduló 1929-ben, és Ford meghívta Edisont, hogy keresse föl Dearbornban, igen fontos ügyben. Edison akkor már 82 éves volt, beteges, gyenge öregember, aki nehezen vállalkozott az útra. Odaérvé tudta csak meg, hogy miért volt hivatalos. Nem tudott hova lenni a csodálkozástól, amikor Ford maga vezette végig régi, végleg eltemetettnek hitt faluján, laboratóriumán: minden tökéletes, a legkisebb részletig. Felfelé menve a második emeleti laboratórium felé, találkoztak egy lefelé jövő idős emberrel: Jehl Ferenc volt, a régi munkatárs és barát. Több mint negyven esztendeje nem látták egymást. Folyt a könny a két veterán szeméből, amikor összeölelkeztek.

Edison ki is fejezte meglepedését. „Hát bizony, itt minden kilencvenkilenc és fél százalékban tökéletes.”

Ford, a száz százalékos tökéletesség ember, felhorkant: „Mi baj azzal a fél százalékkal?” — „Mi sohasem tartottuk ilyen tisztán” — volt a válasz.

Két nap múlva volt a megnyitó ünnepség, amelyen Herbert Hoover*, az Egyesült Államok akkori elnöke is megjelent. Először végigcsinálták azt a jelenetet, amely 50 esztendővel azelőtt a villanygőz elindításakor folyt le. Négyen voltak jelen a jubileumi alkalommal: Edison, Ford, Hoover elnök és Jehl Ferenc, a hajdani New York-i árva magyar fiú. Minden pontosan úgy sikerült, mint fél századdal azelőtt: abban a pillanatban, amikor a laboratóriumban újra kigyulladt a villanylámpa, egyszerre gyulladt ki az új Menlo Park valamennyi lámpája is.

Természetesen bankett is volt, tele magasztaló beszédekkel. Edison csak pár szóval köszönte meg az ünneplést. Lassan, nehézkesen leült, majd feje előre bukott. Környezete ijedten ugrott fel: a legrosszabtból tartottak, de szerencsére Edison orvosa jelen volt, aki azonnal ágyba rendelte híres páciensét. Edison még két évet élt, de ez már csak lassú haldoklás volt. 1931-ben meghalt.

Jehl lett az igazgatója az új Menlo Parknak, s az maradt 12 esztendeig, vagyis haláláig. 1941 februárjában téli vakációját Floridában, St. Petersburgban töltötte, és ott halt meg február 11-én. Özvegye túlélte, egy fia maradt Fred Jehl, aki Budapesten élt és egy férjezett nővére Brooklynban.

Edison életrajzaiban Jehl természetesen gyakran szerepel. Az egyik ilyen munkában ő maga mondja el, hogy dolgozott Edison első dinamóján, jelen volt az úgynevezett „chalk telephone” születésénél, ott volt, amikor Edison maga énekelte bele kezdetleges fonográfjába, s ő volt az első, aki a világ minden részéről sűrűn érkező látogatókat végigkalauzolta a gyártelep helyiségein. Aligha volt még élő ember, aki mint ő, 50 év múlva visszatérhetett ifjúságának színhelyére, és ott mindent éppen úgy talált, ahogy félszázaddal azelőtt volt. Edisonról mindig a legnagyobb szeretettel és csodálattal írt és beszélt. Így jellemezte mesterét:

„Sohasem toltta magát előtérbe, mint afféle nagy ember, és nem tartotta magát tévedhetetlennek. Viselkedése mindenki tiszteletét kiváltotta, s munkatársai között mindig barátságosan forgolódott. Ellenállhatatlan személyes varázs sugárzott belőle,

soha senki sem érezte kellemetlenül magát mellette.” Embereivel együtt érzett, betegségükben támogatta őket. Szerette az orvost játszani. Volt egy csomó maga-szerkesztette gyógyító receptje, amiket szívesen osztogatott emberei között. Nagyon szerette a tréfát, különösen örült, ha felültethetett valakit. Egyik, nagy szakképzettségű munkatársával például komolyan elhítette, hogy tud aranyat csinálni.

A cigarettát utálta és tiltotta, helyiségeiben nem volt szabad cigarettázni, de ő maga erős szivaros volt, sőt bagózott is. Rendesen három doboz finom szivart adott Jehlnek azzal, hogy abból csak az arra hivatottak szívhatnak. A hivatalnokok számára Jehl asztalán három doboz komisz szivart tartott. Egyszer a komisz szivarokat, mikor megérkeztek, véletlenül Edison asztalára tették. Edison csak akkor jött rá, hogy ezeket mind ő szívta el, anélkül hogy észrevette volna, amikor már egy sem sem volt belőlük.

Edison Magyarországon is járt, 1911-ben, ahová Fodor István ajánlása alapján ment el, de nem tudjuk, hogy találkoztak-e, mert Jehl állandóan utazott az európai országokban. Más magyarokkal is volt kapcsolata a világhírű feltalálónak. Így például Reményi Ede*, a híres hegedűművész barátai közé tartozott, aki sokszor felkereste laboratóriumában, és éjszakánként, munka után egyedül neki muzsikált. Kapcsolatban volt a magyar származású híres színházi vállalkozó Királyfi fivérével is. De a magyarokkal szemben amúgy is rokonszenvet érzett.

Amikor 1928-ban Hegedűs Loránt* volt pénzügyminiszter átjött vagy 300 magyarral együtt a New York-i Kossuth-szobor leleplezésére, levelet kapott Edison-tól, amelyben megírta, hogy mint 4-5 éves gyerek lelkes tisztelője volt Kossuth Lajosnak, akit 1852-ben, amerikai körútja alkalmával látott és hallott beszélni, és Kossuthkalapért nyaggatta az apját.

Edison így ír a Reményivel történt találkozásairól:

„Hangversenyei után sokszor felkeresett, és sokáig elbeszélgettünk filozófiai, nemzetgazdasági, erkölcsi és egyéb témákról. Rendkívül művelt ember volt, áthatóan éles intelligenciával. Én sohasem kértem, hogy hegedűjét hozza el, de egy éjjel hegedűvel jött a hóna alatt. Felmentünk az emeleti könyvtárszobába. Reményi kitűnő hangulatban volt, zárt ajtók mögött vagy két óráig játszott. Játék közben mindig járkált. Ezután mindig elhozta a hegedűjét is. Ha nem talált a 5th Avenuen, utánam jött a nyomorúságos Goerck Streetre, ahol a műhelyek voltak és ott játszott.”

Reményi rendkívül temperamentumos ember volt, aki folyton izgett-mozgott. Hegedűjátékát is az jellemezte, hogy játék közben folyton fel és alá járkált, sőt szaladt is. A rettegett bécsi zenekritikus, Hanslick ír le egy ilyen jelenetet, amely az egyik bécsi mágnás palotában folyt le. Reményi annyira belemelegedett a játékba, hogy egyszerűen belerohant az előkelő társaság soraiba, úgy hogy az első sorokban ülő arisztokrata hölgyek alig tudták a roham elől szétugrálni.

Amikor Reményi 1898-ban meghalt, az előkelő emberek között, akik temetésén mint koporsóvivők szerepeltek, Edison is ott volt.

Magyarországi tartózkodását nagyon élvezte, és egy adat szerint egy fényképalbumot is készített Magyarország legszebb tájairól és néptípusairól, *Edison in Hungary* címmel.

Jehl Ferencet Magyarországon méltatlanul elfelejtették. A remek kiállítású, két kötetes *Magyar életrajzi lexikon*-ban sincs benne, akárcsak más hasonló művekben sem.

MAGYAR KÜLDÖNCFIÚ A SZENÁTUSBAN

Pát hete egy nagy kép jelent meg lapunkban a Szabadságban*, amely azt ábrázolja, hogy H. Alexander Smith New Jersey-i szenátor asszisztense kezét fog Fozman B. Róbert New Brunswick-i magyar fiúval, akit most neveztek ki küldöncfiúnak a washingtoni szenátusba. A kép aláírása hozzáteszi, hogy a Fozman fiú az első magyar, akit ez a nem csekély és érdekes kitüntetés ért.

Ez az utóbbi állítás téves, mert tudomásom szerint legalább egy magyar fiú már részesült ebben a kitüntetésben, jó régen, több mint hetven esztendővel ezelőtt. Ez a magyar fiú a nemes emlékű Rózsafy Mátyásnak* volt a fia, Louis A. Rosafy, aki pár évvel ezelőtt halt meg Washingtonban, ahol mint az Old Records hivatal főnöke, igen hosszú kormányzolgálat után nyugalmában élt.

Apja, Rózsafy Mátyás, akinek egyébként a Szabadság megalapításában is fontos szerepe volt a kilencvenes évek legelején, kispap volt a bécsi Pazmaneumban, amelyet számos társával együtt elhagyott 1848-ban, hogy a magyar szabadságharc katonája legyen. Rózsafy komáromi fiú volt, és 1849-ben a *Komáromi Lapok* címmel megjelent napilapot szerkesztette. Mint tudjuk, a híres komáromi vár volt az utolsó, amely megadta magát a szabadságharc leveretése után. A magyar hadsereg Görgey* vezetése alatt 1849. augusztus 13-án tette le a fegyvert, de Komárom csak október elején volt hajlandó megadni magát.

A fiatal Rózsafy külföldre bujdosott, és pár esztendő múlva két hű barátjával, Makk József* volt tüzerőrnaggyal, aki a komáromi tüzérség parancsnoka volt és a híres Figyelmessy Fülöppel*, aki később Lincoln* ezredese és amerikai konzul lett, fő mozzatója volt annak a szerencsétlen sorsú összeesküvésnek, amelynek Magyarország felszabadítása lett volna a célja, s amelynek az akkor még kisázsiai internált-ságban élő Kossuthot is sikerült megnyerni. Az összeesküvés sokak életébe került, de a három fő mozzatónak sikerült megugrani, úgy hogy később mind a hárman az Egyesült Államokba kerültek. Rózsafy mint kapitány harcolt a Lincoln-féle polgárháborúban. Az arlingtoni nemzeti temetőben levő sírja mellett a Református Egyesület konvenciójának tagjai és vendégei emlékünnepet tartottak 1939 nyarán.

Rózsafy Amerikába kerülése előtt hosszabb ideig Angliában élt, amely menedéket adott, sokak mellett, a magyar szabadságharcosoknak is. Londonban nősült meg, s mint fia maga mesélte nekem, olyan családból, ahol tíz leány volt, és mind a tíz magyar emigránsnak lett a felesége.

Louis A. Rosafyra véletlenül bukkantam rá vagy 16 esztendővel ezelőtt, amikor levéltári kutatásaim éppen az ő hivatalába vezettek. Mogorva, kevés beszédű embernek találtam, aki már akkor a nyolcvan felé közeledett. Csak akkor melegekedett fel, amikor elébe tartottam az apja arcképét, amint az a Kende-féle könyvben megjelent. Egyszerre kedélyes lett (apja, az öreg Rózsafy, igen derűs és jóvialis ember volt) és felmelegekedett. Mint hivatalfőnök, megengedte, hogy kedvemre kutathattam a mindenféle háborúból fennmaradt katonai iratok milliói között, és sikerült is nagyon sok érdekes magyar adatot találnom.

Amikor 1939-ben több száz magyar felvonult apja sírjához, Rosafy is ott volt a család minden tagjával, és hatásos beszédet intézett a megjelentekhez. Természetesen angolul, mert magyarul nem tudott.

Mint fiatal fiút, természetesen politikai befolyással, sikerült bejuttatni a szenátusi küldöncfiúk közé, s így ő lett az első magyar ebben az érdekes intézményben. Ezek a fiúk ott álldogálnak az elnöki emelvény mellett, vagy annak lépcsőin ülnek, állandóan szemmel tartva a szenátorokat, akik ha valami üzennivalójuk van, magukhoz

intik az egyik fiút. A fiúk számára külön iskola van, más iskolába nem is járnak. A most épülő, 21 millió dolláros második szenátusi hivatal épületében külön helyiségei lesznek ennek az iskolának.

1955. április 4.

POMUTZ GYURI MILLIÓI

Mivel még mindig benne vagyunk az amerikai polgárháború százszázadik jubileumi esztendeiben, nem árt, ha még egy darabig olvasunk azokról a magyarokról, akik részt vettek az amerikai nemzetnek ebben a nagy testvérhárcában, derekasan megállva helyüket mindabban, ami az ilyen háborúskodással jár. Szinte furcsa is volna, ha az akkor kitűnt magyarok magyarországi atyafisága körében nem nőttek volna ki legendák a világhíró rokonnal kapcsolatban. Ezek a polgárháborús magyarok többnyire nyughatatlan, letelepülni nehezen akaró emberek voltak, akik szülőhazájuk ügyét nem tartották elveszettnek, és így nem bocsátották le életük gyökerét az új haza földjébe. Jöttek-mentek, utaztak, kalandokat kerestek, minden zászló alá odaálltak, amelyet a szabadság ígéretföldje felé vittek. Nem egy, aki a régi életben szürke, mindennapi egyéniség volt, magas katonai vagy polgári rangra emelkedett, ami európai szemmel nézve, vagyont és gazdagságot is kellett, hogy jelentsen. És természetesen: örökséget az atyafiságnak.

Ilyen felcseperedett kisember volt Pomutz György* is, aki apró komáromi rendőrtisztből lett tábornokká az amerikai polgárháborúban. Igaz, tábornoksága csak címzetes volt, de az ezredessége valódi. Akkor még szokásban volt az amerikai haderőben, hogy különösen háború idején, a kiválóbb tiszteket egy fokkal magasabb rangra léptették elő, anélkül azonban, hogy a cím mellé fizetés, vagy magasabb katonai beosztás járt volna. Így lett címzetes őrnagy Rózsafa Mátyás* kapitányból is, de a magyarok között többen voltak, akik hasonló kitüntetésben részesültek.

Pomutz Gyuri (mert senki másképpen nem hívta) Ujházy Lászlóval*, Komárom civil „kormányzójával” került Amerikába. Egyike volt azoknak, akik a már idős Ujházy mellett mindig híven kitartottak. Együtt mentek az iowai Új-Budára. Pomutz román származású hűséges magyar volt, amint fennmaradt magyar nyelvű levelei is bizonyítják, dacára annak, hogy a románok is a magukénak tartják, sőt a *dákoromán* eszmék egyik előfutárát szeretnék benne látni. Állítják azt is, hogy feleségével együtt jött volna Amerikába, de az asszony pár év múlva elhagyta. Ennek az eddig ismert adatok között semmi nyoma sincsen. Amikor az Ujházy-csoport Amerikába jött, annak minden egyes tagját pontosan számon tartották. A névsorokat az újságok is, mint friss hírt, azonnal közölték, s ezeknek alapján azt kell igaznak elfogadnunk, hogy Pomutz egyedül jött, nőtlen ember volt. Ha felesége lett volna, akivel még pár évig együtt élt, annak valahol nyoma kellett volna hogy legyen a fennmaradt iratokban. Ilyesműről azonban soha szó sem esik. Így valószínűnek kell tartanunk, hogy egyenes leszármazottjai sem voltak.

Pomutz Gyuriról igen sok adatunk van, új-budai élete felől is. Ezekből az adatokból úgy ismerjük, mint egy minden tekintetben mintaszerűen derék, szeretetreméltó fiatalembert, aki jóban-rosszban hűséges barátanak bizonyult. Meghatóan mondják el ezek a régi adatok, hogy amikor betegség verte le lábáról egymásután, egyidőben az új-budai száműzötteket, Pomutz Gyuri volt az, aki fáradhatatlanul, panaszszó nélkül ápolta, etette őket, főzött, takarított, mosott rájuk. Volt benne egy csomó bohém vonás. Nagyratörő tervekkel bíbelődött, álmai voltak, hogy az iowai

pusztaságból valamikor népes telepeket, városokat varázsol elő, szóval lobogott benne a törhetetlen úttörő szellem.

Mint katona is nagyszerűen megállta a helyét. Nemegyszer meg is sebesült. A Tennessee államban, a Shiloh melletti csatában szerzett sebesüléséről így ír W. H. Gibbon katonarvos: „Pomutz adjutánst súlyosan sebesülve vitték az egyik szakadékbá. A hely alig száz lábnyira volt a déliek hadvonalától. Bekötözve sebet, lefektettem és ráparancsoltam, hogy maradjon nyugton, mert túlságosan erős vérzéstől tartottam. A déliek sortüzeinek golyói azonban szakadatlanul süvítették a fejünk felett. Az adjutáns, egyik karjára támaszkodva felnézett és megjegyezte: This is a hell of a place* for a hospital! Több ápolót utasítottam, hogy vigyék valami biztonságosabb helyre, ami meg is történt. Fogalmam sincs róla, hogy hogyan került oda anélkül, hogy nem lőtték szitává, és el sem tudom képzelni, mert az utat a süvítő puskagolyóknak valóságos zápora között kellett megtennie.”

Pomutz sebesülése dacára újra lóra ült (bal csipőjét lőtték keresztül), és Belknap őrnagy, későbbi tábornok és hadügyminiszterrel együtt mindenütt ott voltak ahol bátorítani kellett a katonákat. Vége is annyira elgyöngült a vereszeségtől, hogy lefordult a lóról.

1866 februárjában Johnson* elnök konzullá nevezte ki Szentpétervárra, 1877-ben pedig ugyanott főkonzul lett. Hivatalában 1878-ig maradt, amikor Hayes* elnök visszahívta, ami nyugalomba helyezését jelentette. Pomutz azonban továbbra is az orosz fővárosban maradt, és ott halt meg, mint megírták, szűkös körülmények között 1882-ben.

Tartott-e fenn kapcsolatot magyarországi rokonaival, nem tudjuk, az azonban bizonyos, hogy az atyafiság őt magát nagyon is nyilvántartotta. A rokonok igyekeztek akcióba lépni a rogtén milliós örökségnek kinevezett hagyaték megszerzése érdekében. Feleségről, gyermekről ekkor sem volt szó, és akik mozogtak, természetesen csak távolabbi rokonok voltak.

Pomutz halála után még 25 esztendővel is tartotta magát a hiedelem, hogy milliós hagyaték maradt utána. A dolog aligha lehetett több üres híresztelésnél, mert az örökösök, minden ügyvédi biztatás dacára sem tudtak megfogni egyetlen cent értékű hagyatékot sem.

1907-ben tízen voltak, akik összefogtak a kutatásra. Ezek Aradon, Szegeden, Békéscsabán és Nagyváradon éltek. A lidércfény utáni hajsza vagy másfél évig tartott az összefogás után, amikor a rokonság nagyrésze, belátva annak céltalanságát, félreállt, lefújva a további keresést.

Egy rokon azonban nem volna hajlandó kapitulálni. Ez egy Lőkősházy Ferenc nevű szegény ember volt, törvényszéki irodaszolga Nagyváradon, aki utazott, iratokat szerzett be, ügyvédekét fogadott. A rokoni együttesnek utolsó próbálkozása volt, hogy megfogadtak egy Gurzó vagy Gorzó nevű embert, akit, költségeit fizetve, Amerikába küldtek. Gorzó el is ment, vissza is tért, és tudtára adta az atyafiaknak, hogy egy szó sem igaz a milliókból, hagyjanak fel minden további próbálkozással.

Egyedül Lőkősházy nem adta be a derekát. Nem kisebb embert, mint Bakonyi Samu képviselőt és neves ügyvédet fogadta fel a további munkára, Brediceanu Kornél híres lügösi ügyvéddel együtt, akik szerint volt valami bizonyíték a hagyaték létezésére.

A Pomutz „milliók” híre azonban éppen olyan üres buboréknak bizonyult, mint annyi más reménybeli amerikai örökség.

Pomutz Gyuri földi maradványai a szentpétervári Szmolenszk temetőben vannak valahol. 1913-ban még voltak Amerikában, akik őrizték emlékezetét, mert Albert Baird Cummins szenátor törvényjavaslatot nyújtott be, hogy hamvait hozzák át Amerikába, de a háború kitörése ezt a tervet is megghiúsította.

A régebbi amerikai magyarok között kevés zeneszerző volt. Amit alkottak, azt is réges-régen befedte a feledés pora. A legjobbat talán a legnagyobbak egyike, a híres hegedűművész Reményi Ede* írta, gondolom *Magyar rapszódia* volt a címe — de sohasem volt alkalmam hallani, s arról sem tudok, hogy bárhol is előadták volna. Valamikor Korponay Gábor*, a még 1848 előtt Amerikába került híres táncos írt pár zenedarabot, majd Szemelényi Ernő*, a Kossuth-emigráns, aki Baltimore zenei életének volt sokáig számottevő tényezője. Kossuth amerikai látogatásával kapcsolatban számos zenemű jelent meg, többnyire rövid dalok vagy indulók, amelyek azonnal feledésbe merültek, pedig különösen most, a kossuthi idők százszázéves évfordulóján ha egyébből nem, kegyeletből nem ártana egyiket-másikat, ha csak egy napra is, feltámasztani.

Ezért örültem, amikor a napokban azt olvastam, hogy a pennsylvániai Ligonierben, a Református Egyesület Bethlen Otthonának városkájában, az ottani Choral Society előadta Korbay Ferenc amerikai magyar zeneszerzőnek *Magyar hallgató* című művét, Kecskeméthyne Korocz Böske vezetésével, amelynek egyik érdekessége az volt, hogy a kórus tagjait képező amerikai nők magyar szöveget énekeltek. Magát a zeneművet nem ismerem, azt azonban tudom, hogy Korbay Ferenc ki volt.

Korbay Ferenc Budapesten született 1846-ban — állítólag Liszt Ferenc volt a keresztapja —, s mint 19 éves fiatalember, a Nemzeti Színház kórusának tagjává lett. Hogy mikor került az Egyesült Államokba, nem tudom, de itt halt meg 1916-ban. Közben feleségével együtt Londonban is több évet töltött, ahol sikeres zeneiskolát tartottak fenn. Egyébként New Yorkban is ezt csinálták. Londonban Korbay kiadott egy *Hungarian Melodies* című kétkötetes munkát, amelynek zenéjét ő maga írta át, ismert magyar dallamokból, szövegét pedig egy bizonyos J. D. Dale ültette át angolra. A munka 1891-ben jelent meg.

New York akkori eléggé egyszerű zenei életében Korbayék meglehetősen tekintélyes szerepet játszottak, mert amennyire meg lehet állapítani, összeköttetésben voltak a legjobb zenei körökkel. Amikor Munkácsy Mihály*, a nagy magyar festőművész rövid ideig New Yorkban járt, az egyébként zárkózott és mindentől visszahúzó Munkácsy elfogadta Korbayék meghívását, és egy estét velük töltött. Korbaynak jelentős szerepe volt Munkácsy egész amerikai tartózkodása alatt, amelyet a háttérből majdnem kizárólag Pulitzer József*, a *New York World* gazdag és nagyhatalmú ura rendezett.

Pár év múlva egy, még Munkácsynál is kiemelkedőbb világnagyság érkezett New Yorkba, ugyancsak rövid amerikai tartózkodásra: a nagyhírű orosz zeneszerző, Csajkovszkij*. 1891 májusában volt ez a nagy esemény, a híres zeneszerző egyetlen látogatása, aki az amerikai út emlékeit naplójában örökítette meg. Ebben a naplóban beszél Csajkovszkij Korbayról is, akivel először egy vacsorán találkozott. A vacsorát Willy von Sachs, a Manhattan Club zenei kritikus rendezte az orosz zeneszerző tiszteletére, amelyen olyan kiválóságok voltak jelen, mint Van der Stucken, a zongoraművész, Carl Schurz*, az amerikai németek történetének egyik kétségtelenül legnagyobb alakja, polgárháborús tábornok és amerikai követ, azután Walter Damrosch*, a híres német származású karmester, aki talán még most is él és a magyar Korbay Ferenc, akit Csajkovszkij „udvarias és érdekes” embernek mond naplójában. Az estély egészen éjfél után két óráig tartott, és a nagy orosz zeneszerzőt Korbay kísérte el szállodai lakására.

Ha most a kis pennsylvániai városka zenei megmozdulásának révén a régen porladó és elfelejtett amerikai magyar zenész neve és munkája újra előbukkant a feledés-

ből, annak csak örülni tudunk. Bár lenne hasonló, bármilyen rövid életű feltámadásban része mindazoknak a magyar alkotásoknak, amelyek valamikor segítettek az Újvilág kulturális életének gazdagításában.

1949. május 28.

A RÉGI MAGYAR-AMERIKA MESÉIBŐL

KELLER ELEMÉR ESETE

Sok meséje van a letűnt, régi Magyar-Amerikának. Annak idején a burdosházak* beszélgetései foglalkoztak velők, hogy rövidesen feledésbe menjenek. Az élet gondoskodott más mesékről, amelyek még érdekesebbek voltak, de éppen olyan hamar feledésbe merültek. Ma még élnek öreg magyarok, akik a régi szenzációk egyik-másikára még emlékeznek. Hadd vigye vissza legalább ezeket az öregeket az a néhány régi történet, amelyet ezeken a hasábokon fel fogok eleveníteni.

Minden egyes ilyen történet tükrö a régi magyar élet valamelyik oldalának. Problémák elevenednek meg bennök, amiket a mai nemzedék nem ismer, de amelyek élet-halál fontossággal nyúltak bele az akkori szegény emberek sorsába. Egyszerűbb, mindennapibb, de nem egy tekintetben kegyetlenebb világ volt az, amiben a régi amerikai magyarok éltek, akiknek életéből akkor a legfontosabb tényezők egyike, a biztonság hiányzott. A mindennapi kenyér biztonsága, amelyet a meg-megújuló gazdasági válságok sodortak veszedelembé. És sok más egyéb probléma, mint azt a következő régi történet is bizonyítja.

Az eset több mint hatvan esztendő, New York és Magyarország között játszódik le.

Keller Elemér budapesti fiatalember jobb jövőt keresve, az Egyesült Államokba vándorolt még 1888-ban. New Yorkban állapodott meg, ahol már akkor meglehetősen magyar kolónia élt. Hamarosan ismerősöket, barátokat szerzett, és igyekezett kivenni a részét az akkori idők kezdetleges magyar társadalmi életéből is. Jóformán állandóan magyar körökben forgott, ahol igen sokan ismerték. Az akkori amerikai magyarokkal ellentétben a lehető legrövidebb idő alatt polgárrá lett, és mint polgár, 1894-ben megnősült.

Közben a honvágy is elővette, szerette volna látni otthon maradt családtagjait. Mivel volt egy kis megtakarított pénzük — kevésbe került akkor az ilyesmi — elhatározták, hogy nagyszerű nászutat csinálnak: elmennek látogatóba Magyarországra, és majd onnan visszatérve, rendezkednek be az új életre.

Igy is történt. 1895-öt írtak már akkor. A magyar fővárosban jól telt az idő. A kellemes időtöltést az sem zavarta meg, hogy Keller Elemér egy szép napon hivatalos levelet kapott: be kell vonulnia katonai szolgálatra.

Az új amerikai polgár rá sem hederített a behívóra gondolván, hogy mint amerikai polgár, az amerikai zászló védelme alatt áll. Nemsokára azonban a második hivatalos levelet is, mire elment az illetékes hatósághoz, ahol bemutatta amerikai polgárlevelét és útlevelét. Az amerikai iratok semmiféle hatást sem gyakoroltak az ottani hatóságra. Egy Jellinek nevű báró, aki az ügyvel foglalkozott, szellemesen meg is jegyezte: „Ha ön amerikai polgár, miért nem maradt ott?”

A vége az lett, hogy az új amerikai polgárt és férjet minden ceremónia nélkül besorozták a 65-ik gyalogezredbe. Keller tiltakozott, lármázott, de ez csak rontott a helyzetén. A katonaságnál nem szeretik az ilyesmit, és könnyű volt életét még a megszokott regruta* életnél is sokkal keservesebbé tenni. A napi hat krajcár közkato-

nai lénungot* azonban pontosan megkapta. A sanyarú élet azonban rövidesen meg-
látszott rajta. Úgy legyöngült, hogy a lélek csak hálni járt bele.

Fiatal felesége kétségbeesetten szaladgált fűhöz-fához. Kevéske pénzük hamar
elfogyott, és az asszony kénytelen volt szolgálni menni, hogy fenntartsa magát. Ter-
mészetesen az amerikai követséghez is folyamodtak, ahol magától értetődően meg-
ígérték a segítséget. De hónapok múltak el, és nem történt semmi változás.

Végre az asszony bejutott az egyik magyar miniszter elé. Ott térdreborulva kö-
nyörgött, hogy engedjék el a férjét, aki bele fog pusztulni a kemény katonai életbe,
s különben is, amerikai polgár. Úgy látszik, a miniszter tett is valamit, mert Kellner
Elemér, hat hónapi katonai szolgálat után megszabadult.

Megengedték neki, hogy elhagyja az országot, de hivatalos okmányait vissza-
tartották. Jó idő telt abba is, míg valóban elhagyhatta az országot. Feleségét akkor is
ott kellett hagynia, mert a kevés költségen kapott pénz csak arra volt elég, hogy egyedül
térhessen vissza az Egyesült Államokba. Az asszony csak jóval később követ-
hette férjét.

Amikor Keller visszaérkezett New Yorkba, esetét természetesen szélteben-
hosszában tárgyalták. Ügyvéd is azonnal akadt, aki rávette, hogy pörölje be a magyar
államot. Elvégre minden jogcíme megvan rá: amerikai polgár létére ott szabadságától
megfosztották, a hadseregbe kényszerítették, ahol amúgy is gyöngye egészsége teljesen
tönkrement, és végül: az eset anyagilag is tönkre tette. Egyszóval: nem lesz sok, ha
kétszázezer dollár kártérítést követel a magyar államtól.

A pör azután megindult, de hogy hogyan végződött, egyelőre nem sikerült fel-
deríteni. Erős a gyanúm, hogy Keller aligha kapott 200 ezer dollárt, sőt, inkább azt
hiszem, hogy semmit sem kapott. Az ilyen dolgok akkoriban is éppen olyan nehezen
mentek, mint mostanában.

Ezért ha ismer valaki egy Keller nevű gazdag családot New Yorkban vagy a kör-
nyékén, ne gondolja, hogy a magyar állam fizetett kártérítés tette őket gazdaggá.

1956. július 19.

KÉT ÚTTÖRŐ MEGÉRKEZIK

Hetven esztendővel ezelőtt, 1895. szeptember 10-én három magyar érkezett
a New York-i kikötőbe. Kétten új házasok voltak: Kalassay Sándor* fiatal paptaná-
r a feleségével és Demeter Bertalan* református lelkész. Mind a hárman 25 esztendő
körüli voltak, és „egyenesen” az ősi Sárospatakról érkeztek az új hazába. Kalassayék
esetében az volt az érdekes, hogy ők esküvőjük napján, augusztus 25-én már indultak
is Amerikába.

Természetesen nem ők voltak az első református lelkészek az Egyesült Államok-
ban. Harsányi Sándor*, aki 1951-ben halt meg és a tragikus sorsú Ferenczy Ferenc*
már itt voltak, az első Clevelandban, a másik Pittsburghban. A tervek szerint Demeter
Bertalan New York-i lelkész lett, Kalassay Sándor pedig a pennsylvániai Mt. Carmel
gyülekezetének gondozását vette át.

A hajónál Ferenczy Ferenc várta az újonnan jötteket, a New York-i kis egyház
néhány tagjával, akik közül különösen Pethő Bálint gondnokviselt előljáró emléke-
zete maradt fenn. Természetesen szívesen fogadták az új amerikásokat. Aznap este
már összejövetel is volt az egyház helyiségében, amelyen az újonnan jöttek voltak
a dísz szónokok. (19 esztendő múlva, amikor e sorok írója ugyanott megérkezett,
első amerikai vacsoráját Mircse Sándor* ma is élő kollégája társaságában szintén

Pethő Bálint otthonában költötte el. Másnap tovább utazott Pittsburghba, ahol Kalassay Sándor segédlelkésze, majd első veje és később utóda lett.)

A két fiatal pap élete érdekesen fonódott össze egymással, egészen a New York-i megérkezésig. Akkor váltak el. Demeter csak rövid ideig maradt Amerikában, s visszatérve a szülőhazába, nem tartott fenn érintkezést az amerikaiakkal, Kalassay Sándor azonban itt maradt, és 1950-ben bekövetkezett haláláig egyik legkimagaslóbb alakja lett az amerikai magyarság egyházi és társadalmi életének.

A két fiatal pap életének első korszaka úgy szövődött össze, hogy a sárospataki gimnáziumot nyolc esztendeig ugyanabban az osztályban járták végig, és az 1890-ben letett érettségi után négy esztendeig egy osztályban voltak teológusok, és papi okleveleket is együtt kapták meg.

Érdekes iskolai évek voltak azok. A sárospataki iskolának két tagozata létezett: a gimnázium és az akadémia, az akadémián két fakultás: a teológiai és a jogi. A gimnáziumnak volt egy úgynevezett *progimnáziuma* is, egy előkészítő osztály, amelybe az első három elemi osztályt elvégzett fiúkat vették fel. Nem tudom, hogy így volt-e az egész országban a hasonló jellegű iskoláknál. Ez az egy, amiről tudok. A későbbi jónévű Zsoldos Benő* például ebben az előkészítő osztályban kezdte a gimnáziumot 1884-ben. A következő évben került oda progimnazistának Molnár István*, aki mint a Kalassay Sándor által kezdeményezett Református Egyesület nyugalmazott titkára 1944-ben halt meg Toledóban. Molnárnak Pál nevű fia, az International Harvester Co. főtisztviselője, Kalassay Sándor egyik leányát vette nőül.

Molnár István progimnazista esztendejében Kalassay Sándor és Demeter Bertalan már tekintélyes negyedikesek voltak. Ugyanabba az osztályba járt az amerikai magyar református életnek egy másik emlékezetes alakja, Borsos István* volt detroiti és nyugat-virginiai, morgantowni lelkész is, aki Fodor Gyulánénak, a Detroiti Újság szerkesztő-kiadójának volt a sógora, de osztálytársuk volt Abaházy Lajos is, Kalassay Sándorné fivére, aki később is teológus társuk maradt, és igen hosszú ideig Tiszakerecsenyben volt lelkész, majd Sárospatakon halt meg. Tiszakerecsenyből jött Amerikába a Kanadában élő Hoó Bernát*, aki vaskos kötetben írta meg életrajzát, első díjat nyerve vele a Magyarok Világszövetségének pályázatán.

Két régi amerikai magyar „újságos” is diákja volt ezekben az években a sárospataki gimnáziumnak. Az 1887–88. tanévben Andreánszky Gyula, a kóborló életéről emlékezetes lapterjesztő a harmadik osztályba járt, de nem igen tündökölt a tudományokban, mert magyarból, latinból, történelemből és földrajzból megbukott, és így a 79 fiúból álló osztály legrosszabb tanulói közé tartozott. A következő évben már nem is volt ott. A másik Hódinka Tivadar, fiatalon elhalt amerikai magyar újságíró, jobb tanuló volt, mint negyedikes, egy osztályba járt Molnár Istvánnal.

Ezeknek a sárospataki iskolai éveknél diáknemzedéke tehát lényeges lendületet adott az amerikai magyar élet kialakulásának, nemcsak református egyház, de társadalmi téren is. A hetven esztendővel ezelőtt Amerikába érkezett fiatal magyarok úttörő munkája megérdemli, hogy emléküket kegyelettel idézzük vissza.

1965. szeptember 16.

A BUDAPESTI WASHINGTON-SZOBOR 60 ÉVES

Egy csomó régi kép van előttem. A képek 60 esztendősek és a budapesti Washington-szobor leleplezésének egyes epizódjait ábrázolják. Régi, már-már elfeledett nevek bukkannak elő a képek nyomán, nevek, amelyek valamikor Amerika-szerte ismeretesek voltak a magyar körökben és emlékek, amelyek azt mondják el, hogy

voltak idők a mi aránylag rövid történetünkben is, amikor a magyarság szíve együtt dobogott és akarata nem egy országos mozgalmat vitt maradandó sikerre. A clevelandi és New York-i Kossuth-szobrok, a budapesti Washington-szobor a pittsburghi egyetem magyar terme és számos más alkotás a bizonyítéka ennek a magyar egyetértésnek, amelyek ma is állnak két világrészben.

Ezeknek a sikeres összefogásoknak van egy közös jellemvonása: mindegyiket a korabeli magyar sajtó kezdte el, és annak segítségével vitte sikerre, az alkotni akaró és összefogni tudó magyarság támogatásával. Lapjaink nélkül semmi maradandót sem tudnánk felmutatni múltunkból. Amit alkottunk, az bizony, számunkhoz és kulturális adottságainkhoz mérve, nem sok. Hogy múltunk miatt még sem kell szégyenkezünk, az jó részben lapjaink érdeme.

A budapesti Washington-szobor megalkotása történelmünk egyik legnagyobb fénypontja. A gondolat a clevelandi Kossuth-szobor mozgalmából nőtt ki: Zseni József, ez a lelkes és méltatlan elfelejtett magyar vetette fel a gondolatot Kohányi Tihamérnak*, a *Szabadság** alapítójának, aki éppen akkor örvendett élete egyik legnagyobb sikerének: a clevelandi Kossuth-szobor leleplezésének. 1902 őszén hangzott el az indítvány, amit Kohányin kívül alig vett észre valaki. Négy esztendőbe telt, amíg az eszme valósággá vált, s megtörtént a Washington-szobor leleplezése is, a budapesti Városligetben, ahol ma is áll.

Zseni Józsefet 1902-ben kettős cél hozta át Amerikába: az ő vezetésével jött az a hatalmas magyar küldöttség, amely díszkísérete volt a Budapestről elindított drága ajándéknak az amerikai magyarság részére: azt a remekbe készült díszzászlót hozták át, amelyet a magyar nemzet küldött örök emlékül Amerikába szakadt gyermekeinek. Ennek külön története van, amit már többször elmondunk.

De idézzük fel először Zseni József emlékét.

Ez a lelkes magyar 42 esztendő volt, amikor megbízták a magyar zászlóköldöttség vezetésével. Jogász volt, de hogy elvégezte-e a jogot, nem tudom. Mint fiatal ember, belekapcsolódott a hirtelen fellendült hazafias mozgalmakba, amelyeket kicsit előbb, a millenáris ünnepségek hatása alatt hoztak divatba azok, akik az öregedő nemzet testébe új, friss lelket próbáltak szuggerálni. A magyar diákság, különösen az utolsó száz esztendőben, mindig termelt ki ilyen vezetőket. Zseni József is ilyen született tervező, szervező, vezető volt. Egy csomó hazafias testület alapítója és vezetője lett, amelyek között akkor az Országos Magyar Nemzeti Szövetség volt a legfontosabb. A díszzászlót ez a testület küldte, amelynek Zseni akkor elnöke volt.

Amikor ezekkel az eseményekkel foglalkozunk, nem szabad elfelejtenünk, hogy az akkori Magyarországon milyen állapotok uralkodtak. A millenáris esztendők nagyszabású és lelkes ünnepségei rövid időre elterelték a figyelmet az ország politikai és gazdasági bajairól, amelyek a lelkes esztendők után egyszerre csőstől szakadtak a nemzet nyakába. Az új század első évtizede szokatlanul nyugtalan volt. A nincsetlenek kivándorlása nőttön-nőtt, a nemzet politikai követeléseit mindig jobban kiélezték, az uralkodó és a nemzet között a viszony rohamosan romlott. A politikai tüntetések véres eseményekké fajultak akárhány esetben. A nemzetközi helyzet is sok kívánnivalót hagyott hátra. Bosznia és Hercegovina, az amúgy is régen megszállott két tartomány végleges bekebelezése az ellenséges szláv propaganda tüzeit lobbantotta fel addig sohasem látott mértékben, és vetette előre árnyékát annak a veszedelmes balkáni összegabalyodásnak, amelyből néhány év múlva az első világháború mérhetetlen katasztrófája robbant ki.

Nem csoda, ha a hivatalos magyar körök tojásokon táncoltak állandóan. Lelkes magyarok, mint Zseni József is, idejében ráébredtek az Amerikába szakadt százezrek gazdasági és politikai fontosságára. A nemzeti energia csökkenését az idegenből

kapott segítség és biztatás lényegesen pótolhatta, keresni kellett tehát a kapcsolatot az addig elhanyagolt, néma tömegekkel. A clevelandi Kossuth-szobor, a nemzeti díszzászló, a budapesti Washington-szobor és az itt alakult Amerikai Magyar Szövetség ennek a benső kapcsolatnak szolgáltattak szilárdnak látszó alapot. Úgy látszott, hogy a két világrész magyarsága között a bensőséges kapcsolat nemcsak kifejlődik, hanem állandósul is, ami valószínűleg meg is történt volna, hogyha a torony bele nem dől minden ilyen tervezetbe: a világháború kitörése által.

Zseni József ideális ember lett volna Magyarország felől, hogy összekötő kapocs legyen. A daliás megjelenésű embert, aki kitűnő szónok is volt, lelkesedéssel ünnepelték mindenütt Amerikában a magyarok. Amerre járt, mindenütt barátaivá lettek, akikkel talákozott. Talán jórésben ő volt az oka, hogy a hirtelen kialakult benső kapcsolat nem állandósult: az ünnepek elmúltak, Zseni visszament Magyarországra, de a további érintkezés úgyszólván egyszerre meg is szűnt. A hirtelen szalmaláng magyar szokás szerint ellobbant, és utána megint vigasztalan homály maradt.

Washington szobra állt Budapesten, de már nem voltak olyan nagyszerűen hangzó üzenetei a nemzet számára, mint a leleplezés idején. A mindig 30 millió magyart emlegető Rákosi Jenő*, aki a leleplezési ünnepnek kétségtelenül leghatásosabb beszédét mondta el, éppen úgy napirendre tért az események fölött, mint az ünnepen megjelent többi nagyság, köztük Kossuth Ferenc* is, Kossuth Lajos fia és Ferenc József kereskedelmi minisztere, aki elkövette azt a komoly tréfát is, hogy a leleplező ünnepély után megvonta annak a *Szabadságnak* postai szállítási jogát Magyarországra, amely lap kiadójával, Kohányi Tihamérral lehetővé tette a Washington-szobor létrehozását.

Zseni Józsefet azután elnyelte a magyar élet. A délceg férfi, aki még negyven éves kora után is friss és fiatalos tudott maradni, nemcsak lelkes magyar, nagyszerű szervező és kiváló szónok volt, hanem egyúttal mulatni szerető magyar úr is, akit korán úgy ismertek meg, mint az ország egyik legremekebb táncosát. Mint nagyszerű táncos, csoportokat szervezett, főleg az előkelő világ fiataljaiból, és szebbnél-szebb csoportos táncokra tanította őket, amelyeknek magyaros, addig sosem látott figuráit ő maga komponálta. A Pest megyei magas úri társaság báljai ezeknek a csoportos táncoknak révén lettek igen híresekké, az ugyancsak ő általa szerzett *Pest megyei csárdásokkal* együtt. A mulató és táncoló élet elfelejtette a folyton sötétebben tornyosuló nemzeti problémákat. Így igazi kapcsolat sohasem fejlődött ki a két világrész magyarsága között. Közben az amerikai magyarok is megkóstolták a depressziós esztendő keserűségét.

A Washington-szobor leleplezése 1906. szeptember 16-án történt. Mindjárt a következő évben az egyik legsúlyosabb gazdasági válság szakadt az Egyesült Államokra, amelyek hatását csak esztendő után heverte ki, úgy-ahogy. Legelőször és legtartósabban természetesen az újonnan bevándorolt népcsoportok érezték meg az idők romlását, köztük a magyarok is. Ma már szinte elhinni is nehéz, hogy voltak munkanélküli magyarok, akik csoportokba verődve, cél nélkül barangoltak országszerte, de rablóbanda sohasem lett belőlük.

Nagy lelkesedésekre, távoli nagy célokra a megnyomorított magyarság nem gondolhatott akkor. A mindig nehezebben megkereshető mindennapi kenyér lett a legnagyobb problémává, amely mellett minden más gondnak el kellett törpülnie.

Amikor Zseni József 1931 augusztusában meghalt, neve és emléke már semmit sem jelentett az amerikai magyarság számára. Egy pár régi barát meggyászolta, Kemény György verset írt emlékére, ennyi volt az egész.

1966. augusztus 30.

MÓRICZ ZSIGMOND ÖCCSE AMERIKÁBAN

Móricz Zsigmondnak, az oly korán elhunyt nagy magyar írónak két leánya nemrégén Amerikában járt, ahonnan bizonyosan sok kellemes emlékekkel tértek vissza. Érdekes volna tudni, hogy vajon ittlétük alatt gondoltak-e arra, hogy édesapjuknak egyik öccse valamikor régen az Egyesült Államokba került és itt is halt meg?

Ezt a Móricz fiút Dezsőnek hívták, s valamikor a század első évtizedében került Amerikába. Móricz Zsigmondról és családjáról rengeteget írtak, ő maga is: álljon itt ez a néhány sor, mint esetleges adalék az érdekes és nevezetes család történetéhez.

Dezső a második öccse volt a nagy írónak, 1883. május 22-én született. Életpályája elég nehezen indult, mert gimnáziumi tanulmányait abbahagyta, és tanítóságot vállalt. Egy ideig Imregén, majd Vajdácskán tanítószkodott, Sárospatak közepén. Azután nagybátyja, a Móricz Zsigmond által sokszor említett, kedves emlékű Pallagi Gyula gimnáziumi tanár segítségével 1903-ban letette az érettségi vizsgát is a kisújszállási gimnáziumban, egyetemi hallgató lett, és megszerezte a tanári diplomát is történelemből.

Mint egyetemi hallgatót 1907-ben a Kisfaludy Társaság megbízta, hogy Szatmár megye több községében népköltési gyűjtéssel foglalkozzék. Így járta be a mátészalkai járás sok községét, Nyírmeggyest. Hodászt, Kántorjánosit, Iklódot, Derzset, Császárit, Nagydobost és Szamoszeget. Alapos munkát végzett, s jelentését Beöthy Zsolt útján terjesztette be a Kisfaludy Társaságnak.

A jelentés sokkal több volt, mint népköltési gyűjtés: megdöbbentő képet festett a fent említett vidéken folyó gyors eloláhosodásról. Jelentése valósággal megijesztette a Kisfaludy Társaságot, úgy hogy azt magához a kormányhoz terjesztették fel. Vizsgálat is indult, azzal az eredménnyel, hogy a jelentés adatait eltúlzottnak mondták. Móricz Dezső nem ismeri jól a vidéket, ahol csak rövid időt töltött, azt is gyerekkorában.

Amerikába 1907 és 1910 között került, ismeretlen körülmények között. Fennmaradt Móricz Zsigmondnak egy levele, amelyet 1910. április 25-én írt, s amelyben ezt mondja: „Dezső kiment Amerikába papnak, sok pénzt keres.”

Móricz Dezső „papságát” ma már homály fedi, valamint azt is, hogy egy újdonsült „pap” hogyan kereshetett azonnal sok pénzt éppen azokban az években, amelyek az Egyesült Államok történetében és sok öreg amerikai magyar emlékezetében is, mint az egyik nagy depresszió, ipari pangás éveit maradtak emlékeztetésekké, — erre nehéz válaszolni.

Egyet-mást azonban, úgy hiszem, rekonstruálni lehet a történetből, először az átkerülésről.

Említettem, hogy Móricz Dezső Vajdácskán volt egy ideig tanító. Ugyanott volt, ugyancsak tanító, ugyanabban az időben néhai Boros Jenő, körülbelül Móricz Dezsővel egyidős fiatalember, aki 1904-ben Amerikába került, itt a tiffini református teológián tovább tanult, pappá lett, s hosszabb ideig az ohioi Toledo magyar református egyházát pásztorolta, Bogár Lajos* és Ujlaki Ferenc* előtt. A két vajdácskai tanító tehát ismerte egymást, feltehető, hogy Boros Jenő Amerikába kerülése után leveleztek, s talán az ő hívására és biztatására jött át, már csak azért is, mert Móricz Dezső itt azonnal a „papi” pályára lépett. Talán, mint tanári diplomával rendelkező egyénnek, lehetséges volt papi megbízatást kapnia, amint sikerült dr. Kacziány Gézának*, aki szintén tanár volt, s akit hat heti amerikai tartózkodás után a presbiterián egyház felszentelt, és megbízott a youngstowni egyház vezetésével.

Így, talán éppen „papi” minőségében került az ohioi Columbusba, ahol *Egyenlőség* címmel lap is jelent meg egy bizonyos Péchy Jenő szerkesztésében, aki egyúttal

papi teendőket is végzett. A lap nem sokáig élt, de rövid élete elég volt arra, hogy benne leközzölje bátyjának *Sárarany* című nagysikerű regényét, és azt külön kötetben is kiadja.

Ennek azonban külön éspedig hiteles története van.

Móricz Zsigmond levelezéséből tudjuk, hogy a nagy írónak Dezső öccse sugallta, hogy egyszerre híressé vált regényéből nagyobb mennyiséget Amerikába küldjön. Az írónak megtetszett az ötlet, és az ügynöknek, akit öccse hozzá küldött, 3000 példányt át is adott a könyvből. Egyúttal felhatalmazást adott öccsének, hogy a könyveket Amerikában árusíthassa.

Közben azonban történt valami, ami alaposan elrontotta a dolgot: az a tény, hogy Móricz Dezső a lapban leközzölte a könyvet, sőt azt könyvalakban is kiadta.

Egy példány ebből a *Sárarany*-ból birtokomban van. Egész rendesen kiállított kötött könyv, amely ellen nyomdatechnikai szempontból nem lehet kifogást emelni. Feltűnően mentes a sajtóhibáktól is. Nyomása rendes, tiszta, kötése jó, kívül, most már homályosodó aranybetűs címmel: Móricz Zsigmond: *Sárarany*. 240 oldalon a regény teljes szövegét adja. Belső címezése is megadja a könyv címét és szerzőjét, alól: Az „Egyenlőség” kiadása, Columbus, Ohio, évszám nélkül.

Móricz Zsigmondot nagyon kellemetlenül érintette öccsének felhatalmazás nélküli eljárása a könyv kiadása körül, s ezért a korábban adott eladási meghatalmazást azonnal visszavonta. Így e könyvek nem kerültek eladásra Amerikában.

Móricz Dezső papi pályafutása nem tarthatott sokáig, mert nem sokkal ezután már mint floridai „farmert” említik. Amikor én 1914-ben Amerikába kerültem, még kétségkívül élt, hiszen akkor még csak 31 éves volt. Mintha halványan emlékeznek is arra, hogy a *Móricz Bálint Dezső* nevet használta. De azután teljesen és véglegesen eltűnt a magyar életből. Talán presbiteriánus magyar körökben vannak, akik emlékeznek rá. Mindenesetre érdekes alakja lehetett azoknak az időeknek, amikor az amerikai magyar élet kialakulófélben volt.

1971. október 21.

SÓLYOM C. LAJOS EMLÉKE

Pár hónappal ezelőtt a könyvkiadók világszövetsége Washingtonban tartotta kongresszusát, amelyen több ezren vettek részt a világnak úgyszólván valamennyi országából. A fővárosban levő Library of Congress*, amelyet joggal tartanak a világ legnagyobb könyvtárának, egyik fontos kiadványának akkor megjelenő számát minden résztvevőnek kezébe adta. Ez a kiadvány egy évnegyedes folyóirat, *The Quarterly Journal of the Library of Congress* címmel, amely természetesen, mint elsőrendű könyvtári szakközlöny, a világ valamennyi nagy könyvtárához eljut. Ezt azért említjük itt meg, mert a folyóiratnak ez a száma egy rendkívül érdekes életű, kiváló amerikai magyar emléket is felújította, egy hosszabb, több képpel ellátott, szakszerűen feldolgozott cikkben, amelyet dr. Bakó Elemér*, a könyvtár magyar szakértője írt, hónapokig tartó előtanulmányok után.

Dr. Bakó finnugor nyelvész, magántanára volt a debreceni egyetemnek. Úgy látszik, már régebben szívügyévé tette, hogy cikke hősének, hivatalbeli elődjének, az 1913-ban elhunyt Sólyom C. Lajosnak* emléket ébren tartja. Már régebben „felfedezte”, hogy a könyvtár felső homlokzatán levő mellszobrok között, amelyek a föld összes népfajainak egy-egy megszemélyesítőjét kiábrázolják, az ural-altáji faj mintájául a régi szobrász éppen Sólyom C. Lajost választotta. Mint mondja, most van nyomában annak is, hogy ennek a mellszobornak eredeti mintáját is megtalálja.

Ki volt ez a Sólyom C. Lajos, aki, mint dr. Bakó cikkéből megtudjuk, kerek nyegenöt esztendeig állt a könyvtár szolgálatában, 1868-tól egészen haláláig?

Sólyom régi magyar nemesi családból született, de nem magyar földön. Apja kormányszolgálatban állott, és ezen a réven került a galíciai Pienkowce neví városkába, ahol későbbi nyelvtudós fia született. Családi birtokuk a Somogy megyei Antalfán volt. Sólyom Washington melletti kis birtokát is „Antalfának” nevezte el.

Tizenhat esztendőskorában beállt az osztrák hadseregbe, ahol nyolc esztendeig szolgált a Lichtenstein huszárezrednél. Mint aktív katona vett részt az észak-olaszországi harcokban. Miután becsülettel leszerelt, gyalog ment végig majdnem egész Olaszországon, hogy Garibaldi* hadseregéhez csatlakozzék, amelyben külön magyar alakulat is volt. Mire azonban odaért, már az országot egyesítő háború véget is ért, úgy hogy az ő szolgálatára már nem volt szükség. Onnét jött át Amerikába, ahová 1861 júniusában érkezett.

Akkor már dúlt a polgárháború. A déli lázadók ágyúja már április 14-én eldördült a South Carolina-i Sumter erőd ellen. New Yorkban akkorára már megalakult a szerencsétlen életű Utassy-Strasser György vezetése alatt álló Garibaldi Guard, amiből később a 39-ik New York-i önkéntes gyalogezred lett, de Sólyom, pár hónapi lézengés után nem abba, hanem a 31-ik New York-i önkéntes ezredbe állt be. Majdnem két esztendeig szolgált, meg is sebesült, és mint főhadnagy, 1863 júniusában szerelt le. Összesen tizenegy csatában vett részt, amelyek között a legfontosabb az antietami nagy ütközet volt. 1863 májusában, utolsó esztendőjében a déliek elfogták, de sikerült megszöknie, átúszott a Rappahannock folyón.

Leszerelése után New Yorkba ment, és ott egy bankban vállalt könyvelői állást, ugyanakkor azonban egy kis könyvtárkezelést is vezetett. 1868-ban lett a Library of Congress hivatalnok, évi 1200 dollár kezdő fizetéssel.

Akkor már nő ember volt, harmincéves korában egy washingtoni nőt vett feleségül, akitől két leánya és egy fia született.

A nagy washingtoni könyvtár életében Sólyom belépésekor kezdődött az az 1913-ig tartó korszak, amely alatt az akkor 200 ezer kötetből álló könyvtár annak tízszeresére, kétmillió kötetre emelkedett. Ez volt az az idő, amiről Spofford, az akkori főkönyvtáros úgy nyilatkozott, hogy a könyvtár esetleg Amerika legnagyobb káoszává fog leromlani. A könyvtártudomány akkor még kezdetleges, fejletlen volt, szakértőket alig lehetett találni, különösen egy olyan intézménynél, ahol a világ minden kultúrépének történetét, irodalmát, művészetét gyűjtötték.

Sólyom egyike volt azoknak az új embereknek a könyvtárnál, akik a lehető legjobban beváltak, amit 45 esztendőskorú megszakítás nélküli szolgálata igazol legjobban. Sólyom nemcsak elképesztő nyelvtudás volt, hanem mint munkás és hivatalnok is nagyszerűen megállta a helyét. Húsz nyelven tudott folyékonyan beszélni, és tizenkét más nyelven meg tudta értetni magát. Mint a katalogizálási osztály feje, szinte ösztönyszerűleg találta el azt a munkaformát, amit későbbben is, ma is mintának fogadtak el és használnak. Gyönyörű, gondos kézírásos kártyái egy tucatnyi nyelven ma is használatban vannak.

Magyar szempontból legnagyobb érdeme annak a magyar anyagnak rendezése volt, ami akkor a könyvtár rendelkezésére állott. Ez az anyag főleg az 1867-es kiegyezés után kezdett gyarapodni. Hasonlóképpen ő rendezte a könyvtár török nyelvű állományát. Több török könyvet angolra fordított, amiért a szultán érdemrenddel tüntette ki. Ezt a kitüntetést, díszes okmány kíséretében, 1899-ben kapta.

Még nagyobb munka volt a kínai és egyéb keleti nyelvek könyveinek rendszerezése és katalogizálása. A könyvtárban Sólyom volt az egyetlen, aki a kínai nyelvhez is értett, amit teljesen könyvből tanult meg. A század elején ez az anyag csak kb. tízezer

kötetből állott, de így is a legfontosabb ilyen természetű gyűjtemény volt Amerikában. Ez a munka teljes hét esztendeig tartott. Azóta természetesen az ázsiai nyelvek könyvtári anyaga óriási módon megnőtt, szakértő feldolgozásra is lehetőség nyílt, úgy, hogy amikor a főkönyvtáros 1917-es évi jelentésében büszkén állította, hogy a két Amerikában nincs még egy könyvtár, amely hasonlóan feldolgozott ázsiai gyűjteménnyel dicsekedhetnék, voltaképpen Sólyomnak állított emléket kiváló alapvető munkájáért. A nagy könyvtár történetének „második korszaka”, amely 1868-tól 1913-ig tartott, igen szerencsés volt, hogy Sólyom C. Lajost, a magyar katonából, Lincoln tisztségéből lett nyelvtudóst, munkásai között láthatta az egész hosszú időn keresztül.

Dr. Bakó Elemért elismerés és köszönet illeti, hogy méltó módon újította fel ennek a kiváló amerikai magyarnak emlékét.

1965. augusztus 1.

RUDNYÁNSZKY GYULA 50 ÉVE HALT MEG

Százöt esztendővel ezelőtt született és most, december nyolcadikán volt ötven esztendeje, hogy 1913-ban Budapesten meghalt Rudnyánszky Gyula*, a régi amerikai magyarság legkiválóbb költője. Ötvenöt éves volt, amikor, éveket teljes vakságban töltve, mint írták róla, „feneketlen szegénységben”, „elképzелhetetlen nyomorúságban” meghalt. Amerikában mindössze hét évet töltött, itt is legtöbbször nyomorogva. Látása is itt kezdett elhomályosulni, s mikor 1912-ben visszament Magyarországra, már jó ideje teljesen vak volt.

Mi hozta Amerikába ezt a tehetséges embert, akinek itt a világon semmi keresnivalója sem volt, akit a sors egyenesen arra teremtetett, hogy a magyar föld, a magyar nép gyermeke legyen, s akire valóban ráillettek a költő szavai: „Itt élned, halnod kell!” Valami, ami kortársát, Pólya Lászlót* is a tengeren túl kergette, akivel a természete, a tehetsége, egész lelki beállítottsága és sorsa azonos volt. Pólya, aki 1899-ben jött Amerikába, már akkor hat esztendeje itt élt, amikor Rudnyánszky is átjött, és így „régii” amerikásnak számított. Mindig sajnálom, hogy sokszori és nemegyszer a hajnali órákba nyúló négyszemközű beszélgetéseink során nem kérdezgösködtem tőle Rudnyánszky felől, akivel kétségtelenül voltak kapcsolatai, bár gyanítom, hogy felvilágosításai aligha lettek volna teljesen szavahihetők. Pólyában is megvolt az a költői gög, amely nemigen engedi meg, hogy más költőt összemérjenek vele. Ő, saját magán kívül csak Tarnócy Árpádot* tartotta igazi költőnek Magyar-Amerikában. Amikor én átkerültem ide, Rudnyánszky már majdnem egy esztendeje halott volt.

Rudnyánszky emlékét ötven év alatt eltemette az idő. Testi tragédiája mellett már életében hurcolnia kellett magával az elfeledettség terhét. Azok az évek, amelyeket vakságban, sötét nyomorúságban és elfeledettségben töltött, már egy másik költőnemzedék diadalmas esztendei voltak, amely nemzedéknek élén Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád járt, akik mellett az utolsó évtizedek népszerű versfaragói Ábrányi Emil*, Endrődi Sándor*, Váradi Antal* már életükben elhomályosultak, Komjáthy Jenőt*, Gáspár Imrét* pedig teljesen elfeledték.

Rudnyánszky, a régi, előkelő család sarja, voltaképpen anakronizmus volt a letűnt kor költői között, akik már hangot mertek adni a nemzet bajainak, rá mertek mutatni sebeire, és reménykedtek abban, hogy jönnie kell a társadalmi igazságosság szebb korszakának. Régi nemes család volt a Rudnyánszkyaké, amelynek egyik ága báróságot is kapott. Legnevezetesebb volt közöttük Dezséri Rudnyánszky József* beszercebányai katolikus püspök, aki bár hatvan esztendőn felül volt a magyar

szabadságharc idején, lángoló hazaszeretettel állt a nemzeti felkelés mellé, s akit a hatalom több más főpappal együtt lemondásra kényszerített.

A költő maga dzsentrí volt minden ízében, különös módon egyesítve magában mindazt, ami ezt a társadalmi osztályt jellemezte: hetyke, könnyelmű, semmiel sem törődő, önhitt, izgága, fölényes, az élet minden praktikus követelményét kézlegyintéssel elintéző, mindent mindenkinél jobban tudó, de ugyanakkor megértő, jószívű, másnak rosszat tenni nem tudó karakter, aki csak a mának, abban is csak a jelen órának tud és akar élni, aki féldolláros szivarokat szív, amikor a kislányának nem tud cipőt venni, és a kis „Aranyvirágot” egy verssel elégtí ki, amelyben vigasztalja, hogy az angyalok is mezítláb járnak, apád „cipőt nem adhat, de harmattal étet”, mert ő a „koldusok királya”, aki a gondolat birodalmát járja, és a „dalmezőn aranykalászt arat”.

Amerikában természetesen az írásaiból próbált megélni, New Yorkban megindította a *Napsugár* c. hetilapot, melyet 1909-ben Clevelandbe helyezett át. Felesége, Réthy Laura*, ismertebb vidéki primadonna, a színészzel próbálkozott. Egyébként az asszony a bohém életben tökéletes párja volt férjének. Egymás nélkül nem tudtak élni.

A kedves emlékü Káldor Kálmán*, aki valamikor Rudnyánszky „szerkesztő” munkatársa volt, kitűnően írta le egyik emlékezésében a maga tapasztalatait. Rácz-Rónay Károlyval* együtt dolgoztak a „szerkesztőségben”, de soha, amíg hónapokig ott dolgoztak, egyikük sem kapott egy cent fizetést sem. A lap hetilap volt. Végre Káldor összeszedte a bátorságát, és odaállt a hatalmas termetű szerkesztő elé, pénzt kérve. „Miféle pénzt?” — kérdezte Rudnyánszky, mire Káldor szerényen informálta. „Mit? Maga fizetést akar? Örüljön, hogy velem egy levegőt szívat!”

Rudnyánszky mestere volt a magyar nyelvnek, és sok igazán szép és maradandó értékű költeményt írt. Természetesen megénekelte a bevándorlók akkor sokkal nehezebb sorsát is, anélkül azonban, hogy különösebb közösséget érzett vagy mutatott volna velök. Magyarországon ma azok közé a költők közé sorolják, akik a szociális irányú költészet bevezetői voltak. Mint a tehetsége, a hibái is vele születtek, de ezekkel a hibákkal senkinek sem ártott, csak magának, és azoknak, akikről neki kellett volna gondoskodnia.

Nagy kár volna, ha az amerikai magyarság elfelejtené, mert az itt élt magyar költők között kétségkívül ő volt a legkiválóbb.

Fogadjuk el az újabb kor legnagyobb költőfejedelmének, Ady Endrének* róla alkotott véleményét: „Rudnyánszky különb volt az összes korabeli Arany és Petőfi epigonoknál, kik híre, polcra vergődtek, s több talán még Komjáthynál, Reviczky-nél is.”

1963. december 9.

LOEW N. VILMOS EMLÉKEZETE

Október 18-án volt ötven esztendeje, hogy 1922-ben Loew N. Vilmos, magyar származású ügyvéd meghalt New Yorkban. Hogy hosszú ötven esztendő után is fel kell újítani emlékezetét, annak oka az, hogy ez a New York-i magyar ügyvéd egyik legkiválóbb angol fordítója volt a magyar költőknek. Munkálkodása révén Loew N. Vilmos irodalomtörténeti alakká vált, akinek igen tekintélyes része volt abban, hogy az angolszász világ megismerkedjék a magyar költészettel. Munkálkodása példátlanul széles körű volt. Szentkirályi József irodalomtörténész, aki *Magyar költemények angol fordításban* című, 1943-ban megjelent kiváló munkájában bővebben foglalkozik

vele, megszámlolta fordításait: 110 magyar költőnek összesen 473 versét fordította angolra, köztük olyan epikus terjedelmű munkákat is, mint például Petőfi *János vitéze*, *Az apostol*, *Bolond Istók*, valamint Arany János *Toldija* és *Toldi estéje* vagy Madách *Az ember tragédiája*.

Munkájának terjedelméről csak elismeréssel és bámulattal lehet megemlékezni, de ugyanakkor ennek a munkának valódi irodalmi értékeiről sem szabad megfeledkezni. Szentkirályi, egyik legkitűnőbb bírálója, pontosan, hibátlanul jelöli ki helyét és rangját a két legkiválóbb — és legrégebb — angol–magyar fordító, Sir John Bowring és Watson Kirkconnel között.

Loew (magyarosan: Löw) N. Vilmos Pápán született, ahol apja akkor rabbi volt. Ez a morva származású apa később, mint a szegedi zsidó hitközség rabbija, országos hírnevet szerzett magának tudományával és igazi magyar érzésével. Szeged az én szülővárosom, ahol még az én gyerekkoromban — a kilencvenes években — is emlegették, pedig már 1875-ben meghalt. Édesanyám, akinek minden őse szegedi volt, erős katolikus családból született Alsóvároson, nekem, mint gyerekeknek emlegette, hogy amikor Löw Lipót* meghalt, az egész város meggyászolta, elannyira, hogy még a belváros utcai gázlámpáit is gyászfátyollal húzták be temetése napján. A mindig magyarosan zsinóros ruhában, csizmában járó rabbit fia, a még nagyobb hírnévre jutott tudós, Löw Immanuel* követte, mint rabbi, aki több mint ötven évig töltötte be ezt a hivatalt. Szegedi papságának 50 éves évfordulóját éppen akkor ünnepelték, amikor első látogatásomra ott jártam. Részt vettem a zsinagógai megható ünnepen, már csak azért is, mert egyetlen fia, Lipót, egész gimnáziumi életem alatt osztálytársam és barátom volt, akivel 1907-ben együtt érettségiztünk a piaristáknál. Pár éve halt meg Izraelben, ahol élete utolsó éveit apja nagy könyvtárának rendezésével töltötte, amit úgy látszik, sikerült Izraelbe átmenteni.

Loew N. Vilmos ennek a Löw Immanuelnek volt a fivére. Élete nem úgy indult, mint akinek valamikor az irodalomtörténetben lesz helye. Iskoláit túl hamar abbahagyta, és egyszerű munkásfiú lett. 1847-ben született, tehát 19 éves volt, amikor új életet akart kezdeni, és kivándorolt Amerikába. 1866 volt ez az esztendő, az a kavargó korszak, amikor az Egyesült Államok szédülten kezdett kitámolyogni a négy esztendőig tartott gyilkos testvérháború kábulatából. Eleinte Amerikában is fizikai munkával kereste kenyerét, de hamarosan beiratkozott az egyik esti tanfolyamra, amelynek elvégeztével ügyvédi képesítést kapott. Ügyvédi pályafutását most már nem ismerjük, de neve örökre benne marad a magyar irodalom történetében, mint a magyar költők legszorgalmasabb, s egyben leglelküimeretesebb angol fordítója.

Dacára annak, hogy Petőfit nem túlságosan nehéz angolra fordítani, a versfordítás mégis a legnagyobb és legnehezebb feladatok egyike. Fordítói lelkesedés és szorgalom tekintetében Loew N. Vilmost egyetlen egy versfordító sem múlja felül a magyar irodalomban. A fennebb közölt számok magukért beszélnek. Még elképzelni is nehéz azt a munkatömeget, amit Loew fordítói munkája termelt évtizedek alatt. Aki csak itt-ott is próbálkozott hasonló munkával, tudja, hogy mit jelent csak egyetlen idegen versnek elfogadható lefordítása is. Kétféle fordítás van: idegennyelvből az anyanyelvre, vagy az anyanyelvből idegen nyelvre. Az utóbbi sokkal nehezebb. Az ideális fordítónak mindkét nyelvben tökéletesen kell lennie — ilyen ember azonban ritkán akad. A legtöbb esetben a másik nyelv csak tanult, később magára szedett tudomány, amelyet teljes tökéletességgel művelni még a legnagyobb tehetségű fordító sem képes. A magyar irodalomban, amennyire én tudom, alig egy pár ilyen akadt. Az első világháborúban hősi halált halt Békássy Ferenc*, aki sokáig Angliában diákoskodott, volt az egyik, akinek maga Babits Mihály állított emléket az irodalomban, valószínűleg tökéletesen tudott mindkét nyelven. Az évekkel ezelőtt elhalt

Szebenyi József volt a másik, aki fiatal éveit Amerikában töltve, tökéletesen megtanult angolul, majd visszamenve magyar földre, tökéletesen elsajátította az igazi anyanyelvét is. Érdekes volna hitelesen megállapítani, hogy voltak-e mások is. Magyarországon elég sokan éltek angol anyanyelvű irodalmi emberek, mint pl. Yolland Arthur*, akik megtanultak magyarul, de kérdéses, hogy magyarságuk tökéletes és kifogástalan volt-e? A legjobb magyarról angolra fordítók, mint pl. Bowring és Kirkconnel, nem tudtak magyarul.

Loew fordítói munkájának tömege valóságos csodaszámba megy, ha meggondoljuk, hogy elsősorban ügyvédi munkájából kellett megélnie. A fordítói pálya aligha hozott anyagi gyümölcsöket. Könyveit majdnem minden esetben ő maga adta ki, s ha azok el is fogytak valamikor, igazi jövedelmet aligha hoztak. É hatalmas mennyiségű fordítás új kiadása valamikor a jövő feladata lesz.

Loew nem volt önhitt, elbizakodott ember. Esze ágában sem volt azt hinni, hogy amit alkot, az sérthetetlen, megbírálhatatlan remekmű. Tudta, hogy költőt igazán csak költő fordíthat, ő pedig nem volt költő. Viszont tudta azt is, hogy azok a fordítók, akik maguk is költők, sok esetben igen sok szabadságot engednek maguknak a fordításban, ami a hűség rovására esik. A költő-fordító nem csinál lelkiismereti dolgot abból, hogy az idegen költőt a saját képére faragja, és versébe az eredeti író helyett önmagát ültesse át. Loew ebbe a hibába nem esett. Mindig teljes erővel igyekezett híven visszaadni a magyar költő lelkiségét, még akkor is, ha emiatt a saját nem könnyű munkája kevésbé sikerült. Erről ő maga tett bizonyosságot egyik könyvében, amelyben azt mondja, hogy valamikor bizonyára eljön az az igazi költő, aki hívatott lesz Petőfi, Aranyt, Vörösmartyt úgy angolra fordítani, hogy munkája nem egyszerű verselés lesz, ami elárulja a fordító keserves gyötörődését és izzadását a rímek és szavak keresgélésében, hanem igazi költői alkotás, amely minden tekintetben méltó az eredetihez.

Loew N. Vilmos mint ember is érdekes, nem mindennapi egyéniség volt. Szeretreméltó egyénisége mindenütt népszerűvé tette. Híres volt arról, hogy még téli csikorgó hidegben is fürdött, és úszkált a szabadban. Mulatni is szeretett, amikor a magyar virtus felgyülemlett benne. Hagyományul maradt fenn róla, hogy ilyenkor olyan mulatásokat rendezett, hogy tört, zúzott. Leánya, Rosalie, aki maga is neves ügyvéd lett, másnap azzal töltötte az idejét, hogy sorra járta a mulatozás helyeit, és kifizette a kárt. Pásztor Árpád*, Incze Sándor*, Lengyel Menyhért* írtak róla meleg hangú cikkeket.

Hogy apja mellett milyen magyar nevelésben részesült, arról érdekesen tanúskodik az a kis, angol nyelvű könyve, amelyet apja életéről írt. Az apa, Löw Lipót születésének százéves évfordulóját 1911-ben ülték meg. Ebben a kis kötetben közli saját versét apjáról (lehet, hogy ez volt az egyetlen vers, amit írt), közli az emlékünnepen elhangzott beszédeket. Nagyon érdekes, amit Beöthy Zsolt* beszédéről mond. A híres professzor, kemény kalvinista, leutazott a szegedi emlékünnepre, s beszédében elmondta, hogy apja Löw Lipót beszédeit adta a kezébe gyerekkorában, hogy abból tanuljon hazafiasságot. Löw Lipót halálát maga Kossuth Lajos és Tisza Kálmán* is a nemzet-gyászának tekintette.

Álljon itt végül néhány sor *Az ember tragédiája* fordításában, Kisteleki Ede* költő-újságírónak Szegeden, 1911-ben írt ajánlásából, bizonyosságául annak, hogy Loew N. Vilmos még öreg korában is milyen választékosan tudott magyarul.

„A *Feltámadunk* és *Könyörgések* és egyéb magasztos dalok ihletett bárdjának, ki bennem az új nemzedék lírája iránti bámulatomat — bizalmamat rendbehozta, de kit, ha analfabéta volna is, nagyrabecsülnék, mivel Istenben boldogult, felejthetetlen, nekem halhatatlan apámról velem oly szeretetteljesen beszélt. Aki Löw Lipótot

úgy megértette, úgy szerette, mint Ön, annak én odaadó, hálás, barátságos szeretettel nyújtom jobbomat, és tárom ki szívemet.”

Az anyanyelvüket semmibevevő, magyarul elfelejteni igyekező kivándorolt magyarok tanulhatnának ebből a példából.

1972. október 3.

TAMÁSI ÁRON AMERIKAI VERSEI

Mint tudjuk, Tamási Áron, a nemrég elhunyt kiváló magyar író életének három esztendejét az Egyesült Államokban töltötte, anélkül, hogy amerikai magyarrá lett volna. Nem is akart az lenni, mert lelkének minden szála visszahúzza az elhagyott, s akkor már idegen földdé vált erdélyi tájak felé. Huszonhat esztendő volt, amikor 1923-ban ájtott, akkor már némi írói múlt is állt mögötte, és három év múlva visszatent. Itteni élete, teljesen észrevétlenül, Virginia állam egyik városkájában folyt le, ahová, bizonyára bányász rokoni hívására jött. Ittlétéről jóformán senki sem tudott. Én magam, aki már akkor majdnem tízéves amerikás voltam, nem emlékszem, hogy még csak a neve is felbukkant volna a magyar lapokban, vagy ha fel is bukkant, mindenki érdeklődés nélkül ment el mellette.

Valami kis vidéki bankban dolgozott, pénzküldéssel, hajójegy eladással, magyar tolmácsolással, de ugyanakkor írt is. Még itt volt, amikor *Lélekindulás* címmel első kötete Kolozsvárt, már román uralom alatt, megjelent. Visszatérve szülőföldjére, rögtön intenzív írói működést kezdett kifejteni, amit folytatott is egészen 1966 májusáig, amikor 69 éves korában meghalt. Körülbelül negyven kötetre tehető az az irodalmi termés, amit életében publikált, amiben vannak novellák, amiben legerősebb volt, regények és többé-kevésbé sikerült színdarabok.

Verseskötetet nem adott egyetlen egyet sem, úgyhogy mint költőt valószínűleg nem is ismerték.

És ez az, ami a jelen sorok írására késztet.

Most derült ki ugyanis, hogy Tamási Áron költő is volt, még pedig, úgy látszik, rövid amerikai élete tette azzá. Verseit itt írta, s nem lehetetlen, hogy visszatérve, verset nem is írt többet.

Kolozsvárt most jelent meg a *Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények* februári száma, amely azokat a leveleket közli, amelyeket Tamási Amerikából írt egyik fiatal íróbarátjához, Jancsó Bélához, aki maga is értékes írótehetség volt, de túl korán elhallgatott. A levelek rendkívül érdekesek, különösen azok, amelyekben azt hangoztatja, hogy az erdélyi irodalom nem maradhat egyszerűen függvénye a magyarországi irodalomnak, nem „pótlék” ahhoz, amit a magyarországi írók produkálnak, hanem a magyar irodalomnak egy új fejezete, amely elbírná az egyenlő értékelést, sőt az egyedülálló életet is. A magyar irodalom új zsenijének a székelyek közül kell jönnie, írja.

Talán még érdekesebb, amit a cikkből megtudtunk, az a tény, hogy Tamási saját állítása szerint Amerikában egy hét alatt 23 verset írt.

Eszerint Tamási Áront is be kell sorozni az amerikai magyar költők közé, abban a reményben, hogy ezeket a most még rejtőzködő verseket valamikor meg fogjuk ismerni, remélve, hogy azok méltóak lesznek ahhoz a helyhez, amelyet írójuk a magyar irodalomban elveszítethetetlenül kivívott magának.

Érdekes, hogy íróember kevés ment vissza magyar földre az Egyesült Államokból. Rudnyánszky Gyulát*, a megvakult költőt a nyomorúság kergette haza, Dutka Ákos*, a ma is élő, 88 éves aggastyán 1905-ben „bekukkantott” Amerikába, pár

amerikai vonatkozású verset is írt, de néhány hónap múlva megelégedte a dicsőséget és visszatért, hogy *A nagy kaland* című könyvét csak ötven év múlva fejezze be, és adja ki 1959-ben Budapesten. Tamás István, több sikeres angol nyelvű regény írója is visszatért, valamint Hunyady Sándor*, Ignotus*, Királyhegyi Pál* is, aki igen jó tollú újságíró és humorista ma is.

A visszatértek közül kétségekívül Tamási Áronnak lesz legmaradandóbb helye a magyar irodalomban. Élete tele volt küzdelmekkel. Bizonyosan oka volt rá, hogy már a harmincas években megkezdte, amit kritikusai a „társadalomból való kivonulásnak” jellemeznek. Ekkor írja Ábel-trilógiáját, ami természetesen önéletrajz: a három kötet hőse, Ábel, ő maga. Az egyik kötet *Ábel Amerikában*, itteni életével foglalkozik, azzal az élettel, amelyből visszavágyott „a csillagok alá és a fák és állatok közé”. [...]

1969. április 15.

TAMÁSI ÁRON AMERIKAI LEVELEIBŐL

Az újabb magyar irodalom egyik legnagyobb alakja, Tamási Áron, tíz esztendeje halt meg, 69 esztendőskorában. Odaát bizonyára nem felejtették el, de senki sem tudja, hogy vajon az amerikai magyarság emlékezik-e rá? Nem mintha ismerték volna itteni élete alatt, mert alig egynéhányan tudtak róla hároméves amerikai élete folyamán, bár ez a látszólagos terméketlen korszak is alkalmat adott az írónak újabb alkotásokra. Sőt: jóformán csak halála után derült ki, hogy Amerikában is írt, mégpedig elsősorban színdarabot és verseket. Levelet és cikket annál többet: csak régi diákkori barátjához, Molnár Jenőhöz írott leveleiből több mint hatvan darab maradt meg, amelyekben említi, hogy Amerikából a kolozsvári *Ellenzékbe* és a *Vasárnapi Újságba* írt cikkeket. Leveleiből az erdélyi és magyarországi folyóiratok közöltek nagyon érdekes részleteket.

E levelekből megtudjuk amerikai kalandjának történetét is. Legközelebbi baráti köre négy emberből állt: önmaga, Molnár Jenő, Halmágyi Antal és Magyarosi Zoltán, mind vele egydős iskolatárs, akik közül Halmágyi Amerikába került, és úgy hiszem, ma is itt él. Már Amerikában volt, amikor Tamásinak is sikerült átjönni, de New Yorktól messze, „25 dollárnyi távolságban” lakott, mint Tamási írja egyik levelében.

A négy fiú kereskedelmi akadémiát végzett. Áronnal együtt 26 esztendősek voltak, kis erdélyi bankokban dolgozó alkalmazottak, akik előtt nem állt túlságosan biztató jövő. Egy jobb jövő reménye vonzotta át először Halmágyit az Egyesült Államokba, utána következett Tamási Áron, aki Molnár Jenőt is lelkes szavakkal hívta, amikor ő maga már itt volt. Mind a négy fiatalembert irodalmi ambíciók fűtötték, cikkeik is jelentek meg. De az előttük álló jövőt sivárnak és reménytelennek látták.

Áron 1922-ben kezdte el az amerikai mozgolódást. Egy nagybátyja élt New Yorkban, Fancsali Ignác, a First Avenue lakosa, aki útiköltségére pénzt küldött, sőt mint Áron egy Kolozsvárt kelt levelében írja, ötezer dollárt le is tett biztosítékul arra az esetre, ha az unokaöccs itt a köz terhére esnék. „Nagy boldogság érzésével gondolok — írja — az amerikai útra, erősen hiszem, hogy sikerülni fog.” Halmágyi már akkor odaát volt. Tamási remélte, hogy együtt jöhetnek, de ez nem sikerült, mert majdnem egy esztendőbe telt, amíg Tamási is elindulhatott. 1923. július 10-én hagyta el Kolozsvárt, és Bukarest, Lemberg, majd Varsó érintésével jutott el a danzig kikötőig.

A kaland Danzingban kezdődött el istenigazában. Négy nappal az odaérkezés után egy lágerbe zárták, ahonnan nem engedték ki. Harmadik osztályos jegye volt csak, és eszerint is bántak vele.

New Yorkból, 1923. augusztus 7-i kelettel ezeket írja Jenő barátjának:

„Bent a szűnyogok ettek, s bűdösség olyan, hogy a föld síjdedett el[...] Katonaság tündérsereg ehhez képest és a kaszárnya tündöklő palota. Utolsó napon mindenfajta hajunkat lenyírták. 18-án hajóra ültünk.”

A harmadosztályú utasnak azonban szerencsére a zsebében volt a kolozsvári *Ellenzék* című lap angol nyelvű igazolványa, ami szerint az utas külföldi tudósítója ennek a lapnak. Ezeket írja Tamási: „Már Danzigban megfenyegettem a bukaresti igazgatót, hogy én ezen sok orcátlanságot mind megírom. Hajóra szállás után a fizető mester ezt mondta: Kérem felhoztam podgyászát egy másodosztályú fülkébe, és ön ott is fog étkezni.” Ez így rendbejött, de harmadnapra Áron megbetegedett, egy teljes hétig feküdt, mialatt csak kétszer ivott meg egy-egy csésze teát. Utána valahogy rendbejött, augusztus elején értek New Yorkba. Ott már nem volt baj, nagybátyjaék autóval várták. A forráság azonban majdnem kibíráhatatlan volt.

Az író természetesen testi munka várta Amerikában, amit hajlandó volt vállalni. Keserves kenyér, de válogatni nem igen lehet, legalábbis addig, amíg az ember a nyelvet meg nem tanulja valahogy. A keserves munkából azután Áronnak is kijutott bőven. Végre West Virginiába került, ahol egy kis vidéki bankban dolgozott. Három év múlva búcsút mondott Amerikának és Budapesten telepedett meg, ahol kiváló tagja lett az országosan népszerű írók csoportjának. A második háború után nehéz esztendőket követtek: több éven át egyetlen sora sem jelent nyomtatásban, színdarabjait nem adták elő. Végre enyhült a helyzet: könyveit újra megjelentették, színdarabjait előadták, de az író gyorsan megöregedett és 69 éves korában meghalt.

Mikor Amerikába indult, menyasszonyfélét hagyott maga után, egy bizonyos Hollitzer Erzsikét, akit nagyon szeretett volna kihozatni, hogy majd együtt dolgozzanak, pénzt takarítsanak meg, és a barátokat is áthozathassák. Erzsikét Molnár Jenőre bízta, de egészen különleges tanácsok kíséretében: „Ha alkalmad van, Erzsikét vigasztaljad. De afféléket nehogyan találj neki mondani, hogy én őt így szeretem, vagy úgy szeretem, mert ha bevallodd egy fehérnépnek a kutya nagy szerelmet: el vagy veszve.”

Erzsike aligha lett Áron felesége, mert első feleségét Margónak hívták, a másodikat pedig Alizskának, aki jó negyven esztendővel volt fiatalabb mint Áron. Egy festőművész leánya volt, aki mint iskolás lány szerelmesedett bele az idős íróba, akárcsak Ady Csinszkája. De haláláig hűséges gondozója volt az elbetegesedett írónak.

1976. augusztus 1.

AZ OAKES-REJTÉLY

Hat esztendővel ezelőtt titokzatos körülmények között meggyilkolták a Bahama-szigeteken Sir Harry Oakes többszörös milliomost, aki nagy vagyonát Kanadában szerezte, és a „Sir” címet már mint gazdag ember kapta az angol királytól. Máiig is ismeretlen gyilkosa agyonverte a milliomost.

A gaztett elkövetésével Oakes vejét, egy gróf De Marigny fiatal arisztokratát vádolták, de megfelelő bizonyítékok hiányában felmentették. Felesége, Oakes leánya akkor férje mellett állott, házasságát folytatni akarta, de két év múlva mégis válni próbált férjétől. Akkor ez nem sikerült. Most az asszony új kísérletet tett a válásra, s ezen a réven a dolog megint az újságokba került.

Mivel az ügynek igen érdekes magyar vonatkozása is van, azért teszem most szövé.

Abban a nagyon értékes, terjedelmes munkában, amelyet a kanadai magyarok történetéről írt, Ruzsa Jenő* hamiltoni református lelkész hosszas említést tesz egy Braun Róza nevű magyar nőről, aki a kanadai magyarság történetének kétségtelenül egyik legérdekesebb alakja volt, aki ha él, most már 91 éves lenne.

Braun Róza a Gömör megyei Újvásár községben született, és a század elején először Londonban, majd onnan Kanadába vándorolt, egyedül. Rövid Torontóban történt tartózkodása után a mai Kirkland Lake város helyére költözött, amely akkor vad bozóttal, erdőkkel benőtt terület volt. Itt egy kis faházban, a világgal látszólag meghasonolva, egyedül élt, és csak időnkint keresték fel prémvadászok, aranyat és olajat kereső emberek.

Ő maga mesélte el, hogy valamikor 1911 vagy 12-ben egy fiatalos ember állított be a kunyhóba, és enni kért. Megmondta a nevét: Harry Oakes, s azt is, hogy aranyat keres a vidéken. A jószívű magyar nő szívesen fogadta, és többször is jól tartotta, amikor előkerült. Oakes ugyanis ott maradt a vidéken és Braun Róza birtokán is, amely meglehetősen nagy terület volt, aranyat keresett. Oakes kutatásait mesébe illő szerencse kísérte: részben Braun Róza területén, részben a szomszédos vidékeken, gazdag aranylélő helyekre bukkant. Ő maga annyira földhöz ragadt szegény volt, hogy még az engedélyek kiváltásához szükséges pénzt is Braun Róza adta neki, és hosszú évekig állandóan segítette. Oakes munkájának nyomán indult meg az a nagyarányú bányamunka, amelynek egyik eredménye lett az addigi pusztaság helyén épült modern város, Kirkland Lake is.

Másik eredmény volt, hogy Braun Róza is igen gazdag asszony lett, aki azonban egyszerű életmódján nem igen változtatott. Harry Oakes, akkor már többszörös milliós és angol „Sir”, később a Bahama-szigetekre költözött, de onnan is többször felkereste Braun Rózát.

Ez az érdekes nő, akit valószínűleg életének valami nagy csalódása kergetett a világ másik oldalára, s ott is a magányos vadonba, különösképpen lángoló magyarságáról volt nevezetes. Jóval nyolcvanon felül volt már, amikor még mindig teljes testi és szellemi frissességgel járt-kelt, örökké azt keresve, hogy hol tehetne valami jót az odaszakadt magyarokkal. Volt neki egy hatalmas magyar zászlaja, amelyet valószínűleg maga varrt és himezett, s amellyel minden magyar ünnepen büszkén jelent meg. Még 1937-ben is szinte koldusszegényen élt kunyhójában, amely már akkor közepén állott a körülötte épült Kirkland Lake városnak. Ezt a helyet 35 ezer dollárért vette meg tőle egy vállalat. Braun Rózának az az egy kikötése volt, hogy a magyar zászlónak addig kell lengenie a kunyhó padlás ablakán, amíg az utolsó deszkát is le nem bontják. Mikor 1939-ben az angol királyi pár Kanadában járt, magyar ruhában utazott Quebecbe, ahol kezét is fogott a királyi párral. Új házából naponta bejárt a városba, hatalmas kutyái kíséretében, csak azért, hogy a járókelő magyarokkal elbeszélgethessen, s ha meghallotta, hogy valamelyik bajban van, pár perc múlva már az illetékes városi tisztviselő előtt állott, akinek addig nem hagyott békét, míg a dolgot el nem intézte.

Így ír erről a lekes magyar nőről Ruzsa Jenő, a kanadai magyarok kiváló krónikása. Könyvében egész oldalon közli a magyar ruhás Braun Róza képét, amint hatalmas magyar zászlaját átölelve, pártásan, pruszlikosan, kötényesen, nemzeti színű szalagosan áll. Vajon él-e még?

1949. szeptember 28.

RÁCZ-RÓNAY KÁROLY EMLÉKEZETE

AMERIKAI MAGYAR TÖRTÉNELMŰNK EGY MÉLTATLANUL ELFELEJTETT KUTATÓJA

A már több mint százesztendős amerikai magyarság történetével kevesen foglalkoztak, a magyar haza sem igen törődött ezzel, hiszen szereplői hosszú ideig csak egyszerű, szegény emberek voltak. Kivándorlásukat már csak azért sem sajnálták, mert így kevesebb lett az ottmaradt elégedetlen, néha már lázadózó ninestelen ember, másrészt: Amerikából nagy összegek érkeztek a kivándoroltak megtakarított pénzéből, ami idővel számottevő tényező lett az egész ország gazdasági életében.

Utazók leveleiből, könyveiből, folyóiratokban megjelent cikkeiből ismerték odaát az amerikai magyarságot, úgy ahogy. Az első komoly értékű munkát, egy hosszabb tanulmány formájában *dr. Márki Sándor** kolozsvári egyetemi tanár írta, aki bár sosem járt Amerikában, 1893-ban megjelent írásában meglepően sok, mindig korrekt és hiteles adatot sorol fel. Márki már tudott Budai Parmeniusról*, az első magyarról, aki Amerika földjére tette a lábát, ismerte a jezsuita misszionáriusok jó részét, Benyovszkyt*, Bölöni Farkast*, Haraszht*, Kossuth amerikai útjának főbb részleteit és igen sok más fontos adatot, amelyeknek segítségével sikerült az amerikai magyar történetírás alapjait leraknia.

Utána Pivány Jenő* következett, akinek aránylag könnyű dolga volt a Márki által lerakott alapokon tovább dolgozni. Első írása 1905-ben jelent meg, a sokat emlegetett Tyrker* magyar származásáról. Ezután kétévenként írt egy-egy cikket, de 1910-től kezdve sűrűbben jelentek meg az írásai itt és a magyarországi folyóiratokban. Munkásságának legnagyobb eredménye Kováts Mihály* ezredes megtalálása volt, akiről azonban meglepően kevés új adalékot kutatott fel, dacára annak, hogy Philadelphiában élt, ahol számos, nagyon fontos adatot találhatott volna. Pivány után Kende Géza* következett, aki önálló kutatást nem végzett, adatainak túlnyomó tömegét másoktól készen kapta, csak az összeállítással és megírással végzett érdemes munkát. Kétkötetes munkája 1927-ben, tehát ötven esztendővel ezelőtt jelent meg, amely félszázad alatt igen sok történt az amerikai magyarság életében. Én magam már Kende munkájának megjelenése előtt is gyűjtöttem jegyzeteimet, amelyek alapját képezik mai nagy gyűjteményemnek. Kende könyve megjelenése után semmit sem írt olyasmit, ami vonatkozásban lett volna az amerikai magyarság történetével. Igaz, hogy csak pár évet élt könyve megjelenése után.

Kende könyvének előszavában említi azokat, akiknek sokat köszönhet könyve megírásában. A nevek között szerepel egy bizonyos Rácz-Rónay Károly, akit különben hasonló segítségért Hajnal István* is ugyanígy megemlít a Kossuth-emigráció balkáni hónapjairól írt nagy munkája előszavában.

Hosszú ideig semmit sem tudtam erről a Rácz-Rónayról, azonkívül, hogy egy kis hír újságírónak és szép fiúnak mondta, akinek nagy sikerei voltak a nők körül. A kedves emléké Káldor Kálmán* is írt róla, mint újságíró társáról, akivel együtt „dolgozott” a költő Rudnyánszky Gyula* valamelyik rövid életű lapjánál. Ennyi volt az egész.

Mostanában azonban meglehetősen mennyiségű adat jutott birtokomba erről a titokzatos emberről, életének valószínűleg vége felé járó négy esztendejét világítva meg. Ezek az adatok meglepőek, és örök kár lett volna, ha rejtve maradnak, mert belőlük egy lelkes, nagyon tehetséges, végtelenül szorgalmas és alapos történelemkutatót ismerünk meg, akit kora méltatlanul és lelketlenül elhanyagolt.

Az adatok, mint mondtam, négy esztendőt ívelnek át Rácz-Rónay életéből,

a teljes 1923—1927. éveket. Valóban újságíró volt, de csak rövid ideig, mert a monarchia nagykövetségének alkalmazottja lett, aki egy Ambrózy nevű diplomatával sok amerikai magyar telepet végig is járt. Történelemkutatási érdeklődése valószínűleg ennek a körútnak volt a következménye. Amikor az Egyesült Államok is belépett az első világháborúba, a monarchia diplomáciai képviselőének természetesen el kellett hagyni az országot. Rácz-Rónay valószínűleg ezzel a társasággal tért vissza Magyarországra. A háború után, mint maga írja, két évig a hamburgi magyar konzulátus sajtó- és kereskedelmi attaséja volt, amely idő alatt alkalma volt alapos történelmi kutatásokat is folytatni. 1923 januárjában azonban, amely időponttól adatai rendelkezésekre állnak, már állás és minden kereset nélkül tengődött. Az adatok 1927-ben, négy év múlva végződnek: meghalt-e, vagy valami más oka volt az adatok megszűnésének, nem tudom.

Az azonban bizonyos, hogy Rácz-Rónay ezt a négy esztendőt a legteljesebb nyomorúságban töltötte. Álláshoz képtelen volt jutni, feleségével együtt sűrűn betegeskedett, pedig ő maga akkor csak 40. éve körül járt. Budapesti nyomorából vidékre menekült, s valószínűleg abból élt, hogy régebben gyűjtött történelmi emlékeit adogatta el. Lincoln-kézirat, Ujházy Klára* levelezése, Xántus*- és Pomutz*-iratok, naplók, régi fényképek voltak birtokában, amikből egy csomó Amerikába is átkerült. Nyomorúságán képtelen volt enyhíteni, ennek alapján gondolom, hogy meghalhatott, fiatal kora ellenére.

Közben ideje volt arra, hogy megírja a magyar emigráció történetét, mint írja „négy hatalmas, egyenkint 35—45 íves kötetben. Ez a munkája készen volt és mellette még három másik: *A magyar zsidóság Amerikában* (ő maga nem volt zsidó, távoli rokonságban állt a Haraszhthy családdal), *Magyarság és Amerika* és *Az emigráció bibliográfiája*, valamennyi készen. Kiadásuk azonban lehetetlen volt, bár az Akadémia, Athenaeum és mások is érdeklődtek utánuk.

Rácz-Rónay maga írja, hogy 17 esztendeig dolgozott az amerikai-magyar történelmi kutatás mezején. „Alkottam, építettem, búvárokodtam és felderítettem való életére egy olyan kort, ami máiglan és mindenki előtt teljesen ismeretlen terület.” Ez igaz, mert az adattömeg, ami rendelkezésekre áll, elképesztő mennyiségű általa talált adatról számol be, körülbelül 125 oldalra terjedő gyönyörű kézírásában. Adatait nem tartotta fősvényen magánál: szívesen közölte más kutatókkal, akiktől azonban hasonló szívességet nemigen kapott. Emiatt panaszkodik is Piványra, akinek sok anyagot átadott, de tőle viszont semmit sem kapott, még kérésére sem. Sok adattal gazdagította azokat az írásokat is, amiket a világjáró újságíró Pásztor Árpád* közölt a budapesti lapokban, és később könyv alakban is kiadott. Amit leír, mindig halálosan pontos, feltétlenül megbízható. Témájának valóságos megszállottja: nem lát, nem hall egyebet, csak az amerikai-magyar történetkutatás érdekli. Nyomorog, de azért felmegy Bécsbe, ha valami új adatot kell kikutatnia. Az elkéseredés a mindennapi kenyere: „Itt vagyok lenn, a piszokban, porban, az el- és kimozdulás minden reménye nélkül” — írja Békés városából. „Csak az vethet követ rám, aki nem tudja, s érzi át, mit jelent az otthontalanság, s mit jelent hazatérni egy véres verejtékkel bérelt lyukba üres zsebbel, ahol egy betegeskedő, jobb sorsra érdemes szegény asszony vár az orvosságos falatra...”

Így és ehhez hasonlóan panaszkodik négy teljes éven át, 1923 januárjától 1927 januárjáig. Közben mindent megpróbál, hogy kész munkáinak kiadót szerezzen. Érdeklődés, kilátásba helyezett pártolás van, de pénz nincs sehol. Mellőzésben is van része, elsősorban a kutatók részéről, akik ugyanazon a mezőn dolgoznak. Pivány csak „újságírónak” tartja, holott Rácz-Rónay nála sokkal gondosabb és alaposabb kutató. Szeretne visszakerülni Amerikába, hacsak pár hónapra is. Régi összeköttetései

alapján hajójegyet ingyen kapna, csak a továbbiakhoz kellene még egy kis pénz, ami azonban sehonnan sem mutatkozik. Az egész egy olyan megrendítő tragédia, amely ugyancsak beleillik a magyar életnek abba a sötét korszakába, amelyben csak a Duna vagy a mozdonykerekek alá kerülés lehetett a vége egy-egy írói karriernek.

Itt Amerikában nem tudtam találni senkit, aki ismerte volna, vagy emlékeznék rá. Odaát is teljesen ismeretlen. A nagy 3 kötetes *Magyar irodalmi lexikon* (1963–1965), amely rengeteg jelentéktelen író is felsorol az igaziak mellett, egyetlen sort sem áldoz neki, hasonlóan a *Magyar életrajzi lexikon* (1967–1969) sem. Talán a D betű után abbamaradt Gulyás Pál-féle írói lexikonnak a Gulyás életében összegyűjtött írói adatai között lehet róla szó. Ez a kiadatlan nagy anyag bizonyosan megvan valahol — aminthogy nem lehetetlen, hogy Rácz-Rónay elkészült, nagyfontosságú munkái is lappanganak valahol. Magyarországon van egynéhány kutató, aki az amerikai—magyar történelmi kutatás terén dolgozik, mint Gál István, vagy a szegedi egyetemen Anderle Adám, aki a Lopez*—Prágay*-féle kubai betörés történetét dolgozta fel, vagy az ugyanott dolgozó Kretzoi Miklósné, aki értékes tanulmányt írt arról, hogy a korabeli magyar sajtó hogyan foglalkozott az amerikai polgárháborúval. Dr. Puskás Julianna, az Akadémia munkatársa is sikeresen dolgozik ezen a munkaterületen.

Bámullattal kell tudomásul vennünk, hogy már 1923-ban készen volt Rácz-Rónaynak egy olyan nagy munkája, amely könyv alakban négy hatalmas kötetre terjedne, minden kötet 35—40 ívvel, *Az amerikai magyar emigráció története* címmel. A Magyar Történelmi Társulat, az Akadémia és más tudományos intézmények érdeklődtek a nagy munka iránt — lehetséges volna, hogy a kinyomtatás lehetetlensége azt is jelentené, hogy a munka kéziratát megsemmisült? A többi három kész munkáról nem tudjuk, hogy milyen terjedelműek, de ha egyáltalán megvannak valahol, valószínűleg együtt van mind a négy. Lehet, hogy ez a kultúrkinccs vidéken lappang valahol, ahol Rácz-Rónay hosszabb ideig tartózkodott, mint Békésen, ahol Kovács Gusztáv* volt honvédtiszt és amerikai polgárháborús tiszt naplóját találta meg és másolta le. Ugyanitt kecsgettette az a reménység, hogy sikerül a híres dúsgazdag Fejérváry Miklós* akkor már Magyarországon élő egyetlen leányát, a pártában maradt Celesztinát* meglátogatnia, akinek mezőberényi kastélyától csak félórányira lakott Békésen. Fejérváry Celesztina* senkivel sem érintkezett, még legközelebbi rokonaival is alig, mert valamikor valami „indiszkréción” történt. Valószínűleg, hogy ez a látogatás sem valósult meg.

Ilyen lappangó irodalmi művek mindig voltak és mindig lesznek, bár sok esetben csak aránylag kis utánjárás felderítené őket. Valahogy nehéz elhinni, hogy Rácz-Rónaynak ez a nagy életműve megsemmisült volna. Magyarország könyv- és levéltáraiban rendkívül sok kiadatlan napló és más kéziratot munka van, amiknek egy részét időnkint mégis sikerül megjelentetni. Így Kossuth papjának, Ács Gedeonnak* igen nagyértékű emlékiratai is csak kivonatban jelenhettek meg Ács Tivadar nem egészen sikerült válogatásában. Kossuth hosszú ideig volt titkárnak, Tanárky Gyulának* rendkívül érdekes és fontos naplója is csak részleteiben jelenhetett meg évekkel ezelőtt. Berzenczey László* és Perczel Miklós* kiadatlan emlékirataira én hívtam fel Ács Tivadar figyelmét, amiket így sikerült a lappangásból kimenteni. Remélnünk kell, hogy Rácz-Rónay kéziratái is megvannak valahol, s eljön az idő, amikor az utókor igazságot szolgáltat ennek a méltatlanul mellőzött és elfelejtett, érdemes és értékes történelmi kutatónak.

1976. december 25.

1923. augusztus 27-én egy ember csöngetett be New Yorkban a West 39-ik utcai 109. számú szemmel láthatólag nagyúri házba. Az ember igen komoly ügyben járt: bírósági végzést hozott, amely elrendelte, hogy a házat mindenestül zár alá kell helyezni. A ház lakójának vagy tulajdonosának hitelezői indították meg az eljárást a bíróságnál, hogy követeléseik némiképpen megtérüljenek. A ház masszív ajtaja természetesen zárva volt, ráakasztva egy tábla: Out of town.* A bírósági ember azonban nem tárgált: tovább csöngetett. Végre az ajtó kinyílt, és egy bizonyos F. M. Delius nevű úriember jelent meg, aki mint később kiderült, a ház lakójának manegere* volt.

A ház lakója széles körökben ismert személyiség: Parlaghy Vilma, a magyar származású, egykor méltán világhírű, ekkor 60 esztendőes arcképfestő volt.

A manager informálta a kézbesítőt, hogy a művésznő ugyan itthon van, de súlyos betegen ágyban fekszik. Ha most ilyesmivel zavarnák, annak tragikus következményei lehetnének.

Az információ igazat mondott: a művésznőt a cukorbetegség tünetei gyötörték. Testi baja mellett lelki depressziója is volt: anyagilag teljesen letörve, majdnem mindenkitől elhagyatva kellett a halál gondolatával foglalkoznia. Csak egyik hitelezője, Ludwig Nissen gyémántkereskedő 205 000 dollárt követelt tőle, biztosítéka a művésznő otthonának teljes tartalma volt.

Parlaghy Vilma másnap, augusztus 28-án meghalt. Szeptember 2-án temették el a Woodlawn temetőben. Temetése az orosz ortodox egyház szertartása szerint történt, amelyet Turkovich archimandrita végzett. A művésznő házassága révén, amelyet Lwow orosz herceggel kötött, orosz arisztokratának is számított. Házasságával az orosz törvények szerint a püspökökkel egyenlő rangot nyert, és ezért illette meg a legmagasabb rangú temetés. Edwin Markham*, korának talán leghíresebb költője mondta a gyászbeszédet.

A ház tele volt műkincsekkel, amelyeknek értékét hirtelenében, valószínűleg túlzottan, egymillió dollárra becsülték. A hatóságok detektíveket rendeltek ki a műkincsek szemmel tartására, nehogy a gyászolók „emlék” gyanánt elvigyenek belőlük. Gondosan leltároztak mindent. A temetésen körülbelül százan jelentek meg, akik mind bejegyezték nevüket a részvétkönyvbe.

A híres magyar művésznő körülbelül tizenöt esztendővel azelőtt érkezett New Yorkba. Már akkor hosszú, eseményekben és sikerekben gazdag élet állt mögötte. Megérkezése igazi szenzációt keltett a cifrán és gazdagon öltözött személyzet révén, amely körülvette. A művésznő értett hozzá, hogy a publikum érdeklődése állandóan feléje forduljon. Hírneve elég volt ahhoz, hogy művészetét a lehető legelőnyösebben gyümölcösöztesse: a gazdag amerikaiak versengtek érte, boldog volt, akit lefestett, és szívesen fizette meg a művésznő mindig hallatlanul magas honoráriumát. Nem úgy, mint a német Krupp*, akit szintén lefestett, de aki a szédítően magas összegű számla kézhezvétele után kijelentette, hogy nem akarja többé látni a művésznőt.

Ki volt ez a Parlaghy Vilma?

A magyarországi Hajdúdorogon született 1864. április 15-én. A családban három gyermek volt: Gyula, Károly, akinek unokája, Parlaghy V. József, New Jerseyben élő üzletember közölt velem pár életrajzi adatot és egyetlen nővérük, a legfiatalabb: Vilma. Parlaghy Károly honvédeztudorvos volt, majd nyugdíjaztatása után a Széchenyi grófok háziorvosa lett Gyöngön, Tolna megyében.

Parlaghy Vilmáról feljegyezték, hogy festő tehetsége mellett gyönyörű szép nő is volt, akinek lebilincselő megjelenése különösen a férfiakat azonnal megszádította.

Amikor tehetségét felfedezték, először Budapestre küldték tanulni, majd onnan 1879-ben, tehát 16 éves korában Münchenbe ment, ahol az akkori legnagyobb német arcképfestő, Lenbach* tanítványa lett.

A nagy mester rendkívül szigorúan tanította a fiatal leányt, teljes négy esztendeig semmi egyebet sem engedett csinálni neki, csak másolt. Amikor azonban „felszabadult”, húszéves korában már a legelső kiállított munkájával aranyérmét nyert a müncheni tárlaton. A következő évben Budapesten aratott nagy sikert önárcképpel. Rövidesen művészi körútra ment Olaszországba, ahol Bolognában, Rómában és Firenzében időzött, majd 1885-ben Kossuth Lajost festette le. A művész jólelkűen Kossuthért, és nagy kitüntetés gyanánt vette, hogy a nagy magyar ült neki.

A Kossuth-portréval azonban nem volt sikere, Budapesten akarta kiállítani, de ott nem fogadták el a Múcsarnokban, mire ő maga állította ki. A nagyméretű képet azonban pár év múlva Franciaországban sokat dicsérték. Akkor azt hitték, hogy politikai okok miatt nem engedték a magyar fővárosban hivatalosan is kiállítani, a lapok legalábbis ezt hangoztatták. A kép most a ceglédi múzeumban van, ahová Kossuth Ferenc hagyatékából került.

A kép karosszékben ülve ábrázolja Kossuthot, teljes életnagyságban, fején lapos tetejű házsispikával. Bal keze a szék karfáján nyugszik, jobbában egy pár könyvet tart. A 83 éves Kossuth feje kétségkívül művészi és élethű, e sorok írójának a kép azért nem tetszik különösebben, mert az életnagyságot semmi szükség sem igazolja. Még a szőnyeg és a keresztbe tett két lábón a cipő is teljes nagyságban ki van dolgozva, ami semmit sem ad a kép művészi értékéhez. Kossuthnak azonban nagyon tetszett, és rendkívül meleg hangú levélben köszönte meg a művész munkáját. „Fiaim az Ön művészi ecsetjének fogják köszönhetni ama régi óhajnak teljesedését, hogy arcom vonásait halálom után, ami már nem messze lehet, ne csak a fiúi kegyelet emlékezetében bírják, hanem azon példányban, melyet nekik szánt, megtestesülve is szemlélhetendik.”

Rövid időre visszatérve, Magyarországon nem sok arcképet festett, köztük Pejacevich grófné portréját. Németországba menve azonban annál több kiválóság vette igénybe szolgálatait, kezdve II. Vilmos császártól. Bismarck hercegen, Moltke tábornokon keresztül Albert szász királyig és Vilmos württembergi királyig. Lefestette Sudermann, a híres író, Windhorst pártvezért, Bülow herceg kancellárt, Péter szerb királyt, Krupp gyárost stb. Természetesen óriási pénzeket keresett, de minden pénz azonnal elolvadt a kezében. Közben férjhez ment egy katonatiszthez, aki azonban fiatalon, hamarosan meghalt. Oroszországban a cári udvarnak dolgozott, és ezen a réven ismerkedett meg Lwow herceggel, akinek 1899-ben lett a felesége, 36 éves korában.

Mint hercegné, a művész úgy érezte, hogy elérkezett élete csúcspontjára, és azt ennek megfelelően is igyekezett berendezni. Nagyarányú, rendkívül költséges fogadóesteket rendezett a legfelsőbb társaság tagjai részére, amely alkalmakkor emelvényre állított trónon fogadta az érkező vendégeket. Hírneve és szépsége révén kedvence lett a cári családnak is. Külföldre is sokat utazott, a Riviérán remek kastélya volt. Ágyában állítólag valamikor Mária Antoinette, a tragikus sorsú francia királyné aludt.

Kossuthtal való találkozása külön nagy esemény volt életében. Voltaképpen nem egy, hanem három képet festett a nagy magyarról, két ülő és egy álló formátumút, egyet kiállításra, egyet a Kossuth családnak és egyet saját magának. (Ezt ő maga írta meg egy levélben a *Pesti Hírlaphoz*, levelének kelte: 1885. április 1.) Már ekkor feltette magában, hogy korának minden híres emberét lefesti, minden akadályt elhárítva. Ezt a fogadalmát jórészt teljesítette is.

Kossuth, aki öt ízben ült neki, remekműveknek tartotta a képeket. Az ülés, mint

írja, „nehéz feladat volt, nehéz robot, de hát túlestem rajta. Jó-e a hasonlat, azt én nem ítélem meg, mert nekem annyira nincsen fogalmam arcom felől, hogyha szemközt találkoznam magammal az utcán, még csak azt sem mondanám magamnak, hogy: szervusz öreg, mert reá nem ismernék magamra.”

A művésznő nem fogadott el pénzt Kossuthtól, aki csak egy kis emléktárggyal tudta köszönetét kifejezni.

Itt említeném meg, hogy a magyar művészet történetében úgy jegyezték fel, hogy ez volt az egyetlen alkalom Kossuth életében, amikor saját arcképe lefestéséhez „ült”, vagyis a festő úgy készítette el művét, hogy maga Kossuth volt a modellje. Ez azonban tévedés, mert Kossuth egy más alkalommal is ült modellt, sok esztendővel azelőtt.

Ez a kép ma is megvan, az Egyesült Államokban, a Református Egyesület washingtoni székházában, ahová az én felfedezésem és közbenjárásom után a philadelphiai Historical Society of Pennsylvania kölcsönadta. A színes olajfestmény egy majdnem életnagyságú mellkép, amelyet egy Walter Gould* nevű jónevű fiatal amerikai festő 1851 nyarán, Kossuth törökországi internáltsága idején Kutahiában festett a kormányzóról. A kép mindenkinek, Kossuthnak is nagyon tetszett, akkor azt mondták róla, hogy a legjobb kép, ami Kossuthról addig készült. Hogy nem került sem Kossuth, sem családja birtokába, annak az a magyarázata, hogy sem Kossuth, sem az ugyanakkor kisebb képekben lefestett 14 emigráns társa nem tudott fizetni érte, és így mindet a festő tartotta meg. Gould pár évvel ezelőtt került át Európába, Firenzében élt, és nem is tért vissza Amerikába, ott halt meg. Hagyatéka a pennsylvaniai Historical Society birtokába került, ahol nem állították ki, hanem állandóan a pincében elraktározva tartották. Én bukkantam rájuk, és az én kérésemre adták — nem könnyen — kölcsön a magyar intézménynek, ahol egy szép ünnepség keretében lepleztük le a képeket annak idején. E festmények között van gróf Batthyány Kázmér* miniszter, Perczel Móric* tábornok és gróf Wysocky József* lengyel tábornok képe is.

Az Egyesült Államokba 1908 körül érkezett Parlaghy Vilma, mint említettük, teljes pompában, a lehető legnagyobb feltűnést keltve. Sikere addigi hírneve és valóban művészi alkotásai révén itt is biztosítva volt. Gyors egymásutánban festette le Theodore Roosevelt*, August Belmontot, a milliomost, Andrew Carnegi-et, az acélkirályt, Dan E. Sickles polgárháborús tábornokot, Nicholas Tesla horvát származású feltalálót és másokat. Tömérdek pénzt keresett, de még többet költött, és még több adósságot csinált. Így történhetett, hogy például a Plaza Hotelből, ahol lakott, egy 12 ezer dolláros számla meg nem fizetése miatt hatóságilag lakoltatták ki. Ehhez hasonló esete azonban több is volt. Ahogy öregedni kezdett, jövedelme is csökkent és valószínűleg munkáinak művészi értéke is, úgy hogy amikor a vég elközelgett, anyagilag teljesen tönkrementve találta. Úgy látszik, szenvedélyes műgyűjtő volt, aki műkincseitől akkor sem volt hajlandó megválni, amikor súlyos pénzügyi bajai voltak. Ez lehet a magyarázata annak, hogy háza zsúfolva volt ezekkel a százezreket érő kincsekkel, ugyanakkor, amikor hitelezői csődöt kértek ellene. A ház, amelyben lakott, az ő nevében állott, de azt is elárverezték. Műkincsei, bútorai és egyéb tárgyai 1923. október 23-án kerültek kalapács alá. A ház elárverezésére ugyanez év novemberében került sor, hátrahagyott saját és egyéb festményei és ékszerei pedig 1924. márciusában kerültek az árverésre.

A magyar művészet története természetesen őrzi Parlaghy Vilma emlékét. Kiváló művészt és egy rendkívül érdekes egyéniséget bírt és veszített el benne a magyarság.

1966. június 23.

BERKÓ D. GÉZA EMLÉKEZETE

Most november 9-én volt negyven esztendeje, hogy az amerikai magyar újságkiadás egyik nagylelkű alakja, Berkó D. Géza New Yorkban meghalt. Mindössze 56 esztendő volt, amikor ithagyta azt az amerikai magyar közéletet, amelynek majdnem három évtizeden át harcos tagja volt. A halála óta eltelt negyven esztendő nagyon hosszú idő, jóval több, mint egy egész emberöltő. Ennyi idő alatt a legnagyobb emberek emléke is elhalványul, de az utódok kötelessége, hogy néha visszaemlékezzenek azokra a porladó elődökre, akik valamilyen mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy az élet és a munka tovább folyjék azon a téren, amelyen ők fáradoztak.

Berkó D. Gézának a sors azt a feladatot juttatta, hogy az amerikai sajtóért dolgozzék a lehető legnehezebb helyen, a lehető legnehezebb körülmények között.

1871-ben született és húszegynéhány éves fiatalember volt, tanult nyomdász, amikor az Egyesült Államokba került. A hagyomány szerint a szocializmussal legkorábban foglalkozó magyar iparág, a nyomdászság alapította meg az *Amerikai Magyar Népszavát* New Yorkban, az 1899-ik esztendő december hónapjában, és tudatosan vette fel a budapesti *Népszava* című szocialista újság nevét, jelezve, hogy milyen politikai irányú lapnak indult. Az új hetilap csak igen rövid ideig bukdácsolt. Hogy végre a bukástól menekülőben milyen körülmények között vette át Berkó, arra is régen feledés borult.

New Yorkban már akkor valóban szükség volt egy magyar lapra, és hogy ez a magyar lap éppen az *Amerikai Magyar Népszava* lett, az Berkó hallatlan energiájának és kiadói tehetségének eredménye volt. Hogy a lap fenntartása, nagyobbitása, napilappá tétele, egyáltalában életben tartása micsoda emberfeletti kitarást igényelt, azt csak azok tudnák elmondani, akik azokban az évtizedekben munkatársai voltak, s akik közül talán egy-kettő még életben van. És ezt a munkát jóformán egyedül Berkó D. Géza végezte el.

Amikor 1927 novemberében meghalt, 56 esztendő volt, szinte túl öreg az amerikai hírlapírók megszokott életkorához mérten. Nagy riválisa, a *Szabadság* Kohányi Tihamérja* csak 50 esztendőig élt, régebben Erdélyi Sz. Gusztáv*, a volt szolgabíróból lett *Nemzetőr*-szerkesztő és -kiadó csak 43 éves volt, amikor meghalt, a *Szabadság* Cserna Endréje* mindössze 47 esztendőt mondhatott magának, Kende Géza* 52 éves korában tette le a tollat, Fonyó Aladár* sem vitte tovább 55 évnél. 56 esztendjével és azzal a körülbelül 28 esztendővel, amit az amerikai magyar sajtó szolgálatában töltött, szinte pátriarkává tette Berkót a maga szakmájában.

Az amerikai magyar sajtó „Sturm und Drang”* periódusában, amely körülbelül az *Önállással*, a *Nemzetőrrel* és a *Szabadsággal* kezdődött, vagyis az igazán országosan úttörő munkában Berkó már nem vett részt, mert ott már elődei voltak. És így nem is lehetett egyénileg olyan közismert közéleti ember, mint a régi szerkesztők voltak, akik a maguk elkerülhetetlen „testvéri” harcait rendszeren az egyletek évi gyűlésein vagy ritkábban tartott konvencióin vívták meg. Mire Berkó is a porondra került, ezek a centeket számolgotó és centekre szoruló harcosok már jórészen elmúltak, az egyleti „hivatalos lapság” már messziről sem volt az a legnagyobb siker, az elérhető legnagyobb cél, amire magyar lap Amerikában számíthatott.

A század első éveiben az új bevándorlók egyre nagyobb hullámokban érkeztek, a magyar közélet folyton intelligensebb, jobb vezetést, organizációt és lapokat követelt. A bizonytalanul hullámzó gazdasági élet tele volt a legkellemetlenebb meglepetésekkel. Egymást követték a kisebb-nagyobb gazdasági depressziók, a politikai élet nemegyszer durva kézzel vágott a nemzet arcába. A tájékozatlan új amerikaiak természetsszerűleg a lapjaikhoz fordultak tanításért, útbaigazításért és a lapok maguk

is úgy ébredtek feladataik igazi tudatára. Különös szerencséje volt az akkori magyar lapkiadásnak, hogy a jó újságíróknak újszólván sohasem volt híjával. A két lap kiadójának ambícióján és energiáján kívül a jó újságírók voltak azok, akiknek köszönhető, hogy lapjaink színvonal tekintetében felvehették a versenyt az idegen nyelvű sajtó legjobb termékeivel.

Berkó maga nem volt újságíró, és keveset írt a lapjába, de ami belőle ezen a téren hiányzott, munkatársai bőven kipótolták.

Ellenfél természetesen bőven akadt, de elsősorban magának a magyar újságírásnak mezején, úgy hogy Berkónak tömérdek támadásban volt része. A szocialista érzelmű magyarok a maguk *Előre* című lapjában támadták szinte állandóan, mert Berkó a „hazafiás” álláspontot hirdette, főképpen az első világháború kitörése idején. Ugyanígy tett a *Szabadság* is, a hetilapok nagy többségével együtt. A lapok a „központiak” ügyét támogatták, mert hittek a végső német—osztrák—magyar—török győzelemben. Vigyáztak azonban, hogy ebbeli buzgóságukban meddig mehetnek. Egy-két kiadó akadt, aki megszeppent, amikor az Egyesült Államok is belépett a háborúba, és így a bevándorolt elemek számára is az új haza érdeke lett az első, félve, hogy esetleges régebbi elszólásaik miatt bajba kerülnek. Erre azonban nem került sor. Soha egyetlen magyar lap sem lázított az új haza ellen, behívó kártyáját senki el nem égette, botrányt, összeesküvést senki sem csinált. A hatóságok belenéztek a dologba, de hamarosan abba is hagyták az érdeklődést. A bevándoroltak vagy fiaik becsülettel állták meg a helyüket.

A két napilap közül a *Népszava* volt az, amelynek kiadása mérhetetlenül több ambíciót és energiát követelt. Ezt pedig egyetlen embernek kellett szolgáltatnia. Berkó D. Géza volt az az egyetlen ember, aki ezt tette ameddig bírta. 1927-ben, 56 éves korában azután letette a földi élet terhét.

Míg élt, energiájából futotta nagy dolgok véghezvitelére is. Mikor lapja tízesztedős lett, olyan díszes és nagy emlékkönyvet adott ki, amilyen még addig aligha jelent meg Magyar-Amerikában. Amikor a trianoni tragédia vélegessé és megmásíthatatlanná lett Magyarországnak számára, ő szervezte meg azt az óriási szabású, felejthetetlen zárandoklatot, amely az amerikai magyarok ezreit vitte Washingtonba, egy néma tüntetésre. Soha annyi magyar nem volt együtt az ország fővárosában, mint akkor, akiknek méltóságteljes felvonulása kétségkívül mély benyomást tett azokra, akik végignézték. A magyarság gyászának kifejezését bizottságok vitték el a kongresszus és a társadalmi élet legkiválóbb vezetőihez. Mindenki tudta, hogy a tüntetésnek kézzelfogható eredménye nem lehet, de mindenki tudta azt is, hogy a fájdalomnak valamilyen módon elő kellett törni az amerikai magyar szívek ből. A tüntetéstől senki sem félt, nem úgy, mint a maiaktól, amelyeket „amerikaiak” rendeznek.

1928 nagy esztendeje volt az amerikai magyarságnak a New York-i Kossuth-szobor leleplezése révén. Példátlan és aligha megismétlődő eset volt, hogy egy körülbelül négyszáz főből álló magyar küldöttség jött látogatóba a szobor leleplezésére, ami alkalmat adott arra, hogy a látogatók egy csomó nagyvárosban megjelenjenek, ahol ünnepélyesen fogadták őket. A nemzet minden rétege képviselve volt ebben a páratlan delegációban. A szobor felállítása és a delegáció átjövetele túlnyomó részben Berkó energiájának gyümölcse volt, a szobor pedig, reméljük, örökre hirdetni fogja létrehozója emlékét.

Mikor meghalt, vagyon aligha maradt utána. Ebben is tipikus amerikai magyar újságos volt. Saját nemzedéke nem felejtette el, de ez a kötelessége azoknak a nemzedékeknek is, amelyek a jövő amerikai magyarságáért dolgoznak.

KENDE GÉZA EMLÉKEZETE

Most negyven éve, 1927-ben jelent meg Kende Géznak* nagy munkája, a *Magyarok Amerikában* két kötete. Készült rá, hogy a harmadikat is megírja, amely az amerikai magyarság legújabb korát foglalta volna össze, az első világháború kezdetétől. Hogy ez a befejező kötet sohasem jelenhetett meg, ennek oka főképpen az volt, hogy dr. Cserna Endre*, a *Szabadság* kiadója már a következő évben meghalt. A munka megíratása és kiadása sok pénzébe került a magas kultúrérzékű Csernának. A halálát követő nehéz korszak a hasonló áldozatot lehetetlenné tette. Nem tudjuk, hogy erre vonatkozó kézirat maradt-e Kendének, aki hat évvel az első két kötet megjelenése után szintén meghalt, aránylag fiatalon, 52 éves korában.

Az első két kötet teljes anyaga először a *Szabadságban* látott napvilágot éveken keresztül, amely idő alatt Kende mást nem is írt a lapba. Az ólomszedést aztán félretették, és megtartották a kiadandó könyv számára. Mivel így a könyv napról napra való afféle „kényszermunkával” készült el, nem valószínű, hogy Kende hozzáfogott volna a harmadik kötethez is, akkor, amikor már Cserna nem élt, és ő lett a lap szerkesztője és a cikke írója is. Erre már sem a pénzből, sem az energiából nem futotta.

A két kötet így is hatalmas teljesítmény volt, amiért az utókor hálás marad úgy az író, mint a kiadó emlékének.

Akkoriban Clevelandban éltem, és a szűk világ idején napi két órát dolgozó munkatársa voltam a lapnak. Az igazi szűk világ, a nagy depresszió ugyancsak 1930-ban kezdődött, amit szintén végigélveztem, eltartott vagy négy esztendeig, — de az azt megelőző esztendők sem voltak bőségesek, úgy hogy elfogadtam, amikor Cserna felkért, legyek munkatársa ilyen alapon a lapnak.

Így alkalmam volt meglátni, hogy Kende munkája hogyan született meg. Utólag állapítottam meg, hogy anyagának túlnyomó részét nyersen ugyan, de megkapta valahonnan. Ő maga igazi kutatást, forrástanulmányt nem végzett. Könyvtárakba, levéltárakba nem járt, nem is igen levelezett senkivel. A forrás — gondolatom szerint — nem lehetett más, mint a nagylelkű Feleky Károly* azóta sajnos, kallódásnak indult hatalmas gyűjteménye, hozzáátve azokat a nem nagy terjedelmű, de eléggé alapos munkákat, amelyeket az akkor már Magyarországon élő Pivány Jenő* adott ki. Felekynek életfeladata, soha le nem lassuló szenvedélye volt, hogy összegyűjtse mindazt az anyagot, amit a magyarokról angol nyelven írtak valaha. De emellett összeszedett mindent, ami kéziratban vagy egyéb módon fennmaradt. Kende, legalábbis előttem sohasem beszélt erről, de kétségtelen, hogy Feleky mindent készséggel bocsátsott rendelkezésére, különösen ami a régebbi, nem gazdasági jellegű magyar bevándorlásokra vagy látogatásokra vonatkozott. Az újabb történelem forrásául pedig ott voltak a *Szabadság* régi, bekötött évfolyamai. Ezek, bár hiányosan, ma is megvannak.

Amit mások is, én is aktuálisan láttunk Kende munkálkodásából, az volt, hogy a régi évfolyamokat nemcsak böngészte, hanem — amit akkor is nagy hibának tartottunk — a lapokból borotvapengével hosszabb-rövidebb részeket ki is vágott, amiket aztán változtatás nélkül iktatott bele könyvébe. Évekbe telt, mire az egész munka megjelent a *Szabadságban*.

A megjelenést követő esztendőben volt a New York-i Kossuth-szobor leleplezése, amelyre magyar földről több száz főnyi reprezentatív delegáció jött át. A szobor felállítása az *Amerikai Magyar Népszava* erőteljes propagandájának eredménye volt. A két lap akkoriban erősen versengett egymással. Hogy ne minden babér a *Népszavé* legyen, Cserna még abban az évben megszervezett egy amerikai magyarokból álló zárandoklatot az óhazába, visszaadni a hazaiak látogatását. Több százan mentünk át a *Berengaria* nevű óriáshajón. Budapesten ünnepélyesen fogadtak bennünket.

Az események egyike volt az a fogadás, amelyet Horthy kormányzó adott a királyi palota kristálytermében. A teremben tízet kiválasztottak az amerikaiak közül, hogy azokkal a kormányzó néhány szót vált és kezét fog velük. Cserna és Kende is a tíz között volt, valamint én is, és így tanúja voltam annak a kínos jelenetnek, ami ekkor történt.

Mielőtt a kormányzó a terembe lépett volna kíséretével, egy férfi odament Kendéhez és kiállította a sorból, és más valakit állított helyébe. Kende elsápadt, és szó nélkül elment.

Több százan voltunk ott, és a történeteket aránylag kevesen vették észre.

Mi volt az oka ennek a szükségtelen megszégyenítésnek?

Évekkel azelőtt Déri Imre*, jeles újságíró Kendével együtt egy hetilapot indított *A Hét* címmel, amely a Horthy-uralomról elítélő hangon írt. Pályafutása igen rövidnek bizonyult, igazat adva egy Lónyai nevű nyomdásznak, akinek akkor egy *Piszka* című vicclapja volt. Lónyai ennek minden számában közölte *A Hét* címlapját, azzal a változtatással, hogy minden következő számban eggyel kevesebbre tette a címet. *A Hat, Az Öt, A Négy* és így tovább, azzal az indokolással, hogy „lapunk címe mindig előfizetőink számához igazodik”. Valóban, alig jelent még hat vagy hét szám összesen, de azoknak éles megjegyzéseit és kedvezőtlen tónusú cikkeit odaát nem felejtették el Kendének. Az első alkalmat, hogy megszégyenítsék, meg is ragadták.

Kende nem vette túl érzékenyen a dolgot, amit az is bizonyít, hogy a *Szabadság* következő évi naptárában igen szép riportot írt az amerikai magyarok zarándokútjáról.

Kende munkája természetesen nem szigorú értelemben vett történelmi mű, hanem inkább krónika, egy jó tollú, éles szemű újságíró szemüvegén keresztül látva a dolgokat, aki egyúttal hosszú ideig kortárs is volt abban, aminek történetét elmesélte. Adatai sokszor nem bizonyultak korrekteknek. A leírt eseményeket gyakran romantikus szósszal önti le, ami szemelláthatólag csak azt a célt szolgálta, hogy az írás hosszabb, kiadósabb legyen.

A magyarság halás volt Kende munkájáért, és meleg ünnepeltetésben részesítette egy nagysikerű banketten, amely a West Side-i régi Önképzőkör Fulton Road-i termében folyt le. Tény, hogy népszerűség tekintetében egyedül Kohányi Tihamér* vehette fel vele a versenyt a magyar újságosok között. Csak Kohányi temetésén volt annyi magyar, mint amennyien ott voltak, amikor 1933 elején Kendét temették. Sírja nincs, mert holttestét elhamvasztották. De munkája fennmaradt és emléke él.

1967. május 20.

FELEKY KÁROLY ESZTENDEJE

Ebben az évben van száz esztendeje, hogy a legnagyobb amerikai magyarok egyike, Feleky Károly* megszületett, és októberben lesz 38 éve, hogy New Yorkban meghalt. Születésének helyét és pontos dátumát nem sikerült megállapítani, csak annyit tudunk, hogy 62 esztendő volt, amikor meghalt, egy csodálatos munkában eltöltött élet után.

Éz a munka pedig nem volt kisebb, mint összegyűjteni mindazokat a könyveket és folyóiratokat, amelyekben valaha is angolul írtak Magyarországra felől, egyszerűen mindazt, ami angolul nyomtatásban megjelent a magyar földről és nemzetéről. Amikor halála előtt több mint negyven esztendővel elkezdte ezt a munkát, sejtelve sem volt róla, hogy az milyen arányokat fog ölteni, és messzire túlhaladja mindazt a fantáziát, amit egy lelkes, akkor még amatőr gyűjtő a saját munkájának előlegezett.

Bizonyára vannak még közöttünk, akik látták ennek a munkának eredményét akár Feleky kis New York-i lakásában, akár később, amikor már az akkori magyar kormány birtokába kerülve, New Yorkban Hungarian Reference Library lett belőle. Én ebben az utóbbi formájában ismerkedtem meg ezzel a csodálatos gyűjteménnyel — és később, szomorú leromlottságában, amikor a Library of Congress* egyik helyiségében volt, rendszertelenül összehajigálva, várva, hogy valamikor jobb napok derülnek rá.

Feleky eredeti gyűjteménye majdnem hétezer kötet volt, amit Reference Library korában újabb angol és magyar könyvekkel egészítettek ki. Mikor a második világháború kitört, mint ellenséges idegen vagyont a kormány lefoglalta az egész gyűjteményt, s így került a Library of Congressbe, ahol nem lehetett használni, részben azért, mert lefoglalt idegen vagyon volt, részben pedig azért, mert nem volt rendezve.

1953-ban, tehát 15 esztendővel ezelőtt Balogh István* volt táborigazgató baráttal, aki akkor az Amerikai Magyar Szövetség titkára volt, sokat próbálkoztunk azzal, hogy a könyvtár külön magyar gyűjteményként tartsa fenn az egész anyagot, mert féltünk tőle, hogy szétszedik, és szakmák szerint a könyvtár általános anyagába olvasztják be. Ugyanakkor New Yorkból úgy látszik, erősebb befolyás tudott érvényesülni, mert bár az akkori könyvtári vezetők mindig szívélyesen fogadtak bennünket, és helyeselték az általunk képviselt célt, a gyűjtemény mégis New Yorkba került, azzal, hogy ott egy magánlakásban lesz elhelyezve, de úgy, hogy rendezve a közönség részére hozzáférhető legyen. Így is történt, bár ez az utóbbi elgondolás nem bizonyult helyesnek. A hányódás következtében valószínűleg megfogyott anyagú gyűjtemény felbomlott, egy része visszakerült a Library of Congressbe, másik részét a Rutgers State University magyar departmentje vette át. Az előbbi az anyagot beolvasztotta az általános könyvtári anyagba, az utóbbi úgy tudom, ma is ládákban őrzi. Mindezt azt jelenti, hogy a Feleky-gyűjtemény, úgy amint azt lelkes alapítója felépítette és aminek szánta, megsemmisült.

Feleky pontosan számon tartotta a gyűjteménnyel kapcsolatos kiadásait. Körülbelül 40 év alatt 36 ezer dollárt fordított az anyag beszerzésére. Halála után, amikor a magyar kormány az özvegygel alkudozni kezdett az átvétel felől, 16 ezer dollárban állapodtak meg, amiből tízezer az özvegy azonnal megkapott, a többit pedig havi 50 dollárral törlesztették.

Mindezt magától az özvegytől is tudom, akivel egy ízben találkoztam, amikor a gyűjtemény már Reference Library volt. Antoinette Feleky nagy műveltségű nő volt, aki zenepszichológiából doktorált a Columbia egyetemen, és több, szakmájába vágó értékes tanulmányt írt. Amikor találkoztunk, az élet már erősen megviselte, és lelki egyensúlya is inogni látszott. Megmutatott egy jókora papírdoboz régi okmányt és képet, amiről megjegyezte, hogy azok nem a könyvtárái, hanem az ő tulajdonai csak ott tartja őket. Jól emlékszem, ott volt közöttük egy jó csomó irat, Toulmin Smith angliai ügyvéd kézírásában, aki Kossuth védőügyvédje volt abban a pörben, amelyet az angol kormány kezdett a nagy magyarral szemben, amikor Kossuth, jövődöbéli használatra, magyar papírpénzt nyomtatott Angliában. A „pénz” azután feltűzelték. Volt ott egy csomó fénykép, polgárháborús magyar katonák arcképei és sok minden egyéb. Lehet, hogy ennek a gyűjteménynek is nyoma veszett. Az özvegy azóta meghalt, még pedig annyira ismeretlenül, hogy még halála dátumát sem sikerült felfedezni.

Feleky Károly csodálatos álma, amit hallatlan lelkesedéssel, szorgalommal és áldozattal meg is valósított, így semmivé vált, és az amerikai magyarság történetének legnagyobb kultúrkincea örökre elsüllyedt. Hasonló kincsünk többé nem lesz.

A százesztendőös évfordulón szenteljünk egy-két kegyeletes gondolatot Feleky Károly emlékének.

KASSAY PÁL TÖRTÉNETE

Az a szenzációs vád, hogy a detroiti Reuther fivérek elleni gyilkos merényletek mögött Kassay Pál*, a húsz esztendő óta hírhedt magyar terrorista és szabotőr áll, még eddig nincsen beigazolva. A detroiti nyomozó hatóságok csak sejtik, hogy ennek a különlegesen nagystílú terroristának a keze benne volt úgy a két fivér elleni merényletben, mint abban a robbantási kísérletben, amelynek áldozata az autómunkások szakszervezetének épülete lett volna. Csak hajszálon múlt, hogy ez az utóbbi kísérlet sem sikerült úgy, amint a merénylők tervezték.

Kassay Pál neve 1931, tehát 18 esztendő óta ismeretes a hatóságok előtt. Ez a veszedelmes terrorista, aki most 55 esztendőös lehet, valamikor állítólag tengerésztiszt volt Magyarországon, ahol vagy 30 esztendővel ezelőtt a Balatonon sikerült felrobbantania egy gondosan őrzött hajót.

Akronban, a gumiipar központjában épültek a hatalmas Zeppelin-rendszerű kormányozható léghajók, amíg ezek a légi járművek divatban voltak. Egytől egyig katasztrofális módon pusztultak el. Azért-e, mert képtelenek voltak megfelelni a várakozásnak, vagy mert gonosz kezek siettették pusztulásukat, még nem tudják.

Az óriási léghajóknak természetesen hadi célokat is kellett volna szolgálniuk, s ezért építésüket is nagy gonddal ellenőrizték. Ez a gondozás azonban, mint kiderült, távolról sem volt olyan alapos, hogy a romboló munkát teljesen meg tudta volna akadályozni. A munkások között Akronban állandóan volt egy csomó titkos kományügynök, gyakorlott FBI-ember, akiknek az volt a dolga, hogy mint munkások, barátkozzanak össze azokkal, akikre gyanakodtak, s lehetőleg tőlük maguktól tudják meg, hogy szabotálták-e a munkát valamilyen tekintetben, vagy nem?

Ez történt Kassay Pál esetében is, aki ügyes és gyakorlott munkás volt, de gyanakodtak rá. Két FBI-ember nemcsak figyelte, de egyenesen belső kebelbarátjává lett a magyar terroristának, azon a reven, hogy orosz származású kommunistáknak adták ki magukat.

Az alábbiakban közöljük a híres FBI-ügynök, Leon F. Turrou elbeszélését a Kassay-esetről, úgy ahogy tíz évvel az események után, 1941 júliusában elmondta. Turrou mint munkás Petrov árnév alatt dolgozott Akronban az *Akron* nevű Zeppelin építésénél, amely az amerikai hajóhad részére készült. Volt mellette egy másik FBI-ügynök is, akinek nevét nem mondta meg. Mindketten kommunistának adták ki magukat, és belső, bizalmas barátai lettek Kassaynak, akinek a házánál különösen Turrou gyakran megfordult, s akit Kassay felesége, mint Turrou elbeszélte, mindig a legnagyobb vendégszeretettel fogadott.

1931 őszén Turrou rájött, hogy Kassay szabotálja munkáját a léghajón, azzal, hogy a léghajó faroképítményében a szegecselési (riveting) munkát szabályellenesen csinálja. Ennek feltétlenül az lett volna a következménye, hogy mivel a szegecsek nem tartották össze rendesen a fémlapokat, azok a repülés közben szétváltak volna, a léghajó darabokra hullását eredményezve. Azonnal felhívta erre a másik FBI-ügynök figyelmét, aki vizsgálat után megerősítette Turrou megállapításait.

A következőkben Turrou saját elbeszélését adjuk:

„Azonnal engedélyt kértünk Washingtontól, hogy Kassayt letartóztathassuk. A bejegyzést telefonon adták meg, de azzal az utasítással, hogy az elfogatással várjunk egy napot. Erre a napra az igazságügyminisztériumnak volt szüksége, hogy áttanulmányozzák az idevonatkozó törvényeket. Másnap reggel több magasrangú tengerésztiszt érkezett Akronba, hogy első kézből szerezzenek információkat. Ugyanakkor Nugent Dodds, az igazságügyminisztérium bűnügyi osztályának főnöke telefonon tudatta, hogy nem találtak olyan szövetségi törvényt, amelynek alapján

a kormány beleavatkozhatnék a dologba, még pedig azért nem, mert a Navy* még nem vette át hivatalosan a léghajót, és még nem volt kormánytulajdon.

Dodds egyúttal utasítást adott, hogy lépjünk összeköttetésbe Akronban a Summit megyei hatóságokkal, s tudjuk meg hogy nincs-e valamilyen ohioi törvény, amelynek alapján bele lehet szólni a dologba. Átmentünk George Hargraves helyettes megyei ügyész hivatalába, ahol Hargraves megállapította, hogy Kassay az ohioi „criminal syndicalism” szabotálás elleni törvényt sértette meg, és elítélés esetén tíz évi fegyházra kaphat. Azonnal kiállította Kassay ellen az elfogatási parancsot, és kijelentette, hogy minden rendben van, aznap délután öt órakor Kassayt letartóztatják.

Teljesen váratlanul azonban igen kellemetlen meglepetés érte a kormány, és a megyei hatóság embereit. Valaki az ügyészi hivatalból, megsejtve a dolog szenzációértékét, felhívta rá az akroni lapok figyelmét. A lapok azonnal egy csomó tudósítót zúdítottak ki Kassay lakására, úgy hogy amikor az a munkából hazatért, az újságírók fogadták és elkezdtek faggatni. Kassay halálra vált, de sikerült megszabadulnia a riporterektől. Összeszedte minden írását, és azt a pincében levő kemencében meggyújtotta. Amikor a hatósági emberek odaértek öt órakor az iratoknak csak hamuvá vált maradványait találták a kemencében.

Ez azért volt tragikus veszteség, mert így lehetetlenné vált annak a megállapítása, hogy az óriási léghajó melyik részei voltak hibásan készítve.

A házat tetőtől talpig átkutatták, de nem találtak semmit. Mindössze egyetlen durva vázlatrajz került a kezükbe, amely az egész léghajót ábrázolta, és kétségkívül Kassay munkája volt. Ezen azonban nem találtak semmi jelet sem, amely a hibás részekre irányíthatna volna a figyelmet.

Kassayt letartóztatták, a feleségével együtt. Az asszony ellen nem volt semmi gyanú, őt csak óvintézkedésből fogták el. Kassayt a rendőrségen hosszú vallatásnak vetették alá. A terrorista eleinte mindent tagadott. Csak akkor tört le, amikor tudtára adták, hogy két legbelsőbb barátja, az állítólagos Petrov és a másik, aki Petersen néven szerepelt, nem kommunista elvtársak, hanem az FBI ügynökei.

Eleinte nem akarta hinni és sokáig tartott, amíg sikerült kétségbevonhatatlanul bebizonyítani előtte a két állítólagos elvtárs azonosságát. A kebelbarátokban való csalódás még a megrögzött szabotőrnek is sok volt. Arcát tenyerébe temetve, nyögve ismételte: Óh Petrov, barátom, elvtársam...

Harry Wood bíró húszezer dollár kezeség mellett lecsukatta Kassayt, feleségét azonban szabadon bocsátották. Sohasem tudtuk meg, hogy az asszony mit mondott, amikor megtudta, voltaképpen kik vagyunk. Engem különösen úgy tekintett, mint legjobb barátjunkt, és mindenkor a legnagyobb vendégszeretettel fogadott házukban. A tény az volt, hogy neki nem volt része férje üzelmeiben.

A már Akronba érkezett magas rangú tengerésztiszteket újabbakkal egészítették ki, főképpen azért, hogy megtalálják, hol végzett Kassay hibás munkát a léghajón. Vallomását a legnagyobb gonddal tanulmányozták végig. Az összes részeket átvizsgálták, ahol dolgozott, és sokat új munkával pótoltak. Akik ezt a pótló munkát irányították, később azt mondták, hogy a pótlás 150 ezer dollárba került. Én magam figyelmeztettem a többieket, hogy Kassay már hónapokig dolgozott a léghajón, amikor én a vizsgálatot elkezdtem, s amikor ő maga beismerte előttem, hogy az én odaérkezésem előtt már nagy károkat tett a léghajón. Az arra irányuló kísérletek azonban, hogy ezt a vallatás folyamán is beismerje, hiábavalónak bizonyultak. Semmi mást nem ismert be, csak azt, amiről tudta, hogy nekem úgyis tudomásom van róla.

Mint az ilyen esetekben történni szokott, a radikális szervezetek óriási lármát csaptak, hogy Kassayt ártatlanul üldözik. Előteremtették a húszezer dollárt a kezes-

ségre, aminek révén szabadon bocsátották, jó ügyvédek fogadtak fel, és erőteljes mozgalmat kezdtek érdekében.

Az eredmény az lett, hogy a felsőbb bíróságok az ohioi szabotázs elleni törvényt alkotmányellenesnek mondták ki, a Kassay ellen emelt vádakát elejtették.

A megyei ügyészség azonnal fellebbezett ezellen, és hónapokig tartó késedelem és tanácskozás után a felsőbb bíróság igazat adott az ügyészségnek, azonban ez a döntés későn jött. Kassayt nem lehetett megbüntetni, mert közben elszökött az országból. (Az újabb hírek szerint Kassay sohasem hagyta el az Egyesült Államokat 1931 óta, s állandóan New York és Chicago között bújált.)

Az *Akron* léghajó 1931 szeptemberének végén végezte első repülését, amit rövid időn belül többször is megismételt. Mindig kifogástalanul működött, úgy hogy már hajlandó voltam azt hinni, hogy nem lesz igaza Kassaynak, aki előttem többször tette ezt a kijelentést: »Petrov, ez a léghajó sohasem fog repülni!«

1932 januárjában a virginiai partok mellett, erős viharokban, az *Akron* keresztülment a legnagyobb próbákon is. 1933 áprilisában azonban megjött a megrendítő hír: a hatalmas léghajó elpusztult a New Jersey-i partok mellett, a Barnegat világítóhajó közelében. Személyzetéből, 76 ember közül csak három menekült meg, a többi ottveszett.”

1949. december 28.

KUNDTZ TIVADAR (1852—1937)

[...] A pátriárkai korban, 85 éves korában, nem olyan régen, 1937-ben halt meg. A hajdani cipszer-magyar már életében szinte legendás alakká lett, akire sokan ma is igen élénken emlékeznek, még élő öreg munkásai közül is.

Kundtz 1852. július elsején született a Szepes megyei Mecenzéf községben. Szülei, Kundtz József és Kesselbauer Mária, szegény sorsú emberek voltak, akik fiukat nem tudták, talán nem is akarták taníttatni, és így az apa a saját mesterségére, az asztalos-ságra fogta be, amit annak rendje szerint ki is tanult. Apja korán elhalván, ő lett a családfenntartó, de mivel az élet nem sokkal biztatta, 21 éves korában, 1873-ban kivándorolt az Egyesült Államokba. Cent nélkül érkezett Clevelandba, de hamarosan munkát kapott egy kisebb asztalos cégnél. A cégnél egy évig dolgozott, amikor az a műhelyt áthelyezte a St. Clair Streetre. Az üzlet valahogy nem ment az új helyen, s egykettőre be kellett csukni a kapuját. Kundtz összebeszélt két munkatársával, s az eredmény az lett, hogy átvették a bukott üzemet. A három társ között Kundtznak volt legtöbb szakértelme és üzleti képessége. A műhelyt visszavitték a West Side-ra, megnagyobbították, jól is ment, de azért a jövedelem nem volt elég, hogy a békesség fennmaradjon a társak között. Pár évig torzsalkodtak, s azután szétmentek háromfelé, mindegyik maga folytatva a saját üzemet. A konkurencia már ekkor nagy volt, s nehezen tudtak boldogulni.

Cleveland volt akkor a varrógépipar központja, nem kevesebb, mint hat gyárral, amelyek azonban 1875-ben mind megbuktak. Kundtz megvette a Behardt-telepet, amelyet meg is nagyobbított, de ez nemsokára leégett. Nem építette újjá, hanem a maga régi telepét nagyobbította meg. 1895-ben még tovább fejlesztette azt, majd megvett egy pár bukófélben levő bicikligyárat, s azokat varrógépgyárrá alakította át. Akkoriban Kundtz a Detroit Avenuen lakott. Ekkor már sok magyar munkása volt, akik telepének egészen magyar jelleget adtak. Ő maga rendületlenül vallotta magyarságát, és mivel szegény sorsból verekedte fel magát az élre, együtt érzett munkásaival.

Hogy milyen előrelátással dolgozott, mutatja az a tény, hogy már 1892-ben megalapította a Hungarian Savings and Loan Companyt, hogy minél több anyagi előnyt biztosítson munkásainak. Ilyen intézmény ma már sok van Clevelandban, nem egy százmilliósi tőkével is. Elgondolhatjuk, hogy mivé fejlődhetett volna ennyi idő alatt a Kundtz által alapított magyar intézmény, ha a magyarság mellé állott volna!

1897-ben már 600 emberrel dolgozott, és telepe sok másféle famunka mellett naponta 600 varrógépvázat állított elő. Igaz, a munkaidő az akkori általános gyakorlat szerint 12 óra volt, de ennyi idő kellett is, hogy rendeléseinek eleget tudjon tenni. A munka még a pénzügyi pánik éveiben is szakadatlanul ment.

Kundtz szociális érzékét igazolja, hogy az elsők között volt, akik éttermet állítottak fel munkásaik részére, de ezzel is úgy járt, mint a Savings-Loan Companyval, a munkások közönye miatt be kellett szüntetni őket már 1896-ban. Munkás segélyalapot létesített, amihez a munkás keresetének egy fél százalékával járult, de a segély a havi kereset tíz százaléka volt. Halálesetkor minden munkás 25 centtel járult az alaphoz.

A Clark Avenuen Hungarian Hall címen hatalmas épületet emelt, hogy a magyarság társadalmi életének középpontja legyen, de ez is többi elgondolásának sorsára jutott.

1884-ben, 32 éves korában nősült meg Clevelandban. Felesége magyar nő, Balázs Mária volt. Házasságukból öt fiú és négy leány született.

1915-ben, tehát már az első világháború alatt sztrájk ütött ki az akkor már hatalmas Kundtz telepen. A sztrájkot kivizsgáló hatóságok azt állították, hogy annak politikai háttere volt. A legfőbb sztrájkvezér, aki állítólag a clevelandi osztrák—magyar konzulátus szolgálatában állott, hateraz dollárt kapott, mert a sztrájkot „elárulta”.

Kundtz később a Lake Avenuen építtetett kastélyszerű otthont, amely ma is látványosság számba megy. Öregségére eladta vállalatait, amelyek ma White Co. név alatt működnek. Egyik fia, Leo, több helyi vállalat elnöke.

Nekem egy alkalommal volt vele találkozásom. Daliás termetű, hatalmas, nyájas arcú férfi volt, aki hibátlan magyarsággal beszélt, érdeklődve több régi vezető magyar felől, akikkel valamikor együtt dolgozott a magyar közéletben. A hatvan esztendővel ezelőtt leleplezett Kossuth-szobor-mozgalomnak is főpénztárnoka volt.

1937. szeptember 16-án halt meg. Nem tudom, került-e egy szál magyar virág a koporsójára.

1962. május 26.

LEVÉL BÉKEFFI LÁSZLÓHOZ

Kedves Békeffi László! Most, hogy egy szép versed pont az én cikkem mellé került az Amerikai Magyar Népszavában (vagy megfordítva), eszembe jutott, hogy ideje lesz megvalósítanom azt a régi tervemet, hogy ezeken a hasábokon nyílt levelet írok hozzád. Kár volt, hogy amikor a jó múltkoriban Washingtonban jártál, s berobogtál az Amerikai Magyar Szövetség irodájába, azzal mordultál rá Balogh Pista* titkára, hogy az amerikai magyarság eddig semmit sem csinált. Jó lett volna, ha ugyanakkor benéztél volna hozzánk, az onnan csak pár lépésnyire levő Amerikai Magyar Református Egyesülethez is, ahol nemcsak azt láttad volna meg, hogy az amerikai magyarok egyes rétegei mégis csináltak valamit az utolsó 50-60 esztendő alatt, hanem szemtől szembe tisztelhetted volna egyik ősi cimborádat is, azokból az 1908 előtti szegedi évekből, melyek megelőzték érettségi vizsgádat a piaristák gimnáziumában.

ziumában, és akit majdnem 42 esztendeje nem láttál, s akire egész bizonyosan azóta sem gondoltál.

Ez a te ősi cimborád egy évvel előzött meg azzal, hogy mint akkoriban mondani szoktuk, „kiment az életbe”, (holott részemről annak pontosan az ellenkezője volt az igaz) — más szóval, hogy egy évvel előttem érettségizett. Akkoriban én (most már első személyben beszélek), afféle csírázó irodalmi tekintély voltam, akire egypár nálamnál obskurusabb gimnazista bizonyos tisztelettel tekintett, mert örökké a könyvtárat bújtam ahelyett, hogy tanultam volna, s mert önképzőkörbeli fellengzéseim elhittették velük, hogy valami jövődöbéli irodalmi nagyság előtt állnak. Bizonyára ez húzott téged is büvkörömbé, aki szintén csírázó irodalmi ígéret voltál, élnnyira, hogy időnkint felolvastad előttem legújabb verseidet, amelyek, hogy úgy mondjam, túlnyomó részben kiadatlanok voltak. Akadt azonban közöttük legalább egy, amely ha jól emlékszem, a Kiss József* bátyánk által szerkesztett *A Hét* című hetilapban aktuálisan meg is jelent — bár meg tudnám mondani, hogy melyik volt jobb vers, az-e, vagy ami most jelent meg ebben az amerikai újságban.

Volt egy keskeny, ódon utca, amelyik a Kárász utcát az Iskola utcával* kötötte össze (ha jól emlékszem, Somogyi utcának hívták), s ott volt egy alacsony, szintén ódon ház, amelyben édesapáddal, Békefi Antallal*, a Szegedi Napló tekintélyes szerkesztőjével laktál, aki valamikor kitűnő novellistának indult. Akkor már nem első édesanyád nevét az én, most elhunyt édesanyám mondta meg: Kükemezey Vilma*, aki színésznő volt, s akinek az apja, mint később megtudtam, egyike volt a száz évvel ezelőtti úttörő magyaroknak Amerikában — Kükemezey Mihály, volt sárosi szolgabíró, aki utána jött régi főnökének, Ujházy László* volt sárosi főispánnak Amerikába, az iowai Új-Budára, követve régi jó barátját, a kitűnő költőt, Petőfi és Tompa barátját, Kerényi Frigyes*, aki szintén új-budai telepes volt egy ideig, hogy azután nemsokára valahol egy texasi országúton pusztuljon el, örök veszteségére a magyar irodalomnak. Nagypapádról különben maga Kossuth Lajos* is írt akkor, amikor az 1860-as félamnesztia után nagypapádat is beválasztották Sáros megye „megyei bizottmányába”, Ujházyval és Pulszky Ferencével* együtt, amint azt Kossuth emigrációs „Iratának” 3. kötetében, az 582. lapon olvashatod.

Ismerve ezeket a családi előzményeket és nagyon halványan ismerve a magad magyarországi múltját is, személyekkel súlyosbítva, örültem, amikor megtudtam, hogy te is amerikai magyarrá lettél, s bár szívből kívánom, hogy emigráns szívetek vágya a mielőbbi hazatérés dolgában valóra váljon, azt hiszem, te is úgy jársz, mint számtalanon mi, régebbi amerikasok, akik felett addig-addig teltek az esztendők, hogy lassan honvágyunkat elfelejtettük.

Olvasom, hogy szép sikerrel rendezted estélyeidet, s örülök neki, bár speciális műfajod kívül esik a magam érdeklődésének körén. Én kabarában csak egyszer voltam életemben, 1928-ban Budapesten, az is Nagy Endréné* volt, s mindjárt el is döntöttem, mint Göre Gábor* a nyolcadik gyerek születése után, hogy „ez lögyön a zutósó”. Így vagyok a baseballal is, amelyből egyszer láttam egyet 1915-ben Pittsburghban, s azóta sem mentem feléje. Ez azonban nem fogja elrontani abbéli örömet, ha valaha viszontláthatlak, ami könnyen megtörténhetik, ha megint eljössz Washingtonba, vagy esetleg októberben New Yorkban, amikor az *Amerikai Magyar Népszava* ötven esztendő jubileumi ünnepe lesz. Erre az alkalomra írhatnál egy szép verset, én majd megbírálom, mint valamikor a Somogyi utcában Szegeden, nem bánom, ha közben zongorázol is, mint akkoriban, improvizálva az alkonyi homályban.

Addig is szeretettel üdvözöllek.

1950. május 18.

A tragikus körülmények között elhunyt Szeghy B. János, az indiana állambeli Indiana Harbor-i református lelkész búcsúzásul többet érdemel, mint azokat a kegyeletes szavakat, amelyek lapjaink révén sírjába kísérték. Mindenki szívből sajnálta a szíves, derék, jó embert és papot, akit egészsége teljében pillanatok alatt őt meg a véletlen, s valóban el lehet mondani róla, hogy ez volt az első és egyúttal utolsó alkalom is, amikor megszomorította azokat, akik szerették. Akik ismerték, csakis ezeknek a táborába tartoztak.

Egyszerű életű, a maga körein túl nem ismert ember volt, akinek azonban volt egy, mindenképpen kiemelkedő tény az életében: az, hogy ő volt a legelső Amerikában született magyar, aki magyar pappá lett, anélkül, hogy valaha magyar földre tette volna a lábát, aki valaha rendes magyar iskolába járt volna. Később már többen is lettek ilyenek, bár sokan sohasem voltak, a legelső azonban az egész amerikai magyarság történetében Szeghy János volt.

Magyarul gondolkozott, magyarul érzett, s ami természetes: tökéletesen beszélt magyarul, bár magától érthetődően az angol nyelvet is anyanyelveként beszélte. Én azonban, aki régebben sokat voltam vele együtt, angolul beszélni jóformán sohasem hallottam. Az angol beszédre inkább csak szokásból, jóformán csak a saját családja körében szorult, mert felesége is, a szintén mindenki általi szeretett Elza asszony, bár családja Magyarországról származott, csak itt, Amerikában tanult meg magyarul.

Sokszor elnéztem ezt az érdekes pár embert, akiket életük úgyszólván minden adottsága arra determinált, hogy amerikaiak legyenek. Mint minden rendesen képzett, amerikai születésű, itteni iskolákban tanult pap előtt, ő előtte is ott állott az amerikai elhelyezkedés minden lehetősége. Fokról fokra mindig magasabbra emelkedhetett volna ezen a pályán, mert valóban szeretetreméltó, valóban jószívű ember és jó pap volt. Egyszer meg is próbálta. Pennsylvániában, Ligoniertől nem messze egy amerikai egyház papja lett, de rövidesen megvált ettől az állásától, mert csak a magyar munkamezőn, csak a magyarok között érezte magát jól. Erre is voltak példák később, s ma is vannak nála fiatalabb papjaink, akik az amerikai munkával megpróbálkoznak, végre mégiscsak magyar papokká lettek, annak is maradtak, s ma már álmukban sem gondolnak arra, hogy fordítsanak sorsukon, különösen amikor ma már éppen azokat a papjainkat helyezik az első sorokba, akik mindkét nyelven egyformán tudnak szolgálni. Bizony hosszú időnek kellett eltelti, amíg az állapotok idáig fejlődtek, amikor a magukat magyar munkára szentelt papjaink igazolva látják lépésük helyességét. Ma, amikor ezek a kétnyelvű magyar papok benne vannak a maguk városainak papi szövetségeiben, társadalmi mozgalmakban, ahol számtalan alkalmuk nyílik a magyarság jó nevének gyarapítására, ismertetésére, áldásos kapcsolatok kiépítésére, felmérhetetlen az a szolgálat, amit tehetnek és valóban tesznek is.

Valamikor nem így volt. Amikor Szeghy János majdnem negyven esztendővel ezelőtt amerikai születése és iskolázottsága dacára magyar pappá lett, a magyar egyházakban az angol nyelvre nem volt szükség, úgy hogy például én, aki Szeghy János előtt egy évvel lettem amerikai magyar pappá, 21 esztendei aktív egyházi munkám ideje alatt sohasem prédikáltam angolul a magam népének, és csak elvétve szolgáltam angolul temetések, esketések és más egyházi ténykedéseknél. A serdülő fiatalokat már akkor is több esetben kellett angolul tanítani, de magyarul mindenki értett. Hazulról jött emberek nem tudtak hová lenni a csodálkozástól, amikor egy-egy műkedvelő előadást alkalmuk volt végignézni: honnan vették ezek az itt született fiatalok azt a bizonyára idegenszerű, de azért mégis izes és nagyon érdekes magyar beszédet,

ami képessé tette őket hosszú és nehéz népszínművek pompás betanulására? Hát bizony csak ott tanulták, elsősorban a családi otthonban, azután pedig a magyar egyházak egyszerű kis iskoláiban és templomaiban, ahol minden magyarul ment még akkor is, amikor a fiatalok egymás között csakis angolul beszéltek.

A magam múltja ezen a téren már 17 esztendeje mögöttem van, s így arra nem vagyok hívatott, hogy a mai helyzetet ismertessem. A magyar egyházi élet azonban ma is virágzik, szebben, mint bármikor, s ha ebben az életben ma is van bőségesen magyar szín, magyar íz, magyar érzés és szellem, az jórészen azoknak a Szeghy Jánosoknak érdeme, akik az egész életüket rátették erre a munkára.

Ezért búcsúzunk nehéz szívvel kedves régi barátunktól, aki Amerikában születve, amerikai iskolából kikerülve az egyetemes magyarság szerény szolgája lett.

1952. február 26.

LEBICK JÁNOS 80 ÉVES

A címben megnevezett amerikai magyarról már írtam egy párszor azon a réven, hogy Borsod megyei szülőfalujának egy könyvtárat és múzeumot építtetett. Ezzel az ajándékával szaporította azt a rövid névsort, amely azoknak az amerikai magyaroknak nevét tartalmazza, akik szépen boldogultak az új hazában, de akik szülőfalujukat sem felejtették el, s annak is juttattak abból, amit az új hazától kaptak.

Lebick János azóta egyebet is tett: egy alapítványt létesített, amelynek jövedelme amerikai magyar kultúrcélokra fog segíteni. Az alapítványt a hatóságok is jóváhagyták, s rövidesen megkezdte működését.

Vajon hányan vannak azok, akik a múltban valami hasonlót cselekedtek. Én, aki az amerikai magyarság történetét hosszú évtizedek óta kutatom, eddig mindössze négy olyan magyarról tudok, aki valamit tett szülőfaluja érdekében, ha különböző módon is.

A legelsővel nincs mit dicsekedni, sem az amerikai magyarságnak, sem a magyarországi szülőfalunak. A történet középpontjában a hírhedt cigányprimás, Rigó Jancsi áll, aki a Fejér megyei Pákozdon született, és aki az amerikai milliomoslánnyól lett belga hercegné szívébe hegedülte magát. A hercegné férjét és két gyermekét hagyta el a cigányprimás kedvéért 1893-ban, akivel azután vagy tíz esztendeig élt meglehetősen botrányos körülmények között. A cigány később maga is Amerikába került, és teljes elzüllöttségben, 1927 februárjában halt meg New Yorkban. A szülőfalujával tett jótétemény abból állt, hogy a volt hercegnével, inkább csak a reklám kedvéért, ellátogatott Pákozdra, ahol természetesen a hercegné pénzén egy egy napig tartó italos ricsajt rendeztek a falu népe számára. A nap Pákozdi történetében egyetlen körülmény révén maradt emlékezetes: soha annyi részeg embert nem láttak a községben, mint azon a napon.

A második megemlékezésnek teljesen különböző jellege volt, amit abban a faluban bizonyára ma is elismeréssel és hálával emlegetnek. 1888-ban egy 15 esztendősen szegény zsidófiú elindult egy Ricse nevű Zemplén megyei faluból, és nekivágva a nagyvilágnak, meg sem állt Amerikáig, nem álmodva, hogy mi vár rá az újvilágban. A fiút Zukor Adolfnak hívták és hívják ma is, 101 éves korában. A szédületes gyorsasággal kifejlődő amerikai filmvilág egyik legnagyobb embere lett belőle, aki azonban nem felejtette el a falut, ahol valamikor egy olyan vályogkunyhóban született, amit az apja a saját kezeivel tákolat össze. 1923-ban ellátogatott Magyarországra, hogy viszontlássza szülőfaluját, és valahogyan segíteni tudjon a falu szegény népén, amelyre éppen úgy rászakadt a háború okozta nyomorúság, mint az ország minden többi

részére. Ott maga mellé vett egy ügyvédet és egy üzletembert. A faluban kihirdették, hogy akinek valami baja vagy kérnivalója van, jelentkezék a községházán és adja elő. A panaszokat és kéréseket a két kísérő hallgatta meg, de azt senki sem tudta, hogy a hátuk mögött levő spanyolfal mellett ott ül az amerikai jótévő is, aki a panaszokat egytől-egyig végighallgatta, és jegyzeteket készített róluk. Egyetlen panaszt vagy kérést sem zártak ki: volt, akinek téhen kellett, ló vagy más háziállat, soknak a házikóját kellett rendbehozni, vagy orvosi kezelésre szorult, vetőmag vagy ruha kellett: egyszerűen mindaz az ezerféle baj és szükség, ami egy szegény, lerongyolódott faluban összetorlódhat, mind összegyűlt — és mindegyik talált valamilyen megoldást a falu messzire szakadt szülőltjének jóvoltából.

Zukor Adolf Amerikába való visszatérése után is állandó kapcsolatban maradt szülőfaluja népével. A kéréseket számai még azután is állandóan érkeztek hozzá, és a segítség mindig készen állott. Zukor fia beszélt, hogy akárhányszor, ha felkereste apját az irodájában, úgy találta, hogy abban az iratcsomóban keresgél, ami a falubeliek leveleiből állott. Szívügye volt ez az iratcsomó, ami valószínűleg ma is megvan valahol, és remélhetőleg meg is marad, hogy még sokáig tanúja legyen egy kiváló ember jó szívének.

Volt egy harmadik eset is, amelynek további sorsát nem ismerem. A Szatmár megyei Csengeréről származott Amerikába Kaufman Antal, egy nagyon régi kereskedő család tagja, miután leszolgált önkéntesi évét, és tartalékos tiszt lett. 1905-ben jött át, és rögtön az angol nyelvű újságírásba kapcsolódott. Szerkesztője lett először Detroitban, majd a New Jersey-i Newarkon, a *Jewish Chronicle* című lapoknak. 1933-ban alapítványt tett, amelyből minden esztendőben tizenkét Csengerből származott fiú és leány száz-száz pengő ösztöndíjat kapott. Valószínű, hogy a második világháborút követő összeomlás ezt az alapítványt is maga alá temette. Kaufman, az alapító, aki 1882-ben született, ma már aligha él. Csenger díszpolgárrá választotta.

A szülőfalujukról kulturális vagy más módon megemlékező amerikai magyarok névsorában Lebick János neve a negyedik. Adományai azonban a legmaradandóbb valamennyi között: épület, könyvekkel és múzeumi tárgyakkal tele, büszkesége egy kis csereháti falunak, ahonnan sok magyar jött Amerikába. Zukor Adolf és Kaufman Antal jótékonyasága sok szükségét enyhített, sok igazi hálát váltott ki azokból, akik hozzá jutottak — de mindez a hála eltűnik, amint a jótéteményt kapott ember meghal. Lebick János, aki mindig szomjazta a tudást és kultúrát, még eddig egyedüli azok között, akik jót tettek az szülőfalujukkal: egyedül az ő jótéteménye az, amely dacol az idővel, ami túléli őt magát és a következő nemzedékeket is. Május 4-én bizonyára sokan kívánnak még boldog esztendőket a nyolcvan éves Lebick Jánosnak.

1974. március 30.

AMERIKAI TÖRTÉNETEK

ekönyvtar.sk-szeged.hu

AMERIKAI TÖRTÉNETEK
A KÖNYVTÁR SZÉGESÉD.HU

NEW JERSEY ÉS A MAGYAROK

New Jersey állam most ünnepli fennállásának háromszáz esztendő jubileumát. Ezt természetesen nem úgy kell érteni, mintha New Jersey mint „állam” volna 300 esztendő, mert mint a 13 „original” állam egyike, államiségét csak akkor kezdte, amikor az új Egyesült Államok forradalom útján elszakadt Angliától, ennek pedig még 200 esztendeje sincsen. A jubileum azt az esztendőt ünnepli, amikor 300 évvel ezelőtt a hollandus bevándorlók kezdtek a későbbi állam területén letelepedni.

A jubileum előkészületei évek óta tartanak, és az állam lakóinak már eddig is volt alkalmuk kivenni a részüket egyes ünnepi megemlékezésekből. A hivatalos ünnepek sorozata augusztus 1-jén kezdődik, amikor az állam fővárosában, Trentonban megnyitják a több mint hétmillió dollárba került kulturális központot és planetáriumot. A princetoni Westminster Choir College 17 napig tartó ünneplése már elmúlt. A New York-i világiállításon az állam saját pavilonjában naponta tartanak az államot ismertető előadásokat. És természetesen a demokrata országos elnökjelölő konvenció is New Jerseyben lesz, augusztus 24-től kezdődőleg, amit talán azért tettek oda, hogy ezzel is tiszteljenek ennek a nem nagy, de fontos államnak jubileumán.

A postaügyi minisztérium emlékbélyeget bocsátott ki, az állami kincstár emlékérmeket veretett és árusít. Sok helyen, ahol valami történelmi esemény fordul elő emlékköveket vagy táblákat helyeznek el.

Az amerikai magyarság történetében New Jersey szintén fontos szerepet játszott és játszik ma is. Elégtétellel vehetjük tudomásul, hogy a néhány kiváló zenész között, akik az ünneplések zenei programjait rendezik, vagy azokon mint előadóművészek vesznek részt, három magyar is van: Ormándy Jenő, a nagyhírű karmester, Harsányi Miklós, a princetoni Westminster Choir karmestere és Erica Morini, a magyar származású hegedűművész.

New Jersey magyar vonatkozásai az Egyesült Államok függetlenségi harcaival, a washingtoni időkkel kezdődnek. A 13 eredeti állam kis és gyakorlatlan hadseregében néhány magyar is volt, köztük olyanok, akiről tudjuk, hogy New Jersey területén is tartózkodtak. Ezek között természetesen első helyen áll nemes Kováts Mihály*, a Pulaski Légio ezredese és rangban második tisztje. 1778 elején, a trentoni, princetoni és brandywine-i győzelmek után, Washington a Loantoka völgyben állította meg kimerült seregét, hogy a telet, lehetőleg pihenéssel, ott töltsék el. Ő maga a Ford House-ban ütötte fel főhadiszállását. Katonái sokkal rosszabb bőrben voltak, mint Valley Forge alatt. Washinton maga írja, hogy katonái nemegyszer öt-hat napig nem láttak még kenyert sem, és megették, a széna kivételével, mindent, amit a lovak kaptak.

Pulaski* megpróbálta, hogy segítsen az általános csüggedtségen. Lovasait, akiket már Kováts gyakorolt be, minden áldott nap fölvonultatta a Ford House előtt. Ő maga volt az egész társaságnak kétségkívül legkitűnőbb és legmerészebb lovasa.

Egyik legérdekesebb trükkje az volt, hogy rohanó lován ülve, pisztolyát elsütötte, és feldobta a levegőbe és újra elkapta, majd egy képzeletbeli ellenségnek vágta a pisztolyt, s tovább száguldv a lovával, úgy hogy csak egyik lába volt a kengyelben, lehajolt a földig, és felkapta a pisztolyt. A vakmerő mutatványt a legjobb lovasok is bámulva nézték. Virginia lovasai tartották magukat legkülönbeknek a lovaglás magasiskolájában, és ezért többen meg is próbálták, hogy utánozzák a lengyel grófit. Egyiknek sem sikerült a próbálkozása, többen súlyos sérülést szenvedtek, amint lezuhantak a rohanó lóról.

Trenton abban az időben meglehetősen kis jelentőségű városka volt, amelynek lakói cseppet sem voltak elragadtatva attól, hogy városkájuk katonai központtá lett. Ehhez járult, hogy amikor 1777 végén a Delaware folyó hajóinak tengerészeit szélnek eresztették, az elbocsátott tengerészek mind ott állapodtak meg. Washington eredeti terve az volt, hogy könnyűlovasságát, Pulaski és Kováts vezetése alatt, szintén Trentonban telepíti le, de amikor azok megérkeztek, kiderült, hogy lehetetlen elhelyezni őket. A város még messziről sem heverte ki a tömérdék-kárt, amit az angolokkal harcoló hesszeni zsoldosok okoztak. Pulaskinak ezért meglehetősen nagy területen szét kellett szórnia a lovasait, de azért elég maradt belőlük Trentonban ahhoz, hogy minduntalan összeverekedjenek a tengerészekkel. A fegyelem ekkor még nagyon gyenge volt a lovasok között, de egy rövid év múlva, amikor délre, utolsó útjukra rendelték őket, okmányszerűen beigazolható, hogy mintaszerűen viselkedtek. Kétségtelen, hogy ebben Kovátsnak is nagy része volt, aki higgadt, őszintén vallásos ember lévén katonáit is mindig templomba vitte, amikor arra alkalom nyílt. Korrekt viselkedésüket egyházi okmányok igazolják.

Kováts 1779 májusában esett el a South Carolina-i Charleston előtt, Pulaski pedig a georgiai Savannah-nál, ugyanannak az évnek októberében.

New Jerseynek magyar vonatkozásai a 48-as magyar szabadságharc idejéig nemigen voltak. Kossuth amerikai hét hónapja alatt számos New Jersey-i várost is meglátogatott. Burlington, Trenton, Jersey City, Newark és más helységek lakossága mindenütt lelkesedéssel fogadta és ünnepelte a nagy száműzöttet. Pulszkyék* leírják, hogy Burlingtonból kompon akartak átmenni Trentonba, de olyan vihar volt, hogy a komp kezelője nem merte vállalni a felelősséget, így egy „expressz” vonaton mentek tovább, amit a fogadó bizottság szerzett.

Trentonban egy bizonyos Mr. Gregory nevű jómódú ember vendégei voltak. Egy este jelentették a házigazdának, hogy egy papi ember szeretne vele beszélni. A házigazda kiüzente, hogy várjon az illető. Pulszkynek megkérdezte az egyik hölgytől, hogy ki ez a látogató? Miért nem hívják be. A hölgy nevetve válaszolta: „Néger!” Ezt hallva, Pulszkynek csatlakozott a házigazdához, amikor az kiment, és ő is szóba elegyedett a néger pappal, aki egy néger metodista templomra gyűjtött adományokat. A néger megjegyezte, hogy szeretné Kossuth ajánlását is megnyerni, de Mr. Gregory azt a jó tanácsot adta neki, hogy ezt ne kérje Kossuthtól, mert azzal csak ártana a magyar ügynek. A saját segítségét azonban szívesen megígérte.

Kossuth nővére, Zsulavszkyné*, aki talán a legszerecséltenebb volt a Kossuth leányok között, egy időben farmgazdasággal is próbálkozott New Jerseyben, ami azonban természetesen nem ment, s visszaköltözött Brooklynba. Farmer lett ugyanis csak New Jerseyben a volt magyar hadügyminiszter, Mészáros Lázár* tábornok is, aki hű csatlósáival, Katona Miklós* ezredessel és Dancs Lajos* századossal túrta a földet, de ennek a vége is a teljes leégés lett. Newarkon többször tartott magyar istentiszteletet Ács Gedeon*, az első amerikai magyar református lelkész. A polgárháborúban pedig Fonet Kornél* volt magyar honvédtiszt szervezte meg a 22-ik New Jersey-i gyalogezredet, amelynek ezredese lett. Mészáros Lázár Angliában halt

meg, de Katona Miklós, Dancs Lajos és Fornet Kornél visszamentek magyar földre a kiegyezés után.

New Jersey magyarságának életéről külön könyvet lehetne és kellene írni. Valamikor erre is sor fog kerülni.

1964. július 4.

AZ „EGYETLEN” AMERIKAI MAGYAROK

Az alábbiakban olyan amerikai magyarokról lesz szó, akik valami „egyetlen”, egészen különleges tettet hajtottak végre, akiknek emlékéhez valamilyen, nem szükségképpen nagyértékű, inkább csak érdekes epizód fűződik, aminek történetét érdemes legalább pár sorban elmondani. Szóval: az „egyetlen” szón van a hangsúly. Így nem lesz szó Nobel-díjas tudósokról, mert többen vannak, nagy katonákról, művészekről. Ha nevük említődik is, nem a tudományuk vagy a művészetük vagy más kiváló jellemvonásuk lesz hozzá az alap, hanem valami, amiből csak „egyetlen” van. [...]

Elnökbeiktatási ünnepekre készülődvén, emlékezzünk meg két ilyen „egyetlen” epizódról, amelyek az elnökbeiktatásokkal voltak kapcsolatban.

AZ EGYETLEN MAGYAR „ELECTOR”

Tudjuk, hogy amikor az amerikai nemzet elnököt választ, nem emberekre, hanem elnökválasztókra szavaz. Ezek az elnökválasztók, akiket hivatalosan „elector”-oknak hívnak, annyian vannak, ahány képviselője és szenátora van a kongresszusnak. Államaik nevében ezek jönnek össze a választás után, hogy az államok szerint különböző nagyságú szavazat-tömböket leadják. Ez a különös rendszer teszi lehetővé azt, hogy aránylag könnyen az a jelölt győzhet, aki a kisebb számú egyéni szavazatot kapta. Az elektorokat az államok nevezik ki. Tudomásom szerint eddig egyetlen magyar származású amerikai polgár részesült ebben a megtiszteltetésben: Emanuel Hertz (1870—1940) New York-i ügyvéd, a legkiválóbb Lincoln-kutatók egyike. Hertz a Sáros megyei Girált községben született, valószínűleg még gyermekkorában került az Egyesült Államokba. Egész életét a Lincoln-kutatásnak szentelte. Érdekes, hogy az a Goldberger József dr., aki a pellagra nevű betegséget megszüntette, és akit bevettem abba a listába, amely 200 esztendő legnagyobb amerikai magyarjainak nevét sorolja el, szintén ebben a faluban született.

ELNÖKBEIKTATÁSI BÁL — MAGYAR ZENEKARA

Az amerikai elnökbeiktatási ünnepek záró epizódja rendszeresen bál szokott lenni, amit vagy egy, vagy több helyen szoktak a beiktatás napjának estéjén rendezni. (Volt arra is eset, hogy Hayes*, a beiktatott elnök, sem a szokásos parádét, sem az esti bált nem engedélyezte.) Természetesen ilyen alkalmakkor a zenét szolgáltatni nagy tisztesség, amire az ország legkitűnőbb zenekarai erősen pályáznak. Amikor Zachary Taylor* elnököt 1848-ban beiktatták hivatalába, egy német származású magyar ember, Gungl József (1810—1889) zenekarát szerződtették az elnökbeiktatási bál zenéjének szolgáltatójára, dacára annak, hogy zenekara csak pár hónap óta volt az országban. Gungl a Budapesttől nem messze levő Zsámbék nevű, német lakosságú faluban született. Nagyszerű hegedűművész, karmester és zeneszerző lett belőle., aki zenekarával több országban szerepelt, igen szép sikerrel. Amerikában rövid ideig

maradt, mert körútja anyagi eredményével nem volt megelegedve. Késérően emlegette, hogy az amerikaiak képtelenek az igazi zenét méltányolni, inkább a cirkusz kell nekik. Egy alkalommal, bekapcsolva a rádiót, igen kellemes keringőt hallok. Élvezem, abban a hiszemben, hogy valamelyik Strauss szerzeménye, de amikor vége lett, jelentették, hogy a most elhangzott zenemű Gungl József műve. Úgy látszik, táncait ma is játsszák. Több Kossuth-indulót és magyaros dalt is szerzett.

MAGYAR HIMNUSZ A PIRAMIS TETEJÉN

A történelemben egyetlenegyszer esett meg, hogy az egyik egyiptomi piramis tetején a magyar nemzeti imádság, a Himnusz és a Szózat melódiája hangzott el. Magyar művész hegedűje szórta szét a forró afrikai levegőben a magyar nemzet melódiába öntött fohászait — a hegedű pedig Reményi Ede* kezében zengett — először és utoljára azon az egzotikus helyen. Ez az „egyetlen” esemény 1873 elején játszódott le. Pár hónappal azelőtt Ferenc József, osztrák császár és akkor már Magyarország koronás királya is, ugyanezen a helyen állt, a Cheops piramis tetején. A nem mindennapi jelenetről természetesen kép is készült, amit egy egyiptomi tudós a piramis tetején valamit magyaráz az uralkodónak. Reményi, aki nem tartozott Ferenc József különösebb tisztelői közé, kétségkívül olvasott, vagy hallott a dologról. Mivel nagy kedvelője volt a hecceknek, elhatározta, hogy csinál valamit ezzel az ügyvel kapcsolatban. Amikor tehát pár hónap múlva ő is Egyiptomban járt, különös gondot fektetett arra, hogy ő is felmenjen a Cheops piramis tetejére, mint rendszeren, az elmaradhatatlan hegedűvel a kezében, és valamilyen módon egy kis borsot törjön a császár-király orra alá. Így is történt. Van-e kép róla, nem tudom, de annyi tény, hogy Reményi hegedűje megszólalt a piramis tetején, magyar muzsikát, magyar imádságot zengve. Hallgatósága is volt, köztük Plotényi Nándor, Reményi fiatal zongorakísérője. „A műsoron a Himnusz és a Szózat is szerepelt — mondja egy egykori híradás —, tömören és tisztán hangzottak alá a piramis csúcsáról a hegedű hangjai, majd vígan, majd ábrándosan és remegve az elmélyült hallgatók felé...”

Egyedülálló, soha meg nem ismételt epizód volt, minden részletében méltó az örök bohém Reményihez. (Művészet, szenzációhajhászás, kicsit ripacskodó színészkedés keveredett össze benne, rendíthetetlen magyarsággal a mélyén. Azóta sem muzsikált senki a Cheops piramis tetején.

1976. november 30.

MAGYAR FÖLDRŐL GYALOG — OXFORDBA

Budai Parmenius István, a fiatal református pap, korának legkiválóbb latin költője volt az az első magyar, aki Amerika földjére lépett, s néhány héttel később 1583-ban a kanadai partok mellett egy tengeri vihar áldozata lett. 27—28 éves fiatal-ember lehetett, amikor úgy került Angliába, mint a többi magyar diák: az apostolok lován, más szóval: gyalogszerrel. Nincs olyan fantázia, amely el tudná képzelni, hogy az akkori idők többnyire koldus magyar diákjai elő tudták volna teremteni azt a pénzt, amibe egy kényelmesebb, váltott kocsikon való utazás került volna. Ezek a diákok, ha néha fel is vették őket jószívű emberek valami járműre, gyalogosan kutyagolva tették meg a hosszú, hegyvidékekkel tarkított utat. Batyut is vittek magukkal, főképpen egypár becses könyvet, holmi ruhafélt, ennivalót: szóval a hosszú út már csak emiatt a teher miatt is aligha lehetett könnyű. Parmeniusnak szerencséje volt: Oxfordba kerülve, a később híressé vált Richard Hakluyt* lett a szobatársa az egyetemen, aki két vagy három évvel volt idősebb nála, s akihez, már Amerika

földjéről, utolsó levelét írta. Az első magyar Amerikában csak egyetlen ember lehetett és ez, amennyire ma tudjuk, Budai Parmenius István volt. Történetét ismerjük, és emlékét tiszteletben tartjuk.

DEBRECEN TŐL LONDONIG — GYALOG

És ha már az egész Európát végiggyaló magyar diákokról van szó, legyen a következő „egyetlen” amerikai magyar egy régen elfelejtett, ugyancsak fiatal amerikai református pap, akinek Erdei Károly* volt a neve. Ő volt az egyetlen amerikai magyar, aki elmondhatta magáról, hogy gyalog ment végig az egész Európán, hogy 1903-ban idejében odaérjen az új angol király, VII. Edward koronázási ünnepélyére. Erdei debreceni teológus diák volt akkor, akinek már ezen a téren érdekes múltja volt: ugyancsak gyalog lesétált Konstantinápolyba és vissza, sőt más, közelebbi helyekre is. Útjáról egy kis könyvet is írt, *Gyalog a vén Európán keresztül* címmel, amelynek elején ott volt a nagy gyaloglót ünneplő debreceni diáksereg képe, boros pohárral mindenki kezében. A könyvet, amelyből egy példány remélhetőleg megvan Clevelandben, magam is olvastam. Erdei Károlyt élete végéig ismertem csak meg, és vele egyszer találkoztam: én akkor új amerikás voltam, a pittsburghi esperes káplánja, ő pedig az ohioi Fairport Harbor egyházának papja, 1914 szeptemberében találkoztunk Clevelandben, egyházmegyei gyűlésen, de már akkor kétségtelen volt, hogy súlyos elmebajban szenved, és voltaképpen kórházban volna a helye. Excentrikus ember volt, aki mindig zsinóros magyar ruhában, sokszor csizmában járt-kelt Clevelandben is, ahová mint az újonnan alakult West Side-i egyház papja került. Gyerekek szaladtak utána az utcán, abban a hiszemben, hogy cirkuszi állatszélidítő. Élete vége felé egyházat cserélt Csutoros Elek lelkésszel, aki utóda lett a West Side-i egyházban. (Elek bácsi után pedig én voltam a West Side-i egyház papja kilenc esztendeig.) Erdei Clevelandben megöcsült, amerikai születésű magyar nőt vett feleségül, kisleányuk született, akit 14 éves korában én tettem el. Mindössze 24 esztendő volt, amikor 1907-ben Clevelandbe került, és 1913-ig volt ott. 1915. január végén kaptuk Pittsburghban a clevelandi telefonhívást: Erdei Károly agyonlőtte magát. Mindössze 33 évet élt a jobb sorsra érdemes ember, akinek utóda aligha maradt a magyar távgyaloglók között. Emlékezzünk meg róla az „egyetlen” amerikai magyarok sorozatában.

A MEGGYILKOLT PAP

És ha már papokról van szó, történiék említés arról az egyetlen magyar papról is, aki gyilkosság áldozata lett. Radácsy Sándor volt a neve, és a régen megszűnt Drakes-Congó-i bányatelep református egyházának papja volt, Ohio déli részén. Radácsy 12 esztendőskorában került Amerikába, itt járt iskolába. Szerény, egyszerű lelkű ember volt, aki a légynek sem vétett, és éppen ezért szörnyű végy részvétet keltett, annál is inkább, mert sem a gyilkosság indító okát, sem magát a tettest sohasem sikerült felfedezni. Voltak más megölt papjai is az amerikai magyaroknak, köztük a legelső, a két Rátkay báró, mindkettő jezsuita hittérítő, Miklós, akit 1626 körül és János*, akit 1684-ben öltek meg az indiánok, de ők természetesen a hit vértanúi voltak, és így haláluk más megítélés alá esik. Tudtommal csak Radácsy lett közönséges gyilkosság áldozata.

Szenteljük a következő pár sort egy magyar katolikus papnak, aki egy tekintetben szintén „egyedüli” volt az amerikai magyarság történetében. Láni Mátvás volt ennek az apostoli lelkületű papnak a neve, aki 1928 óta a Los Angeles-i katolikus egyház plébánosa volt, tömérdek magyart segítve meg az akkori nehéz időkben. Egyedülvalósága pedig abból állt, hogy bizonyára ő volt eddig az egyetlen az összes felekezetek magyar papjai között, aki egy időben négy nyelven szolgált ki híveit: magyarul, angolul, németül és spanyolul. Hogy különösen a prédikálás mit jelent ilyen körülmények között, azt csak azok a nagyon kevesek tudják, akik képesek hasonló teljesítményre.

1976. december 24.

RÉGI MAGYAROK A FEHÉR HÁZBAN

A Fehér Ház, az Egyesült Államok legnevezetesebb épületeinek egyike, alig pár lépésnyire van a Washingtonban levő egyetlen magyar középülettől, az Amerikai Magyar Református Egyesület székházától. Mint a mindenkori elnökök lakása és hivatala, a több mint hétszáz kormányépület között, amely Washingtonban van, ez a legrégebb, amelyet ma is használnak. Alapkövét még Washington életében, 1792-ben tették le, maga Washington azonban, aki nem szerette, hogy a tervezett fővárost róla nevezik el, nem vett részt az alapkövetelési ünnepen. Ő volt különben az ország egyetlen elnöke, aki nem lakott a Fehér Házban. A többinek kivétel nélkül ez volt az otthona hivatali ideje alatt.

A Fehér Ház lassan épült, éppen olyan lassan, mint maga a posványos, erdős területből kiszakított új főváros. Adams*, a második elnök lakott benne először, amikor azonban 1800-ban beköltöztek, még a sáros földre lerakott deszkákon keresztül lehetett csak megközelíteni a még mindig befejezetlen „elnöki házat”, ahogy eleinte hívták. Mrs. Adams, az elnök felesége maga írta, hogy ő bizony az akkor még be nem fejezett East Roomot, a Fehér Ház legnagyobb és legdíszesebb termét arra használta, hogy ott aggassa ki száradni a kimosott fehérneműt.

Amikor 1801-ben Jefferson*, a harmadik elnököt beiktatták, az egész Washington mindössze ötven házból állott.

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR ÉS TÁRSAI

Magyar a múlt század első felében a lehető legritkábban bukkant fel Washingtonban, úgy hogy valószínűleg Bölöni Farkas Sándor* erdélyi íróember és három társa volt az első a magyarok között, akik Washingtonban jártak és a Fehér Házban is tisztelegtek Andrew Jackson* akkori elnök előtt, akinek lovasszobra most a Fehér Házzal szemben levő Lafayette Parkban áll.

1831 őszen történt ez az érdekes látogatás, amely alkalommal Washington sáros utcái először hallottak magyar szót. A négy magyar ugyanis, mint Bölöni Farkas Sándor leírásából tudjuk, élénk vitát folytatott a Fehér Ház előtt fel és alá sétálva, afölött, hogy csak egyszerűen beállítsanak-e a Fehér Házba, vagy előbb ajánló levelet kérjenek? Négy magyar vevén részt a vitában, valószínű, hogy az hangosan folyt le, s így aki arra ment, akaratlanul is tudomást szerzett a magyarok első látogatásáról.

A négy magyar a következő volt: Bölöni Farkas Sándor erdélyi író, aki gróf Bély Ferenc erdélyi mágnással érkezett Amerikába, hosszabb tanulmányútra, to-

vább báró Wesselényi Farkas és ennek barátja, Balogh Pál, szintén erdélyi emberek, akik hasonló céllal járták be Európa országait és az Egyesült Államokat. Európában járva, egypárszor véletlenül találkozott a négy magyar és Washingtonba érkezésük előtt is teljesen véletlenül, Pittsburghban bukkantak egymásra, ahol véletlenül ugyanabban a szállodában állapodtak meg. Ott határozták el, hogy Washingtonba együtt mennek.

A társaság tagjai közül egyedül Bölöni Farkas Sándor vívott ki magának marandó nevet, amennyiben egyéb jelentős irodalmi tevékenysége mellett egyedül ő irt erről az érdekes útról, *Utazás Észak-Amerikában* címmel, amely rendkívüli feltűnést és hatást keltett, úgy hogy másodsor is ki kellett adni. A könyvről a nagy Széchenyi István is igen meleg elismeréssel nyilatkozott. A könyv Kolozsvárt jelent meg, 1834-ben, 346 oldalon, röviddel a társaság hazaérkezése után.

Szerencsére Bölöni Farkas Sándor elég részletesen leírja azt a látogatást, amelyet négyen a Fehér Házban, Jackson elnöknel tettek. Könyvének egy példánya megvan a washingtoni Library of Congress* világhírű könyvtárjában is. A látogatást a könyv 273—278. lapjain következőképpen írja le Bölöni Farkas Sándor:

A második szépségű középület a Praesidensi ház. Nem hasonlít ugyan ez a fejedelmi paloták fényességéhez, de egyszerű görögös stílusában valami kedveltető van. Ezen ház, bizonyos távolságra, egyformán négy hosszú épülettel van körülveve, melyek a négy státus titoknok hivatali helyeik.

A város még némely részei megjárása után, státus titoknok Levingston úrhoz mentünk, ajánló levelünket megadni.

Félórás szívélyes beszélgetés után eltávozott a négy magyar. Az író így folytatja.:

Midőn távol haladtunk a Levingston úr szállásától, akkor jutott eszünkbe, hogy odamenetelünknek főbb okát elfelejtettük, ti. hogy Praesidens Jackson úrhoz bemenetelt eszközöljön. Visszatérünk, de már Levingston úr kiment volt szállásáról. Dolgunknak ily állásában, megint csak holnap jöhetünk Levingston úrhoz, s egy nappal hátrább kellett esnünk a Praesidenshez menetellel. Tanácskozás alá vettük tehát a tárgyat. Egyikünk azt javallta, hogy egyenesen magunk mennyünk bejelenteni magunkat a Praesidensnél. De ez a mód igen merésznek, s polgárosnak találtatott. A dolog minden oldalról vizsgáltatott, s már a Praesidensi házhoz érve, a szöveg két felé oszlottak. Két szöveg a személyesen bejelentést pártolta, kettő Levingston úr által talált tanácsosnak. Ekként folyt az értekezés jó darabig, a Praesidensi ház előtt fel, s alá jártunkban. Végre a levingstoni részről egyik, által állott a személyesen bejelentést pártolókhöz, s ekként szöveg többségével meghatározatott a személyesen menetel.

Beléptünk a gyönyörű pázsintos udvarra. Sehol sem örök, sem gárdák, sem libériás cselédek nem mutatkoztak, senki nem gátolta menetelünket. A ház pompás peristyluma alatt sétáltunk néhány minutát, míg végre egy cseléd jött ki. Elmondtuk neki szándékunk, s ez, egész készséggel jelentette, hogy kevés vártatva bémeheztünk, ha várni akarnánk, míg a Dánus követtel végzi dolgát a Praesidens. Általadtuk biléjeinket a cselédnek, azon hozzáadással, hogy magyarok vagyunk, s csak tiszteletére lenni kívánunk a Praesidensnek. A cseléd hamar visszatért az izenettel, hogyha nekünk tetszeni fog, holnap 11 órakor szívesen lát a Praesidens.

Másnap pontosan megjelentünk a szabott órán a Praesidensi háznál. Ugyan a tegnapi cseléd bevezetett az elfogadó terembe. Két úr ült a szőfán, kik hasonlólag

a Praesidensre várokoztak. Az elfogadó terem nem nagy, semmi cifraság benne, a padolat szőnyeggel vonva, székek, szőfák, s egy fali óra teszik a bútorozást, de izléssel készítve, s elrendelve minden.

Vannak az életnek olyan jelenetei, midőn az ember valamit szívszakadva vár, minden érzelmét és gondolatját, csak a várt tárgy foglalja el, — s mégis habozó aggodás, a szívnek elfogódása, s győzhetlen tusakodás közt remeg a várt pillanat eleibe! Ki, életének ily helyzeteire figyelmeztet, érteni fogja, mely érzelmek foglalatoskodtatták lelkemet e pillanatban, — oly embert vártam látni, két tizenhárom millió szabad polgárnak szabados választása emelt maga felett első tisztviselőnek, kit nem születés, nem vagyon, s a sors játéka, hanem önnön személyes érdemei emeltek e megtiszteltetésre.

Csak hamar megjelent Jackson úr is, egy magos szál, őszibe élegyedett nyájás öreg, közönséges fekete öltözetben, minden megkülönböztető jel nélkül. Amint belépett, eleibe mentünk, megmondtuk nevünk és nemzetünket, — s hogy őtet látni igen óhajtottuk. Szívesen nyújtotta kezét mindnyájunknak, széket foglalt, maga körül leültetett, s a több ott levő urakat is nevénként megismerkedtetette. A beszéd osztán amerikai tárgyakra fordult, magasztaltuk az intézeteket, melyen örülni látszott, hogy hazája iránt ily kedvező vélekedéssel vagyunk. Egyszerű magaviselete, szinte felejteni kezdeték a beszéd folytában, hogy tizenhárommillió ember első tisztviselőjével beszélünk. Az alatt, többen is érkeztek a terembe, kiket mind oly egyszerű szívességgel köszöntött, mintha polgári házánál fogadná el őket. Búcsúzásunkkor, újra kezét nyújtotta, s meghívott, hogyha a Congressusra visszatérünk, többszer is látogassuk meg.

Soha nem felejttem el, mely boldognak éreztem magamat eljöttünkben, hogy e nevezet embert láthattam, s vele szólhattam. Az a képszerűség, büszkébbé tette érzelmem, mint a világnak akármely ragyogó kegyelme, s emlékezetem tárát, oly kinccsel szaporította, melyre mindig kedves érzéssel gondolok vissza.

Erre a kedves emlékre, sajnos, csak rövid ideig gondolhatott Bölöni Farkas Sándor. Tíz év múlva, 1842-ben, 47 éves korában, mint az erdélyi királyi kormányszék fogalmazója, meghalt.

HARASZTHY ÁGOSTON

Tíz esztendő múlt el, míg a washingtoni Fehér Háznak ismét magyar látogatója akadt a kalandos életű mőkcsai Haraszthy Ágoston személyében. Ő is olvasta Bölöni Farkas Sándor könyvét, és magával ragadta a vágy, hogy az óceánon túli, új és nagy lehetőségekkel teli köztársaságot ő is meglássa. Ez a vágy akkor érelődött tette, amikor megismerkedett, még Magyarországon, két amerikai utazóval.

Haraszthy régi nemesi családból származott, amely a nemesi levelet még Zsigmond királytól kapta 1405-ben. Egyik őse, Haraszthy Ferenc, az ország egyik leggazdagabb embere lehetett, akinek tucatszám voltak falvai és uradalmi. A család a nemesi előnevet az Ung megyei Mokcsa községtől vette. Haraszthy Ágoston Magyarország legdélibb pontján, a Bács megyei Futtakon született 1812-ben és 1869. július 22-én a közép-amerikai Nicaraguában halt meg, titokzatos körülmények között, rendkívül érdekes és kalandos pályafutás után.

Haraszthy 1841 júliusában járt Washingtonban, és ezt a látogatást *Utazás Éjszak-amerikában* című kétkötetes munkájában (Pest, 1844) a következőképpen írja le:

Washingtonban ajánló leveleim számos congress-taghoz nyitának utat, Tyller *Presidens* (John Tyler*), Webster Dániel* külügy-miniszter, Clye John belügy-ministernél már első ittlétem alkalmával vezettem be, midőn Széptájról Cincinnatiban holmik vásárlása végett lévén, Washingtonba rándultam át. Mindenhol kitűnő szívességgel fogadtak. Nem kevés nézőm volt, midőn a praesidenshez menék, magyar öltözetben tevén udvarlásomat, mindenki bámulta a széles aranypaszomános, gazdagon sujtásozott ruhát, s mi nézőim figyelmét leginkább magára voná, panyókásan felvett mentém volt, nem foghaták meg, minek két öltöny egyszerre az emberen, és olly drága. Az övnek célszerűségét sem látták át, de általában oda járult véleményük, hogy szebb és fényesebb öltözet, mint a magyaré, nem lehet. Néhány nap múlva Tyller Praesidens estélyre hívott meg. Barátim tudaták velem, hogy kedvesen veendi, ha nemzeti öltözetben jövök el, minthogy számos úrhölgyek lesznek jelen, kik kíváncsiak magyar öltözetet látni. Magyar ruhában jelentem tehát meg, de felette kellemetlen volt látnom, hogy egész este minden szem rajtam függött. — A terem és mellékszobák nagy ízléssel, de minden pompa, s fény nélkül valának bútorozva, az ételekben már nagyobb fényűzés mutatkozott, s még nagyobb a nők öltözékében. A multság beszélgetés és kevés táncból állott, s a társaság mintegy 12 óraker oszlott fel. — Hasonló multságokban vevék részt Webster Dániel, Clye John — s más congress-tagoknál már első ittlétemkor, részint, hogy a congress üléseket látogathassam, részint az utazási iratomhoz szükséges adatokat itt, hol a főlevéltár létezik, megszerezhessem. A praesidens nagy készséggel megengedé, minden időben a levéltárba mehetnem, s minden szükséges iratokat lemásolhatnom.

UJHÁZY LÁSZLÓ

Haraszthy volt a kaliforniai szőlőtermelés megalapítója, akinek fia, Árpád szintén a szőlőtermelés és borászat egyik legnagyobb tekintélye volt Kaliforniában, Géza fia pedig, aki ugyancsak Nicaraguában halt meg, az amerikai polgárháborúban a 18-ik New-York-i önkéntes lovasezred őrnagya volt.

Körülbelül öt és fél esztendővel Haraszthy látogatása után újabb magyar látogatói akadtak a Fehér Háznak, akik már meghívott vendégek voltak. Ujházy László volt Sáros megyei főispán, Komárom polgári kormánybiztosa a szabadságharc utolsó idejében, s a történelmi nevezetességű iowai Új-Buda alapítója volt a vezetője annak a magyar csoportnak, amely Zachary Taylor* elnök meghívására 1850 januárjában látogatást tett a Fehér Házban.

Ujházy László, aki a szabadságharc összeomlása után mindennel leszámolt, s egész családjával, feleségével, három fiával és két leányával elhagyta Magyarországot, Hamburgon keresztül Londonba került, ahonnét 1849. november 2-án írta első levelét Zachary Taylornak, az Egyesült Államok elnökének. Az elnök december 20-án fogalmazta szíves hangú válaszát, Ujházy azonban családjával és néhány kísérőjével együtt már december 16-án Amerikában volt, az elnök levelét tehát itt vette kézhez.

Megerkezésük igen nagy szenzációt keltett, mert ez volt az első száműzött csoport, amely Magyarországról ideért. Ujházynek még Európában sikerült előnyös amerikai kapcsolatokat teremtenie. Londonban Abbott Lawrence, az Egyesült Államok ottani követe karolta fel ügyüket, s ő mutatta be Ujházyt Andrew J. Donelsonnak, az Egyesült Államok volt németországi követének, aki éppen akkor igyekezett vissza Amerikába, egész családjával együtt, úgy hogy az utat a két család ugyanazon a hajón tette meg.

A New York-i magasabb társaság körében valószínűleg Donelson egyengette Ujházyék útját, s lehetséges, hogy az ő közbenjárására érte őket az a megtiszteltetés, hogy Daniel Webster külügyminiszter, az akkori Egyesült Államok legkiválóbb politikusa és államférfia két nap múlva tisztelgő látogatást tett Ujházyék szállodai lakásán.

Ujházy nem pihent. Gróf Wass Sámuel*, s valószínűleg dr. Kraitsir Károly* magyar orvos segítségével, aki akkor Bostonban élt, megszerkesztett egy 22 oldalas füzetet, amelyben a New York-i segélybizottság felkérésére röviden összefoglalta a magyar szabadságharc befejező eseményeit, Komárom feladásának körülményeivel együtt. A füzet január elsejére már készen is volt, és az amerikai sajtó őszinte rokonszenvvel fogadta.

1850. január 5-én Ujházy levelet kapott Taylor elnöktől, aki meghívta Washingtonba, ahová január 9-én el is indult. Keresztülmentek Philadelphián, ahol megálltak, valamint Baltimore-ban is; mindkét helyen ünnepélyes fogadtatásban volt részük.

Amikor Philadelphiát elhagyták, a következők voltak Ujházy társaságában: Dambourghy Edward* őrnagy, a forradalmi magyar kormány operettbe illő félig-meddig hivatalos megbízottja, Wass Sámuel gróf, akinek a magyar kormány még 1849 áprilisában adott követi megbízólevelet az Egyesült Államokba, amelynek átadására azonban sohasem került sor, Leopold Richard Breisach*, lelkes New York-i magyar, aki sokat fáradozott a Magyarország iránti rokonszenv felköltése érdekében, Prágay János* volt magyar alezredes, Klapka* tisztjeinek egyike, akinek neve ott van a vár megadását bejelentő okiraton is, és aki másfél év múlva Kuba szigetén halt meg a szerencsétlen Lopez-féle* kalandban, dr. Kraitsir Károly, a szomolnoki születésű magyar orvos, aki részese volt a lengyelek legutolsó szabadságharcának, s a lengyelekkel került Amerikába, egy Weiss (Vaise, Waisy) Vilmos nevű volt utászkapitány, aki Ujházy csoportjával együtt jött az Egyesült Államokba és egy Oswell (Osmull) nevű amerikai kapitány. Philadelphiában velük volt még a két nagyobb Ujházy fiú, Tivadar és Farkas, akik apjukkal együtt tisztjei voltak a szabadságharcnak, továbbá Reményi Antal* kapitány, a világhírű hegedűművésznek, Reményi Edének* bátyja, akik röviddel Ujházyék után érkeztek meg. Ott volt még Radnich Imre*, a fiatal volt utásztiszt, aki szintén Ujházyékkal együtt jött, s aki Prágayval együtt ment Kubába, ahonnan, másfél esztendei afrikai raboskodás után újra Amerikába került, s később a polgárháború tisztje lett. Végül velük volt egy Henry de Ahna nevű volt bajor tiszt, aki még Németországban csatlakozott hozzájuk.

A Fehér Házban a magyar küldöttség egy része 1850. január 15-én jelent meg Zachary Taylor elnök előtt. Nem voltak ott valamennyien, csak a következők: Ujházy és Tivadar fia, Wass Sámuel gróf, Prágay alezredes, Oswell kapitány, Dambourghy és Weiss kapitány.

A fogadtatáson az első beszédet Ujházy mondta:

Elnök Úr: Végre megértem életem egyik legjobban óhajtott mozzanatát, azt a megtiszteltetést, hogy a világ legszabadabb és legdicsőségesebb nemzetének legfőbb hivatalnokai előtt állhatok. Az előtt a választott férfiu előtt, akinek méltósága nem a drágakövekkel kirakott koronáról sugárzik, hanem akiben polgártársai bizalma révén ennek a nagy nemzetnek minden hatalma és tisztelete összpontosul. Mert az ön eredményes munkájának egyetlen órája, amelyet az emberiség érdekében végez többet ér, mint a többi nemzetek úgynevezett uralkodóinak egész élete.

Itt állok, Uram, Ön előtt, néhány szerencsétlen száműzött társammal együtt, mint

töredéke annak a magyar küzdelemnek, amely a szabadságért, nemzetért és haladásért folyt le. Annál inkább a szíves fogadtatás reményében jelenünk meg itt, mert Elnök Úr hozzám intézett levelében volt szíves kijelenteni, hogy Elnök Úr honfitársainak egyetemes érzelmét fejezi ki, amikor engemet társaimmal együtt Amerika földjén, az üldözöttek hagyományos menedékhelyén üdvözöl. Elnök Úr védelmet ajánl fel nekünk felajánlva egyúttal hazájának intézményeit és törvényeit, abba a reményben, hogy Amerikában második otthonunkat fogjuk feltalálni.

Fogadja, Elnök Úr, legmelegebb köszönetünket az Egyesült Államok vendégszeretetének felajánlásáért.

Az Ön polgártársai már az igazi együttérzés számos, nyomatékos bizonyosságával vidítottak fel bennünket; testületek, társaságok éppen úgy, mint egyes személyek versengtek egymással a testvéri szeretet bizonyosságainak irántunk való megnyilvánításában. Szívünk sebeire gyógyító balzsamot öntöttek, bár az amerikai szabad polgár kezének egyszerű szorítása magában véve is nagyobb értékű, mint sok olyan kitüntetés, amit az övilág tud adni.

A szívélyes fogadtatás előérzetével, azzal a szándékkal jöttünk ide, és Önön keresztül az egész amerikai néphez, hogy kifejezzük legmélyebb tiszteletünk és csodálatunk hódolatát.

Elnök Úr, fogadja el úgy Ön, mint az Ön nagy nemzete annak kifejezését, hogy szavakban képtelenek vagyunk elmondani a szeretetnek és hálának azt az érzését, amely eltölt bennünket. Engedtéssék meg nekünk, hogy ugyanakkor önmagunkat, s mindazon száműzött társunkat, akik esetleg utánunk jönnek, e hatalmas ország széles pajzsának védelme alá helyezhessük, hogy részesei lehessünk mindannak az áldásnak, amivel az isteni Gondviselés ezt az országot elárasztotta.

Mint a magyar nemzet igénytelen képviselői, az emberi szabadság nevében hajtjuk fejünket ennek a szabad és nemesen érző nemzetnek keblére, amelynek szíve dobogását az emberiségért általában, s a mi magyar ügyünkért különösen — már akkor is éreztük, amikor még az Óceánon túl voltunk.

Legforróbb kívánságunk az, hogy méltóknak mutassuk magunkat arra a jóságra, amelyet itt tapasztalunk. Boldogságunkat azonban, hogy amerikai barátainktól látjuk magunkat körülveve, nagyban csökkenti a keserű fájdalom, hogy valamennyi szerencsétlen honfitársunk nem részesülhet ugyanebben a boldogító tudatban.

Milyen irigylésreméltó a mi sorsunk az övékéhez képest! Imádkoznunk kell azért Istenhez, hogy minél előbb szabadítsa meg őket mostani megpróbáltatásukból. Úgy érezzük, hogy gyenge szavunkat az ő érdekükben felemelni legelső kötelességünk. Bízunk benne, hogy szabad lesz azt az alázatos kérésünket terjeszteni az Egyesült Államok népéhez és kormányához, hogy hatalmas befolyásukat érvényesítsék a Magas Porta előtt, olyan módon, ahogyan legjobbnak látják, azzal a céllal, hogy Kossuth és valamennyi kísérője szabadon bocsáttassanak, hogy így nekik is alkalmuk legyen az Egyesült Államok barátságos területére jönni, hogy itt ők is részesei lehessenek mindannak a kedvezménynek, ami a jövőben a mi osztályrészünk lehet.

Engedtéssék meg a magam részéről kijelenteni azt, hogy egy olyan embernek erkölcsi halála, mint Kossuth, az emberiség és az általános szabadság vesztesége lenne.

Engedje meg Elnök Úr, hogy ez alkalommal átadjam ezt az ajánló levelet. Fogadja a magyar küldöttségnek, az Ön alázatos szolgálóinak és jövőendő polgártársainak legmélyebb tiszteletét.

A beszédre Taylor elnök következőképpen válaszolt:

Kormányzó Úr: Őszinte örömmel üdvözlöm úgy önt, mint kíséretét az Egyesült Államok fővárosában. A szabadságért folytatott bátor küzdelmük alatt egyetlen nemzet sem figyelte nagyobb érdeklődéssel a magyar ügy előhaladását, mint az amerikai Unió népe. Bárhol emelik fel a szabadság zászlaját, az amerikai nép együttérzése ott lesz. Az amerikai nép együttértett azokkal a reményekkel, amelyekkel Magyarország nemzeti függetlenségének ügye útjára indult, s ezt az együttérzést az önök honfitársai egészen a befejezésig ébren tartották. Bár az Egyesült Államok elve az, hogy nem avatkozik bele az európai nemzetek ügyeibe és harcaiba, mégis, ha Magyarországnak sikerült volna függetlenségét kivívni, az Egyesült Államok lett volna az első, hogy üdvözlölje a nemzetek családjában.

A valóság az, hogy Magyarország és minden más elnyomott nemzet fiai ugyanazt, a védelmet fogják itt találni, amit mi magunk élvezünk. Az Önök jogai, szabadsága, vallása tiszteletben és megbecsülésben fognak részesülni. Osztom az Önök sajnálkozását afölött, hogy Kossuth és kiváló társai nincsenek Önökkel. Remélem azonban, hogy ők is biztonságban eljutnak a mi partjainkra, valamint az Önök családja, rokonai és barátai is, akiket kénytelenek voltak hátrahagyni, csatlakozni fognak Önökhöz itt, a szabad intézmények hazájában. Remélem, hogy itt úgy Önök, mint a többiek, el fogják felejtetni azoknak a megpróbáltatásoknak és bajoknak legnagyobb részét, amelyeken átmentek, amikor élvezni fogják új otthonuk szabadságát és áldásait. Szívesen köszöntöm mindnyájukat, s amikor Isten áldását kívánom Önökre, az egész nemzet érzéseit fejezem ki.

Ujházy és társai több mint tíz napig tartózkodtak Washingtonban, amely idő alatt Taylor elnök egy alkalommal vacsorára is meghívta őket. Így ők voltak az első magyarok, akiket a Fehér Házban megvendégeltek.

KOSSUTH LAJOS

Kossuth Lajos nem mint egyszerű száműzött emigráns jött át, amilyenek Ujházy László is tartotta magát, hanem mint egy legyőzött ország forradalmi kormányának feje, akinek kimondott politikai céljai voltak azzal, hogy az Egyesült Államokban nemcsak a magyar ügy iránti rokonszenvet tartsa ébren, hanem azt fegyveres beavatkozásra bírja Magyarország felszabadítása érdekében. A Fehér Ház tehát, mint egy semleges ország első polgárának hivatalos otthona, Kossuth Lajossal szemben más magatartást kellett hogy tanúsítson. Bármilyen lelkesedéssel fogadta is az amerikai nép Kossuthot, a washingtoni kongresszus képviselő és szenátor tagjai között erősen megoszlott a vélemény, hogy vajon a kongresszus fogadhatja-e ünnepélyesen a nagy magyar hazafit, aki ilyen tervekkel és célokkal jön? A kongresszusban azok voltak többségben, akik a fogadtatásban nem láttak semmi veszedelmet, a Fehér Ház azonban, ami természetesen a nemrég elhalt Zachary Taylor utódját, Millard Fillmore elnököt jelentette, nem akart tudomást szerezni a politikai célokkal jövő Kossuthról.

Ez természetesen nem azt jelentette, mintha Fillmore* elnök nem rokonszenvezett volna a magyar ügyvel, hanem egyszerűen azt, hogy ő, mint egy semleges ország feje, nem tárgyalhat olyan valakivel, aki kimondottan azért jön, hogy az Egyesült Államokat háborúba próbálja keverni egy vele barátságban élő európai hatalommal.

Úgy is volt, hogy Fillmore elnök nem fogadja Kossuthot — amint például Angliában Kossuth meg sem próbálta, hogy Viktória királynő elé jusson — Webster Daniel azonban, akinek őszintén magyarbarát felfogását mindenki ismerte, s aki rövid idővel azelőtt maga kereste fel Ujházy Lászlót New Yorkban, megpróbálta,

hogy legalább egy rövid tisztelgés megadására rábírná az elnököt. Kossuth és Fillmore találkozását még ma is meglehetősen homály borítja. Azt például, hogy Fillmore nem is akarta fogadni a magyar hazafit, csak magának Fillmore-nak egy sokkal később adott nyilatkozatából ismerjük, valamint az érdekes találkozás többi részét is.

A magyaroknak igen rosszul esett a hideg fogadtatás, amelyben az elnök részestette őket. Ha azonban az eddig ismeretlen részleteket megismerjük, a kellemetlen epizód teljesen tisztán áll előttünk, úgy hogy a végén lehetetlen Fillmore elnököt karhooztatnunk miatta, aki feltétlenül a legegyszerűsebb, sőt az egyedül lehetséges amerikai álláspontot képviselte.

Az eddig ismeretlen adat ugyanis elmondja, hogy amikor az elnök Webster rábeszélésére beleegyezett, hogy Kossuthot fogadja, egyetlen feltételt kötött ki. Ez pedig az volt, hogy a rövid fogadtatás csak üdvözlésekből fog állani, és beszéd egyáltalán nem lesz. Ennek dacára, mint később maga Fillmore mondta el, alighogy a bemutatások megtörténtek, Kossuth előállott, és egy meglehetősen hosszú beszédet mondott. Az elnököt, akit várakozásában kellemetlen csalódás ért, bizonyosan bosszantotta a dolog, s nagyon valószínű, hogy válaszában is megérzett a fanyar kelletlenség, amit azután olyan rossz néven vettek tőle azok, akik az előzményeket nem ismerték.

Kossuth beszédét csakugyan arra használta fel, hogy haláljának kifejezése mellett célozzon arra, hogy az Egyesült Államok hatalma elég nagy ahhoz, hogy még a világ távoli részeiben is kiterjessze védelmét más nemzetek száműzöttjeire (ready to protect the laws of nations even in distant parts of the earth and in the person of a poor exile); hangoztatta továbbá, hogy olyan dícsőséges köztársaságba érkezett, amelynek legfőbb hivatalnokai az egész világ előtt kihirdeti, hogy ez az ország nem maradhat közömbös akkor, amikor egy idegen hatalom bármely országban elnyomja a szabadságot. (I landed in a free and a powerful country, whose honored Chief Magistrate proclaim to the world that this country cannot remain indifferent when the strength of a foreign power ...repress the spirit of freedom in any country.)

Kossuth tehát pontosan azt tette, amit Fillmore elnök mindenképpen akart kerülni: beszédébe politikát vegyített, s félre nem érthető módon hangoztatta, hogy az Egyesült Államoknak kötelessége közbelépni, a világ bármely részében is nyomják el a szabadságot. Természetes, hogy az elnök válasza nem lehetett más, mint amilyen volt.

Fillmore hangoztatta, hogy mint egyén, őszintén együttérez a magyar nemzet küzdelmével. Az amerikai nemzet valóban nem lehet közömbös az ilyen küzdelmekkel szemben, a nemzet elve azonban mindig ugyanaz volt az ilyen esetekben, amióta csak fennáll az Egyesült Államok. Ő ezt az elvet újra hangoztatta a kongresszushoz küldött üzenetében, ami ugyanaz, akár a kongresszusnak, akár az európai nemzeteknek mondja el. Ha Magyarország visszanyeri függetlenségét, kívánja Kossuthnak, mint nagyobb áldást, hogy oda visszatérhessen, de ha nem úgy történik, az Egyesült Államok mindig szívesen fogja látni őt és társait, akikre Isten áldását kívánja.

Az elnök válasza nagy mértékben hozzájárult Kossuth kiábrándításához, aki már ekkor érezte, hogy az Egyesült Államok képtelen lesz olyan mértékben érdekelteni Magyarországot ügyében, hogy fegyveres segítséget kapjon tőle.

Ennek dacára nem hátrált meg, hanem körútját hallatlan szívóssággal és kitartással folytatta, bár annak lényegében való eredménytelenségét már ekkor látnia kellett. Amikor egy fél esztendő múlva elhagyta Amerikát, hogy oda soha többé vissza ne térjen, fáradt és megtört ember lett belőle, akinek lelkét elbírhatatlan súllyal nyomta az a tudat, hogy a hazája érdekében vállalt óriási munkája eredménytelen maradt.

Kossuthal le is zárhatjuk a régi magyarok látogatásainak első sorozatát a Fehér Házban. A második sorozat Xántus Jánossal*, a nagyhírű természettudóssal kezdődik, aki James Buchanan* elnöknel tisztelgett 1857-ben, azután következnek a polgárháborús magyar katonák, Kuné Gyula*, Figyelmessy Fülöp*, Stahel-Számwald Gyula* és Zágonyi Károly*, akiknek Lincoln Ábrahám elnökkel voltak kisebb-nagyobb ügyeik az 1860-as évek első felében. U. S. Grant* elnök előtt 1871-ben Liphay Pál, egy világhíró magyar újságíró jelent meg, gróf Apponyi Albert* pedig Theodore Roosevelt* elnök vendége volt 1904-ben.

Az utolsó negyedszázad alatt két jelentős magyar csoport jelent meg a Fehér Házban, úgy, hogy az elnök is fogadta őket. 1918-ban, dacára annak, hogy az Egyesült Államokkal háborúban álló ország polgárai voltak, Woodrow Wilson* elnök fogadta a magyarországi református egyházhoz tartozó lelkészek küldöttségét, 1923-ban pedig Pivány Jenőnek*, a kiváló történettudósnak vezetésével jelent meg egy tekintélyes és reprezentatív magyar küldöttség Calvin Coolidge* elnök előtt, hogy átadja neki a Magyar Nemzeti Szövetség ajándékát, a budapesti Washington- és a ceglédi Kossuthszobor kisebbített mását.

A SZÁZÉVES ÚJ-BUDA, IOWÁBAN

Az első, valóban történelmi nevezetességű magyar telep az Egyesült Államokban, az Iowa állambeli Új-Buda, most, 1950-ben lenne száz esztendőös — ha léteznék. Amint azonban Kossuth írása szerint a magyar emigrációt felitta a sivatag homokja, a sors végzése szerint ennek az igazi úttörő magyar telepítménynek is arra a sorsra kellett jutnia.

Új-Buda, az Ujházy László által alapított amerikai magyar telep Iowa állam legdélibb határvonala közvetlen közelében volt, Decatur Countyban, egészen közel a missouri határhoz, a mai Davis City és Leon kis városok között. Mivel a Thompson River, amelyet már száz évvel ezelőtt is így neveztek, közvetlen Davis City mellett folyik el (Leon valamivel feljebb van), az akkor 7680 „hold” területű föld hollétét, amelyen a Thompson folyó szintén keresztülment, nem volna nehéz megállapítani. Magát a területet Ujházy „nagyobbszerű völgynek” írta le, termékeny, kissé homokos földdel. Ma ez a terület, amelyet akkor Ujházy szabadon választott ki a gazdátlan földek közül, a gazdag Iowában mérhetetlen vagyont képvisel, és bizonyára igen sok kézen van.

Ujházy földje azonban csak egy része volt a magyarok által lefoglalt területnek. Micsoda boldog Új Magyarország alakulhatott volna ott! A hollandusok is alapították várost Iowában is, másutt is, körülbelül ugyanakkor, vagy kicsit előbb — és az ő telepeik ma is virágzó és gazdag városok. A magyarok úgy látszik nehezebben tudtak végelegesen elszakadni a szülőföldtől, mint más nációk gyermekei. Kossuth hallani sem akart róla, hogy Amerikában telepedjék meg, és el sem ment Új-Budát megnézni, amikor itt járt. Inkább folytatta szálmalomharcait Európában — mert közel akart lenni jövődő diadalai színhelyéhez, amely diadalok 92 esztendőös korára a Kerepesi úti temető hat láb mély sírjává zsugorodtak össze.

Ki volt ez az Ujházy László, akinek nevéhez fűződik Új-Buda romantikus története?

Rozsnyóbányai és budaméri Ujházy László, Ujházy Sámuel és Radvánszky Polixena fia 1795-ben született. Fiatal korában a híres sárospataki kollégium diákja volt, ahonnan a magyar szabadságharc sok katonája került ki. Felesége Várady

Szarmáry Donát leánya, az Amerikát járt gróf Benyovszky Móric*, későbbi madagaszkári „király” és felesége, Hönsch Zsófia unokája.

Ujházy 1848-ban megyéjének, Sárosnak főispánja volt, s mint 53 éves embertől, senki sem várta tőle, hogy aktív tagja legyen a szabadságért harcoló magyar seregnek. De ő, bár abban az időben az 53 éves ember már öregnek számított, külön vadászcsapatot alakított, és két felnőtt fiával együtt abba állt be aktív szolgálatra. 1849 nyarán a szabadságharc egyik legnagyobb reménységének, a komáromi erődítvény városi részének lett polgári kormánybiztosa. Mivel ekkor már katonai jellege nem volt, Ujházy aláírása nem szerepel a várat megadó okmányon, amelyet, Klapka, Prágay János* (később amerikai magyar) és mások írtak alá szeptember 29-én Pusztaherkályon.

Úgy látszik, Ujházynek nem gyűlt meg különösebben a baja az osztrákokkal a szabadságharc bukása után, amennyiben alkalma volt, hogy egész családjával együtt hagyja el az országot. Már október elején útrakelt családjával és több honvédtisztrel. Hamburgba mentek, ahol más száműzöttekkel is találkoztak. Már ekkor azzal a tervvel foglalkozott a kis társaság, hogy Anglián keresztül Amerikába mennek, ott várják meg a haza felszabadulását, vagy ott telepednek le örökre.

A németek szívesen fogadták őket, valamint az angolok is. Londonban Abbott Lawrence, az amerikai követ lett legfőbb pártfogójuk, aki mellett megismerkedtek A. J. Donelson németországi követtel is. Ez utóbbival és családjával különösen annyira összebarátkoztak, hogy az óceáni utat is együtt tették meg a *Hermann* nevű hajón. Donelson feleségével és öt gyermekével utazott, Ujházy pedig felesége mellett szintén öt gyermeket vitt: a 22 éves Klárát, a 11 éves Ilkát, a 10 éves Lászlót és két felnőtt fiát: Farkast, aki honvédkapitány volt és Tivadart, aki mint az apja által alakított vadászcsapat tisztje harcolt a szabadságharcban. Donelsonék részt vettek New Yorkban azokon az ünnepeken is, amelyeket ott Ujházy és társai tiszteletére rendeztek.

Ujházy társaságában, mint útitársak még a következők voltak: Radnich Imre* volt utászkapitány, egy Heinrich von Ahna nevű volt német tiszt, akivel később sok bajuk volt, egy Weiss Vilmos nevű kapitány és egy Apollonia Jagello nevű fiatal lengyel nő, aki kalandos múlt után Komáromba került, ahol katonai ápolónő lett, és egyike volt azoknak a nőknek, akik katonaruhában járva, állítólag haditetteket is vittek véghez. Később vele is baj volt, mert mikor Ahna összeveszett vele, a német tiszt egy röpiratban mondott el róla cseppet sem kellemes, bár kellőképpen nem igazolt dolgokat. Leírta például, hogy a nő, aki állandóan mint a Jagello királyi család leszármazottja szerepelt, voltaképpen egy Julia Eisfeldt nevű zsidónő, aki csak kitalálta a saját haditetteit. Később férjhez ment egy Tochman nevű régebbi lengyel emigránshoz, aki a polgárháború alatt a déliek oldalán szabadcsapatot szervezett, és annak a tábornoka lett. Apollonia kémiszolgálatokat is teljesített a déliek részére, amiért ült is az egyik régi washingtoni börtönben.

Az Ujházy-társaság ideérkezése az akkori szenzáció-szegény Amerikában nagy érdeklődést keltett. Az 54 éves Ujházyt, akit hatalmas, mellét eltakaró öszes szakálla valóságos pátriárkai alakká tett, szelídében-hosszában ünnepelték, családjával együtt.

A *Hermann* előbb a kanadai Halifaxot érintve, 1849. december 16-án futott be a New York-i kikötőbe. Ujházy neve akkor már ismerős volt az amerikaiak előtt, mert ő már akkor Taylor* elnök mellett más előkelő amerikaiakkal is levelezésben állott. Taylor elnöknek még Londonból írt, az elnök választát azonban csak Amerikában kapta kézhez. Még novemberben George P. Marsh* képviselő (aki mint konstantinápolyi követ sokat tett Kossuthék érdekében) meleg hangú levélben ajánlotta be Ujházyt és társait Hamilton Fish New York-i kormányzónak, aki később maga is írt

Ujháznak, üdvözölve őt Amerika földjén. Daniel Webster* külügyminiszter is melegen érdeklődött utánuk, és személyesen is találkozott velük a New York-i ünneplések idején, valamint Washingtonban is.

Ujháznak Taylor elnökkel folytatott levélváltása azért fontos, mert a levelekből kiderül, hogy Kossuth Amerikába hívásának gondolatát tulajdonképpen Ujházy vetette fel először az Egyesült Államok elnöke előtt, aki azután örömmel ajánlotta fel az új hazát a száműzötteknek, bizonyos lévén abban, hogy ezzel az ajánlattal az egész amerikai nemzet érzelmeit fejezi ki. Ami valóban úgy is volt.

A megérkezést követő napok és a karácsonyi ünnepek állandó ünnepeltetésben teltek el. A magyarok a város vendégei voltak, s bár egyes lapok fanyarul hangoztatták, hogy: „nem hisznek minden száműzött jövevény istenítésében”, az általános lelkesedés nem csökkent.

Az új esztendő első napjaiban Ujházy meghívót kapott Washingtonba. Január 8-án indultak el és Philadelphióban, majd Baltimoreban megállva, a fővárosba értek. Ujházy társaságában a következők voltak: gróf Wass Samuel*, Kossuth egyik politikai megbízottja, Prágay János volt alezredes, Klapka* adjutánsa Komáromban, aki a következő évben mint a szerencsétlen Lopez-féle* kubai kaland egyik vezetője halt meg, Leopold R. Breisach*, lelkes New York-i magyar, akinek sok része volt az amerikaiak érdeklődésének felkeltésében, dr. Krajsir Károly*, régebben itt élő magyar orvos, aki egy előbbi lengyel forradalom résztvevőivel került át, Weiss volt kapitány, egy Damburghy* nevű bizonytalan egyéniség, aki magát magyar követnek adta ki, Radnich Imre, későbbi új-budai telepes, a Lopez-expedíció résztvevője és polgárháborús tiszt, Ujházy Farkas és Tivadar, Von Ahna és végül Reményi Antal* volt honvédtiszt, az akkor 19 éves nagy hegedűművész, Reményi Ede* bátyja, akik szintén akkor kerültek át Amerikába.

A washingtoni tartózkodás fénypontja természetesen az a fogadtatás volt, amelyben Zachary Taylor elnök részesítette Ujházyt, 1850. január 15-én, a Fehér Házban. Amit két év múlva Taylor utóda, Fillmore* elnök nem akart megengedni a veszedelmesebbnek látszó Kossuthnak, hogy ti. a fogadtatáson beszédet mondjon, amit azonban Kossuth mégis megtett, meglehetősen kellemetlen hatást keltve, azt minden további nélkül megengedték Ujháznak. Az öreg Ujházy, aki az előre elkészített, meglehetősen hosszú beszédét, nem tudván angolul, afféle ropogós Sáros megyei angolsággal olvasta fel, kissé próbára is tette a beteges Taylor türelmét. Ez azonban nem akadályozta az elnököt abban, hogy igen meleg hangú, bár jóval rövidebb beszédben ne válaszoljon a nehéz nyelvű magyar szavaira.

Washingtonban is napokig tartott a magyarok ünneplése, de végre is visszatértek New Yorkba, ahol a fogadó bizottság egy egész házat bérelt ki számukra. Pénzt is gyűjtöttek, pár ezer dollárt, hogy lehetővé tegyék az újonnan jöttek honfoglalását. Hogy mekkora volt ez az összeg, nem tudjuk, de pár ezer dollárnál több nem lehetett. Természetes, hogy rövidesen veszekedés oka lett ez is, mert a segítséget Ujházyék maguk között osztották el, nem is gondolva arra, hogy arra az utánuk jövők is számot fognak tartani. A két Czapkay fivér már 1850 júliusában ilyen értelemben ír Pulszky Ferencnek*: „az első magyarok Ujházy Lászlóval együtt nemcsak hogy a később jövők számára rendet nem tettek, hanem maguk viselete által az amerikaiaknál minden magyarok iránti szimpátiát egészen tönkretettek” — ami természetesen nem volt igaz. „Ujházy magáról és családjáról gondoskodott, és zsebeit New Yorkban megtömte, az országba ment be, hol most is a magyarok nevében saját zsebébe pénzt koldul...” — folytatódik a levél.

Ujházy először azt a tanácsot kapta, hogy Wisconsinban telepedjék le, kétségtelenül az úttörő Haraszthy Ágoston* tapasztalatai alapján, aki pionir munkáját,

esztendőkkel azelőtt, ott kezdte. Ennek az államnak területét azonban Ujházy túlságosan hidegnek találta, s abban állapodott meg, hogy valahol Iowa és Missouri államok érintkező pontjainál keresi meg az új otthonát.

Ujházy feleségével és öt gyermekével, továbbá Birányi Schultz István* volt őrnagy hadbíróval, Takács volt huszárkapitánnyal, Kovács Gusztáv* volt főhadnaggyal és Pomutz György* volt komáromi polgári rendőrfőnökkel együtt 1850. április 16-án indult útnak Nyugat felé. Buffalón, Chicagón keresztül elérkeztek az iowai Burlingtonig. Május elsején már az ottani útságok irnak odaérkezésükről, amelyek azonban ekkor már Reményi Antal volt kapitány nevét is említik.

Családját és kísérőit hátrahagyva, Ujházy, mint maga írja, Jakocs kapitány társaságában indult el lóháton Burlingtonból, hogy megtalálja az ígért földjét. Az első háromszáz mérföldet lóháton tették meg, onnan St. Joseph missouri városig hetven mérföldet gyalog mentek. A kívánatos helyet sikerült megtalálniok a Thompson folyó mellett, Davis City közelében. Majd visszatértek Burlingtonba, ahonnan mindnyájan együtt július elsején indultak el az új honfoglalásra.

Ujházy leveleiben így ír erről az útról:

Minden vándorlásunk között ez volt igazán a legfáradalmasabb, s akadályteli. Július hó leghevesebb napjaiban igen nehéz szekereink tört utak és hidak nélküli vidéken keresztül alig vontatták el marháink, s furcsa lett volna nekéd a látvány, ha az öreget fiaival együtt az ökröket csára és hajszra hajtani szemléled. [...] Ha láttad volna főispány uramat miként hajtotta szekereiben ökreit, s miként diskurált velük fennhangon angolul, bizony almosolyogtat volna magadát.

Végre egy hónapi keserves utazás után, augusztus első napjaiban odaértek a kiszemelt helyre.

Az új otthon elnevezéséről így ír Ujházy:

Hogy szülőföldem emléket megbecsüljem, s hogy mindenkor emlékeztessünk hazánk történelmére, melyek örökítve maradandnak a világ évlapjaiban, telepünket Új-Budának neveztem, mely név ugyan jobban illett volna egy nagyobb telepnek, mindamellert egyről bizonyos vagyok, hogy még egyszer diadalmasan visszatérünk Ó-Budára, vagy e kised Új-Buda gyarapodni fog több magyarok által (1850. szeptember 7.).

Új-Buda bizony „kised” hely volt, s az is maradt. A későbben jövők természetesen csak távolabb kaphattak helyet, úgy hogy Új-Buda voltaképpen nem volt egyéb, mint kezdetleges tanyavidék. Bizonyos reménység volt, hogy a vállalkozás életképes lesz, csak egy nagy baj volt: az egész társaságnak kétségkívül legnagyobb akarateréjű, szinte törhetetlen tagja, Ujházy, akkor már 56 éves volt. A többiek, egy-két kivétellel, inkább álmodozó emberek voltak, akik csak kényszerűségből fogták meg a munka végét. Új-Buda rövidesen postahivatalt is kapott, Ujházyval, mint postamesterrel.

Hamarosan jöttek újabb telepések is, nem is kis számmal. Köztük a legnevezetesebbek voltak: Madarász László*, Kossuth volt rendőrminisztere, egy csodálatos életű szerencsétlen ember, aki később 99 éves korában halt meg Missouriban, báró Majthényi József*, a polgárháborús Zágonyi-féle springfieldi híres roham egyik hősének apja, és Varga Ferenc* volt debreceni ügyvéd, kormánybiztos. Egyedül a legutolsóról tudjuk, hogy leszármazottjai ma is a volt Új-Buda vidékén élnek, a közeli Leon városában.

Az első magyar sírhalom Ujházy Lászlóné lett Új-Budán, aki két évvel az aradi gyásznapi után, 1851. október 6-án meghalt. Kossuthék akkor már útban voltak az Egyesült Államok felé. A feleségét rajongásig szerető Ujházy lelkét egyrészt a mérhetetlen fájdalom gyötörte, másrészt az öröm, hogy nagy barátját, Kossuthot rövidesen viszont fogja látni. Kezében volt Kossuth megbízó levele, amelyet a kis-ázsiai Brüsszában* írt, útban Kutahia* felé, 1850 márciusában, amelyben Ujházyt nevezi ki a legázolt Magyarországi amerikai követévé. Talán most már lesz valami értelme ennek a kinevezésnek.

Kossuth amerikai körútja azonban, bármilyen gazdag is volt bizonyos sikerekben, Ujházynek keserű csalódást hozott. Ujházynek, úgy látszik, nagyobb áttekintése volt, ami a magyar terveket, s különösen az Egyesült Államok jövőjét illette. Úgy érezte, hogy Kossuth legokosabban teszi, ha itt marad az Egyesült Államokban, maga köré gyűjti az emigrációt, s ennek a beláthatatlan jövőjű országnak földjéről próbál segíteni szülőhazája ügyén. Kossuth azonban másképp gondolkozott, azt hitte, hogy neki minél közelebb kell maradnia Magyarországhoz, sőt: azt sem helyezte, hogy az emigrációból bárki Amerikába telepedjék meg.

Új-Budára el sem ment. Ujházyval St. Louisban találkozott, aki felesége elvesztése miatt már akkor arra gondolt, hogy elhagyja Új-Budát. Lóháton járta be Texast, és ott ki is szemelt egy tetszetős darab földet. Míg odajárt, 16 éves leányát, Ilkát, Madarász László fia, Vilmos, megszöktette. Másik leányát, Klárát, egy Kellerschon nevű német vette feleségül.

1853 márciusában ő maga ásta ki felesége koporsóját, kocsira tette és három fiával Texasba indult.

Távozása nem jelentette Új-Buda végét, mert a többiek még ideig-óráig ott maradtak. Odakerült Kerényi Frigyes* is, Petőfi és Tompa barátja, aki később gyalog indult el Texas felé, Ujházy után, hogy az országúton érje utol a halál.

Megjelent köztük Xántus János* is, a híres utazó és kutató, aki leveleiben sokat írt az új-budai emberekről és életükről. Új-Budán Xántus összesen nyolc házat talált, azok is valószínűleg elég messze voltak egymástól.

Ujházynek Texasban előlről kellett kezdeni a pionír életet, ami nem lehetett könnyű a majdnem 60 éves, de még mindig törhetetlen akaratú embernek. Az új helyet Sírmezőnek nevezte el. Pomutz György, a polgárháború későbbi tábornoka és az Egyesült Államok szentpétervári konzula, utána ment, de csak rövid ideig maradt ott. Fiatalon elszökött Ilka leánya, aki elvált az urától, gyermekeivel oda költözött, fiai azonban már nem voltak vele.

Hatvanhat éves volt, amikor Lincoln elnök kinevezte konzulnak az olaszországi Anconába, ahová Farkas nevű fiával ment. Valamivel több, mint két évig töltötte be ezt az állást, de akkor lemondott. Visszament Texasba, felesége sírjához. A Deák-féle kiegyezés 1867-ben nagy fájdalmat okozott neki, de mint Kossuth, ő sem gondolt arra, hogy visszatérjen szülőföldjére.

1870 márciusában, amikor már nem bírta tovább az életet, felesége sírján agyonlőtte magát. Pár év múlva tetemeiket visszavitték Budamérre.

Amerikában, Sírmezőn már ekkor csak Ilka leánya maradt, akit 1899-ben ismeretlen tettesek meggyilkoltak.

Új-Buda közben teljesen megsemmisült. Ujházy birtokát németek vették át, és a magyarok helyére fokozatosan mások jöttek. Varga Ferenc, az egyik őstelepes 1871-ben Leonba költözött, s ott halt meg 1902-ben.

A magyar telepet azonban Iowában nem felejtették el. Sokszor írtak róla azóta is, hiszen a telep kiváló katonákat adott a polgárháborúnak is, és különösen Pomutz Gyurinak maradt föl legendás híre. Róla még a pár évvel ezelőtt kiadott Iowát

ismertető WPA-kötetben is meleg szeretettel írtak. A nagy iowai újságok néha felelevenítik a magyarok emlékét, mint a *Des Moines Register* is tette vagy tíz évvel ezelőtt, grófnak tevéen meg Ujházyt a tévedésekkel teli cikkben.

Vagy tíz éve az egyik budapesti lapban jelent meg egy érdekes, de jórészt levegőből kapott cikk, amely arról szól, hogy Ujházy és társai az új otthon keresve, eltévedtek az amerikai vadonban, ahol Kit Carson*, a híres utazó és nyugati úttörő igazította útba őket, s két napig velük is maradt, jól összebarátkozva velük. Később, amikor visszatérve, kereste magyar barátait, már nem találta ott őket.

A magyarok azonban, mondja a cikk, nem felejtették el Kit Carson, akiből később, a polgárháború alatt tábornok lett. A coloradói Trinidad városban áll a szobra, ahol a vadonban való találkozás évfordulóján, minden esztendőben megjelenik „néhány száz magyar”, még százan és százan Iowa államba mennek, hogy megálljanak azon a helyen, ahol Kit Carson találkozott Ujházyékka.

Nem kell mondanunk, hogy ha a találkozás meg is történt, a magyarok coloradói és iowai zarándoklásáról szóló hírekből egy szó sem igaz.

Bár legalább is Új-Buda helyére illenék, ha nem többször, egyszer, a száz éves évfordulón, elzarándokolni egy pár magyarnak.

Igaz, ott már nem találnának semmit, legfeljebb a régi magyarok néhány késői, teljesen amerikai leszármazottját. Új-Budából nem maradt fenn egyetlen ház, egyetlen pajta sem.

1936 nyarán Hegedűs Lóránt*, volt pénzügyminiszter, ez a tragikus sorsú, nagy tehetségű és nagyszívű magyar levelet kapott Amerikából. Valaki elküldte neki az iowai *Des Moines*ben megjelenő *Register* című napilap egy cikkét, az eltűnt Új-Budáról, pár képpel illusztrálva.

Így írt erről a levélről Hegedűs Lóránt a *Pesti Hírlap*ban:

A képen bedőlt falak, összedőlő palánk és egy furcsán félredőlt kürtő mutatják a pusztulást és a körülötte tátongó nagy semmit. Ez Új-Buda volt magyar város utolsó háza és a kürtő a szeszfőzédnek immár használhatatlanná vált romja. Az utolsó lakó nemrégén ott hagyta otthonát és Leon városkába költözött. Az utolsó lakó, akinek arcképét szintén bemutatja az amerikai újság, Varga István, Ujházy csoportjának utolsó leszármazottja.

Azóta hallgat a hír Új-Budáról. A hattyúdál elhangzott, nincs tovább.

1949. október 16.

AMERIKAI MAGYAR MILLIOMOSOK

Az Amerikába vándorolt emberek rendszerint igen lapos vagy egészen üres zsebbel szállnak partra az Újvilágban. A szegény emberek később boldogulnak, úgy-ahogy, sok közülük jó módra tesz szert, akadnak, akik az igazi gazdagok közé sorolhatók. Hogy egy kis személyes árnyalatot is vegyítsek írásomba, az eredeti 20 magyar fillér, amellyel hatvan esztendővel ezelőtt partra szálltam, igen kis mértékben nőtt meg az elmúlt évtizedek alatt. A kötelező 25 dollár készpénzt csak úgy tudtam felmutatni, hogy kedves útítársam, dr. Szabó János budapesti hittanár előttem mutatta föl az ő 25 dollárját, amit azután átcsúsztatott hozzám, én meg felmutatás után visszadtam neki. Mirse Sándor*, hála Istennek ma is élő paptársamnak ez úton is köszönöm, hogy kölcsönadta azt a 11 dollárt, ami Pittsburghig tartó útiköltségemre kellett. Más szóval: nem tartozom a címben említett kiváltságos ameriakaiak közé.

Hogy éppen milliomosokról van kedvem elmélkedni, annak oka az, hogy amint a lapokban olvasom, valamiféle vizsgálat készül néhány olyan milliomos ügyében, akik nehéz százazrekért nagykövetségeket vásároltak maguknak. A nehéz pénzeket Nixon elnök újraválasztási költségeihez adták, előzetes határozott ígéret ellenében, hogyha az újraválasztás sikerül, valahová nagykövetté nevezik ki az adakozót.

A dolog azért érdekel bennünket, mert a nagy adakozók között egy magyar származású milliomos is van: George Farkas, a New York-i *Alexander's department store* tulajdonosa, aki az újságok szerint 300 ezer dollárt „áldozott” az újraválasztás nagy ügyének sikeréért, s akinek a feleségét csakugyan ki is nevezték nagykövetnek az európai Luxemburgba.

A hivatalt és rangot pénzért vásárló divat persze nem újkeletű, de természetesen a régimódi feudális és autokrata politikai rendszereknek volt velejárója. Demokráciában nem volna szabad, hogy helye legyen. Mégis az Egyesült Államokban ez már régóta megtört szokás, amit sokan szégyelltek, de mivel a politika-hoz sok pénz kell, az pedig csak a gazdag emberektől jöhet kielégítő mértékben, csak imitt-amott tiltakoztak a dicstelen szokás ellen. Demokrácia ide vagy oda, a legtöbb milliomost az Egyesült Államok termelte ki, amely, akarva vagy nem akarva, világhatalommá lett, a hatalom pedig, mint Lord Acton axiómájából tudjuk, mindig korrumpál, megrothaszt — a teljes hatalom teljes mértékben.

George Farkas, akinek a felesége ilyen módon lett nagykövetté, bizonyára jó üzletember, aki vagyonából kulturális és emberbaráti célokra is áldoz. 72 éves. Üzlete nem új, mert még az apja alapította, aki nem New Yorkban, hanem a vele összenőtt óriási terület egy másik pontján kezdte, s lassan fejlesztette ki, úgy hogy ma már a Bronxban két, a Queensben, White Plainsben, a New Jersey-i Paramusban és a connecticuti Milfordban vannak üzletei a New York-i központ mellett. A New York-i főpülete helyét, a Bloomingdale üzlettel szemben azonban már a fiú, Farkas György vette meg, s ő építette rá, kerek húszmillió dollárért a központi üzlet épületét 1965-ben. 1924 óta ez a legnagyobb új üzletépület New Yorkban. Felesége nem magyar, leánynevén Ruth Lewis és mellékesen filozófiai doktor.

Nem lehetetlen, hogy a vizsgálat eredményeképpen meg fog szűnni a pénzért árult rang és hivatal cseppet sem dicséretes szokása.

És ha már ennél a témánál vagyunk, foglalkozzunk egy kicsit tovább azokkal a magyarokkal, akik nemcsak meggazdagodtak, de milliomosokká lettek az Egyesült Államokban.

Talán a legelső magyar, aki tekintélyesebbnek mondható pénzüsszeggel jött át Amerikába, Fejérváry Miklós* volt, a család „románfalvai” ágából. (A másik Fejérváry ág, a „komlóskeresztesi” adta a magyar nemzetnek báró Fejérváry Géza* tábornok és darabont-miniszterelnököt.) A mi Fejérvárynk valamilyen szerepet játszott a szabadságharcban, amiért bűnhődni kellett volna, de vagyonát még idejekorán pénzzé téve, sikerült elhagynia az országot. 1850-ben jött az Egyesült Államokba, ahol egyenesen az iowai Davenportba ment, és ott is maradt haláláig, anélkül hogy egyetlenegyszer is visszament volna Magyarországra. 1895-ben halt meg, 84 éves korában. Vállalkozó szellemű ember lévén, Davenportban azonnal üzleti vállalkozásokba kezdett. Ingtatlanokat vett és eladott, s főleg belső, üzleti részében vásárolt ingatlanával igen tekintélyes vagyonra tett szert. Hogy milliomos volt-e vagy sem, azt ma már aligha lehet megállapítani. Az akkori időkben a milliók sokkal lassabban jöttek össze, mint most. Köztisztelőben álló, abszolút becsületességéről híres emberré lett a városban és környékén. Feleségét Horgosi Kárász Karolínát ott temette el 1890-ben, előbb pedig egyetlen fia, Miklós, 18 éves korában mint a polgárháború katonája, hősi halált halt. Egyetlen leánya maradt, aki 1900 körül visszatért Magyar-

országára, ahol született, de előbb az apjáról örökölt parkot, a város szívében, Davenport városának ajándékozta. A parknak ma is Fejérváry Park a neve. Fejérváry egy aggmenházat is alapított Davenportban. Leánya, Celesztina* Magyarországon a Békés megyei Mezőberényben vett birtokot. Ottani kastélyát az első világháború alatt 80 ágyas katonai kórházzá alakította át. Soha sem ment férjhez. Mezőberényben halt meg 88 éves korában.

Pulitzer József* valódi milliommós volt, mégpedig többszörös. *The World* című New York-i, ma már megszűnt napilapjával szerezte a millióit, amikből tízenhét volt, amikor meghalt. Pulitzer is tett jót a pénzével, alapítványokat létesített, amelyek ma is működnek. Magyar célú jótékonykodása nem volt.

Kundtz Tivadar* a Szepességből került Amerikába, mint fiatal asztalossegéd. Itt többféle munkát végzett, bicikligyártással is foglalkozott, de végre is a famunkánál állapodott meg. Gyára, ami főleg templomi bútort készített, hatalmas vállalatná fejlődött, amelyben főleg magyarok dolgoztak Cleveland West Side-i részén. Kundtz igen derék, szociális érzékű munkaadó volt, aki sokat tett munkásainak anyagi jólétéért. Bankot, klubot, segélyegyletet stb. alapított, amelyek azonban nem váltak be, főleg a gazdasági viszonyok erős hullámmása miatt. Egy alkalommal sztrájk is volt nála, amire az egész ország felfigyelt. Kundtz egyszerű, szerény ember maradt mindvégig, aki legjobban a munkásai között érezte magát, akiket kivétel nélkül tegezett, s mindegyikkel magyarul diskurált. Sok magyart ismertem, akik Kundtznak dolgoztak, rosszat senki sem tudott mondani róla. Ha munkásaival beszélgetett, kedvenc szavajárása volt: „Te csak a kézzel dolgozol vagy az eszeddel is?” Az „ésszel való” dolgozást aztán a munkások meg is tanulták, amiből azonban nem a gyárnak lett haszna. Kundtz embere volt a kedves emlékű dr. Baracs Henrik, aki afféle személyes titkára volt a gyárosnak, főleg a munkásokkal való érintkezésben. Egyik tekintélyes magyarja volt az elhunyt Körmendy Béla, akit én temettem el a harmincas években.

Hámory Gusztó* bácsi az ohioi Youngstown városában lett milliommós. Ő is famunkás volt eredetileg, de hajójegyügynökké és pénzküldővé lett, s onnan a „közjegyzőség” és „bankárság” már csak egy lépés volt. Pénzét abban a korban szerezte, amikor a kis magánbankok nagyban virágoztak, és a bevándorlók körében kitermelték a „futóbankár” nem kedves fogalmát is. Hámory nem lett futóbankárrá, becsületesen dolgozott, magánbankja is volt. Mulatni is szeretett, s egy-egy nagyobb muri végén a számlát egy olyan bankóval egyenlítette ki, amelyet mint bankelnök, ő maga sajátkezűleg írt alá, a téthelyen vágva le a bankót az ívből is. (Az a bank, amely legálább 50 000 dollár kormánylettel rendelkezett, fel volt jogosítva arra, hogy a saját nevével nyomtatott hivatalos papírpénzt hozzon forgalomba, amely csak akkor volt érvényes, ha a bankelnök és pénztáros aláírta. Hatvan évvel ezelőtt, amikor Amerikába kerültem, az effajta papírpénz még erősen forgalomban volt.) Hámory építette az Erie vasút állomását, amely abban az időben Youngstown legmagasabb épülete volt. Vagyona jórészt elveszítette a harmincas évek nagy depressziójában, de fiatalos jókedvét ném.

Magyar milliommós több is akadt, leginkább Hollywood és a filmgyártás tette őket azzá. Zukor Adolf*, aki ma is él, 101 évesen, William Fox és mások valószínűleg igazi milliommósok voltak. Közülük Zukor emelkedik ki, mint igazi emberbarát, aki boldog volt, ha jót tehetett.

Eisler Károly*, a New Jersey-i villamossági mérnök szintén azok közé a magyar milliommósok közé tartozik, akik emberbaráti kötelességeiknek is igyekeztek eleget tenni. Eisler neve is számos ilyen munkával kapcsolatos. Felesége életében aggmenházat alapítottak. Ma már sajnos, egyikük sem él.

Emlékezzünk még meg az 1971-ben elhunyt Sperling Miklósról* is, aki mint üres zsebű bevándorló került az Egyesült Államokba 1926-ban. Diplomás mérnök volt, de mindenféle más munkával kellett keresni a kenyerét eleinte. Amikor megtalálta igazi munkamezejét, csak pár évtized kellett hozzá, hogy többszörös milliómossá legyen. Indianapolisban voltak a vállalatai, de politikával is foglalkozott. Indiana állam fiatalabb szenátora, a népszerű Birch Bayh, főleg az ő partfogásának köszönhette politikai sikereit. Sperling kiváló műgyűjtő is volt. Így szerezte meg a híres amerikai festő, Rembrandt Peale által festett Washington és felesége arcképeit, amelyeket a State Departmentnek* adományozott. A két kép legalább százezer dollárt ér, s ma a minisztérium egyik legfontosabb ékessége. „Egy bevándorló ajándéka a befogadó hazának” — mondta a képek ünnepélyes átadásakor.

1974. május 21.

MAGYAROK KIVÉGZÉSE KUBÁBAN

[...] Amiről most írni akarok, régi történet. A dátum: 1851. augusztus 16. Narciso Lopez* három- vagy négy száz főből álló szedett-vedett serege, amellyel Kubát akarta felszabadítani (ez volt a harmadik és utolsó ilyen kísérlete), pár nappal azelőtt szállt partra. Három kis rozoga hajóval, ócska fegyverekkel, kiképzetlenül jöttek New Orleansból. Lopez elégnek gondolta ezt az erőt, mert biztosra vette, hogy a szigetország népe azonnal mellé áll. Ez természetesen nem történt meg. A kis sereget, amelyhez pár tucat magyar is tartozott, mind Kossuth volt katonái, már a partraszállás napján szétszórták. Prágay János ezredes, Komárom védőinek egyike, Klapka* tábornok barátja és a várat átadó okirat egyik aláírója, a betörők rangban második főtisztje, golyótól találva, agyonlőtte magát, hogy a spanyolok fogságába ne kerüljön. Ez a világsíri fegyverletétel második évfordulóján történt, 1851. augusztus 13-án.

A szétszórt kis sereg egy része, ötvenkét ember, menekülés közben eljutott az óceán partjáig. Ott négy kis halászbárkába szállva, elindultak az Egyesült Államok felé, de egy spanyol hajó hamarosan elfogta őket. Kettőnek valahogy sikerült megszöknie, a többi ötvenet pedig, összekötözve, Havannába vitték. Kubai egyetlenegy volt közöttük, negyvenen amerikaiak voltak, továbbá egy-két ájris* és német. Két harminc éven aluli magyar fiatalember is volt közöttük: B. J. Úreghy kapitány és T. S. Vécsey közlegény.

A halászbárkákat kora hajnalban fogták el, és a foglyokat reggelre már Havannában voltak. Ami azon a napon történt, arról az amerikai lapok is sokat írtak, főképpen azért, mert az elfogott negyven amerikaiból egyetlenegy sem élte túl a napot. Óriási felháborodás kísérte a szörnyű eseményt, számtalan városban nagy tüntetéseket rendeztek, a nép és a sajtó megtorlást követelt, de a hivatalos Egyesült Államok semmit sem tehetett: a felszabadítók forradalmi szándékkal törtek be egy országba, amely békében állott az Egyesült Államokkal. Amit tettek, saját felelősségükre tették, amiért hivatalos elégtételadást nem lehetett követelni.

Egy csomó hajó állott a havannai kikötőben, amikor a foglyokat hozó hajó befutott, és az *Albany* nevű amerikai hajó mellé állott, mindössze pár száz lépésnyire. A sok szemtanú között, akik megírták a látottakat, ennek a hajónak egyik tisztje is ott volt. Levelében így ír: „Láttam ezt az 50 embert, amint lejöttek a hajóról. Hajadonfejjel, mezítláb tántorogtak, legtöbbször csak egy rongyos nadrág volt, még ing sem, kezeik a hátuk mögött összekötve. Egy ezredes (Crittenden) volt közöttük, három kapitány, négy hadnagy, két orvos, öt őrmester és 36 közlegény.”

Valahol a közelben hirtelen „hadi törvényszéket” állítottak össze, amely ítélke-

zett a felszabadítók fölött. Az ítélet: golyó általi halál, azonnal végrehajtva. Egy órát adtak a foglyoknak, hogy utolsó leveleiket megírassák. Ezekből a levelekből többet az amerikai lapok is közöltek. A magyarok nem írtak senkinek.

Kettesével hozták elő a foglyokat egy óra múlva. Letérdeltetve, nem sortűzzel végezték ki őket, hanem úgy, hogy egyszerűen közelről beléjük lőttek, 8-10-15-ször is. Soknak a fejét puskatussal verték szét, több holttestet a kivégző katonák és tisztjeik valósággal széjjeltapostak.

Azután a bámuló csöcseléket rászabadították a cafatokká taposott holttestekre, amelyeket nagyjából széjjeltéptek. Levágott fejeket, leszakított karokat és láb-szárakat lehetett látni egyes üzletek ablakaiban napokon keresztül. Nem tudok többet írni, írja az egyik szemtanú, a toll reszket a kezemben. A civilizált világ ilyet még nem látott. Ami a szerencsétlen áldozatokból megmaradt, azt négerek húzták el, és rudakra téve, körülhordozták a városban.

Mind bátran halt meg. A legmagasabb rangú tiszt, az amerikai Crittenden ezredes nem volt hajlandó letérdelni. Csak az Isten előtt térdel, mondotta. Úgy lőtték föbe hátulról.

A spanyolok hivatalosan tagadni próbálták a szörnyűségeket, de a szemtanúk állításai nagyobb hitre találtak. Megtorlásról azonban szó sem lehetett.

A többi hadifoglyot, köztük a magyarokat is, a spanyolok marokkói tartományába vitték, ahol pár évig a ceutai higanybányákban raboskodtak.

Érdekes, hogy ezen a kedves helyen már azelőtt is voltak magyar foglyok. Amikor, éppen most 150 esztendeje, Napoleon rövid életű magyarországi betörése történt, néhány magyar a franciák fogságába került, akiket Spanyolországba vittek. Amikor ott fellázadtak, átvitték őket Ceutába. Köztük volt Nagy András is, a kiskunhalasi református kántor fia, aki így írt levelében: „Itt Afrikában, ahol égünk, de nem élünk, nyomorgunk, éhenhalásra jutunk, és sok nyomorúság, féreg eszen bennünket, négy kalán meleg ételünk van este és délbe, se több, se kevesebb és fél profont, a nedves földön fekszünk, csaknem anyaszült meztelenül...” Lopez magyarjainak sem volt ott különb sorsa. Schlesinger Lajos, a volt nagykanizsai nyomdász, akit tíz esztendőre ítélték, egy rablógyilkoshoz láncolva, lábain nehéz vasgolyókkal tengődött, de a többinek sem volt jobb sorsa. Schlesingernek sikerült is megszöknie hét másik rabbal, már a következő év áprilisában. Vissza is került Amerikába.

Később Lopezt is elfogták a spanyolok, és nyilvánosan végezték ki Havanna egyik terén, ahol most Lopez szobra áll. A nyaktörő „garrote” módszerrel végezték ki. Ez a kivégzési módszer abból áll, hogy az elítéltet egy székbe ültetik, lekötözve. Nyaka köré egy vaspántot tesznek, amely hátul, a nyakcsigolyánál kapcsolódik össze. A vaspánt két végét egy ujjnyi hosszú, hegyes csavar fogja össze. Ezt a csavart a hóhér jobbra csavarja, mindig kisebbre szorítva a vaspántot, amely megfojtja az áldozatot. Ugyanakkor a hegyes csavar a nyakcsigolyába fúródik.

Évekkel ezelőtt, amikor Kubában jártam, volt alkalmam életnagyságban látni ezt a civilizált kivégzési módot. A Havannával szemben levő Morro Castle erődben ma is megvan a kínzó és kivégzési kamra. Közepén, három életnagyságú viaszfigura: a székbe kötött halálraítélt, mögötte a hóhér, mellette az utolsó vigasztalást nyújtó pap. A „garrote” kivégzési módszert mutatják be kifogástalan élethűséggel. Aki arra jár, el ne felejtse megnézni.

1959. Április 28.

PETŐFI AMERIKAI FORDÍTÓI

LEVÉL DR. REMÉNYI JÓZSEFHEZ*

Kedves Jóska: most olvastam végig, nem is tudom, hányadszor, angol nyelven írt nagyszerű Petőfi-tanulmányodat, amely pár folytatásban a Református Egyesület havi lapjában fog megjelenni. A sokszori olvasás oka az volt, hogy kikorrigáljam a sajtóhibákat, hogy így minél jobban sikerüljön a dolog nyomdai része. Most nem kritikai megjegyzéseket akarok tenni, amikre különben is alig kerülhet sor, olyan tökéletességgel fested meg a nagy magyar költő lelki képét, hanem szíves engedelmeddel csupán egynéhány pótlást szeretnék figyelmedbe ajánlani.

Munkádban felsorolod azokat, akik különböző nyelveken vagy írtak Petőfiről, vagy egyes műveit lefordították. Mivel úgy veszem észre, hogy különösen az angoloknál lehetőleg teljességre törekszel a felsorolásban, szeretném, ha munkádnak ez a része amennyire tőlünk függ, teljes is legyen. Így az angol szöveg révén munkád értéke is emelkedni fog.

Amennyire meg tudom állapítani, Petőfi amerikai és angol fordítói között, az általad felsoroltak mellett feltétlenül meg kell említeni a következőket is:

1. Petőfi legelső amerikai fordítója tudomásom szerint Sara Jane Clarke (1823—1904) volt (későbbi neve Mrs. Leander K. Lippincott), akit azonban az írói világban kizárólag írói néven: Grace Greenwoodként ismertek. Amikor Kossuth Washingtonban járt, már be volt vezetve a főváros irodalmi köreibbe, többször ott volt Kossuth környezetében, ahol megismerkedett az egyik fiatal volt honvédtiszttel, Berzenczey László* volt székely képviselővel, aki 1848-ban fő mozgatója volt a székelyek híres agyagfalvi országgyűlésének, a hol a mezőségen vagy százezer székely gyűlt össze a magyar haza segítése érdekében. Berzenczey, aki a kutahiai* internáltságban tűrhetően megtanult angolul, sokszor szerepelt mint a száműzöttek angol szónoka. Ő hívta fel a csinos fiatal leány figyelmét Petőfi költeményeire, amelyek közül többet prózában le is fordított. Ezeket a fiatal író nő versbe öntötte, s közülük több nyomtatásban meg is jelent, mint pl. a *Szabadság, szerelem!* és mások. Amikor Kossuth elzarándokolt Washington Mount Vernon-i sírjához, Grace Greenwood is ott volt környezetében. Berzenczey, aki fanatikus őshaza kutató volt, nem tért vissza Magyarországra, ahová természetesen akkor nem is mehetett, hanem Amerikából Ázsiába utazott, ahol sikerült majdnem odáig eljutnia, ahol Kőrösi Csoma Sándor* élt. A kiegyezés után képviselő lett, 1884-ben elborult elmével halt meg.

2. Rasmus Björn Anderson (1846—1936), az „amerikai norvég irodalom apja”, a wisconsini egyetem tanára, egyik külföldi levelezője lett a Brassai Sámuel* által a hetvenes években alapított *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapoknak*, amelyet a kolozsvári egyetem adott ki. Az egyetem tiszteletbeli doktorátussal tüntette ki, főképpen azért, mert igen nagy érdeklődést mutatott a magyar irodalom iránt, s azt behatóan tanulmányozta. Legjobban Petőfiért lelkesedett, akinek *A hóhér kötele* című rövid regényét a kritikusok egyhangú véleményével szemben igen magasra értékelte. Le is fordította ezt angolra, de kiadására nem került sor. Petőfiről ezt írta: „több, mint a magyar Burns”. Önéletrajzában három fejezetet szentel a magyar irodalomnak és Petőfinek.

3. Angliában J. C. W. Horne közölte angol fordításban az *Egy gondolat bánt engemet* kezdetű Petőfi-költeményt. Hogy fordított-e mást is Petőfítől, nem tudom.

4. Amerikában a galíciai származású, de magyarrá, sőt magyar költővé lett Heilprin Mihály (1822—1888) is közölt Petőfi-fordításokat. Heilprin csak húszéves

korában tanult meg magyarul, de már négy év múlva költői munkával állott elő (Zsidó kördal, 1846), amit számos más magyar verse követett. Egy példával mutatom meg, hogy milyen költővé lett:

Nem puska, kard se kell,
Hatalmas fegyver ez
A nép csatáiban.
Így harcolnak, így
A bátor lengyelek,
S kaszáik százszor is
Ágyúkon győztenek.
Ha meg nem menti senki más
Megmenti honát a kaszás!

Amerikába kerülve, 1861-ben már nagyszerű angol költeményekkel lelkesíti a Lincoln zászlaja alá állott magyarokat. 1857-ben a *Graham's Magazine*-ben közölt két Petőfi-fordítást: *Egy gondolat bánt engemet* és a *Dalaim* címűt.

A fentiekken kívül még több névtelen Petőfi-fordítás is jelent meg az angol irodalomban. [...]

RAJKÓHANGVERSENY WASHINGTONBAN

Sokáig azt hittem, hogy az első magyar cigánybanda 1875. április 1-jén mutatkozott be az Egyesült Államokban. Ez igaz is volt annyiban, hogy ezek voltak az első magyar cigányok, akik magyar programmal álltak az amerikai publikum elé. A zenetörténelem így könyveli el őket, bár kétségtelen, hogy mélyebb nyomokat nem hagytak maguk után. Később jöttem rá, hogy már előttük is jártak magyar cigányok itt, akik sikeresebben szerepeltek, ezek azonban csakis klasszikus muzsikát játszottak, és mint egyik szigorú magyar kritikusuk megállapította, a magyar zenét teljesen elsikkasztották. Kálozdy János volt a neve a primásuknak, 1852-ben jöttek át. Nem voltak közönséges muzsikusok, mert egyik hangversenyükön, Philadelphiában, a St. James Theatre-ben, az akkori legnagyobb nevű zeneszerzők egyike, a Rákóczi-induló legszerencsésebb hangszerelője, Hector Berlioz* is jelen volt. A nehéz természetű ember, akinek tetszését nem volt könnyű elnyerni, nagy dicsérettel emlékezett meg róluk. Mérges magyar kritikusuk, Elefánthy Ferenc, aki akkoriban Londonban élt, a *Pesti Napló* 1857. július 17-i számában róttá meg őket, hogy: „Kálozdyék cigánybandája Londonban mindenfélel játszik, csak a páratlan magyar zenét mellőzi teljesen.” Az a tény azonban, hogy évekig játszott kritikus nagyvárosi közönségek előtt, arra mutat, hogy a banda a mulasztás dacára is kiválót adott a publikumnak.

Az első igazi cigánybanda, amely magyar programot adott, Farkas Miska 14 tagból álló együttese volt. A hivatásos zenészek és kritikusok nem nagyon szívesen fogadták őket, amit az is bizonyít, hogy a legkiválóbb New York-i színház-történelem, az Odell-féle*, fanyalogva írja: „A New York-i Steinway Hallt 1875. április 1-től kezdve egy cigánybanda fertőztette meg” (Infested) — ami bizony nem volt szép és semmi esetre sem igazságos megjegyzés. Nem mintha a hivatásos kritika leborult volna előttük. A *New York Times* például másnap így írt róluk:

Négy első, két második hegedű, két mélyhegedű, egy cselló, két nagybőgő, egy három oktávós xylophon-szerű húros hangszer (ez volt a cimbalom) — úgy látszik ez adja vissza legjobban a magyar zenét. Ha ez a fellépés valóban reprezentatív, akkor

bizony sem a műsor, vagy az előadás nem valami vonzó vagy épületes. A két csárdás és induló, valamint szóló amnyiből érdekes, amennyiben ritmus és hajlékonyság (modulation) tekintetében túlságosan excentrikus, de mint egyik formája a nemzeti zenének, nem kellemes a fülnek. — Az előadott zeneszámok kétségkívül újszerűek, de a véget nem érő hangzavar, a nagyon bosszantó „rubato”, az állandó „forte”, amit csak a „fortissimo” szakít meg — ha ezek a legfőbb jellemvonásai a magyar zenének, akkor azt kell hinnünk, hogy Bhrams* és Liszt* sokkal többet tettek nemzetük reputációjának növeléséért, mint a régi mesterek. A banda játéka lelkes, de darabos, csiszolatlan, és bár a változatosság kedvéért Strauss-keringőket* és Meyerbeer-nyitányokat* is játszottak, az esetlenül összeválogatott hangszerek természetesen nem tudták méltóképpen előadni azokat. A közönség sokat tapsolt és több számot meg is kellett ismételni. Farkas Miska saját szerzeményű hegedűszólóját szintén meg kellett ismételni.

Farkas Miska Győrben játszott, s az ország egyik legkiválóbb cigányprimása volt. Már primás 14 esztendő korában, majd Klapka* hadtétében játszott a szabadságharc idején. Londonban, Berlinben koronás személyek előtt muzsikáltak. Amikor Győről Amerikába indultak, a város egész lakossága kísérte ki őket a vasúti állomásra, ahonnan a Himnusz és a Rákóczi-induló játsása közben távoztak. Farkas Miska egyébként a leghíresebb magyar cigánynak, a „cigánykirály” Bihari Jánosnak* volt az unokája. 1890-ben halt meg Győrött.

Azóta sok cigánybanda megfordult az Egyesült Államokban, egyik-másik a Fehér Házban is játszott, de valószínűleg egyik sem állt annyi tagból, mint a mostani Rajkózenekar, amely kiváló sikerrel járja az amerikai városokat. A „rajkó” cigány szó és cigányfiút jelent.

A „fiú” megjelölés csak annyiban illik rájuk, hogy mint programjuk mondja, a tagok átlagos életkora 19 év. Összesen harmincöten vannak, zenészek és táncosok vegyesen, egy énekesnővel és egy valóban kis fiúval, aki szintén hegedül.

Washingtonban a csodás Kennedy Center koncerttermében játszottak, amely zsúfolásig telt meg ez alkalomra. Meglepett, hogy magyar cigányprodukció ekkora tömeget vonzott, ami valószínűleg azt bizonyítja, hogy Washingtonban és környékén sokkal több magyar él, mint gondoljuk. A publikum túlnyomó része magyar volt. Ezt a következtetést abból a tetszészviharból vontam le, ami az egyes kiemelkedőbb számokat követte.

Az nem lepett meg, hogy másnap és harmadnap a két washingtoni lap egyikében, a *Washington Post*ban hiába kerestem még csak egy rövid megemlékezést is a koncertről. Ezeknél úgy látszik a zenét túlságosan magas szempontokból veszik szemügyre, akárcsak majdnem száz esztendővel ezelőtt New Yorkban. A másik napilapban, a *Star*ban, egy rövid, de jóindulatú és dicséző cikk jelent meg.

A magyarok, akik ott voltak, szemmelláthatólag és kézzelfoghatólag nagyon élvezték a program minden egyes számát. Lelkes, cseppet sem erőltetett taps csattant fel mindegyik zene, tánc és énekszám után. Ez a publikum nem nagyképzű kritikusokból állt — bár azok is bátran végigélvezhették volna a programot, — hanem amerikai magyarokból, akiknek számára minden egyes dallam, ritmus, tánc lépés, kosztüm, repülő szalag jelentett valamit az eltűnt múltból, számukra valószínűleg örökre is visszajöhetetlenül. Művészetet és magyarságot összevegyítve hozott ez az este, erősen halványuló emlékeket, pillanatok alatt tovább röppenő érzéshullámokat, régi, csattanó vidámságok visszhangját, szóval sokat abból, amit magyar életnek nevezünk, és örömet, hogy még van belőlük valamennyi, valahol. Az este ezért marad felejthetetlen azok számára, akik ott voltak, s akik mintha kissé elnehezült szívvel mentek volna haza.

Még egy megjegyzésem van.

Nem tudom miért, én azzal a biztos tudattal mentem a koncertre, hogy annak befejező száma, búcsúzóul, a Rákóczi-induló lesz. Én ennél az indulónál magyarabb, vérpezsdítőbb, lelkesítőbb zenedarabot nem ismerek — és valószínűleg nincs is. A Rajkózenekar vezetői és tagjai bizonyára tudják, hogy hallgatóságuk túlnyomó részben magyarokból fog állni mindenütt. A magyar szívek megmozdítására különben zenemű nincs sehol a világon ennél. Akik olvasták magának Berlioznak* beszámolóját művének pesti első bemutatójáról, fogalmat nyerhetnek arról, hogy ez az induló milyen érzelemviharokat képes felkorbácsolni a magyarokban. Berlioz Bécsben volt 1846-ban, és készült Magyarországra is, amikor egy zenész felhívta a figyelmét a Rákóczi-indulóra. Azt hangszerelje, ha igazi sikert akar elérni. Az induló új megzenésítésének híre nagy szenzáció lett az országban. Sokan félték, hogy az idegen komponista nem fogja megérezni a magyar szellemet az indulóban és ki fogja forgatni. Akik látták a kéziratot, kifogásolták, hogy Berlioz az indulót „piano”, vagyis halkán, alig emelkedő erősödéssel kezdi, ellentétben a régebbi szokással, amit Berlioz a cigányoknak tulajdonított. A maestro azonban megnyugtatta őket. „Csak legyenek türelemmel, olyan fortisszimót fognak hallani, amelyet még aligha hallottak az életükben.” Így is történt. Berlioz maga is szorongva lépett a pódiumra az ország színejavával összefoglalásig telt teremben. Halálos csendben indult a zenekar, de mintha mindenki emelkedni kezdett volna a székéről, amikor a fokozatos „crescendo” után a húros hangszerek lassan elnémultak, hogy szerepüket a fuvolák, kürtök, trombiták, klarinétok, kis és nagy dobok vegyék át, utánozva a távoli ágyúdörgést. Mintha valami titokzatos erő rázta volna az egész épületet. A hangos „fortissimo” hatása leírhatatlan volt: maga Berlioz is megrémült tőle. Ő maga azt írja, hogy reszketett és minden szál haja az égnék állt, amikor látta, hogy zenekarával előadott vihar kicsoda érzelmű orkánt váltott ki a hallgatóságból. Az emberek valósággal vonaglottak a felindulástól. A darabot még egyszer el kellett játszani. Szerencsére ez volt az utolsó szám, mert bármi is lett volna még a programon, nem lehetett volna előadni.

Ha ezek a sorok az illetékesek elé jutnának, kérem őket, szívleljék meg a fentieket. Igazán napszerű zenekarral utolsónak, búcsúzóul, a Rákóczi-indulót játsszák el. A tapsvihár és éljenzés talán mégsem lesz akkora, hogy az egész épület rájuk szakadjon.

1972. október 23.

SZÁZÉVES AZ AMERIKAI MAGYAR ÚJSÁGÍRÁS

Az idén ősszel lesz száz-estendeje, hogy a legelső amerikai magyar újság megjelent. A *Magyar Száműzöttek Lapja* volt ez az újság, amelyből mindössze hat szám jelent meg, de az akkor itt élő magyarok csekély számát tekintve még ez is nagy teljesítmény volt, amely egy századon keresztül is életben tartja azt a gyanút, hogy a nyomda számláját aligha fizették ki a lelkes emigránsok. Az akkori időknek meg megfelelő, túlságosan is nagy alakú lap volt, amely nagyságban vetekedett az akkori legnagyobb városok lapjaival, amelyek között négy oldalnál terjedelmesebb legfeljebb New Yorkban akadt. Ekkora lapfelületbe sok anyag kellett, s így előállítására nemesak technikai, hanem megírási szempontból is meglehetősen feladat lehetett. Örök kár, hogy valószínűleg egyetlen teljes példánya sincsen az egész világon. Nekem magamnak évtizedek kutatása eredményeképpen egyetlen meglevő példányt sikerült felfedeznem, ez is Európában van, de ha Isten éltet és Gombos Zoltán* barátom magáévé teszi a gondolatot, megszerzem ennek az egyetlen lappéldánynak fénykép-

másolatát, amit aztán két napilapunkban — legalább egy oldalát — le lehet közölni, hadd lássa a száz esztendő múlva itt milliónyi számmal élő magyarság, hogy Kossuth katonái hogyan próbáltak magyar újságot csinálni az újhazában.

1853. október 15-én jelent meg a lap első száma, Kornis Károly* volt pesti jogtanár szerkesztésében, aki akkor 31 éves volt. Mint tehetséges és tevékeny fiatalember, a szabadságharcból is részt vállalt. Nem katona volt, hanem a polgári rendfenntartásnál volt vezető szerepe, amit az is bizonyít, hogy amikor 1849 áprilisában Perczel Mór* serege kisebb győzelmet aratott a délvidéken, az akkor Aradon állomásozó Kornis falragasszal adta tudtul a győzelmet a lakosságnak, amelyen egyedül az ő neve szerepel. Hogy ilyen munkájával eléggé fontos szerepet játszott, igazolja az a tény is, hogy amikor a pesti haditörvényszék 1851 szeptemberében Kossuth Lajossal együtt 35 hazafit távollétükben halálra ítél, Kornis is ezek között volt, Mindenesetre kitüntetésszámba ment olyan emberekkel egy névsorban szerepelni, mint gróf Andrássy Gyula*, gróf Batthyány Kázmér*, Guyon Richard*, Horváth Mihály* püspök, báró Jósika Miklós* regényíró, Mészáros Lázár* volt miniszter, a két Perczel*, gróf Teleki László* és mások.

Nem utolsó érdekességű tény, hogy a 36 elítéltet hogyan akasztották fel „képletesen”, a hírhedt Újépület mellett. 36 akasztófát állítottak fel a térségen, ahová a katonaság a szokásos kivégzési rendben fel is vonult. Felolvasták az ítéleteket. Két pribék állott elő ezután, kezükben elég nagy fekete táblákkal, amelyekre fehér betűkkel az elítélt neve volt festve. A táblákat a hivatalos sorrend szerint felszegezték az akasztófákra, a legnagyobb bűnösét, Kossuth Lajosét hagyván legutoljára, ezzel is jelezve, hogy őt tartották a legnagyobb gonosztevőnek.

Egy alig harminc éves fiatalember számára tehát nem kis dolog volt ilyen hivatalos érdeklődés középpontjába kerülni.

Kornis, bár törekény egészségű ember volt, még akkor nem gondolhatta, hogy újságja megjelenése után tíz évvel már nem lesz az élők között.

Az újság megindításának bizonyosan az a tény adta a legerősebb lökést, hogy pár hónappal azelőtt, július elején ismét egy magyar szenzáció izgatta fel az Egyesült Államok népét és hivatalos köreit. Ez volt a híres Koszta Márton-féle* eset, amelynek lényege az volt, hogy egy amerikai hadihajó kapitánya szeszölövetéssel fenyegetett meg egy osztrák hadihajót a szmirnai kikötőben, ha szabadon nem bocsátják az elfogott volt honvédtisztet. Hónapokig kavargott a szenzáció a világsajtóban, de bizonyosan az ideszorult magyarok beszéltek róla leginkább. Kornis lapjának első száma is ezzel foglalkozott legtöbbet, úgy hogy fel lehet tételezni, hogy a Koszta-eset nélkül talán még sem indították volna a lapot.

Hat szám után azonban a lap megszűnt. Kornis a dél-amerikai Brazíliába került. Rio de Janeiróban írt egy kis könyvet, a világi jog szempontjából fejtegetve benne a polgári házasság jogosultságát. A könyvecske nagy feltűnést keltett, annyira, hogy Róma is felfigyelt rá, és Kornis munkáját indexre tette. Ez volt a legelső magyar könyv, amelyet a tiltott könyvek sorába iktatott a katolikus egyház.

Betegsége miatt 1861-ben visszament Európába azzal a szándékkal, hogy hazaszökik Magyarországra. Majdnem egy évig tartott, míg ez sikerült neki. Testvérbátyjánál, Kornis József plébánosnál bújt el az Arad megyei Győrökön. A kegyelmet megkapta, de pár héttel azután meghalt.

Az amerikai magyar sajtó kétségkívül méltóképpen igyekszik megülni a száz-esztendőös évfordulót. Idő még van a megfelelő előkészítésre. Káldor Kálmán* barátunk, az amerikai magyar újságírók elseje, bizonyára belefeketi ebbe is páratlan munkakészségét és energiáját. Szuggeszióképpen talán szabad megemlítenem, hogy az Amerikai Magyar Szövetség ez év októberében rendezti háromévenkénti konven-

cióját, Pittsburghban. A vezetőségválasztó közgyűlést össze lehetne kapcsolni a magyar sajtó százéves jubileumi ünnepével. Csináljuk meg! Ki tudja, egy újabb száz esztendő talál-e magyart az Egyesült Államokban, vagy akárhol másutt?

1953. április 27.

MAGYAR PÉNZVERŐK AMERIKÁBAN

Az Egyesült Államok három pénzverdeje közül az egyiket, a San Franciscó-it be fogják zárni, és csak a két másik, a denveri és a philadelphiai marad üzemben. A két fennmaradó intézmény elég lesz ahhoz, hogy az országot ércpénzzel ellássa. Ezek a pénzverdek nem nagy üzemek. A San Franciscó-iban is csak 148 ember dolgozott, akikből hatvanégyet úgyis el kellett volna bocsátani. A modern gépesítés a pénzverésnél is mindig kevesebb embert tesz szükségessé.

A rövidesen bezáruló pénzverdét több mint száz évvel ezelőtt alapította a kormány a nagy kaliforniai aranyláz idején, amikor a mindig nagyobb mértékben bányászott aranypor beváltására szükség volt. 1854-ben volt ez, s a pénzverde úgy dolgozott, hogy beszedte az aranyásók aranyporát, és aranypénz formájában adta vissza nekik, felszámítva valamit a kezelésért. Később ugyancsak aranypénzt adtak vissza nekik, de akkor már az összes költségeket felszámították, a pénzveréssel együtt. Voltaképpen ma is így történik, mert Kaliforniában ma is találnak aranyat. A pénzverő átveszi az aranyport, megállapítja az értékét, és a kezelési díj leszámlálásával — papírpénzt ad nekik vissza.

A pénzverés azonban ma már nem egészen úgy dolgozik, mint valamikor. Régen ugyanis az aranypénznek az adta meg az értékét, hogy éppen annyi értékű arany volt benne, mint a névértéke. A 20 dolláros aranypénz aranytartalmának az értéke pontosan húsz dollár volt. Ma már aranypénzt nem csinálnak, az ezüst pedig messziről sem éri meg a névértékét. Az ötvencentes ezüstpénzben körülbelül 30 cent értékű ezüst van, valamennyi vörösrézrel keverve. Az elkészítés távolról sem kerül egy centbe darabonkint.

Ez a napihír azért érdekelt bennünket, mert száz évvel ezelőtt, a pénzverde megalapításának idején néhány magyar is benne volt a pénzverési mesterségben, azon a réven, hogy egy ideig magáncégeknek is joga volt, bizonyos ellenőrzés mellett, az aranyásóktól átvett aranyporból aranypénzt verni.

A legendás emlékü, örökké nyughatatlan és csodás vállalkozó szellemmel dolgozó Haraszthy Ágoston* kezdte el, akinek társai szintén magyarok voltak: gróf Wass Sámuel*, aki mint Kossuthék afféle el nem ismert követe került az Egyesült Államokba, Molitor Gusztáv*, aki később főhadnagynak lett a Lincoln-féle polgárháborúban és Urnay Lajos volt szabadságharcos kapitány.

Akkoriban igen kevés bolyongó magyar jutott el ilyen messzire az amerikai kontinensen, de kettő, aki találkozott ezekkel a pénzverő magyarokkal, írt is róluk. Az egyik a híres Xántus János* volt, aki a fentiek mellett még egy magyart említ, egy Szabó János nevű „titoknok”-ot, aki a pénzverőben dolgozott magas fizetéssel, és „tetemes kapitálíst forogtat” különböző vállalatokban. Urnynál vacsorázott is.

A másik magyar Hauser Miska*, az excentrikus hegedűművész volt, akit a magyarok még Pozsonyból ismertek. Ő is pontosan öt magyarról számol be német nyelvű leveleiben, akik nagyon szívesen fogadták. Xántus „millionéreknek” mondta a magyarokat, de Hauser szerint is nagyon gazdag emberek voltak, neki magának kétszázezer dollár értékű aranyrudat mutattak meg otthonukban.

A magyar pénzverők, illetve közülök csak Haraszthy, valószínűleg nem sokáig

maradtak együtt. 1857-ben beütött a baj: a kormány vádat emelt Haraszthy ellen, hogy nem kevesebb, mint 51 550 dollárral megkárosította a kormányt. Haraszthyt letartóztatták, de húszezer dollár biztosíték mellett szabadon hagyták a tárgyalásig. A Grand Jury az említett összeg erejéig bűnösnek mondta Haraszthyt, kétezer dollár bírságra és hat esztendei börtönre ítélte, 1857. szeptember 19-én.

Örömmel regisztrálhatjuk azonban, hogy későbbben teljesen tisztázták és felmentették a pionír magyart.

Wass Sámuel, miután Ausztráliát is megjárta, visszament Magyarországra, ahol 1879-ben halt meg, mint főrendiházi tag és az Akadémia tagja. Molitor 1883-ban halt meg San Franciscóban, Urnay további sorsáról nem tudunk.

A magyarok által vert, s ma is meglevő aranypénzek ma már nagyon sokat érnek. Van olyan 50 dolláros aranypénzük, amiért a gyűjtők szívesen megadnak 1500 dollárt, sőt többet is.

1955. január 9.

A 100 ÉVES AMERIKAI POLGÁRHÁBORÚ

Az Egyesült Államok népe a közeljövőben fog megemlékezni a múlt század nagy testvérharcának százszentéves évfordulójáról. Az évforduló alkalmat ad arra, hogy száz esztendő távlatából visszanezve, az amerikai nemzet önmaga és az egész világ előtt igazolja ennek az óriási arányú testvérharcnak jogosultságát. Nemzedékeken keresztül folyt a vita afelől, hogy mik voltak az okai az amerikai polgárháborúnak. A vita eredménye annak a két kétségtelen ténynek megállapítása, hogy a nemzet nagy többsége meg akarta menteni az ország egységét, és hogy el akarta törölni a rabszolgaság szégyenletes intézményét.

A kettő közül a nemzeti egység, az unió fenntartása volt időrendben és fontosságban az első. Bármilyen mértékben siettetten is a rabszolgaság kérdése a testvérharc kirobbanását, ennek a problémának megoldása az unió megmentése mellett csak másodrendű szerepet játszott. Az országnak egységesnek kellett maradnia, ha saját jövőjét és az emberiség történetében betöltendő szerepét biztosítani akarta.

Az Egyesült Államok népe akkor már tisztában volt azzal a hivatással, amely hazájára várt a két Amerika és az egész emberiség történetében. Mint a világ egyetlen demokratikus nemzetére, reá várt a feladat, hogy a többi nemzetet elvezesse a „nép akaratán alapuló hatalom” felismeréséig és alkalmazásáig. Kossuth Lajosnak alig tíz évvel a testvérharc kitörése előtt történt amerikai látogatása és az ennek során elmondott több száz nagy beszéde nyomán ez a történelmi feladat átment az amerikai nép köztudatába. Ez a nép nem felejtette el, amit Kossuth mellett saját nagy férfiai is hangoztattak, hogy a világ szabadságra vágyó népeinek egyetlen reménye az Egyesült Államok.

Ha az Egyesült Államok kettészakad, ezt a világhivatását nem töltheti be. Az első szakadást feltétlenül követte volna a többi, a Csendes-óceán partvidékének, az északnyugati óriási területeknek elszakadása. Ha a Délnek sikerül leszakadni az ország testéről, állandó veszedelmek forrása marad a jövőben, és feltétlenül elősegítette volna az észak-amerikai kontinensnek a délihez hasonló balkanizálódását, ahol egy törzsből származó, egy nyelvet beszélő kisebb államok örökös torzszalkodásban élnek egymás mellett.

A rabszolgaság eltörlése e szempontokon felül megadta a küzdelem erkölcsi tartalmát. Ha a Dél győz, és a rabszolgaság fennmarad, az északi kontinensen kialakul egy új ország, amelynek alapja egyetlen téves és tragikus elv, teljes és tökéletes

ellentéte az amerikai függetlenségi nyilatkozat kiinduló elvének: az, hogy az emberek nem egyenlők egymással. Amerika földjén új ország ilyen malomkövel a nyakán nem indulhatott el.

A polgárháború így valósággal az Egyesült Államok történetének tengelyévé, gerincévé lett. E küzdelem nélkül nemzeti hivatástudatát nem lehetne megérteni. Óriási tragédia volt, amelyben nem kevesebb, mint hatszázezer ember vesztette életét. Aránylag kevés volt benne a kaland és romantika, de annál több a vér, könnyhullatás és pusztulás. Több volt sokkal, mint az amerikai nemzet belső ügye, mert eredményei súlyosan befolyásolták a nemzetközi életet, nagy reformok születését tette lehetővé Angliában, Franciaországban és másutt. Azt pedig, hogy az egységesnek maradt Egyesült Államok milyen szerepet játszik korunk történetében, napjaink eseményei világítják meg. A lazán összekapcsolt államok helyén a polgárháború révén alakult ki a valóban egységes Egyesült Államok, amely csak így lehetett a világ vezető hatalmává és demokratikus tanítómesterévé.

A polgárháború kitörésének idején alig egy maroknyi magyar élt az Egyesült Államok területén. Többnyire az 1848–49-es szabadságharc menekültjei voltak ezek, köztük számosan olyanok, akik magával Kossuth Lajossal mentek át az Újvilágba. Majdnem mind fiatal emberek, akiknek életét mindig nyugtalanította a honvágy. Haza nem mehettek, mert kegyelem még nem volt számukra. Őszinte hálát éreztek befogadó hazájukkal szemben, amely a tisztességes polgári élet minden szabadságát megadta nekik. A magyar nemzet nagy fiának, Kossuth Lajosnak tíz évvel azelőtt történt nevezetes amerikai körútját még nem felejtette el az amerikai nép. A magyar nemzet minden odaszakadt fia, Kossuth minden volt katonája büszkén vallhatta magát magyarnak, ami egyenlő volt a szabadságszeretettel, az igazsággal és szeretettel.

A szétszórt kevés magyar szorgalmasan levelezett egymással. És amikor leveleikben azt kérdezték egymástól: vajon az amerikai nemzetnek ebben a súlyos válságában kötelességünk-e fegyvert fogni a védelmében, a válasz mindenütt egyforma volt: Igen.

Így történt, hogy amikor még az első lövések el sem dördültek, de a nemzet már készült az elkerülhetetlen küzdelemre, Chicagóban önkéntes sereg alakult, jórészt magyarokból, akiket Kossuth egyik katonája toborzott össze. Lincoln Ábrahám* elnök szívesen hozzájárult, hogy ezt az alakulatot az ő nevéről nevezzék el. A szervező, Mihalóczy Géza*, mint ezredes halt meg a déli csatákban.

A nagyobb városokban, ahol számosabban éltek magyarok, mindenütt ugyanígy történt. Mindenütt a magyar szabadságharc egy-egy volt vitéze állott a toborzás élén. Minden jelentkezés önkéntes volt. A kényszersorozást csak évek múlva rendelték el.

A magyar szabadságharc veteránjait mindenütt szívesen fogadták. A polgárországban nagyon kevés volt a hivatásos katona, még kevesebb, aki háborús veterán volt. A háborúviselt magyarok többnyire tisztí rangot kaptak, s olyan jól megállták helyüket, hogy rangjukban gyorsan emelkedtek. Nem kevesebb, mint hét tábornok lett közülük. Mellettük egy csomó ezredes és más főtiszt gyarapította a magyarok jó nevét.

A magyarok kiválóan állották meg helyüket. Alig egy-kettő akadt közöttük, aki nem ütötte meg a mértéket. Akik túléltek a háborút, a polgári életben is tekintélyes helyet vívtak ki maguknak. Egyikök temetésén maga az Egyesült Államok elnöke is részt vett.

A rabszolgaság kérdésében nem volt nézeteltérés a magyarok között, amit az is bizonyít, hogy nem voltak hajlandók olyan államok ezredeibe belépni, amelyek kimondottan a rabszolgaság fenntartása mellett foglaltak állást. A magyarok túl-

nyomó részben az északi hadseregben szolgáltak. Alig egynéhányan álltak be a déliek hadseregébe, és ezek is csak azért, mert a déli államok valamelyikében éltek.

Lincoln magyar katonái természetesen majdnem mind fiatal emberek voltak. Talán a legfiatalabb volt közöttük a 17 esztendő s ifj. Fejérváry Miklós, akinék az apja kétségtelenül a leggazdagabb magyar volt abban az időben. A fiatal Fejérváry el is esett. Nővére, Celesztina*, aki sohasem ment férjhez, visszatért Magyarországra, ahol az első világháború alatt saját költségén egy 80 ágyas hadikórházat tartott fenn.

Azok között, akik életüket adták az Egyesült Államokért, két Kossuth ivadék is volt: Kossuth Lajos két nővérének fiai. Az egyik Zsulavszky Zsigmond* hadnagy, Kossuth Emília* fia, a másik Ruttkay Gábor*, Kossuth Lujza* fia.

A magyarok közül ketten kapták meg az Egyesült Államok legmagasabb kitüntetését, a kongresszusi becsületrendet: a szegedi születésű Stahel-Számwald Gyula* tábornok, a volt budapesti könyvkereskedő, Petöfi Sándor barátja, akihez a nagy költő egy rövid tréfás verset is írt és Karpeles Lipót* őrmester, aki Magyarországon született.

Két nevezetes haditett emléke fűződik magyarokhoz. Az egyik a Missouri államban levő Springfield melletti szenzációs győzelem, amelynek vezére és hőse a Szatmár megyéből származott Zágonyi Károly* őrnagy volt. Ez a győzelem, legalábbis egy időre, az addigi kétes államot, Missourit, biztosította az északiak részére. A másik a piedmonti győzelem volt, amelyet Stahel-Számwald tábornok vívott ki Virginia államban. Ez a győzelem azért volt fontos, mert megállította a déliek előnyomulását a főváros felé. Ha az északiak elvesztik ezt a csatát, a fővárossal együtt több állam is komoly veszedelembé került volna. „Az egész ország nagy hálával tartozik Stahel tábornoknak” — írta róla Hunter tábornok, a hadosztály vezére. Stahel-Számwald Gyula 29 esztendő múlva ezért a győzelemért kapta a kongresszusi becsületrendet. Washingtonban levő sírját az amerikai magyarok több ízben megkoszorúzták.

A polgári életben legtöbbször Asbóth Sándor* tábornok, Kossuth volt kedves szárnysegéde, aki mint az Egyesült Államok argentinai követe halt meg. Ott is van eltemetve. Stahel-Számwald Gyula Japánban és Kínában volt főkonzul, Pomutz György* tábornok pedig Szentpétervárott halt meg, mint az Egyesült Államok főkonzula.

Hírneves közéleti egyéniség lett a makói születésű Pulitzer Józsefből*, aki mindössze 17 éves volt, amikor az egyik lovasezred katonája lett. Pulitzer alapította a híres *New York World* című napilapot, ami által óriási vagyont szerzett. Ő alapította az egyik nagy New York-i egyetem újságíró iskoláját.

A polgárháborús magyar veteránok közül legtovább élt Baróthy Károly*. Nagyváradról származott, és 1944-ben halt meg, 99 éves korában.

Az Egyesült Államok népe kegyelettel idézi fel a nagy testvérharc emlékét a százéves évfordulón. Az amerikai nemzet tisztában van azzal, hogy hazája ebben a küzdelemben született újjá. A demokratikus ideál, a teljes jogú, mindenki mással egyenlő szabad polgár ezáltal lett a nemzet életének legfontosabb tényezőjévé. A szenvedésben és áldozathozatalban megtisztult nemzet ettől fogva kezdi betölteni igazi világhivatását, mint egységes, megszilárdult hatalom.

Az Egyesült Államok a polgárháború óta lett az emberiség „egyetlen igazi reményévé”, mint Lincoln Ábrahám, az ország vértanú elnöke mondotta.

Oliver Wendell Holmes* kiváló író és maga is polgárháborús katona írta ezeket:

Nagy szerencsénk, hogy már fiatal korunkban volt miért fellángolni a szívünknek. Már fiatalon meg kellett tanulnunk, hogy az élet mélységesen komoly valami. Az aranymezőkön túl megláttuk a becsület hófödte csúcsait — és ezt nekünk kell elmondani az utánunk következő nemzedékeknek.

Ezeket a hófödte csúcsokat látták az akkori amerikai magyarok, és látják a maiak is. Az igazság és becsület, a jog és szabadság tiszta csúcsait, amelyek felé igyekezni minden embernek, minden magyarnak kötelessége.

1960. január 20.

SZÖKÖTT KATONASORS 1863-BAN

Napjaink egyik nagy politikai problémája, hogy hogyan oldják meg azoknak a fiatalbereknek ügyét, akik vagy mint aktív katonák, megszöktek a vietnami háború alatt, vagy mint „ellenállók”, nem jelentkeztek sorozásra, amikor behívták őket és külföldre szöktek. Sok ezerre megy ezeknek száma. Vannak, akik teljes kegyelmet követelnek számukra, mások, magával a kormánnyal egyetértve, bizonyos büntető eljárás alá kívánják őket vetni. A kormány eddigi kísérletei eredményteleneknek bizonyultak. A szökevényeknek csak egy kis része hajlandó a mai feltételek mellett visszajönni. A végleges megoldás úgy látszik, még mindig a messzi jövőben fog valamikor megtörténni.

Háborús időben a katonaszökevények problémája természetesen mindig, mindenütt kiújul. Régebben summásan intézték el a dolgot: a szökevényeket hajtóvadászatszerűen fogdosták össze, és a legtöbbet statáriális úton kivégezték.

A probléma természetesen előállt az amerikai polgárháború négy esztendeje alatt is, 1861-től 1864-ig. A két harcoló fél hadserege az első időkben kizárólag önkéntesekből állott. A kötelező katonáskodást a lakosság nem fogadta szívesen, számos helyen véres tüntetésekkel tiltakozott. A testvérharc két utolsó esztendejében különösen megnőtt a szökött katonák száma, úgy hogy súlyos katonai problémává vált. Az enyhébb büntetési módok nem riasztották vissza a szökni akaró katonákat, így a hadvezetőség kénytelen volt sok esetben a legszigorúbb büntetést, a kivégzést alkalmazni. Lincoln, az elnök sok esetben adott kegyelmet, de később a hadvezetőség nyomására kénytelen volt lemondani (ha nem is írásban) megkegyelmezési jogáról, és a végső döntést a katonai bíróságokra bízta.

Így történt abban az esetben is, amelyet a következőkben mondunk el.

Az egyik ezredből, amely nem messzire Washingtontól állomásozott, öt katona megszökött, de elfogták őket. A dátum: 1863 augusztusa. A hadbíróóság kivégzésre ítélte őket, aminek sortűzzel kellett megtörténnie. Az ilyen eset akkor már nem volt újdonság, de ennek az egy esetben emléke jobban fennmaradt. A kivégzésre ítélt szerencsétlenek között ugyanis volt egy George Kuhn nevű zsidó fiatalember is, aki mint társai, szintén azt kérte, hogy hitének papját adják melléje az utolsó órákra. Katolikus és protestáns lelkes volt kéznél, de zsidó rabbi nem. Kerestek egyet a közeli Washingtonban is, de nem találtak egyet sem. Egészen Baltimore-ig kellett menni a kutatásban, ahol már akkor tekintélyesebb számú zsidóság élt. Ott találták meg a fiatal Benjamin Szold rabbit, aki vállalkozott a nehéz feladatra.

Szold rabbi Magyarországról került Amerikába. Nyitra megyében született, 1829-ben egy Nemeskürt nevű faluban, ahol családja volt az egyetlen zsidó család. 1859-ben került Amerikába, tehát harmincéves volt, és Baltimore egyik zsinagógájának lett a papja. A fiatal pap, amint a nehéz feladatot elvállalta, azonnal megpróbálkozott, hogy a legmagasabb fórumhoz, magához az elnökhöz folyamodjék kegyelemért az elítéltek számára. Be is jutott az elnökhöz, de Lincoln már akkor a hadvezetőségre bízta a végleges döntést. Szold erre a katonai kerület legmagasabb tábornokához fordult, George Gordon Maede tábornokhoz, az Army of Potomac fővezéréhez. Közbenjárása azonban ott sem járt eredménnyel: már akkor a hadvezetőség a leg-

súlyosabb büntetést alkalmazta. Nem segített az a körülmény sem, hogy New York városában is mozgalmat indítottak a megkegyelmezés érdekében.

Az elriasztó példaadásnak meg kellett történnie. Lincoln ugyan adott át egy levelet Szoldnak a tábornok részére, amelyben bizonyára kérte a megkegyelmezést, de eredményt ez az elnöki segítség sem hozott.

A rabbi nehéz szívvel tért vissza a rappahannocki táborba, Virginiába, és mindent elkövetett, hogy védecének lelkiállapotát amennyire lehet, egyensúlyba hozza. A fiú ugyanis, aki mindössze 22 esztendő volt, lelkileg teljesen összetört. Mint legtöbb szökevénytársa, ő sem a legnagyobb bünt követte el: vagyis nem az ellenséghez ment át, hanem csak halálosan belefáradt a háborús katonáskodásba, és a családjához próbált hazakerülni. Sírva kérte papját, hogy maradjon mellette az utolsó percig, amit Szold, ugyancsak sírva, meg is ígért neki.

A kivégzés 1863. augusztus 29-én történt, még pedig teljes nyilvánossággal, egy 25 ezer főre becsült tömeg részvételével. Délután, fél három tájban vonult fel a katonaság, a szökevények sáját ezrede és minden más ottani katonai részleg. Ahol volt katonabanda, azt is kivezényelték, úgyhogy az ezredek valószínűleg lassú gyászindulók hangjai mellett foglalták el helyüket.

Az öt megásott sír egymás mellett, már készen várta az elítélteket. Három pap állt mellettük: valószínűleg ez volt az első katonai temetés, amikor mind a három nagy felekezet papja együtt szolgált.

A fiatal Kuhn nem engedte el papja kezét, sírva mondta utána a Thillim, Yiddal és Shimas zsoltárok és imák zordon szavait, utána megcsókolta a papját.

Három óraker az öt elítélt feszes vigyázállásban tisztelgett, amikor a 36 lövész puskája eldőrdült.

Szold életrajzában benne van, hogy az utolsó pillanatban is, amikor a sortűz eldőrdült, Kuhn kezét fogta, tiltakozásul az általa túl szigorúnak tartott büntetés ellen. Hogy ez hogyan történhetett meg, anélkül, hogy a golyók őt is eltalálták volna, azt bajos volna megállapítani.

Meg kell említenünk, hogy az ilyen kivégzések alkalmával nem mindegyik lövész puskája volt golyóra töltve. A sortűzet rendszeren hat katona adta le, de golyó csak egynek a puskájában volt, a többi vaktöltéssel volt ellátva. Az ok az volt, hogy a katonák maguk se tudják, melyiküknek golyója ölte meg szerencsétlen katona társukat. A hadvezetőség feltételezte, hogy a lövészek között lesznek, akik lelkiismeretfurdalást éreznek amiatt, hogy embert öltek. Ilyen módon megvolt a lehetőség, hogy mindegyik lövész egy másik golyójának tulajdoníthatta az emberölést.

1974. november 28.

MAGYAROK GETTYSBURGBAN

Október 18-án a gettysburgi csatatér emlékhelyén ünnepélyt tartottak, mégpedig úgy, hogy megpróbálták megeleveníteni, korhű ruhákban az 1863-ban lejátszódott halhatatlan jelenetet, amikor Lincoln Ábrahám elnök örökéletű, rövid beszédét elmondotta. Körülbelül nyolcszáz ember öltözött fel az akkori ruhákba, köztük magának Lincolnnak megszemélyesítője is, Ray Middleton színész, aki a maga hat láb négy inccsével éppen olyan magas, mint Lincoln volt, s akit kürtőkalappal, megfelelő maszkirozással és ruhával bátran oda lehetett állítani, mint Lincolnnak majdnem megszólalásig hű mását.

Tizenötezer ember nézte végig a lenyűgözően hűséges jelenetet. Lincoln mellett miniszterei is képviselve voltak, hasonlóan élethű utánzatokban, sőt: hogy a híres

fényképész, Matthew Brady is képviselve legyen, a *Life* magazin fotografusai szintén korhű ruhákban végezték dolgukat. Még a régimódi fekete szövetet is a fejükre borították, hogy a jelenet annál hívebb legyen, amit pedig ma már nem csinálnak.

Ott volt a gettysburgi kupaktanács, a vasutasok, s mellettük a nézők serege, férfiak, nők, gyermekek, mind korhűen öltözve. Még három részeg is akadt, akik éppen úgy tántorogva mentek a tér közepére, mint 89 évvel ezelőtt, énekelve, hogy a legelső almafára akasztjuk Abe Lincolnt, és öklükkel fenyegettek az ablak felé, ahol az elnököt sejtették. Amikor a mai Lincoln megjelent, kialakult a hosszú menet, amely híven követve a 89 évvel ezelőtti útírányt, lassan vonult a szónoklatok színhelye felé, ahol az elnököt megszemélyesítő színész halálos és meghatott csöndben ismételte el a halhatatlan beszédet.

Lincolnnak természetesen katonai kísérete is volt. A lóháton levő Lincoln mellett James B. Fry polgárháborús tábornokot szintén egy színész személyesítette meg.

Nem tudom, hogy az ünnepség rendezői pontosan annyi embert vonultatott-e fel ezen az emlékünnepen, mint ahányan valóban ott voltak a nevezetes napon Lincoln kíséretében. Valószínűleg nem, mert ebben az esetben a magyar Stahel-Számwald Gyulát is meg kellett volna személyesíteniök, aki hiteles adatok szerint szintén ott volt Lincoln oldalán, még pedig egyenesen Lincoln kívánságára. Ha előre tudtunk volna erről az ünnepről, talán sikerült volna elérni, hogy ezt a magyar tábornokot is megszemélyesítsék.

Stahel-Számwald Gyula, akinek sírja, gyönyörű síremléssel itt van Washington mellett az arlingtoni temetőben, Petőfi Sándor barátja volt, mint fiatal könyvkereskedő, majd Kossuth katonája lett, s átkerülve Amerikába, Lincoln hadseregébe állott, ahol tábornokságig emelkedett. A háború után Japánban és Kínában volt amerikai konzul és főkonzul, későbbben pedig az egyik nagy biztosító társaság főtisztviselője lett. 1912-ben halt meg New Yorkban.

Temetésén a sírnál egyik jó barátja, Simon Wolf, az Egyesült Államok volt egyiptomi követe mondta az emlékbeszédet, aki mindjárt azzal kezdte, hogy az elhunyt tábornok mint az elnök hadsegéde, ott volt Lincoln mellett a gettysburgi beszéd elmondásakor.

Wolf szerint Lincoln határtalan bizalmával (unbounded confidence) tüntette ki a magyar származású tábornokot, akire Washington védelmének egy részét is rábízta akkor, amikor fennállott a lehetősége, hogy a déliek megtámadják és elfoglalják a fővárost.

Amerikai katonai pályafutásának legkimagaslóbb haditette a virginiai piedmonti csata megnyerése volt, amelyben megsebesült, de sebének bekötözve, újra visszament a harcba. Ez a csata hónapokkal a gettysburgi ünnep után folyt le, 1864. június 5-én. Vitézségéért az ország legmagasabb kitüntetését kapta meg, évekkel azután, a Congressional Medal of Honor-t*.

Az amerikai történelemben eddig ezt a magas kitüntetést csak két magyar kapta meg: Stahel-Számwald tábornok és Karpeles Lipót*, a massachusettsi 57-ik ezred őrmestere, aki Stahel előtt egy hónappal, a virginiai Wilderness melletti csatában tüntette ki magát.

Wolf azt mondta Stahel-Számwaldról emlékbeszédében, hogy megtestestülése volt a becsületnek, vidám társalgó, minden körülmények között szeretetreméltó, barátságos férfiú, aki jó szívét és barátságát úgyszólván naponta tettekben mutatta meg. Goromba lenni sohasem tudott, mindenkivel szemben szíves és udvarias volt, akit nagy baráti kör vett körül.

Kitüntetései halála után Budapestre kerültek, a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába.

Lapunkban, a *Szabadságban** nemrégén érdekes történelmi cikket írt Himler Márton a fenti címmel három magyarról, akik valamikor 1864-ben Ferenc József öccsével Maximilián* főherceggel kerültek Mexikóba, amikor a főherceget át-szállították, hogy vagy három esztendeig császára legyen ennek a viharos életű országnak. Az érdekes cikk végén található megjegyzés, hogy nem tudjuk, volt-e Maximilián környezetében a három emberen kívül több magyar, nem állja meg a helyét, mert elég bő tudomásunk van arról, hogy a szerencsétlen sorsú főherceggel több száz, sőt talán ezernél is több magyar ment át.

Lapunk egyik munkatársa pár évvel ezelőtt naptárunkban közölt erről a témáról egy cikket Perényi Gábor* főhadnagy naplója alapján, aki parancsnoka volt, mint ő mondja, egy 1200 főből álló magyar huszárseregnek. Ezek a magyar fiúk érthetően nem nagyon szerették a mexikói életet, és hamarosan elővette őket a heves honvágy. Mint jó és megbízható katonák, magyarok voltak a fiatal császár testőrei is, és Perényi naplója szerint ők voltak azok, akik 1866 júliusában felfedezték, és leverték azt az összeesküvést, amelyet Miksa saját tábornokainak egy része szőtt. Az áruló főtisztet elfogták, de nem végezték ki. A lágyszívű Miksa csak száműzetésbe küldte őket. Erről alább újra szölok.

Bizonyosan tudjuk például, hogy Miksa tisztjei között volt egy Károlyi gróf, egy Csizmadia báró és egy Hadik gróf, Sarolta-császárné tizenkét udvarhölgye között pedig Zichy Melánia grófnő volt a legnépszerűbb, aki hamarosan megtanulva a mexikói néptáncokat, azokat óriási sikerrel mutatta be a fényes udvari bálokon.

Nem felejtethjük el azonban az egyszerű magyar szakácsot, Tüdöst sem, aki végtelen hűséggel csüggött urán. Miksa elfogatása után állandóan annak börtöne körül settenkedett, s mivel feketére sült arcú, alföldi magyar volt, akit kis jóakarattal mexikóinak is lehetett nézni, sok apró szolgálatot tett elfogott urának. Az is történelmileg igazolt tény, hogy Miksa sortűzzel való kivégzésekor nemcsak jelen volt, de Miksa mellett állott a halál pillanatáig. A császár Tüdösnek adta kalapját és azt a zsebkendőt, amellyel homlokát uteljára megtörölte, azzal a kéréssel, hogy azokat anyjának és fivérének adja át. Tüdös a holttest kíséretében ment vissza Tegetthoff admirális hajóján. Ezeket Miksa életének legalaposabb ismerője, Egon Corti* is megírja nagy munkájában.

Hogy Miksa ellen egyes tábornokai összeesküvést szöttek, az is történelmi tény. Ezzel kapcsolatban van egy érdekes gyerekkori emlékem. Szülővárosomban, Szegeden, nem messze tőlünk élt egy Csala nevű jobbmódú család. Nagyanám, aki minden ősével együtt abban az alsóvárosi körzetben született, többször mesélte, hogy ez a család nagyon szegény volt egészen addig, míg szép vagyont nem örököltek egy Zákány nevű közeli rokonuktól, aki Miksa császárral ment át Mexikóba, és ott tábornoka lett a császárnak, de elárulta, amiért sok pénzt kapott, ezüstben. A történet valahogy megmaradt a fejemben, de különösebben nem érdekelt, még akkor sem, amikor egy Domokos László* nevű fiatal szegedi író egy kis könyvet írt: *Zákány tábornok Amerikában* címmel. Ezt a könyvecskét sohasem láttam, s nem tudom, mi van benne. De bizonyosan köze van hozzá egy újsághírnek, amely a *Pesti Hírlapban* jelent meg 1894-ben. *A mexikói magyar tábornok gyilkosai* címmel. Ez a cikk Csala-Zákány István mexikói tábornok meggyilkolásáról számol be, hogy milyen részletekkel, azt nem tudom. Úgy látszik, Zákány Mexikóban maradt, ahol jóval Miksa halála után, meggyilkolták. A szegedi Csálák ekkor örököltek utána.

Pár évvel ezelőtt valahogy a szemem elé került ez a név: José Lorenzo Zakany. Ez a spanyol keresztnév, bizonyára mexikói származású úriember a kaliforniai

Berkeley-ben élt, ahol villamossági mérnök volt. Valószínűleg ma is él. A Zakany név semmi esetre sem spanyol, s nem lehetetlen, hogy Miksa császár volt tábornokának egyik leszármazottjáról van szó.

Ha valamikor módomban állana elolvasni akár a *Pesti Hírlap* cikkét, akár Domokos László könyvecskéjét, beszámolnék a mexikói magyar tábornokról olvasóinknak. A történet kétségkívül érdekes adalék lenne az amerikai magyarság kronikájához.

1959. február 26.

MAGYAR KÉPVISELŐT A KONGRESSZUSBA!

Az amerikai politikai pártok csak újabban fedezték fel, hogy a kisebbségi csoportoknak nemcsak a választások előtt érdemes egy kis figyelmet szentelni. Helyi viszonylatban ezek a kisebbségek mindig játszottak több-kevesebb szerepet, azt pedig valóban érdemes volna tudományosan is kikutatni, hogy milyen befolyást gyakoroltak az országos politikai életben. Más szóval: milyen arányban voltak képviselve a legmagasabb törvényhozó szervben, a kongresszusban?

Az amerikai magyarság ezen a téren csak igen szerény eredményeket mutathat fel. A legnagyobb, szinte világraszóló alkalom kicsúszott a kezéből akkor, amikor Kossuth, az amerikai kormányzat és nemzet reményteljes várákozása ellenére nem maradt Amerikában, nem lett ennek a nagy nemzetnek egyik legnagyobb polgárává, amivé bizonyosan lehetett volna. Még elképzelni is kápráztató, hogy mit tudott volna ez a nagy magyar géniusz nemcsak Amerikának és szülőhazájának, hanem az egész világnak adni, ha itt Amerikában odaáll a világdemokrácia előharcosai közé. Az az egy szál ember, aki mint szegény hazátlan száműzött, még így is befolyásolni tudta a világtörténeti eseményeket, az emberiség történetének egyik legnagyobb alakjává nőhetett volna ki magát. A németek vezére, Carl Schurz*, előbbrelátó volt. Ő itt maradt. Nagykövet, szenátor, miniszter lett belőle, bár emberi és államférfiúi kiválóságai eltörpülnek Kossuth géniusza mellett.

Az amerikai magyarság adott egy pár kongresszusi képviselőt, de szenátorságra már nem futotta.

Kik voltak ezek a magyar származású kongresszusi képviselők?

Az elsőt a Kossuth-emigránsok adták. A neve Eugene Jerome Hainer volt. Pécsen született 1851-ben, és szüleitől három esztendőskorában került Amerikába, ahol először Missouri államban próbáltak letelepedni, majd az első magyar telepítés, az iowai Új-Buda lakói lettek. Az apa, Hainer Ignác, ügyvéd volt, művelt ember, aki több nyelvet ismert. A későbbi képviselő Új-Budán nőtt fel, maga is ügyvédi diplomát szerzett, és otthagya Új-Budát, Nebraska állam Aurora városkájában folytatott ügyvédi gyakorlatot, a bankéletbe is bekapcsolódva. 1893-ban választották kongresszusi képviselővé. Hivatalát két cikluson keresztül töltötte be, a harmadik ciklusra már nem választották meg. Aurorából Lincoln nebraskai városba, majd Omahába költözött, és ott halt meg 1929-ben.

Nincs nyoma, hogy az amerikai magyarsággal kapcsolatot tartott volna, és törvényhozói pályája is aligha termelt maradandóbb eredményeket.

A másik magyar származású képviselő, akiről tudunk, John Raymond Pillion 1904-ben született az ohioi Connautban, ahol ma is fennálló magyar telep van. Apró gyermekkorában egy másik magyar telepre, a New York állami Lackawannára került, Buffalo mellett. A Cornell egyetemen szerzett mérnöki diplomát, de utána a jogi tanfolyamot is elvégezte. Ügyvéd, majd állami képviselő, azután pedig kongresszusi

képviselő lett 1953-tól kezdődőleg, s az maradt öt cikluson keresztül, majd újra ügyvéd, amikor hatodszor nem választották meg. A magyarsággal, legalábbis szűk környezetén túl, sohasem volt kapcsolata, tíz esztendő kongresszusi képviselősege alatt soha semmiféle magyar ügybe nem kapcsolódott be, sehol meg nem jelent. Ma valószínűleg ügyvédi gyakorlatot folytat Buffalóban.

A harmadik magyar származású kongresszusi képviselő, akiről tudunk, William J. Scherle, szintén New York államban született, 1923-ban, de 1967-ben egy iowai kerület képviselője lett. Közelebbit még nem tudunk róla, csak annyit, hogy érdekli a magyar mozgalmak iránt, és valószínűleg hajlandó lesz magyar származását tettekkel is bizonyítani.

Mindezt talán nem árt tudni most, amikor Könyű Ernő* személyében egy reménybeli képviselőjelöltet talált az amerikai magyarság. Könyű Ernő az egyik kaliforniai választókerületben jelentős győzelmet aratott, amikor elnyerte a republikánus párti hivatalos jelöltséget. Ahogy a döntő, novemberi választás dátuma közeledik, kampánya fokozott mértékben újabb és újabb lendületet nyer azzal, hogy az egész amerikai magyar sajtó felkarolta jelöltségét, és először az amerikai magyarság történetében, országos támogatást pártol és sürget számára. Minden jel arra mutat, hogy Könyű Ernő, mint a magyarság reménybeli reprezentánsa, sikeresen fogja megállni helyét a törvényhozásban. Magyar földön született, magyarul jól beszél és ír, és ami a fő: érett, tetterős fiatalember, aki évekig szolgált a légierőnél, mint kapitány, és aki úgy látszik, ügyes politikus is, akinek sikerült felhívni az amerikai magyarság figyelmét jelöltségének magyar szempontból is fontos voltára. Apja, Könyű László*, régi, érdemes munkása az amerikai magyar irodalomnak, jeles költő és történész, a st. louis-i magyarság egyik jeles veterán vezető embere.

A Könyű Ernő-kampány már eddig is sokfelé tartott gyűlésein és más természetű összejövetelein a magyarság tömegesen jelenik meg. A jelölt fellépése, egyénisége, programja mindenütt kedvező benyomást kelt. Ha az egész amerikai magyarság melléje áll, főleg anyagi segítséggel, könnyen megvalósulhat az a reménységünk, hogy végre lesz méltó magyar képviselőnk az Egyesült Államok kongresszusában.

1976. szeptember 29.

EGY RÉGI MAGYAR SZTRÁJK

A régi, véres lefolyású sztrájkoknak csaknem mindegyikében szerepeltek magyarok is. A homesteadi acélsztrájk volt közöttük a leghírhedtebb, 1892-ben, amelynek természetesen külön története van, amit ma már nem szívesen emlegetnek. Olyan sztrájk azonban, amiben majdnem vagy teljesen kizárólag magyarok szerepeltek, igen kevés volt. Talán a clevelandi Kundtz-féle* gyár sztrájkja volt a leghíresebb ezek között, ahol alig volt más, mint magyar munkás. Egy régen elfelejtett bányászsztrájk azonban megérdemli, hogy megemlékezzünk róla, mert abban is kizárólag magyarok szerepeltek.

A sztrájk egy Scottdale nevű pennsylvániai kisváros mellett történt, ahol a Painter és Diamond bányák magyar munkásai léptek sztrájkba, 1894 májusában, tehát majdnem 80 esztendővel ezelőtt. Akkoriban a sztrájk meglehetősen kockázatos vállalkozás volt a munkások részéről. Először azért, mert a közvélemény sohasem a munkások oldalán állott, másodsor pedig azért, mert a sztrájkot valóságos bűncselekménynek tartották a hivatalos körök is, amit nem alkudozással és megegyezéssel kell elintézni, hanem fegyverrel és erőszakkal. Uniók* akkor nem voltak, úgynevezett „sztrájk” alap, amiből a munkásokat a küzdelem tartamára segítették volna, még az

álmok világában sem létezett, a munkásságnak, különösen a bevándoroltaknak, politikai befolyása egyáltalában nem volt, hivatalos munkánélküli-segélyről nem is hallottak, egyszóval igen nagy okának kellett lenni, hogy a munkások sztrájkba lépjenek. És sztrájkok mégis voltak, mert a borzalmas állapotok arra kényszerítették a munkásokat, hogy ha kell, a sortűzzel is szembenézzenek. Mert hogy ezt kapják, azt bizonyosra lehetett venni.

Hogy a scottdalei magyar bányászok miért sztrájkoltak, nem mondja meg az újsághír, ami rendelkezésemre áll. Nagy fantázia azonban nem kell az okok elképzeléséhez. Hosszú munkaidő, nagyon alacsony bérek, durva bánásmód, a munkások zsarolása a kompániaházak* és -boltok által, majdnem állati életszínvonal: ezek kergették a munkásokat végső elkeseredésbe.

Scottdale ma virágzó kisváros, Pittsburghtól délre, a Connelsville–Uniontown vidéken, ahol valamikor igen sok magyar bányász élt. Leisenring volt az egyik nagyobb központjuk, de ott van egészen közel a szörnyű emlékü Jacobs Creek is, ahol egyszerre több mint száz magyar bányász pusztult el egy bányarobbanásban. Az első nagyobb arányú kivándorlási hullám oda söpörte a legtöbb magyart, aki szénbányát akkor látott életében először. A bányavidéken uralkodó, ma már szinte hihetetlen állapotok voltak azok, amik ijesztő hírért keltették a bányamunkának. Ezért tartották, joggal, Magyarországon is az Amerikába szakadt sorsát majdnem egyenlőnek a rabzolgák sorsával.

A két scottdalei bányában több száz magyar dolgozott. Ezek mind letették a csákányt, egy kis részük azonban, akik valószínűleg nem magyarok voltak, tovább próbált dolgozni. Úgy látszik, az igazi bajt ez rőbbantotta ki.

Volt ennek a sztráknak egy másik, érdekes oldala is: az, hogy talán ez volt az egyetlen olyan sztrájk, amelyben inkább a magyar asszonyok, mint maguk a bányamunkások játszották a főszerepet. Asszonyszemély aránylag kevés volt az ilyen bányatelepeken. Aki volt, mind mint *burdosasszony** csinált magának és családjának egzisztenciát, leírhatatlan, ma már elképzelhetetlenül nehéz, soha meg nem álló munkával: nagy okok kellettek hozzá, hogy ezek az asszonyok szinte tébolyult fúriákká változzanak, mint a scottdalei sztrájk alatt.

Az elkeseredett magyar asszonyok voltak azok, akik le próbálták állítani a sztrájkötöröket. Ők mentek elől, hogy az utánuk tóduló, körülbelül kétszáz főből álló sztrájkoló sereggel elkeressék az útjukba álló fegyveres deputy sheriffeket*, akik élesre töltött Winchester puskákkal vártak rájuk.

A sheriffek minden hábozás nélkül sortűzet adtak rájuk, nem törődve azzal, hogy a támadók első soraiban nők vannak. Négy magyar asszony azonnal összeesett. Egyiknek a bokáját fúrta keresztül a golyó, a többi másféle sérülést szenvedett. Hogy pontosan mennyi volt a sebesültek, esetleg halottak száma, nem lehetett megállapítani, mert a sztrájkolók azonnal felvették az elesetteket, és a közeli bányász-házakba vitték őket. Annyit azonban megállapítottak, hogy legalább tíz volt a sebesültek és valószínűsíthető halottak száma.

A sortűz nem állította meg a támadókat. A sztrájkolók nem akarták háborgatni a dolgozó sztrájkötöröket, de az asszonyok más véleményen voltak. A támadást ők vezették és folytatták le. A bányák helyettes igazgatója, Sanford White és Ewing Roddy könyvelő is töltött puskával várta a támadókat, de ezeket úgy összeverték, hogy kevés reményt fűztek életben maradásukhoz. Az asszonyok még puskáikat és revolvereiket is elvették tőlük. White szörnyű fejsébet kapott egy baltacsapástól. Haldokolva vitték connelsvillei lakására. Az első hírek szerint a magyarok között kettő volt, akinek halálát várták a puskalövések következtében.

Kiderül az újsághírből is az, hogy a sztrájkolóknál puska vagy revolver nem volt.

Dorongokkal, baltákkal voltak felfegyverkezve. Az igaz, hogy fenyegetőleg vonultak fel, de bebizonyult az is, hogy a fegyveres sheriffek minden másfajta provokálás nélkül, rögtön sortűzet adtak rájuk, ami az amúgy is felbőszült tömeget teljesen megvadította. Az újsághír a sztrájkolóknak részéről neveket nem említ. Sok ellen azonnali elfogatási parancsot adtak ki.

1973. január 30.

AMERIKAI MAGYAR NAPTÁR 1902-BŐL

Mostanában sokat és nagy érdeklődéssel nézegettem egy amerikai magyar naptárt, amely az Úrnak 1902. esztendejére szól, tehát majdnem hetvenhárom esztendő. Ezek a régi naptárak jelentős mértékben tükrözik a maguk korabeli életének, és sok érdekes és értékes adatot szolgáltatnak a régi amerikai magyar életéről és az általános viszonyokról. Nem mintha ideális adatforrások lennének, mert a legtöbb csak összehajgált, máshonnan kinyírt szövegből áll, aminél még a hirdetései is érdekesebbek, és több tanulsággal szolgálnak.

A szóban forgó magyar naptárt egy bizonyos Weltner Ignác, New York-i ügyvéd és közjegyző szerkesztette, és Darvas Aladár adta ki. Ez még az érdemlegesebb publikációk közül való, mert kétségtelen, hogy meglehetősen gondos és hozzáértéssel szerkesztették. Sok hasznos felvilágosítást ad az új bevándorlóknak, sokat közöl az ország alkotmányáról, történetéről, törvényeiről, polgárosulásról, így valóban megérte azt a 25 centet, amennyiért árulták.

Külön bejelentés mondja el, hogy bizony a naptár előállítására sok bajjal járt, nem kevesebb, mint hét különböző nyomdában készült. De jövőre már lesz saját nyomdája!

Theodore Roosevelt* volt akkor az elnök, báró Hengelmüller László volt a monarchia washingtoni nagykövete, míg Budapesten mint főkonzul Frank Dyer Chester képviselte az Egyesült Államokat, mellette a magyar Gerster Lajos volt a konzul. (Dr. Gerster Árpád* híres New York-i sebészorvosnak és Gerster Etelka* operatőrnőnek fivére.) Nem kevesebb, mint 17 városban volt a monarchiának konzulátusa, a konzulok egyetlen kivétellel mind jó német nevéek, egyedül a bányászból lett bankár és konzuli megbízott Németh János* volt a magyar közöttük, aki akkor a pennsylvániai Hazletonban élt.

A naptár meglepedéssel állapítja meg egyik cikkében, hogy a magyar kormány milyen eredményesen szolgálja a szegény bevándorlók ügyét azzal a bevándorló házzal, amely a 14 Greenwich Street alatt állott, ahol ellátással, tanáccsal segítették azt, aki rászorult. Gyöngyössi Alajos és Ritter Tivadar voltak akkor a bevándorló ház vezetői. Az igazgatóság tagjai között három magyar lelkész volt, mellettük Nyitrai Emil* és Perczel Béla és még néhányan, ma már elfelejtett emberek.

Az akkori magyar életet teljesen az egyetek uralták, amelyekből több száz volt. A naptár nagyon sokat felsorol közülük. A régebben ismert nagyobb egyetek is léteztek már akkor a nagyon sok helyi kis egyet mellett, amelyek érdekes neveket viseltek. Sok volt valamelyik szentről elnevezve. Szűz Mária, Szent József, Szent János, Péter, Szent Mihály, Szent Antal mellett természetesen a magyar szentek is kaptak egyleteket, Szent István, László, Erzsébet, azután a magyar történelem nagy alakjai Árpád, Hunyadi Mátyás, Hunyadi László, gróf Batthyány, Széchenyi, Petőfi, Kossuth Lajos és Ferenc, Rákóczi, az aradi vértanúk, azután kevésbé ismert mágánások: gróf Mailáth József, gróf Károlyi, gróf Lónyay Elemér, Lórántffy Zsuzsánna mellett az uralkodó családról sem feledkeztek: volt Ferenc József, Erzsébet királyné, László

főherceg, József főherceg, azután díszesebb nevű egyletek: Istenben való bizodalom alatti egyesület, Sionra épült, azután Szabad, Munkás, Bányász, Testvér, Ifjúsági, Nemzeti, Református, Katholikus és más egyletek nagy számmal. Érdekes, hogy például a szegény nép forradalmát vezető Dózsa Györgyről nem neveztek el egyesületet. Voltak szocialista egyesületek is, sőt egyet állítólag Rózsa Sándorról neveztek el. Ebben az időben még nem volt Rudolf trónörökös-egyesület, lehet, hogy később lett az is. Ha a Rózsa Sándor-egyesület létezett, úgy létezhettek a Jáger Mari Nőegyesület is, ezekre azonban nincsen adatunk.

Az egyházakról nagyon hiányos a naptár kimutatása. Kimutat 61 görögkatolikus egyházközséget, de csak egypár római katolikusról emlékezik meg, ugyancsak nagyon hiányos az akkor már működő református egyházak listája is.

Az országnak akkor 76 és félmillió lakosa volt. 45 államban és hét territoriumban. 145 000 indián volt.

Érdekes a kormányszolgálatban levő emberek fizetési listája is: az elnök fizetése 50 000 dollár volt, de az alelnök már csak 8000 dollárt kapott egy évré, annyit, mint egy miniszter. (Alelnöke az országnak akkor nem volt.) A miniszterek után az államtitkárok és más legfőbb tisztviselők fizetése egyformán 4500 dollár volt, csak egypár kivételes ember kapott hat vagy hétezer dollárt. A postai miniszternek pedig 4000 dollárral kellett megelégednie.

Nagyon érdekes a katonatisztek fizetési listája is:

Hadnagy évi 1400 (lovasságnál 1500) dollár, főhadnagy 1500, (lovasságnál 1600), kapitány 1800 (lovasságnál 2000), őrnagy 2500, alezredes 3000, ezredes 3500, brigádtábornok (egy csillagos) 5500, Major General (két csillagos) 7500, altábornagy (3 csillagos) 11 000 dollár. A hadsereg létszáma 65 ezer volt.

A naptár sajnos nem mutatja ki az altisztek és közlegények fizetését, ami ijesztően alacsony volt. Önkéntes közlegénynek csak a legvégső szükségben álltak be a fiúk.

Négy hajóstársaság hirdetését közli a naptár: A Hamburg-Amerika, Norddeutscher Lloyd, Holland Line és a Red Star Line szállították akkor a bevándorlókat, angol Cunard akkor még nem szerepelt.

Érdekesek a magyar vendéglők hirdetései: 15 és 20 centért már ebédet és vacsorát lehetett kapni, ezt hirdeti Barsi József, a 76 Houston Street alatt levő vendéglős.

Nem utolsó érdekességű Kiss Emil New York-i bankár, hajójegy ügynök és pénzküldő hirdetése sem, aki azt hirdeti, hogy nyolc dollárért szállít Hamburgba vagy bármely más európai kikötőbe utasokat. Ezzel kapcsolatban jut eszembe, amit egy clevelandi magyar mesélt el valamikor: Clevelandtól Budapestig neki, a feleségének és kisleányának összes útiköltsége 38 dollár volt, amikor egyszer visszamentek magyar földre. A kormányok akkor még nem szabályozták sem a vasutak, sem a hajóstársaságok viteldíjait, ami gyilkos háborút idézett elő a vállalatok között, mindegyik olcsóbb akart lenni mint a másik, még ha egy darabig rá is kellett fizetni az üzletre, azt remélve, hogy közben a vetélytárs cég tönkremegy.

A fentiek némileg rávilágítanak arra a régi „jó világra”, amit valószínűleg senki sem kíván vissza, aki benne élt.

1974. október 27.

A NAGY TRIANON-ELLENES TÜNTETÉS

Magyarország feldarabolásának, egyharmadra csökkentésének ötven esztendősférfordulója most volt június 4-én. A magyar küldöttség akkor írta alá a békeparancsot a Párizs melletti kisebb Trianon-palotában, 1920-ban.

Hogy a magyar nemzet milyen feltételeket kénytelen elfogadni, és az elfogadást aláírásával szentesíteni, azt mindenki hónapokkal azelőtt tudta. A feltételeket ugyanis, a legnagyobb részletességgel, már annak az évnek januárjában nyilvánosságra hozták, és hivatalosan átadták a magyaroknak is.

Elképzelhetetlen, mérhetetlen volt a magyarság elkeseredése az egész világon. A feltételek átnyújtása és a hivatalos aláírás között eltelt hónapok alatt lázas buzgósággal találgatták, hogy mit lehetne tenni az embertelenül szigorú és igazságtalan feltételek enyhítésére. Alig volt valaki, aki ne reménykedett volna valamilyen eredményben, s alig akadt, aki elhitte volna, hogy az ország területének kétharmada el fog veszni, a lakosságnak majdnem felével együtt, hogy az ország régi határainak nem marad egyetlen talpalatnyi pontja sem, amely az új határral egyeznék.

Lázongott, töprengett, sírt az egész amerikai magyarság is, de ugyanakkor reménykedett is. Elvégre abban az országban éltek, amelynek elnöke, Thomas Woodrow Wilson* csak két évvel azelőtt — 1918. január 8-án — hirdette világgá a maga 14 pontját, amelyeknek egyik sarkalatos tétele volt a népek önrendelkezési jogának követelése. Igaz, hogy ezt már a béketanácskozások alatt hiába hangoztatta, de a magyarság joggal számíthatott arra, hogy az az ország, amelynek tulajdonképpen a háború megnyerése köszönhető volt, eredményesen fogja felemelni szavát a nemzetközi becsület és igazság érvényesítése mellett. Az amerikai magyarság remélte, hogy ezt a maga támogatásával elő tudja segíteni. Ezért született meg a washingtoni tüntető felvonulás gondolata.

Ennek ötletét az *Amerikai Magyar Népszava* vetette fel, amelynek akkor tulajdonosa és szerkesztője Berkó D. Géza volt. Soha felhívás nagyobb hatást nem keltett az amerikai magyarság körében, ami különben is várható volt. Soha nagyobb ügy, nemesebb cél ennél nem volt előtte. Azonnál hozzáláttak a gondolat legszélesebb körökben való propagálásához, hogy a rendelkezésre álló pár hónapot minél jobban kihasználhassák.

Megmozdult az egész amerikai magyarság. Még a legtávolabbi helyekről is küldöttségek menesztését ígérték. A tervezés sokfelé ágazott. Természetesen szó sem lehetett arról, hogy a felvonulás egyszerűen lármás tüntetés legyen. A külsőségek mellett, amelyeknek méltóságjelvényeknek kellett lenni, az igazi hangsúlyt arra fektették, hogy az ország legtekintélyesebb politikai és társadalmi vezetőit kell megnyerni a gondolat támogatásához, kezdve a kongresszuson, le az államok és városok vezetőihez. Beadványok tömege készült, kisebb küldöttségek keresték fel a vezetőket, cikkek jelentek meg a legtekintélyesebb sajtóorgániumokban. Wilson maga, aki becsületesen kereste az igazságos békét, akkor már tehetetlen, szélütött ember volt, akinek nagy elgondolását a Népszövetséggel kapcsolatban amerikai politikai ellenfelei meghiúsították. Tragikus véletlen volt, hogy az Egyesült Államoknak a Népszövetséghez való csatlakozását éppen a tüntetés idején, 1920 márciusában akadályozta meg a kongresszusi ellenzék.

A tüntetés napját március 29-ben állapították meg, ami hétfői nap volt. Aznap reggel futottak be az ország minden részéből érkező vonatok a washingtoni Union pályaudvarra. A „Union” szó itt azt jelenti, hogy ezt az egy állomást használta valamennyi vasúttársaság, több állomás nem volt és ma sincs Washingtonban, nem úgy, mint más városokban, ahol öt-hat különféle vasúti állomás szolgálta a közönséget. Ez a körülmény megkönnyítette a felvonuló menet kialakulását, mert így minden küldöttség ugyanarra a pontra érkezett meg. Az állomás óriási csarnoka folyton hangosabb lett az érkező csoportok zajától. A rendezőség tagjai idegesen álldogáltak a csarnok egyik végén: természetesen senki sem tudta, hogy a felvonuló sereg mekkora

lesz, hogy siker, vagy kudarc fogja-e koronázni több hónap izgatott, lázas előkészítő munkáját.

A vonatok pár órán keresztül öntötték magukból a magyarokat. Egyre több amerikai és magyar zászló lengett, a zsidóság, izgatott jövő-menés egyre élénkebbé vált. Végre kialakult a menet, amelyeknek nagyságát 4-5 ezer főre becsülték. A washingtoni sajtó érdeklődéssel és megértéssel foglalkozott az eseményekkel, és némi sajnálkozással jegyezte meg, hogy a színpompás és méltóságteljes menet bizony különösebb feltűnést nem keltett a főváros forgalmában. A járókelők kíváncsian nézték ugyan, de nagyobb csoport, amely várta volna a felvonulást, nem volt sehol. A menet az állomásról a Pennsylvania Avenue-ra fordult, és végcéljánál, a Massachusetts Ave és a 13-ik N. W. utca sarkán levő Engineers Hallnál állapodott meg. Ebben az épületben volt a nagygyűlést befogadandó terem.

Sajnos, itt azonnal kiderült, hogy a terem kiválasztásánál a rendezőség végzetes tévedést követett el: a terem valahol az épület legfelső emeletén volt, és az amúgy sem nagy épületben talán csak két felvonóval lehetett megközelíteni. Ez volt az egyik nagy baj: képzelhető, hogy micsoda időbe, tolongásba, mennyi kellemetlenségbe került, míg csak pár száz főnyi sereg is feljutott a felső emeletre, ahol a második, talán még kellemetlenebb meglepetés várta őket: a terem alig pár száz embert volt képes befogadni. Hogy mi történt a többi ezrekkel, akik künn szorultak, nem tudom, mert én azok között voltam, akik meglehetősen hamar bejutottak. Azóta számtalanszor elmentem e mellett az épület mellett, s mindig eszembe jut ma is a kérdés: vajon miért ezt a helyet választották? Sohasem tudtuk meg.

A gyűlés azért sikeresen folyt le. Sok lelkes és érdekes beszéd hangzott el, amelyek között a magyarországi nemzetiségiek kiküldöttjeinek szavai voltak a legérdekesebbek, de igen érdekes volt egy pünkösdista amerikai misszionárius beszéde is, aki Magyarországon igen jól megtanult magyarul. Huhnergart volt a neve. Vajon él-e még?

A gyűlés délután négy óra felé ért véget, de a holtfáradt résztvevők még sokáig csoportokban, együtt maradtak.

Azok közül, akik ott voltak, bizonyára ma már igen kevesen élnek. Az akkori magyar sajtó emberei közül senki sem. Berkó D. Géza is csak hét és fél évvel élte túl. Wilson elnök is meghalt három év múlva, de Borah szenátor, a szenátus külügyi bizottságának elnöke, akihez szintén küldtek egy bizottságot, még húsz esztendőig élt. Borah volt a magyarság legnagyobb reménysege akkor, aki őszinte együttérzéssel kezelte a magyar ügyet, anélkül azonban, hogy annak lényegesen segíteni tudott volna.

A Trianon-ellenes munkát a magyarság tovább folytatta. Biztatást, részvétet, megértést sokat kapott, de eredményt egy hajszálnyit sem. Az ország a Wilson által megjövendölt második világháború után még kisebb lett.

1970. június

EDMUND WILSON EMLÉKEZETE

Mostanában halt meg, 77 esztendőskorában Edmund Wilson*, kiváló amerikai író és kritikus, akinek halála súlyos vesztesége az amerikai irodalomnak. Wilson, mint író, kritikus és nyelvész azért érdekel bennünket, magyarokat, mert életének vége felé élenk érdeklődést mutatott a magyar nyelv és irodalom iránt, elannyira, hogy még magyarul is próbált megtanulni.

Kilenc esztendővel ezelőtt írta azt a hosszabb értekezést, amelyben magyar-érdeklődésének történetét ismerteti. Ő maga, mint mondja, egész életében szerelmese

volt a szavaknak. Szenvedélyesen tanulmányozta a nyelveket, bár az nem derül ki írásaiból, hogy ezek a tanulmányok milyen messzire vitték az egymástól nagyon különböző nyelvek tanulmányozásában. Első szerelme, mint írja, a két klasszikus nyelv, a görög és a latin volt. A görögöt jobban szerette. Ezeket követték a francia és német tanulmányok, majd meglepetésszerűen a bibliai zsidó nyelv, amelynek tanulmányozásához a Qumran-leletek irányították. Erősen foglalkozott az orosz nyelvvel is, amelyről, éppen úgy mint a többiekéről, nagyon érdekes és valószínűleg értékes megállapításai vannak, míg végre — a magyarnál kötött ki.

Budapestről értesítést kapott, hogy két színdarabját lefordították, amelyekről az ottani kritikusok nagy elismeréssel nyilatkoztak. Ez természetesen jól esett az írónak, s úgy érezte, hogy a legkevesebb, amit viszonzásképpen tehet, az lesz, ha megpróbál, lehetőleg alaposan megismerkedni a magyar nyelv és irodalom előtte addig teljesen ismeretlen titkaival. Kiderült azonban, hogy ez a lépése voltaképpen csak egy nagyműveltségű íróember természetes kíváncsisága volt, amelynek igazán értékes és fontos eredményei aligha lehettek. Akadt itt egypár magyar ismerőse, intelligens emberek, nyaralási szomszédok, akik nagy lelkesedéssel beszéltek neki a magyar nyelv szépségeiről, a kiváló magyar írókról és költőkről, akik közül főleg Adyt magasztalták. A magyar ismerősök között azonban nem akadt hivatásos nyelvész, és így Wilson inkább csak azokat a kuriózumokat ismerte meg, amelyeket a magyarok legelőször említenek a nyelvünkről. A legismertebb ilyen sajátság az, hogy a magyar, keleti nyelv lévén, úgynevezett „agglutinatív” nyelv. Ez a legtöbbünk előtt ismeretlen szó azt jelenti, hogy a magyar nyelvben a szavak végehez ragasztjuk a jeleket és ragozat, nem úgy, mint az indogermán és más nyelvek, amelyek különböző nyelvi elemekkel fejezik ki ugyanezt — a szavak előtt. Például: ez a szó: „házban”, egy névszó és egy rag összetétele. amit az angol és más nyelvek három különálló szóval fejeznek ki: „In the house.” Ezt az egy magyar szót: „láthatlak” — az angol csak öt különálló szóval tudja kifejezni: „I might have seen you”. Ez a különleges ragozás az egyik legnagyobb nehézség azok számára, akik magyarul tanulnak, és az idegenek magyartanulása rendszeresen ezen torpan meg. Wilsont magyar szomszédjai megtanították arra is, hogy ez milyen lehetetlen messzeségekig fejleszhető. Hibátlanul írja le elretentő példa gyanánt ezt a szót: „legeslegmegengesztelhetlenebbeknek” — és hozzáteszi, hogy angolul pontosan mit jelent ez a szó: „To the most and most irreconcilable ones”. Ugyanígy lehet kinyújtani a „veszteget” igét is.

Wilson tanulmányozta az idegenek számára írt magyar nyelvtanokat is, amelyeket nem talált különösen jóknak, ellentétben a szótárakkal, amelyek közül az ismert Ország László-féle* szótárakról a legnagyobb elismeréssel ír. Ország idiomatikus tudását egészen az astonishing* jelzővel magasztalja.

Megpróbálta, hogy Ady költészetét a meglévő angol fordítások segítségével ismerje meg. A műfordításokat azonban laposaknak, ízetleneknek találta, de a költői géniuszát még így is megérezte bennök. Nem tudjuk, hogy más költővel foglalkozott-e, azt sem, hogy sikerült-e valamennyire megtanulnia magyarul. Ha jól emlékszem, Wilson járt is Magyarországon, talán éppen olyankor, amikor én is ott voltam. Emlékszem, hogy egyszer a szállodában, mivel arcképét jól ismertem, őt véltem felfedezni az egyik ott levő úriemberben. Oda is akartam menni hozzá, de végül mégsem tettem, pedig nem lehetetlen, hogy csakugyan ő volt.

Wilson a magyart orderly — rendezett nyelvnek tartja, és úgy látszik osztja a nagy német nyelvész, Jacob Grimm* véleményét, aki jóval több mint száz esztendővel ezelőtt, amikor a tervszerűen megújított magyar nyelv kialakulni kezdett, azt mintaszerűen kitervezett nyelvnek nevezte, amelyből esetleg a nemzetközi diplomácia közös nyelve is kialakulhat. Wilson szerint a magyar beszédnek melodikus (sing-

song) hangzása van, tehát nem a kecskemekegéshez hasonló, mint egyesek véleményezték.

Az elhunyt kritikusnak bizonyára maradt irodalmi hagyatéka, amiben magyar vonatkozású iratok is lehetnek. A fentieket egy hosszabb írásában adta közre, amelynek: *My 50 years with dictionaries and grammars* címet adta. Ezt az írását *The Bit between my Teeth* című, 1965-ben Londonban megjelent kötetében találhatja meg, akit a dolog érdekel. Hogy más magyar vonatkozású írásai vannak-e, nem tudom.

Kétségtelen, hogy magyar szempontból igen nagy jelentősége lehetett volna, ha egy olyan tekintélyű író és kritikus, mint Wilson, behatóbban foglalkozott volna a magyar írók és költők ismertetésével. De hálásnak kell lennünk azért a kevéért is,

1972. június 11.

FOLYTATJA-E AMERIKA A SAJÁT FORRADALMÁT?

Mostanában ismét ajándékot kaptam dr. Sziklay Ándor barátomtól, aki sok minden egyéb titulusa mellett lapjaink népszerű cikkírója is. Ezeket a cikkeket, sokadmagammal, én is gyűjtöm, és megőrzöm a halhatatlanság számára. Az ajándék egy kis könyv *America and the World Revolution* címmel, mindössze 77 oldal, szerzője Arnold J. Toynbee*, a nagyhirű angol történelem-filozófus. A könyvet azzal a halálisan elkötelező ígéret kikövetelésével adta át, hogy azt okvetlenül végig kell olvasnom. Utána még sokáig beszélgettünk a könyvről.

Toynbee a modern kor egyik legnagyobb történésze, akinek neve és munkája századokig világmárka marad. Tizenkét kötetes óriási munkájának egyik kötetes kiadását néha olvasgatni szoktam, de ezt a kis könyvet, amelyben 12, Amerikában, a pennsylvaniai egyetemen felolvasott előadása foglaltatik, nem ismertem. Témája azonban beleillik az Egyesült Államok fennállásának kétszáz éves megünneplésébe. Most már, hogy ismerem a könyvet, nem is hallgathatok róla.

A cím megmondja, hogy Toynbee szerint az emberiség egy világforradalom hullámai között hánykolódik, amely forradalmat két évszázaddal ezelőtt a 13 amerikai gyarmat-állam népe indított el. Ez a világforradalom azóta sem ért véget, ma is tart, azzal a nagyfontosságú különbséggel terhelve, hogy azt most már nem az Egyesült Államok irányítja. A vezetést maga az Egyesült Államok adta ki a kezéből 1917-ben, amit azóta más erők végeznek, az Egyesült Államok pedig megelégszik azzal, hogy saját gazdagságának megrögződött érdekeinek rendőre legyen. Az idegen erők a vezetést sohasem vették volna át, ha az Egyesült Államok ki nem engedte volna a kezéből. Más szóval: az amerikai forradalom tovább tart, de az Egyesült Államok a maga erőt éppen az ellenkező irányban fejt ki a 200 évvel ezelőtti irány helyett.

Az amerikai forradalom dicsőséges volt, két indítóok alapján. Az egyik ok, ami dicsőségessé tette az, hogy a lázadás nem anyagi, hanem szellemi téren indult és folyt le, Jefferson* és később Emerson* elgondolása szerint. Amerikában nemcsak a 13 gyarmat-állam népe lázadt fel, hanem az egész emberiség, hogy kivívja a megmozdulást dicsőségessé tevő második ok megvalósulását: a világ valamennyi emberére vonatkozó emberi jogok trónraültetését.

Az adózás és a népképviseletés dolgai csak a felszínen voltak indító okok. Az az adózás ugyanis, ami akkor nehezedett a népre, alig szóra érdemes, jelentéktelen valami volt ahhoz képest, amit az a mai világ népei számára jelent. A forradalom célja nem az volt, hogy kényelmes, megelégedett életet biztosítson a lakosság számára. A jólét és az életszínvonal hallatlan emelkedése csak következménye lett az emberi szorgalomnak és találékonyságnak és az addig kiaknázatlan tömérdek természeti

kincsnek, ami az Egyesült Államok ölébe hullott. Ami ezen a vonalon kifejlődött, nem cél volt, hanem eredmény, következmény, ami azután természetesen magával hozta az elmaradhatatlan büntetést is: az eltérést az igazi céltól és a világ többi részétől való elkülönülést.

Ez az elkülönülés pedig azt jelenti, hogy a világforradalom ma is tovább tart, de az Egyesült Államok nélkül. Toynbee szerint Amerika a saját kincseinek rendőrévé lett, intézmény, amely védi a kevés, az elenyésző kisebbség érdekeit, s ugyanakkor megtagadja a sok, a nagy többséget jelentő szegények igényeinek kielégítését. Gazdagsága révén nemcsak elkülönítette magát a világ többi részétől, hanem azt el is idegenítette magától.

Mindez azért rendkívül fontos, mert ez az elkülönülés és elidegenedés nemcsak az Egyesült Államok jövőjébe szól bele, hanem az egész emberiség jövőjébe is. A világnak arra volna szüksége, hogy az Egyesült Államok visszatérjen az általa elindított világforradalom eredeti, dicsőséges, szellemi céljaihoz: az egész emberiséget magába foglaló demokratikus forradalom folytatásához, az egyetemes emberi jogok megvalósításának küzdelméhez, minden ember számára.

Még van idő, még nem túl késő megtenni ezt a lépést, mondja Toynbee, előadásainak idején, 1961-ben, tehát tizenöt esztendővel ezelőtt. Tőle függ, magától az Egyesült Államoktól, hogy megteszi-e ezt a lépést vagy sem? Az ősi, dicsőséges indítók mellett állásfoglalás legnagyobb akadálya, mondja Toynbee, az Egyesült Államok mérhetetlen gazdagsága. Rabja, szolgálja marad-e ennek a mérhetetlen kincsnek? Ezt a szörnyű malomkövet az Egyesült Államok saját maga rakta a saját nyakára. Semmiféle szükséglet vagy parancs nem igazolja azt, hogy az Egyesült Államok népének valóban szüksége van mindarra az elképzelhetetlen tömegű kényelmi vagy fényűzési cikkekre, amit a minden áldott nap százfelől rázúdított hirdetési óceán rákényszerít. Kimutatták, hogy az amerikai népnek távolról sincs szüksége arra a fantasztikus túltermelésre, amit az ipari és kereskedelmi élet produkál. Toynbee a nép valamikori lázadását jósolja az égbekiáltó, szükségtelen pazarlások ellen. Szerinte mindezt a szegény világ sem nem csodálja, sem nem irigyli. Ugyanakkor magában az Egyesült Államokban is vannak széles néprétegek, amelyeknek mindebből a fényűző pazarlásból semmi sem jut. A szegény külső világ pedig boldog lenne, ha valamilyen módon csak az élet legegyszerűbb szükségletéhez hozzá tudna jutni. Amerikának magának kell ledöntenie azokat a korlátokat, amiket gazdagsága és pazarlása által maga emelt a külvilág és önmaga közé. Amerika és az egész emberiség jövőjébe sorsát nagyban fogja befolyásolni az a tény, hogy az Egyesült Államok visszatér-e forradalmának eredeti, magas szűz céljaihoz, vagy úgy tesz, mint az Új testamentombeli gazdag fiatal ember, akit Jézus csak azzal a feltétellel volt hajlandó tanítványul fogadni, ha eladja minden vagyonát, és szétosztja a szegények között. A fiatal ember, elszomorodva távozott. Erre az áldozatra nem volt hajlandó.

Mindezt, mint említettem, Toynbee 15 esztendővel ezelőtt írta és mondta. Akkor John F. Kennedy* volt az Egyesült Államok elnöke, maga is számos millió dollár ura, mérhetetlen családi vagyonnal, aki az apja óriási vagyonának segítségével lett szenátorra és elnökké. Beszédeiben itt-ott fel lehet ismerni a Toynbee-féle kérdések visszhangját. Azóta azonban sok idő telt el, nagy változásokat hozva a világban. Vajon Toynbee megállapításai érvényesek-e ma is? Vajon a borzalmas emlékü Vietnam-ügy mi volt? Rendőri védelme-e a kevés megkövesedett billióinak vagy harc az egyetemes emberi jogok érvényesüléséért? Vajon a 15 év alatt odafordult-e Amerika dicsőséges eredeti forradalmi eszméi felé, hogy a vezetést, irányítást újra átvegye? Vajon van-e még mindig idő erre, amint Toynbee szerint volt 15 esztendővel ezelőtt?

1976. április 29.

UTÓSZÓ

A kötetünkben közölt írásokat a szegedi Somogyi-könyvtár Vasváry-gyűjteményében őrzött öt kötetnyi gépiratból válogattuk. Ezen írások jelentős része meg is jelent, elsősorban a *Szabadság*, valamint az *Amerikai Magyar Népszava* hasábjain, de más amerikai magyar lapokban és kalendáriumokban is. A magyarországi források eklektikussága miatt a pontos megjelenési helyet és keltet általában nem sikerült azonosítanom. Ezért az írások végén csak a gépiraton található keltezés — a megírás napját közlöm.

A szerkesztéskor alapelvem volt, hogy csak a legszükségesebb mértékben változtassak a szövegeken, az eredeti mondanivaló mindenkori tiszteletben tartásával. Az írások „autográf” gépiratai minden kutató számára hozzáférhetőek a Somogyi-könyvtárban, sőt mind az Országos Széchényi Könyvtárban, mind a New Brunswick-i American Hungarian Foundationnél megtalálható ezek mikrofilmes másolata. Ám, mivel kötetünk nem csupán a szaktudósok, hanem a szélesebb olvasóközönség számára is készült, nélkülözhetelenné vált az eredeti szövegek bizonyos változtatása. Így:

1. Vasváry Ödön ortográfiáját hozzáigazítottam a mai magyar helyesíráshoz;
2. elhagytam néhány írás egy-egy időszerűtlen politikai utalását, ha az nem érintette a szöveg lényegét, mondanivalóját;
3. helyenként stilisztikai (szórendésere, szóismétlés elkerülése, mondat szerkezet egyszerűsítése stb.) javítást is végeztem;
4. a fölösleges idegen szavakat (pl. pláne, basement) magyarítottam. Ugyanakkor azonban meghagytam a stílust színesítő, az amerikai magyarok nyelvében mellékjelentéssel bíró angol (pl. greenhorn), a „hunglish” (pl. bányapléz) és a századelő művelt köznyelvében használt latin (pl. examinál) szavakat.

A közérthetőség biztosítása céljából a kötet végén kislexikonban adom meg az írásokban előforduló személyek legfontosabb adatait, a meghagyott idegen szavak jelentését, valamint az idézett angol nyelvű szövegek fordításait is. Ezeket dr. Szepe-siné Hunyadi Judit készítette, melyért itt nyilvánítom hálás köszönetemet.

Kihagytam az összeállításból azokat a személyeket, akikről nem tudnék több adatot közölni, mint ami a legkisebb ismeretet nyújtó szövegben is előfordul. Hasonlóképpen mellőztem a közismert személyek, pl. Bartók, Washington szerepeltetését is, hacsak valamelyik műük idézése szükségessé nem tette azt.

A kislexikonban szereplő személyeket, fogalmakat, fordításokat a szöveg megfelelő helyén csillaggal jeleztem.

Gyuris György

ekonyvtar.sk-szeged.hu

KISLEXIKON

Kötetünk szövegében csillaggal jelöltük azokat a személyneveket és fogalmakat, valamint idegen szavakat, szövegeket, melyeknek magyarázatát itt adjuk. Cikkeink nem általános érvényűek, hanem csak könyvünk szövegének vonatkozásában érvényesek.

ÁBRÁNYI Emil (1850—1920): költő, újságíró, műfordító.

ÁCS Gedeon (1819—1887): református lelkész, Kossuth Lajos társa az emigrációban.

ADAMS, John Quincy (1735—1826): amerikai államférfi, az USA második elnöke 1797 és 1801 között.

ADY Endre (1877—1919): költő. *Rudnyánszky Gyula könyve c.* kritikájában írt annak *Napszállat felé* (Bp. 1913) c. verseskötetéről a Nyugat 1913/1. félévének 140. oldalán.

ábris = ír

aker (*acre*) — amerikai területmérték, 0,4 hektár, 1125 négyszögöl

AMBROZOVICS Béla (1835—1905): vasúti mérnök, közgazdasági és műszaki író. Meszlényiné Kossuth Zsuzsanna Gizella leányának férje.

AMBROZOVICS Dezső (1864—1919): író, újságíró, műfordító, jogász. Meszlényiné Kossuth Zsuzsanna unokája.

ANDRÁSSY Gyula, gróf (1823—1890): politikus, magyar miniszterelnök, a monarchia külügyminisztere, az MTA tagja.

APPONYI Albert, gróf (1846—1933): politikus, miniszter, nagybirtokos, az MTA tagja.

Army = az amerikai szárazföldi haderő

ARTHUR, Chester Allan (1831—1886): jogász, az amerikai polgárháború résztvevője, politikus, 1881-től 1885-ig az USA elnöke.

ASBÓTH Lajos (1803—1882): honvéd tábornok, az MTA levelező tagja. Műve az *Éjszakamerikai polgárháború története* (Bp. 1875).

ASBÓTH Sándor (1810—1868): honvédtiszt, mérnök, az amerikai polgárháború tábornoka.

astonishing = bámulatba ejtő, megdöbbentő

AUER Lipót (1845—1930): hegedűművész, karmester, zeneszerző. Emlékezései 1923-ban jelentek meg New Yorkban *My long life in music* címmel.

AULICH Lajos (1792—1849): honvéd tábornok, az aradi vértanúk egyike.

Austrian chancellor = az osztrák követség első titkára

BAKÓ Elemér (1915): a washingtoni Kongresszusi Könyvtár magyar szakértője.

BALOGH István (1906—1976): amerikai magyar református lelkész, a II. világháborúban amerikai tábori lelkész.

BANCROFT, George (1800—1891): amerikai történétíró, politikus és diplomata.

bankier = bankár

bányapléz = bányásztelepülés, -város

BARANYAI Zoltán (1888—1948): irodalomtörténész, diplomata, chicagói magyar főkonzul.

BÁRDY Rudolf (?—?): a szabadságharc után emigrált, és értesítette Kossuthot Sumlóban az ellene készülő merényletről. Később Amerikába került. Könyve *Advantures of Rudolf Bardy de Kovatsi, a Hungarian exile in Italy, Hungary and Turkey* (Rochester, N. Y., 1855) címmel jelent meg.

BARÓTHY Károly (1846—1944): a szüleivel került ki az USA-ba. Közlegényként részt vett a polgárháborúban.

BATTHYÁNY Kázmér, gróf (1807—1854): magyar politikus, külügyminiszter.

BÉKÁSSY Ferenc (1893—1915): költő, műfordító.

BÉKEFFI László (1891—1962): színész, konferanzié, színmű- és kabaréíró.

BÉKEFI Antal (1859—1907): író, újságíró.

BENNETT, James Gordon (1795—1862): amerikai újságíró, 1835-ben alapította meg a *New York Herald* című lapot.

- BENYOVSZKY Móric Ágost, gróf (1741—1786):** utazó, emlékiratíró. Életének utolsó éveiben járt Amerikában.
- BEÖTHY Zsolt (1848—1922):** irodalomtörténész, esztéta, egyetemi tanár, az MTA tagja.
- BERCZELI A. Károly (1904—1982):** író, költő. *Hullámsír* c. regénye 1974-ben jelent meg Budapesten.
- BERKŐ D. Géza, Berkovics Dávid (1871—1927):** nyomdász, lapszerkesztő. 1889-ben érkezett az USA-ba. Először a *Nemzetőr* munkatársa volt, majd a századfordulót követően átvette az *Amerikai Magyar Népszava* szerkesztését és tulajdonjogát.
- Berkovics Dávid = Berkő D. Géza
- BERLIOZ, Hector (1803—1869):** francia zeneszerző, zenekritikus.
- BERZENCZEY László (1820—1884):** reformpolitikus, szabadságharcos, utazó. A világsi fegyverletétel után Kossuthhoz csatlakozott, és vele érkezett az USA-ba, ahonnan aztán egyedül utazott tovább.
- BETHLEN Gergely, gróf (1810—1867):** kancelláriai tisztviselő, majd honvéd ezredes. Világos után emigrált, Kossuthot Amerikába is elkísérte. Később Itáliában katonáskodott.
- BIHARI János (1764—1827):** cigány származású hegedűművész és zeneszerző.
- BIRÁNYI István, Schultz (1815—1856):** újságíró, ismeretterjesztő író. A szabadságharc bukása után Új-Buda egyik megalapítója Iowában.
- BOGÁR Lajos (1885—1928):** az ohioi Toledo magyar református lelkésze.
- BOKOR Pál (1855—194?)**: Szeged helyettes polgármestere.
- BORSOS István (1872—1943):** detroit-i, majd morgantown-i magyar református lelkész.
- BÖLÖNI FARKAS Sándor (1795—1842):** gazdasági és politikai író. 1831-ben Észak-Amerikában tett nagyobb utazást. 1834-ben Kolozsvárott jelentette meg az ezt leíró *Utazás Észak Amerikában* c. művét.
- BRAHMS, Johannes (1833—1897):** német zeneszerző.
- BRÁSSAI Sámuel (1797?—1897):** polihisztor, egyetemi tanár, az MTA tagja.
- BREISACH, Richard Leopold (?—?):** amerikai magyar, aki 1846-ban vándorolt ki az USA-ba, ahol tanárként dolgozott. 1849-ben erejéhez mérten segítette a magyar szabadságharcot.
- Brussza* — ma Bursa városa Törökországban.
- BUCHANAN, James (1791—1868):** jogász, politikus, az Egyesült Államok elnöke 1857-től 1861-ig.
- BUDAI PARMENIUS István (?—1583):** diák, az első magyar Amerikában.
- burdosasszony* = nő, aki főz, varr a burdosházban lakókra.
- burdosház (boardinghouse)* = ház, ahol a munkások kosztot és szállást kapnak.
- CARSON, Christopher, „Kit” (1809—1868):** amerikai fölfedező, katona. Az Egyesült Államok nyugati területeinek első kutatója.
- CHOATE, Joseph Hodges (1832—1917):** amerikai jogász, politikus, diplomata. Idézett írását Edward Sandford MARTIN: *The life of Joseph Hodges Choate...* (London—New York, 1920) c. könyvének 1. kötete közli.
- CLAYTON, John Middleton (1796—1856):** amerikai politikus.
- COLT, Samuel (1814—1862):** amerikai technikus, a forgódobtáras revolver föltalálója.
- commodore* = sorhajókapitány
- Congressional Medal of Honor* = Kongresszusi érdemérem
- COOLIDGE, Calvin (1872—1933):** amerikai köztársasági párti politikus. 1923 és 1929 között az USA elnöke.
- CORTI, Egon Caesar (1886—1953):** osztrák történetíró. Hivatkozott könyve a *Maximilian and Charlotte of Mexico* címmel New Yorkban és Londonban jelent meg 1928-ban, Catherine Alison Phillips fordításában.
- CRITTENDEN, John Jordan (1787—1863):** amerikai politikus.
- CSAJKOVSZKI, Pjotr Iljics (1840—1893):** orosz zeneszerző.
- CSERNA Endre, Heimann (1882—1929):** amerikai újságíró. 1911-ben érkezett az USA-ba, és Clevelandben, valamint Pittsburgban több magyar, ill. német lapot indított.
- DAMBURGHY Ede (?—?):** az 1830-as évek végén vándorolt ki Magyarországról az USA-ba. A magyar kormány 1849. június 15-én amerikai magyar követté nevezte ki.
- DAMROSCH, Walter Johannes (1862—1950):** német származású amerikai karmester.
- DANCs Lajos (1827—1891):** honvéd százados. A szabadságharc bukása után Törökországba emigrált, majd Anglián keresztül az USA-ba települt Mészáros Lázárral. 1858-ban visszatért Magyarországra.
- Danzig* — ma Gdansk városa Lengyelországban.
- dekórum* = méltóság
- DEMETER Bertalan (?—?):** a New York-i 69. utcai Első Magyar Református Egyház lelkésze 1895-től 1898[?]-ig.
- Department of State* = az USA külügyminisztériuma.
- deputy sheriff* = megyei rendőrfőnök-helyettes.

DÉRI Imre (1889—1959): amerikai magyar újságíró. 1929-től 1931-ig az *Amerikai Magyar Népszava* szerkesztője volt, de több amerikai világlapnak is dolgozott. 1932 és 1949 között Magyarországon élt.

DOMOKOS László (1882—1973): jogász, hírlapíró. *Zákány tábornok Amerikában* c. könyve Szegeden jelent meg 1904-ben.

DOUGLAS, Stephen Arnold (1813—1861): amerikai politikus, államférfi.

DUTKA Ákos (1881—1972): költő, újságíró. 1905-ben látogatott Amerikába.

ECKHARDT Tibor (1888—1972): jogász, politikus, 1940-től az USA-ban élt.

EDISON, Thomas Alva (1847—1931): világhírű amerikai feltaláló.

Eischl Ede = Lorody Ede

EISLER Károly (1884—1973): villamosmérnök, amerikai gyártulajdonos. Rádiócsőgyárát 1920-ban alapította.

EMERSON, Ralph Waldo (1803—1882): amerikai filozófus és esszéíró.

ENDRŐDI Sándor (1850—1920): költő, író, az MTA levelező tagja.

ERDEI Károly (1882—1915): utazó. 1909-ben érkezett az USA-ba, ahol az ohioi Fairport Harbor-i református egyház lelkésze volt. *Gyalog a vén Európán keresztül* c. könyve 1904-ben jelent meg Debrecenben.

ERDÉLYI SZABÓ Gusztáv (1852—1895): marosvásárhelyi szolgabíró volt, majd 1886-ban az USA-ba költözött. Itt az *Amerikai Nemzetőr* c. lap tulajdonosa, kiadója volt.

expendables = feláldozhatók

FEJÉRVÁRY Celesztina (1849—1937): Fejérváry Miklós leánya, aki 1900-ban visszatelepült Magyarországra.

FEJÉRVÁRY Géza, báró (1833—1914): tábornok, honvédelmi miniszter, miniszterelnök. Ferenc József bizalmas embere.

FEJÉRVÁRY Miklós (1811—1895): magyar nemes, amerikai üzletember. A szabadságharc bukása után, 1850-ben érkezett az USA-ba, ahol az iowai Davenportban telepedett le.

FELEKY Károly (1868—1930): karmester, az amerikai magyarság történetének gyűjtője.

FERENCZY Ferenc (1857—1898): pittsburgh-i magyar református lelkész.

Feri öcsém = Wiblitzauser Ferenc

FIGYELMESSY Fülöp (1820—1907): újságíró, az amerikai polgárháború ezredese, amerikai konzul.

FILLMORE, Millard (1800—1874): jogász, politikus, az Egyesült Államok elnöke 1850-től 1853-ig.

FINTA Sándor (1881—1958): szobrász és éremművész, 1922-től New Yorkban élt.

FODOR István (1856—1929): villamosmérnök, Edison munkatársa, akiről könyvet is írt *Edison. Der Lebensweg eines Erfinders* (Berlin, 1927) címmel.

FONYÓ Aladár, Fuchs (1884—1939): amerikai magyar újságíró. Több magyar lap szerkesztője is volt.

FORD, Henry (1863—1947): amerikai nagytőkés, a Ford autógyár megteremtője és első elnöke.

FORNET Kornél (1818—1894): a szabadságharc-örngyaga, az amerikai polgárháború ezredese, majd gazdálkodó.

FRANKLIN, Benjamin (1706—1790): amerikai politikus, diplomata, természettudós, közgazdász és filozófus.

FREMONT, John Charles (1831—1890): amerikai utazó, szenátor, elnökjelölt, majd a polgárháború tábornoka, végül Arizona kormányzója.

Fuchs Aladár = Fonyó Aladár

FUESS, Claude Moore (1885—1963): amerikai pedagógus, történész. *Daniel Webster* (Boston, 1930) címmel írt monográfiát az USA egykori külügyminiszteréről.

GARAY János (1812—1853): költő, lapszerkesztő, könyvtáros, az MTA levelező tagja.

GÁRDONYI Géza (1863—1922): író, költő, az MTA tagja. Göre Gábor néven is adott ki könyveket. *A Levél Békeffel Lászlóhoz* c. cikk idézete az 1914-ben Budapesten megjelent *Bojgás az világba, míg más mindönféle* c. kötet alcíméből származik.

GARIBALDI, Giuseppe (1807—1882): olasz szabadsághős, az egységes Olaszország megteremtője.

GARRISON, William Lloyd (1805—1879): amerikai író, publicista.

GERSTER Árpád (1848—1923): orvos. 1874-ben költözött az USA-ba, ahol New Yorkban folytatott sebészeti gyakorlatot.

GERSTER Etelka (1855—1920): magyar származású szopránénekesnő. 1878, 1883 és 1887-ben látogatott az USA-ba.

GOMBOS Zoltán (1905—1984): amerikai magyar lapszerkesztő. A *Szabadság és az Amerikai Magyar Népszava* kiadótulajdonosa.

GOULD, Walter (1829—1893): amerikai festő.

Göre Gábor = Gárdonyi Géza

GÖRGEY Artúr (1818—1916): honvéd tábornok az 1848—49-es szabadságharcban. Többször is a honvédsereg fővezére volt.

- GRACZA György** (1856—1908): újságíró, történész. Jelentősek *Az 1848—49-i magyar szabadságharc története* (Bp. 1879—1898) és a *Kossuth Lajos élete, működése és halála* (Bp. 1902) c. munkái.
- GRANT, Ulysses Simpson** (1822—1885): az amerikai polgárháborúban az északiak hadseregének főparancsnoka, majd az Egyesült Államok elnöke 1869-től 1877-ig.
- GRECHNEK György** (1825—1862): katonatiszt, a szabadságharc főhadnagya, Kossuth emigrációs kísérője, majd az amerikai polgárháború kapitányaként esett el.
- greenhorn** = zöldfülű (az új bevándorló gúnyneve)
- GRESSÁK József** (?—1886) honvédtiszt, Kossuth emigrációs kísérője. Aranyásóként Kaliforniában is megfordult.
- GRIMM, Jacob** (1875—1863) német irodalmár, nyelvész és folklórgyűjtő.
- GUYON, Richard** (1812—1856): angol nemesi származású honvéd tábornok. A szabadságharc leverése után Törökországba emigrált.
- GVADÁNYI József** (1725—1801): költő, katonatiszt. A *Kié Benyovszky Móric?* c. írásban közölt idézet az 1793-ban Pozsonyban és Komáromban megjelent *Ronó/Pálnak egy magyar lovas köz-katonának és gróf Benyovszki Mórtnak életek...* c. könyvéből való.
- Hagenmacher kerthelyisége* = ma a Hági étterem Szegeden
- HAJNAL István** (1892—1956): történétíró, egyetemi tanár, az MTA tagja. Jelentős munkája *A Kossuth-emigráció Törökországban* (Bp. 1927) c. tanulmánya.
- HAJNIK Pál** (1808—1864): ügyvéd, politikus, pesti rendőrfőnök. Kossuth kísérője amerikai útján. Még a kiegyezés előtt hazatért Magyarországra.
- HAKLUYT, Richard** (1553—1616): angol geográfus, földrajzi író.
- Hálaadás napja* (*Thanksgiving Day*) — állami ünnep az USA-ban, ahol november negyedik csütörtökön tartják, a vándor atyák első sikeres terménybetakarításának emlékére.
- Hamborszky Végh Gusztáv = Hámory V. Gusztáv
- HÁMORY V. GUSZTÁV**, Hamborszky Végh (1869—?): amerikai üzletember, bankelnök. 1888-ban érkezett az USA-ba, ahol először utazási irodával próbálkozott — sikerrel.
- HARASZTHY Ágoston** (1812—1869): utazó, földrajzi író, a kaliforniai szőlőkultúra megteremtője.
- HARDING, Warren G.** (1865—1923): amerikai köztársasági párti politikus. 1921-től haláláig az USA elnöke.
- HARSÁNYI Sándor** (1871—1951): clevelandi magyar református lelkész.
- HAUSER Miska** (1822—1889): világhíró magyar hegedűművész. 1850-ben Kaliforniában is járt.
- HAYES, Ruthford Birchard** (1822—1893): jogász, amerikai államférfi. 1877-től 1881-ig az Egyesült Államok elnöke volt.
- HÁZMÁN Ferenc** (1810—1894): a szabadságharcban belügyi államtitkár. Kossuthal érkezett Amerikába 1851-ben. 1863-ban visszatért Magyarországra.
- HEGEDŰS Lóránt** (1872—1943): gazdaságpolitikus, pénzügyminiszter, író, az MTA tagja.
- Heimann Endre = Cserna Endre
- HENNINGSEN, Charles Frederick** (1815—1877) hivatásos forradalmár. Kapcsolatban állt Kossuth Lajossal is. *The past and future of Hungary* c. könyve 1852-ben jelent meg Londonban.
- HENTALLER Lajos** (1852—1912): politikus, publicista. Jelentős *Kossuth és kora* (Bp. 1894) c. műve.
- HOLMES, Oliver Wendell** (1809—1894): amerikai költő, író, tudós, a Harvard egyetem bonc- és élettan professzora.
- HOÓ Bernát** (1891—?): brantfordi kanadai magyar farmer. Önéletrajza *Tiszakerecsenytől Kanadáig* (Bp. 1963) címmel jelent meg.
- HOOVER, Herbert Clark** (1874—1964): amerikai államférfi. 1929-től 1933-ig az USA elnöke.
- HORVÁTH Mihály** (1809—1878): püspök, történétíró, az MTA tagja. 1849-ben közoktatásügyi miniszter.
- HULL, Cordell** (1871—1955): amerikai demokrata párti politikus. 1933 és 1944 között az USA külügyminisztere.
- Hungarian meeting...* = „Magyar gyűlés. — Gyűlésre hívjuk városunk és megyénk lakosságát ma este a Court House-ba, hogy megvitassuk Magyarország jelenlegi helyzetét és népünk kötelezettségét, melyet ennek az érdekes országnak érdekében vállalnia kell. — Hölgyek számára ülőhelyet biztosítunk. — 1849. szeptember 6.”
- HUNYADI Sándor** (1890—1942): regény- és drámaíró. Hollywoodban is dolgozott.
- ice cream szóda* = szódavízzel hígított valamilyen szörp, fagyalagyműccsal.
- IGNOTUS, Veigelsberg Hugó** (1869—1949): kritikus, szerkesztő, író. 1938—1948-ig New Yorkban élt.
- IHÁSZ Dániel** (1813—1881): honvédtiszt. Világos után Kossuth kísérője az emigrációban.
- In memory...* = „Annak a bátor és kedves férfinak az emlékére, akit igazságszeretete és igazságos tettei miatt példaképül választottak mindazok, akik ismerték. Rendet teremtett otthonában; munkáját elvégezte.”
- incs* (*inch*) = hüvelyk, amerikai hossz mérték, mintegy 2,5 centiméter.

INCZE Sándor (1889—1966): lapszerkesztő, író. 1938-ban vándorolt ki az USA-ba. *indian fighter* = szabads csapat tagja

INGRAHAM, Duncan N. (1802—1891): amerikai tengerészkapitány.

IRÁNYI Dániel (1882—1892): politikus, publicista, a 48-as márciusi ifjak egyike. A szabadságharc bukásakor emigrációba kényszerült, majd 1867-ben visszatért Magyarországra.

Iskola utca — ma Oskola utca Szegeden

JACKSON, Andrew (1765—1845): amerikai tábornok, államférfi. 1829-től 1837-ig az USA elnöke volt.

JEFFERSON, Thomas (1743—1826): amerikai államférfi és filozófus. A Függetlenségi Nyilatkozat megszövegezője. Az USA harmadik elnöke 1801-től 1809-ig.

JELLASICS, Josef, Jelačić (1801—1859): horvát bán, Habsburg császári tábornag.

JOACHIM József (1831—1907): hegedűművész, zenepedagógus.

JOHNSON, Andrew (1808—1875): amerikai politikus, államférfi. 1865-től 1869-ig az Egyesült Államok elnöke.

JÓSIKA Miklós, báró (1794—1865): regényíró, az MTA tagja.

JUBÁL Károly (1818—1853): a pesti Ipartanoda tanára, a Kossuth család gyermekeinek nevelője.

KACZLIÁNY Géza (1856—1939): író, gimnáziumi tanár, református lelkész. Amerikában. kajzer = császárkabát

KALAPCSA János (1823—?): huszárkapitány Kossuth kíséretében. 1856-ban Utah-ban telepedett le.

KALASSAY Erzsébet (1898—1980): Kalassay Sándor leánya, Vasváry Ödön felesége.

KALASSAY Sándor (1869—1950): pittsburgh-i református lelkész, Vasváry Ödön apósa.

KALASSAY Sándor, ifj. (1896—1960): református lelkész az USA-ban. Kalassay Sándor fia, Vasváry Ödön sógora.

KÁLDOR Kálmán (187?—1960): amerikai magyar újságíró, a *St. Louis és Vidéke* c. hetilap szerkesztője, kiadója.

KARÁCSONYI János (1858—1929): történész, egyetemi tanár, az MTA tagja.

KARÁDY Ignác (?—1858): nyelvtanár, író. 1848-tól Kossuth Lajos fiainak nevelője.

KÁRMÁN Tódor (1881—1963): gépészmérnök, az aerodinamika kutatója. 1930-tól az Egyesült Államokban élt.

KARPELES Lipót (1838—1909): az amerikai polgárháború őrmestere.

KASSAY Pál (1893—?): amerikai magyar munkás, az akroni léghajógyárban dolgozott.

Kasza bácsi = Mészáros Kasza József

KATONA Miklós (?—1886): a szabadságharc ezredese. A világi fegyverletétel után emigrációba vonult. Mészáros Lázár tábornokkal az USA-ban telepedett le.

KEMÉNY Zsigmond (1814—1875): író, politikus, publicista, az MTA tagja.

KENDE Géza (1879—1933): újságíró, az amerikai magyarság történetének földolgozója. Koszta Mártonról a *Magyarok Amerikában* (Cleveland, 1927) c. könyve 1. kötetének 256. oldalán ír.

KENNEDY, John Fitzgerald (1917—1963): amerikai demokrata párti politikus. 1961-től haláláig az USA elnöke.

KENNEDY, Robert Francis (1925—1968): amerikai politikus. Elnökjelölő választási hadjárata közben merénylet áldozata lett.

KERÉNYI Frigyes (1822—1854?): költő, ügyvéd. Amerikai emigráns.

KERTBENY Károly (1824—1882): író, műfordító, bibliográfus.

KIRÁLYHEGYI Pál (1900—1981): író, újságíró. 11 évet töltött az USA-ban. 1927 és 1931 között Hollywoodban dolgozott.

KISS József (1843—1921): költő, *A Hét* c. folyóirat alapítója és szerkesztője.

KISTELEKI Ede (1861—1931): író, költő, újságíró.

KLAPKA György (1820—1892): honvéd tábornok.

KOHÁNYI Tihamér (1863—1913): hírlapíró, lapszerkesztő, a clevelandi *Szabadság* c. lap alapítója.

KOMJÁTHY Ernő (1879—1944): amerikai magyar református lelkész.

KOMJÁTHY Jenő (1858—1895): költő.

kompaniábol = a munkáltató tulajdonában levő üzlet. Sok esetben a munkás itt volt köteles vásárolni.

kompaniához = a munkáltató tulajdonában levő munkálakás.

KOPÁCSY József (1775—1847): katolikus főpap. 1838-tól haláláig esztergomi érsek és hercegprímás.

KORNIŠ Károly (1822—1862): jogász, egyetemi tanár, publicista. A szabadságharcban való részvétele miatt Franciaországon keresztül az USA-ba, majd Brazíliába emigrált. 1853-ban New Yorkban megjelentette a *Magyar Száműzötték Lapját*. Halála előtt visszatért Magyarországra.

KORPONAY Gábor (1821—?): táncművész. 1844-ben érkezett New Yorkba.

Kossuth Emília = Zsulavszkyné Kossuth Emília

KOSSUTH Ferenc (1841—1914): mérnök, politikus, miniszter. Kossuth Lajos idősebbik fia.

KOSSUTH Lajos (1802—1894): államférfi, az 1848—49. évi szabadságharc legnagyobb alakja.

- A *Levél Békeffy Lászlóhoz* c. cikk hivatkozása *Az irataim az emigrációból* c. mű *A remény és csapások kora, 1860—1862.* alcímű 3. kötetére (Bp. 1882) vonatkozik.
- Kossuth Lujza** = Ruttkay Józsefné Kossuth Lujza
Kossuth Zsuzsanna = Meszlényi Rudolfné Kossuth Zsuzsanna
KOSZTA Márton (182?—1858): honvéd százados, amerikai emigráns. Az osztrákok megkísérelték elrabolni 1853-ban Szmyrnában.
KOVÁCS Gusztáv (?—1874): a magyar szabadságharc főhadnagya, majd az USA-ba emigrált, ahol részt vett Új-Buda megalapításában. Az amerikai polgárháborúban kapitányként szolgált. 1871-ben visszatért Magyarországra.
KOVÁTS Mihály (1724—1779): katoná. az amerikai függetlenségi háború ezredese.
KÖNNYŰ Ernő (?): magyar származású amerikai mérnök, politikus, képviselőjelölt. A republikánus párt jelöltjeként elvesztette az 1876. novemberi képviselőházi választást Kalifornia 13. választókerületében, 1986-ban viszont beválasztották a kaliforniai 12. kerületben a kongresszusba.
KÖNNYŰ László (1914): amerikai magyar költő, történész. Több könyve jelent meg St. Louisban.
KÖRNER, Theodor (1791—1813): német költő és drámaíró.
KÖRÖSI CSOMA Sándor (1784—1842): nyelvtudós, a tibeti filológia megalapítója, az MTA levelező tagja.
KRAITSIR Károly (1804—1860): orvos, lengyel forradalmár.
KRUPP, Friedrich Alfred (1854—1902): német nagyiparos.
KUNDTZ Tivadar (1852—1937): asztalosságot tanult, majd 1873-ban kivándorolt az USA-ba, ahol gyártulajdonos lett.
KUNÉ Gyula (1831—?): a szabadságharcban honvéd volt, s emiatt emigrációba kényszerült. 1852-ben érkezett az USA-ba, ahol később részt vett a politikai életben, majd sajtótudósítással is foglalkozott. *Egy szabadságharcos emlékiratai* (Chicago, 1913) c. könyvének 85—87. oldalán foglalkozik Koszta Mártonnal.
Kutahia — ma Kütahya városa Törökországban.
KUTHY Zoltán (1879—1921) amerikai magyar református lelkész.
KÜKEMEZEY Vilma (1863—1891) színésznő. Békefi Antal felesége, Békefi László édesanyja.
LÁSZLÓ Károly (1815—1893) mérnök. 1850-től 1852-ig Kossuth titkára. Naplója *László Károly 1850—67. évi naplójegyzetei* (Bp. 1942) címmel jelent meg.
LAURENS, Henry (1724—1792) amerikai államférfi, a függetlenségi háború jelentős alakja.
LAURENS, John (1754—1782) az amerikai függetlenségi háború tisztje, Henry Laurens fia.
LÁZÁR György (1851—1915): jogász, Szeged országgyűlési képviselője, majd polgármestere, a Dugonics Társaság alapítója. A hivatkozott *Visszaemlékezés a nagy árvíz napjaira* c. könyve 1901-ben jelent meg Szegeden.
Lee Mansions — a Curtis-Lee-kastély, Robert Edward Lee (1807—1870), a polgárháború déli csapatai fővezérének egykori lakóháza Washingtonban.
LENBACH, Franz von (1836—1904): német arckép- és zsánerfestő.
LENGYEL Menyhért (1880—1974): drámaíró. 1937-től a hatvanas évekig az USA-ban élt.
lénung = zsold
Library of Congress = Kongresszusi Könyvtár, Washingtonban.
LINCOLN, Abraham (1809—1865): ügyvéd, politikus, 1861-től 1865-ig az Egyesült Államok elnöke.
LISZT Ferenc (1811—1886): zongoraművész és zeneszerző.
LONG, John Collins (1795—1865): amerikai tengerésztiszt. A Kossuthot az USA-ba szállító *Mississippi* nevű hadihajó parancsnoka.
LONN, Ella (1879—1962): amerikai történész. A bevándorlók polgárháború részvételéről szóló munkája *Foreigners in the Union Army and Navy* 1951-ben a Louisiana State University kiadásában Baton Rouge-ban jelent meg.
LOPEZ, Narciso (1799—1851): kubai felkelővezér.
LORODY Éde, Eischl (?—1858): a szabadságharcban képviselő, Székesfehérvár főjegyzője. Kossuth-tal érkezett az Egyesült Államokba 1851-ben.
LÖW Immanuel (1854—1944): szegedi főrabbi, orientalista, művelődéstörténeti író.
LÖW Lipót (1811—1875): zsidó teológus és író. 1850-től Szeged főrabbija.
LÜLLEY Emmanuel (1807—1895): katonatiszt.
Mack József = Makk József
MADARÁSZ László (1811—1909): ügyvéd politikus, majd amerikai gazdálkodó.
MAJTHÉNYI József, báró (1814—1888): képviselő, földbirtokos. A szabadságharc bukása után emigrációba kényszerült. Madarász Lászlóval érkezett az USA-ba 1851-ben. A kiegyezés után visszatért Magyarországra. Majthényi Tivadar apja.
MAJTHÉNYI Tivadar, báró (1838—1900): édesapjával, Majthényi Józseffel került az USA-ba. Részt vett a polgárháborúban. Hivatásos katonaként az amerikai, majd a magyar hadseregben is szolgált, végül újra visszatért az Egyesült Államokba.

- MAKK József**, Mack (1810—1868): katonatiszt. Az 1851-es elbukott függetlenségi szervezkedés vezetője.
- MARCY, William Learned** (1786—1857): amerikai politikus, kormányzó és a kormány tagja.
- MÁRIA LUDOVICA** királyné (1787—1816): I. Ferenc magyar király, osztrák és német-római császár harmadik felesége 1808-tól.
- MÁRIÁSSY Tasziló** (1811—1866): huszárkapitány, amerikai gyáros. Baltimore-i szivargyárában magyarok dolgoztak.
- manager** = valamely művész gazdasági ügyeit intéző személy
- Marine** (Corps) = tengerészgyalogság
- MARKHAM, Edwin** (1852—1940): amerikai költő.
- MÁRKI Sándor** (1853—1925): történetíró, egyetemi tanár, az MTA tagja. Elsőként írt az amerikai magyarokról a *Amerika és a magyarság* (Földrajzi Közlemények, 1893) c. tanulmányában.
- MARSH, George Perkins** (1801—1882): amerikai jogász, filológus, diplomata.
- Maximilián = Miksa
- McCARTHY, Justin** (1830—1912): író politikus, történész és regényíró.
- MELEGH Gyula** (1882—1951): amerikai magyar református lelkész.
- Men of Hungarian blood...* = „Ezek a magyar származású férfiak — írja az elnök —, akik közül sokan száműzöttként hagyták el hazájukat — derekasan szolgálták az Unió ügyét. Önfeláldozó, bátor tetteik emlékét örökre megőrizzük.”
- MÉSZÁROS KASZA József** (1858—1904): könyvtári szolga, 1883-tól haláláig a szegedi Somogyi-könyvtár szolgálatában állott.
- MÉSZÁROS Lázár** (1796—1858): altábornagy, a szabadságharc hadügyminisztere, majd tábornoka. Világos után törökországi, angliai majd amerikai emigrációba vonult.
- MESZLÉNYI Rudolfné Kossuth Zsuzsanna** (1820—1854): Kossuth Lajos húga, a magyar szabadságharc hadikórházainak megszervezője. 1853-ban az Egyesült Államokba települt.
- MEYERBEER, Giacomo** (1791—1864): német származású francia zeneszerző.
- MIHALÓCZY Géza** (1825—1864): az amerikai polgárháború ezredese.
- MIKSA** (1832—1867): Habsburg főherceg, 1864-től kivégzéséig Mexikó császára.
- MIRCSE Sándor** (1889—1975): amerikai magyar református lelkész.
- MOLITOR Ágoston**, Müller (?—1883): földrajzi író, a szabadságharc honvédtisztje. 1850-ben emigrált Nyugat-Európán keresztül az USA-ba. Az amerikai polgárháborúban főhadnagyként harcolt.
- MOLNÁR István** (1876—1944): az Amerikai Magyar Református Egyesület titkára.
- MONROE, James** (1754—1831): virginiai ültetvényes, amerikai államférfi, 1817-től 1825-ig az USA elnöke. 1823-ban tette közzé a „Monroe-elvet” mely szerint „Amerika az amerikaiaké.”
- MÓRA Ferenc** (1879—1934): író, újságíró, a szegedi Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum igazgatója.
- MORAN, Benjamin** (1820—1886): amerikai diplomata. *The Journal of Benjamin Moran*, 1857—1865 (ed. by Sarah Agnes Wallace, Frances Elma Gillespie, Chicago, 1948) c. kétkötetes írásában a Kossuth-emigrációról is megemlékezik.
- MORGAN, John Pierpont, jr.** (1867—1943): amerikai nagytökés, 1913-tól a Morgan-vállalatok vezetője.
- MOULTRIE, William** (1730—1805): az amerikai függetlenségi háború tábornoka, Dél-Karolina kormányzója.
- MUNKÁCSY Mihály** (1844—1900): festőművész. 1886-ban az Egyesült Államokba látogatott.
- Müller Ágoston = Molitor Ágoston
- NAGY Endre** (1899—1938): író, konferanszié, színigazgató.
- NÁNÁSSY Lajos** (?—1945): amerikai magyar református lelkész.
- NAPHEGYI Gábor** (1824—1884): utazó, nyelvész.
- Navy** = haditengerészet
- negotiól** = egyezkedik, üzletet köt
- NÉMETH János** (1862—1941): New York-i magyar bankár. Gyermekkorában került az Államokba ahol először utazási irodát nyitott.
- NÉMETH József** (1815—?): a szabadságharc századosa. Az emigrációban Kossuth kísérője, majd az USA-ban telepedett le. A polgárháborúban ezredesként harcolt.
- NEY, Henry** (?—?): a magyar szabadságharc francia származású tisztje. Az első amerikai emigránsok között Új-Buda egyik megalapítója.
- NIGHTINGALE, Florence** (1820—1910): angol ápolónő, a krími háború idején tábori kórházakat állított föl.
- non-intervention** = be nem avatkozás
- NYÁRY Pál** (1806—1871): politikus, 1848-ban a Honvédelmi Bizottmány alelnöke.
- NYITRAY Emil** (?—?): jelentős amerikai magyar kereskedő a századfordulón.

- ODELL, George Clinton Densmore** (1866—1949): amerikai színháztörténész. Fő műve: *Annals of the New York Stage*. 15 Vol. (New York, 1927—1949).
- ORSZÁGH László** (1907—1984): irodalomtörténész, nyelvész. A ma használatos magyar kiadású angol szótárak összeállítója.
- out of town* = nincs a városban; elutazott
- PALMERSTON, Viscount Henry John Temple** (1784—1865): angol államférfi.
- PARLAGHY Vilma** (1864—1923): arcképfestő. Élete végén New Yorkban dolgozott.
- partial kölcsön* = több bank által közösen folyósított kölcsön
- PASKIEVICS, Ivan Fjodorovics**, Paszkjevics (1782—1856): orosz cári hadvezér. A magyar szabadságharc leverésére jött cári csapatok parancsnoka.
- PÁSZTOR Árpád**, Pikler (1877—1940): újságíró, író. Többször tett hosszabb látogatást Amerikában is.
- PERCZEL Miklós** (1812—1904): a honvédség, majd az amerikai polgárháború ezredese, politikus.
- PERCZEL Mór** (1811—1899): földbirtokos, honvéd tábornok. 1867-ig emigrációban élt, majd hazatérve politikával foglalkozott.
- PERÉNYI Gábor** (?—?): főhadnagy Habsburg Miksa mexikói császár kíséretében. Naplóját Tamás István használta föl A boldog császárnő című, *A Szabadság nagy képes naptárában* (Cleveland, 1950) megjelent cikkében.
- Physician in the Hungarian Army* = Orvos a magyar hadseregben.
- PIERCE, Franklin** (1804—1869): amerikai tábornok és politikus. 1853 és 1857 között az USA elnöke.
- Pikler Árpád = Pásztor Árpád
- PIVÁNY Jenő** (1873—1946): történész, az amerikai magyarság történetének kutatója.
- PÓLYA László** (1870—1950): amerikai magyar költő, újságíró. 1899-ben érkezett az USA-ba.
- POMUTZ György** (1828—1882): honvéd százados. Az iowai Új-Buda egyik alapítója, a polgárháború ezredese, majd amerikai diplomata.
- PORTER, David** (1780—1843): amerikai tengerésztiszt, diplomata.
- PRÁGAY János** (?—1851): honvéd alezredes, kubai főkélő tábornok.
- PRICK József** (1823—1872): jogász, a szabadságharc alatt Torontál megye főjegyzője. Követte Kossuthot az emigrációba. A menekültek letelepedését szorgalmazta. 1868-ban hazatért Magyarországra.
- PROHÁSZKA Ottokár** (1858—1927): katolikus egyházi író, szónok, az MTA tagja. Egyetemi tanár, majd székesfehérvári püspök.
- PULASKI, Kazimierz** (1747—1779): lengyel hazafi, az amerikai függetlenségi háborúban a Pulaski Légő tábornoka.
- PULITZER József** (1847—1911): újságíró, lapkiadó és politikus. 1864-től az Egyesült Államokban élt.
- PULSZKY Ferenc** (1814—1897): politikus, régész, művészettörténész, az MTA tagja. 1866-ig a Kossuth-emigráció tevékeny tagja.
- PURGLY Emil** (1880—1964): földbirtokos, miniszter.
- PUSKÁS Tivadar** (1844—1893): a telefonközpont és a telefonhírmondó feltalálója. 1877—1878-ban az USA-ban is járt.
- RÁCZ-RÓNAY Károly** (1886—1927 után): újságíró, diplomata, az amerikai magyarság történetének kutatója. Az első világháború kitörésekor visszatért az USA-ból Magyarországra.
- RADNICH Imre** (1824—1903): a szabadságharc utászkapitánya. 1849 decemberében Ujházy Lászlóval érkezett az USA-ba. Részt vett a Lopez-féle kubai partraszállásban, ahol elfogták. Szabadulása után visszatért az USA-ba, és részt vett a polgárháborúban. A kiegyezés után Szegeden telepedett le.
- RÁKOSI Jenő** (1842—1929): író, újságíró, nacionalista politikus, az MTA tagja.
- RÁTKAY János**, báró (1647—1684): jezsuita szerzetes, 1680-ban került a mexikói missziós területre, ahol az indiánok megmérgezték.
- regruta* (tkp. *rekruta*) = újonc
- REIZNER János** (1847—1904): jogász, történész, a szegedi Somogyi-könyvtár első igazgatója.
- REMÉNYI Antal** (1825—1912): utazó és író. A szabadságharc századosa, majd a bukás után Angliába és a USA-ba emigrált. 1861-ben tért vissza Magyarországra.
- REMÉNYI Ede** (1828—1898): hegedűművész és zeneszerző. 1878-tól az Egyesült Államokban élt.
- REMÉNYI József** (1891—1956): író, irodalomtörténész. 1914-től az USA-ban élt.
- Resolved...* = „Elfogadtuk, hogy a magyarok jelenlegi, a szabadságért folytatott dicsőséges harcukban legnagyobb csodatunkat és legmélyebb rokonszenvűnket élvezik. — Elfogadtuk, hogy buzgó imáinkban könyörgünk gyors és végleges győzelemükért. — Elfogadtuk, hogy az Egyesült Államok Kormányán az első adandó alkalommal elismeri a Független Magyarországot, mint szabad emberek államát, továbbra is fenntartva azt a baráti viszonyt, amely minket ahhoz a kormányhoz köt, amely ellen harcolnak. — Elfogadtuk, hogy a gyűlés véleménye szerint Magyar-

ország függetlenségének azonnali elismerését Kormányunk azzal indokolja, hogy a szabad amerikaiak úgy vélik, harcoló testvéreik a szabad köztársaság általános ügyét képviselik, és nem sértik meg egyetlen nemzeti vagy nép jogos érdekeit sem. — A határozati javaslatot felolvasás után a gyűlés egyhangúlag elfogadta.”

RÉTHY Laura (1865—1938): színésznő, operettprimadonna. Rudnyánszky Gyula felesége volt. 1905-től az Egyesült Államokban is fellépett.

RIPKA Ferenc (1871—1944): jogász, Budapest főpolgármestere 1925 és 1932 között.

RÓNAY Jácint (1814—1889): bencés szerzetes tanár, író, természettudós, az MTA tagja. 1850-ben Londonba emigrált, ahol Kossuth gyermekeit is tanította.

ROOSEVELT, Franklin Delano (1882—1945): amerikai demokrata párti politikus. 1933-tól 1945-ig az USA elnöke.

ROOSEVELT, Theodore (1858—1919): amerikai államférfi, 1901-től 1909-ig az USA elnöke.

Róth Endre = Szögédi Endre

RÓZSAFY Mátvás (1828—1893): újságíró, katonatiszt, gazdálkodó. A szabadságharc honvédje, a *Komáromi Ériesítő* egyik alapítója. Világos után Törökországba emigrált, majd Londonba ment. Részt vett a Makk-féle összeesküvésben, majd 1858-ban az USA-ba költözött, ahol a polgárháború ezredese lett, később több amerikai magyar lap munkatársa volt.

RUDNYÁNSZKY Gyula (1858—1913): költő, újságíró. 1905-től 1912-ig élt az Egyesült Államokban. Magyar nyelvű lapot indított New Yorkban és Clevelandben is.

RUDNYÁNSZKY József (1788—1859): római katolikus püspök.

RUDOLF FERENC KÁROLY JÓZSEF (1858—1889): Habsburg-főherceg, trónörökös, I. Ferenc József egyetlen fia, az MTA tiszteletbeli tagja.

RUTTKAY Gábor (183?—186?): Ruttkay Józsefné Kossuth Lujza fia, az amerikai polgárháború katonája.

RUTTKAY Józsefné Kossuth Lujza (1815—1902): Kossuth Lajos húga.

RUZSA Jenő (1899—1977): kanadai magyar református lelkész. Jelentős műve *A kanadai magyarság története* (Toronto, 1940) c. könyve.

SAMIL (kb. 1798—kb. 1871): a kaukázusi hegyi népek felszabadító mozgalmait vezette az 1820-as évektől 1859-ig.

Schultz István = Birányi István

SCHUMANN, Robert Alexander (1810—1856): német zeneszerző.

SCHURZ, Carl (1829—1906): német származású amerikai újságíró, politikus, polgárháborús tábornok.

sepoj-felkelés = angolelles felkelés Indiában, 1857-ben.

Signal Corps = katonai híradós alakulat

Soldiers' and Airmen's Home — a kikutatott amerikai veterán katonák és repülősök háza Washingtonban, a Creek Church Road és a North Capitol Street találkozásánál.

SÓLYOM C. Lajos (1836—1913): a washingtoni Kongresszusi Könyvtár hivatalnok.

SPELLETICH, Félix (1815—1890): politikus, a szabadságharc kormánybiztosa, majd katonája. A bukás után több évi hányódást követően az USA-ban telepedett le.

SPERLING Miklós (1899—1971): mérnök. 1926-ban érkezett az USA-ba, ahol különböző vállalkozásokba kezdett és gyártólajdónos lett.

Stahel-Számwald Gyula = Számwald Gyula

State Department = az USA külügyminisztériuma

státus = állam

Stein Sándor = Incze Sándor

STRATFORD DE REDCLIFFE, Stratford Canning (1786—1880): brit diplomata.

STRAUSS, Johann, id. (1804—1849), és ifj. (1825—1899): apa és fia, osztrák zeneszerzők és karmesterek, a bécsi keringő mesterei.

Sturm und Drang = forrongó, nyugtalan

Sumla — ma Sumen városa Bulgáriában

Számwald Gyula, Stahel (1825—1912): könyvkereskedő, az amerikai polgárháború tábornoka, külügyi, majd biztosítási tisztviselő az Egyesült Államokban.

Szabadság — amerikai magyar hírlap, 1891-ben Clevelandben indította Kohányi Tihamér; ma hetenként jelenik meg.

Szabó Gusztáv = Erdélyi Szabó Gusztáv

Szakai Árpád = Tarnócy Árpád

SZEDLÁK Mátvás (?—?): honvéd hadnagy, majd emigráns. *Leleplezések a magyar szabadságharc és a magyar emigráció idejéből* c. könyve 1897-ben jelent meg Budapesten.

SZEMELÉNYI Ernő (1824—1888): amerikai magyar hegedűművész.

SZENT-GYÖRGYI Albert (1893—1986): Nobel-díjas orvosi biológus, biokémikus. 1947-től az Egyesült Államokban dolgozott.

- SZINNYEI József** (1830—1913): bibliográfus, könyvtáros, irodalomtörténész. Fő műve a *Magyar írók élete és munkái* (Bp. 1891—1914) c. 14 kötetes életrajzgyűjteménye és bibliográfiája.
- SZOLD Benjamin** (1829—?): magyar származású zsidó rabbi Baltimore-ban. 1848-ban telepedett le az USA-ban.
- SZÖGEDI Endre**, Róth (1847—1903): zenetanár, a szegedi zeneiskola igazgatója.
- TAFT, William Howard** (1857—1930): jogász, politikus, az USA elnöke 1909 és 1913 között.
- TAMÁS István** (1904): író, újságíró, 1939-ben érkezett az USA-ba, majd a *Szabadság* c. lap munkatársa lett.
- TANÁRKY Gyula** (1815—1886): jogász, a szabadságharc bukása után Pulszky Ferenc gyermekeinek nevelője, majd Kossuth titkára az emigrációban. A kiegyezés után hazatért. Naplóját *A Kossuth-emigráció szolgálatában* (Bp. 1962) címmel jelentette meg Koltay-Kastner Jenő.
- TARNÓCY Árpád**, Szakal (1884—1957): amerikai magyar költő, újságíró. 1911-ben érkezett az USA-ba.
- TAYLOR, Zachary** (1784—1850): amerikai tábornok, az Egyesült Államok elnöke 1849-től haláláig.
- TELEKI László**, gróf (1811—1861): politikus, író, az MTA tagja. 1848—49-ben a magyar kormány párizsi nagykövete.
- TELLER Frigyes** (1900—1954): amerikai magyar katolikus pap, paleográfus.
- Territories of the Northwest* = Északnyugati Tartományok
territórium = terület, tartomány
This is a hell of a place for a hospital! = Hát ez nem éppen kórháznak való hely!
- TISZA Kálmán** (1830—1902): politikus, miniszterelnök, nagybirtokos, az MTA tagja.
- TÓTH Béla** (1905—1963): amerikai magyar református lelkész, Vasváry Ödön sógora.
- TOYNBEE, Arnold Joseph** (1889—1975): angol történész. Legjelentősebb munkája a *Study of History*. Vol. 1—12. (London, 1934—1961). *America and the World Revolution* c. könyve 1962-ben jelent meg Londonban.
- TÖMÖRKÉNY István** (1866—1917): író, a szegedi Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum igazgatója.
- TÖRÖK Lajos** (?—?): honvédtiszt, Kossuth emigrációs társa Törökországban, kísérője az USA-ban.
trustee = gondnok
Turin — ma Torino városa Olaszországban
- TYLER, John** (1790—1862): amerikai politikus, az Egyesült Államok elnöke 1841-től 1845-ig.
- TYRKER** (?—?): az izlandi *Heimskringla* saga szerint Leif normann vezérrel 1000 körül eljutott Amerika partjaira. Pivány Jenő: *Magyar volt-e a Heimskringla Tyrker-je?* (Századok, 1909) c. cikkében elemzi a forrást és Tyrker magyarságát valószínűsíti.
- UJHÁZY Klára** (1821—?): Ujházy László második leánya.
- UJHÁZY László** (1793—1870): földbirtokos, politikus. 1849-ben komáromi kormánybiztos volt, ezért 1850-ben az USA-ba emigrált, ahol az Új-Buda és Sirmező nevű, azóta elenyészett amerikai magyar telepeket alapította.
- UJLAKI Ferenc** (1890—?): amerikai magyar református lelkész.
unio = szakszervezet
- VÁRADI Antal** (1854—1923): író, újságíró.
- VÁRADI Ignác** (1825—1907): szegedi adóhivatali igazgató, városi főmérnök.
- VARGA Ferenc** (1817—1902): ügyvéd, a szabadságharc kormánybiztosa. 1851-ben érkezett Hamburgon és Londonon keresztül az USA-ba, ahol jelentős közéleti és üzleti sikereket ért el.
vaudeville = variété, kabaré; revü
Viddin — ma Vidin Bulgáriában.
- VILLACHAMP, Henry** (?—?): a magyar szabadságharc francia származású tisztje. Az iowai Új-Buda egyik alapítója.
- WAAGNER Gusztáv** (?—?): a szabadságharc cseh származású tisztje. Kossuthal érkezett az USA-ba, ahol a polgárháborúban is részt vett ezredesként.
- WAIGLI Vilmos** (1810—1876): honvédtiszt, Kossuth testőre, magántitkára. Itáliában is harcolt a magyar légió kapitányként, majd az USA-ban telepedett le.
- WASS-Sámuel**, gróf (1814—1879): utazó, közgazda, az MTA levelező tagja. 1849-től 1858-ig az USA-ban élt, majd visszatért Magyarországra.
- WEBSTER, Daniel** (1782—1852): amerikai jogász, diplomata az USA külügyminisztere.
- WHITTIER, John Greenleaf** (1807—1892): amerikai költő, újságíró, a rabszolgaellenes mozgalom jelentős alakja.
- WIBLITZHAUSER Ferenc** (1890—1971): amerikai magyar katonazenész. Vasváry Ödön öccse.
- WIENIAWSKI, Henryk** (1835—1880): lengyel hegedűművész.
- WILSON, Edmund** (1895—1972): amerikai író, költő, kritikus.
- WILSON, Thomas Woodrow** (1856—1924): amerikai demokrata párti politikus, 1913-tól 1921-ig az USA elnöke.
- WYSOCKI, Józef** (1809—1874): lengyel szabadságharcos. A magyar függetlenségi harc tábornoka,

- a lengyel légió parancsnoka. A szabadságharc bukása után Törökországba, majd Angliába emigrált.
- XANTUS János** (1825—1894): néprajzkutató, az MTA levelező tagja. Amerikai élményeit *Xantus János levelei Északamerikából* (Pest, 1860) címmel jelentette meg.
- YOLLAND Arthur** (1874—1956): angol származású, Magyarországon élt irodalomtörténész, egyetemi tanár.
- ZÁGONYI Károly** (1824—1867): honvéd főhadnagy, majd az amerikai polgárháború őrnagya.
- ZAMOJSKY, Andrej** (1800—1874): lengyel nagybirtokos, államférfi, nézetei miatt az orosz kormány száműzte.
- ZICHY Ferenc**, gróf (1811—1897): nagybirtokos, Habsburg-párti politikus.
- ZICHY Ödön**, gróf (1809—1848): Habsburg-hű nagybirtokos.
- ZSOLDOS Benő** (1847—1919): tanár, klasszika-filológus.
- ZSULAVSZKY Kázmér** (?—?): Zsulavszkyné Kossuth Emilia fia, az amerikai polgárháború főhadnagya.
- ZSULAVSZKY László** (1838—1884): Zsulavszkyné Kossuth Emilia fia, az amerikai polgárháború ezredese.
- ZSULAVSZKY Zsigmond** (1843—1863): Zsulavszkyné Kossuth Emilia fia. A polgárháború hadnagyként halt meg tifuszban a Port Hudson-i táborban.
- ZSULAVSZKYNÉ KOSSUTH Emilia** (1817—1860): Kossuth Lajos húga. 1852-ben érkezett az USA-ba fiaival. Sírja New Yorkban van.
- ZUKOR Adolf** (1878—1976): magyar származású hollywoodi filmgyáros.

ekonyvtar.sk-szeged.hu

NÉVMUTATÓ

- Abaházy Lajos 144
 Ábrányi Emil 150 227
 Ács Gedeon 14 62 64 72 94 160 180 227
 Ács Tivadar 17 78 131 160
 Acton, John Emeric Edward, lord 198
 Adams, Abigail 184
 Adams, John Quincy 184 227
 Ady Endre 10 28 39 44 150 151 156 222 227
 Ahna, Heinrich von 188 193 194
 Albert Frigyes Ágost szász király 162
 Ali pasa 118
 Ambrozovics Béla 94 97 227
 Ambrozovics Béláné
 Meszlényi Gizella 94 95 97 227
 Meszlényi Ilona 94 95 97 98
 Ambrozovics Dezső 97 227
 Ambrózy Lajos 159
 Anderle Ádám 160
 Anderson, Rasmus Björn 202
 Andrásy Gyula, gróf 54 56 57 116 206 227
 Andreánszky Gyula 144
 Angle, P. M. 84
 Apponyi Albert, gróf 192 227
 Arany János 151—153
 Arnold, Charles 83
 Árpád fejedelem 218
 Arthur, Chester Allan 81 227
 Asbóth Lajos 115 227
 Asbóth Sándor 13 14 39 53 68 117 130 210 227
 Auer Lipót 113 114 227
 Aulich Lajos 115 227
 Averill, William 128

 Babits Mihály 150 152
 Baker, E. D. 83 84
 Bakó Elemér 18 148—150 227
 Bakonyi Sámuel 140
 Baksa Lajos 30
 Balázs Mária = Kundtz Tivadarné
 Bálint Sándor 10
 Balogh István 168 172 227
 Balogh Pál 185
 Balthazár Dezső 10
 Bancroft, George 51 227
 Bánóczy Sándor 30
 Baracs Henrik 199
 Baranyai Zoltán 29 227
 Bárdy Rudolf 74 227

 Baróthy Károly 210 227
 Barsi József 219
 Bartók Béla 39 225
 Batthyány Kázmér, gróf 14 52 62 68 163 206 218
 227
 Bayh, Birch 200
 Bazilidesz Alisz = Tamási Áronné
 Begbie, Harold 30
 Békássy Ferenc 152 227
 Békeffi László 121 172 227 229 232
 Békefi Antal 173 227 232
 Bélydy Ferenc, gróf 184
 Belknap, William W. 140
 Belmont, August 163
 Bem József 103 125 126 131
 Benedek Szabolcs 25
 Benedek Zolt 25
 Bennett, James Gordon 68 227
 Benyovszky Móric Ágost, gróf 39 107 108 111
 158 193 228 230
 Beöthy Zsolt 147 153 228
 Berczeli A. Károly 46—48 228
 Berecz Árpád 18
 Berkó D. Géza (Berkovics Dávid) 16 164 165
 220 221
 Berkovics Dávid = Berkó D. Géza
 Berlioz, Hector 203 205
 Berzenczey László 117 160 202 228
 Bethlen Gergely, gróf 75 228
 Bigelow, Poultney 130
 Bihari János 204 228
 Birányi István, Schultz 65 195 228 235
 Bismarck, Otto von 162
 Bocskay István erdélyi fejedelem 88
 Bodola magyar emigráns 117
 Bogár Lajos 147 228
 Bokor Pál 23 228
 Boncza Berta 156
 Borah, William E. 221
 Boros Jenő 147
 Borsos István 144 228
 Bowen, Francis 66
 Bowring, Sir John 152 153
 Bozóky Alajos 25
 Böcsi István 40
 Böhm, Edison munkatársa 134
 Bölöni Farkas Sándor 39 158 184—186 228
 Brace, Charles Loring 69

- Brady, Matthew 213
 Brahms, Johannes 113 114 204 228
 Brassai Sámuel 202 228
 Braun Róza 157
 Bray család 109
 Bray, Francis E. 109
 Bray, Ira E. 110
 Brediceanu Kornél 140
 Breisach, Richard Leopold 52 53 65 188 194 228
 Breuer Marcell 13
 Breznay Istvánné Kossuth Karolina 90 92
 Brown, John Porter 53 54 56—59 61 118
 Bruin, Nathaniel 109
 Brutus, Marcus Junius 70
 Brück, Karl Ludwig Freiherr von 118
 Buchanan, James 51 55 192 228
 Budai Parmenius István 12 39 158 182 183 228
 Buel, A. W. 57 58
 Bülow, Bernhard 162
- Calhoun, John 85
 Call, Ambrose 88 89
 Call, Asa 88 89
 Call, Florence = Cowless, Florence
 Campbell, David B. 83
 Campos, Joaquin Pinto de 115
 Carlos, Maria José Isidoro de Bourbon Don 132
 Carnegi, Andrew 163
 Carr, Dabney S. 56
 Carson, Christopher, „Kit” 197
 Cass, Lewis 57 58 62 66
 Chester, Frank Dyer 218
 Choate, Joseph Hodges 76 228
 Clarke, Sara Jane = Lippincott, Sarah Jane
 Clayton, John Middleton 51—53 55—58 65 84
 228
 Clemens alabamai szenátor 72
 Clye, John 187
 Colt, Samuel 54 228
 Coolidge, Calvin 18 86 192 228
 Corti, Egon Caesar 214 228
 Cowless, Florence 89
 Cowless, Gardner 89
 Cowless, John 89
 Cowless lapkiadó 89
 Crittenden, John Jordan 53 228
 Crittenden, William L. 200
 Crook amerikai tábornok 128
 Crowatch = Kováts Mihály
 Csajkovszkij, Pjotr Iljics 141 228
 Csala-Zákány István = Zákány István
 Cserna Endre, Heimann 164 166 167 228 230
 Csillág András 19
 Csinszka = Boncza Berta
 Csizmadia, báró 214
 Csütörös Elek 183
 Cummins, Albert Baird 140
 Czapkay Imre Sámuel 194
 Czapkay József Lajos 194
- Dale, J. D. 141
 Damburghy Ede 52 188 194 228
 Damjanich János 53
- Damrosch, Walter Johannes 141 228
 Dancs Lajos 180 181 228
 Darvas Aladár 218
 Davis, David 83
 Day, Mary 72
 De Marigny, gróf 156
 Deák Ferenc 196
 Delius, F. M. 161
 Demeter Bertalan 143 144 228
 Dési Imre 167 229
 Dezséri Rudnyánszky József = Rudnyánszky
 József
 Dickens, Charles 79
 Dobbin, J. C. 120
 Dodds, Nugent 169
 Domokos László 214 215 229
 Donelson, Andrew J. 187-188 193
 Doráti Antal 13
 Douglas, Stephen-Arnold 82 85 229
 Dózsa György 219
 Draper, John William 51
 Dudek János 115 116
 Dútká Ákos 154 229
- Eckhardt Tibor 39 229
 Edison, Thomas Alva 134—137 229
 VII. Edward angol király 183
 Eischl Ede = Lorody Ede
 Eisfeldt, Julia = Jagello, Apollonia
 Eisler Károly 199 229
 Elefánthy Ferenc 203
 Elesánszky Kázmér 44—46
 Elza asszony = Szeghy Jánosné
 Emerson, Ralph Waldo 223 229
 Endrődi Sándor 150 229
 Engels, Friedrich 75
 Erdei Károly 183 229
 Erdélyi Szabó Gusztáv 164 229 235
 Erzsébet magyar királyné 10 24 218
 Eszterhás István 14
 Everett, Edward 66
- Fancsali Ignác 155
 Farkas Erzsébet 9
 Farkas, George 198
 Farkas György 198
 Farkas János 9
 Farkas Lajos 34
 Farkas Miska 203 204
 Farkas Viktória 35
 Fejérváry Celesztina 160 199 210 229
 Fejérváry Géza, báró 198 229
 Fejérváry Miklós 160 198 229
 Fejérváry Miklósné Horgosi Kárász Karolina
 198
 Fejérváry Miklós, ifj. 198 210
 Feleky, Antoinette 168
 Feleky Károly 16 17 38 39 128 166—168 229
 I. Ferenc magyar király 233
 Ferenc Ferdinánd Habsburg főherceg 12 31
 I. Ferenc József magyar király 9 10 24 135 146
 182 214 218 229 235
 Ferenczy Ferenc 143 229

Feri öcsém = Wiblitzhauser Ferenc
Ferenzi, gróf = Számwald Gyula
Ferguson, Patrick 106
Figyelmessy Fülöp 69 70 97 123 138 192 229
Fillmore, Millard 58 59 64—66 68 70 81 82 190
191 194 229

Finta Sándor 39 229
Fish, Hamilton 193
Flood, Daniel J. 107
Fockner József 64
Fodor Gyuláné 144
Fodor István 134 137 229
Fonyó Aladár, Fuchs 164 229
Foote, Henry Stuart 55 57—59 66 67 71
Ford, Henry 13 135 136 229
Fornet Kornél 54 180 181 229
Fox, William 199
Fozman B. Róbert 138
France, Anatole 29
Francis, S. 83 84
Franklin, Benjamin 18 101 102 229
Fráter Alajos 117
Fremont, John Charles 124—126 229
II. Frigyes, Nagy, porosz király 106
Fry, James B. 213
Fuchs Aladár = Fonyó Aladár
Fuess, Claude Moore 75 229

Gacsályi Sándor 34
Gál István 160
Galamb József 13
Garay János 126 229
Garda Bertl 34
Gardner angol őrnagy 105
Gárdonyi Géza 173 229
Garibaldi, Giuseppe 130 149 229
Garrison, William Lloyd 37 229
Gaskell, G. A. 111 112
Gáspár Imre 150
Gerster Árpád 218 229
Gerster Etelka 218 229
Gerster Lajos 218
Gibbon, William H. 140
Gillespie, Frances Elma 233
Glattfelder Gyula 10
Goldberger József 181
Goldmark Péter 13
Gombos Zoltán 16 205 229
Gorzó ügyvéd 140
Gould, Walter 14 39 69 77 163 229
Göre Gábor = Gárdonyi Géza
Görgey Artúr 51 52 108 138 229
Gracza György 64 230
Graham, William A. 59
Grant, Ulysses Simpson 61 192 230
Grechenek György 71 117 131 230
Greenwood, Grace = Lippincott, Sarah Jane
Gregory trentoni polgár 180
Gressák József 71 230
Grimm, Jacob 222 230
Gulyás Pál 160
Gungl József 181 182
Gurzó = Gorzó ügyvéd

Guyon, Richard 54 60 206 230
Gvadányi József 107 230
Gyenis László 30
Gyöngyössi Alajos 218
Gyuris György 225

Habsburg Ottó = Otto, Habsburg főherceg
Hackelberg, báró, osztrák tengerésztiszt-jelölt
118

Hadik Béla, gróf 214
Hainer, Eugene Jerome 215
Hainer Ignác 215
Hajnal István 60 158 230
Hajnik Pál 71 230
Hakluyt, Richard 182 230
Halmágyi Antal 155
Hamborszky Végh Gusztáv = Hámory V.
Gusztáv
Hammel, Claudiva 128
Hámory V. Gusztáv (Hamborszky Végh) 199 230
Hanslick, Eduard 137
Haraszthy Ágoston 13 39 158 186 187 194 207
208 230
Haraszthy Árpád 187
Haraszthy család 159
Haraszthy Ferenc 186
Haraszthy Géza 187
Harding, Warren G. 81 230
Hargraves, George 170
Harsányi Miklós 179
Harsányi Sándor 143 230
Hattayer József 92
Hauser Miska 207 230
Hayes, Rutheford Birchard 140 181 230
Házmán Ferenc 117 230
Hegedűs Lóránt 137 197 230
Heilprin Mihály 202
Heimann Endre = Cserna Endre
Heine, Heinrich 79
Heintzelmann, Y. P. 127
Helzinger Károly 53
Hengelmüller László, báró 218
Henningsen, Charles Frederick 52 53 132 230
Hentaller Lajos 64 230
Hertz, Emanuel 181
Hickox, Virgil 85
Himler Márton 214
Hodinka Tivadar 144
Hoffmann Géza 121
Hollitzer Erzsébet 156
Holmes, Oliver Wendell 210 230
Homes, Henry August 56 60 69 78
Hoó Bernát 144 230
Hoover, Herbert Clark 136 230
Horgosi Kárász Karolina = Fejérváry Miklósné
Horne, Joseph Christopher William 202
Hornyák András 32
Hornyák Rozália 33
Horthy Miklós 15 45 46 167
Horváth Mihály 206 230
Horvay János 86
Howe, S. G. 75
Hönsch Zsófia 193

Huhnergart pünkösdisták misszionárius 221
Hull, Cordell 87 230
Hunter, David 127 128 210
Hunyadi Judit = Szepesiné Hunyadi Judit
Hunyadi László 218
Hunyadi Mátyás = I. Mátyás magyar király
Hunyadi Sándor 155 230
Hülsemann, Johann Georg 57—59 65 66 68 120

Ignotus (Veigelsberg Hugó) 155 230
Iház Dániel 70 75 116 230
Incze Sándor, Stein 153 231 235
Ingraham, Duncan N. 117—120 231
Irányi Dániel 109 231

Jackson, Andrew 184—186 231
Jagello, Apollonia 193

Jäger Mária 219
Jancsó Béla 154
Janka János 30
Jánossy Dénes 60
Jasmaghy Gábor 64

Jazmadzin = Jasmaghy Gábor

Jefferson, Thomas 184, 223 231

Jehl Ferenc 134—137

Jehl, Fred 136

Jellasics, Josef (Jelačić) 108 231

Jellinek Gusztáv, báró 142

Jézus Krisztus 70 74 224

Joachim József 114 231

John = Makk József

Johnson, Andrew 140 231

Johnson, Joseph 106

Jókai Mór 15 29 79 107—109

Joliet francia jezsuita hittérítő 88

Jones, W. E. 127 129

Jordan, Sarah 136

Jósika Miklós, báró 206 231

II. József német-római császár 107

József Károly Lajos osztrák főherceg 24 219

Jubál Károly 96 231

Juhász Gyula 10

Kabay Klára 92

Kacziány Géza 147 231

Kalapsza János 117 231

Kalassay Erzsébet 11 34 231

Kalassay, Margareta = Tóth Béláné

Kalassay Sándor 11 39 143 144 231

Kalassay Sándor, ifj. 32 231

Kalassay Sándorné 144

Káldor Kálmán 109 110 151 158 206 231

Kalish, Clara 112

Kálózdy János 203

Karácsonyi János 116 231

Karády Ignác 63 231

Kárász Karolina = Fejérváry Miklósné

Kármán Tódor 13 39 231

Károli Gáspár 88

Károlyi, gróf 214 218

Kárpeles Lipót 129 131 210 213 231

Kassay Pál 169—171 231

Kasza bácsi = Mészáros Kasza József

Katona Miklós 180 181 231

Kaufman Antal 176

Kecskeméthyne Korocz Erzsébet 141

Keller Elemér 142 143

Kellerschön német telepes 196

Kemény György 121 146

Kemény Zsigmond 109 231

Kémeri Mikó Berta 92

Kende Géza 17 38 119 128 138 158 164 166 167 231

Kennedy, John Fitzgérald 87 224 231

Kennedy, Robert Francis 130 231

Kerényi Frigyes 120—122 196 231

Kertbeny Károly 126 231

Kesselbauer Mária 171

Kinney, William B. 59 91

Királyfi fivérek 137

Királyhegyi Pál 155 231

Kirkconnel, Watson 152 153

Kiss Ádám 35

Kiss Emil 219

Kiss József 173 231

Kissteleki Edé 153 231

Klapka György 132 188 193 194 200 204 231

Klősz Benedek 24

Klotild Mária Adelheid Amália osztrák főhercegnő 24

Kohányi Tihamér 16 122 124 131 145 146 231 235

Koltay-Kastner Jenő 236

Komjáthy Ernő 31 231

Komjáthy Jenő 150 151 231

Kopácsy József 123 231

Korbay Ferenc 141

Kornis József 115

Kornis József, ifj. 114 116 206

Kornis Károly 114—116 206 231

Korocz Erzsébet = Kecskeméthyne Korocz Erzsébet

Korponay Gábor 141 231

Kossuth család 92 95

Kossuth Emília = Zsulavszkyné Kossuth Emília

Kossuth Ferenc 63 90 146 162 218 231

Kossuth Karolina = Breznay Istvánné Kossuth Karolina

Kossuth Lajos 12—14 17 37—39 51—98 108—

110 113 115—117 120 123 124 131—133 137

138 141 145 146 153 158 160 162 163 180 189

196 200 202 206—210 213 215 218 227 228

230—237

Kossuth Lajos Tódor 63

Kossuth Lajosné Meszlényi Teréz 61 63 90 92 93 95

Kossuth Lászlóné Weber Karolina 97

Kossuth Lujza = Ruttkay Józsefné Kossuth Lujza

Kossuth Vilma 63 90

Kossuth Zsuzsanna = Meszlényi Rudolfné Kossuth Zsuzsanna

Kosztá Márton 115—120 206 231 232

Kosztolányi Dezső 150

Kovács Gusztáv 160 195 232

Kovács István 30

Kovács János 27
Kovács Károly 65
Kováts Mihály 13 18 39 72 101—106 128 158
180 232
Kovatz, Michael Fabricy a = Kováts Mihály
Könnyű Ernő 216 232
Könnyű László 216 232
Körmeny Béla 199
Körner, Theodor 123 232
Kőrösi Csoma Sándor 202 232
Kraitsir Károly 54 188 194 232
Kretzoi Miklósné 160
Krupp, Friedrich Alfred 161 162 232
Kuhn, George 211 212
Kundtz József 171
Kundtz Leo 172
Kundtz Tivadar 171 172 199 216 232
Kundtz Tivadarné Balázs Mária 172
Kuné Gyula 116 117 119 192 232
Kuthy Zoltán 31 32 232
Kükemezey Mihály 121 173
Kükemezey Vilma 173 232

Zamartine, Alphonse Marie Louis Prat de 79
Lang Dezső 133
Láni Mátyás 184
László főherceg 218
László Károly 14 63 64 69 82 93 94 117 232
Laurens, Henry 105 232
Laurens, John 105 232
Lawrence, Abbot 187 193
Lázár György 24 47 232
Lebick János 175 176
Lee, Robert Edward 129 232
Leif normann vezér 236
Lenbach, Franz von 162 232
Lengyel Emil 17
Lengyel Menyhért 153 232
Lewis, Ruth 198
Lewis, Thomas 83
Lincoln, Abraham 13 17 51 53 54 66 69 82—86
94 95 97 107 122 127—129 138 150 159 181
192 196 203 207 209—213 232
Lincoln, Benjamin 104
Lippincott, Sarah Jane 202
Liphay Pál 192
Liszt Ferenc 141 204 232
Livingston, Robert R. 185
Loew N. Vilmos 151—153
Loew, Rosalie 153
Long, John Collins 14 52 56 58 59 67 91 92 232
Lonn, Ella 129—232
Lónyai Elemér, gróf 218
Lónyai nyomdász 167
Lopez, Narciso 39 54 160 188 194 200 201 232
234
Lórántffy Zsuzsanna 218
Loródy Ede (Eischl) 117 229 232
Lowrey ügyvéd 134
Lőkösházy Ferenc 140
Löw Immanuel 10 152 232
Löw Lipót 10 152 153 232
Löw N. Vilmos = Loew N. Vilmos

Lulley, Julius 64
Lülley Emmánuel 64 131 232
Lvov, Jevgenyij, orosz herceg 161 162
Lyon kongresszusi képviselő 118

Maár-Márványos János 25
Mack József = Makk József
Madách Imre 152
Madarász apó = Madarász József (Madarász
László öccse)
Madarász Béla 110
Madarász család 108 111—113
Madarász Florence 109
Madarász Hermina 109 110
Madarász József
Madarász László fia 109 110
Madarász László öccse 113
Madarász Lajos 109 110
Madarász László 51 108—110 112 113 195 232
Madarász, Louis 110—113
Madarász Vilmos 109 110 196
Madarász Vilmos, ifj. 110
Maede, George Gordon 211
Magyar József 24 26—28
Magyar Sámuel 40
Magyarosi Zoltán 155
Mailáth József, gróf 218
Majthényi József, báró 195 232
Majthényi Tivadar, báró 125 232
Makk József (Mack) 69 70 93 96 123 124 138 232
233 235
Mann, Dudley Ambrose 52 57 58 65
Marcy, William Learned 57 119 120 233
Margart, John 106
Margó = Tamási Áronné
Mária Ludovika királyné 132 233
Marie Antoinette francia királyné 162
Máriássy Tasziló 133 233
Markham, Edwin 161 233
Márki Sándor 17 116 158 233
Marquette francia jezsuita hittérítő 88
Marsh, George Perkins 55—60 67 69 78 118 119
193 233
Marshall, John 101
Martin, Edward Sandford 228
Márványos János, Maár = Maár-Márványos
János
Marx, Karl 75 91
I. Mátyás magyar király 218
Maximilián = Miksa
McCarthy, Justin 77 233
McCausland amerikai tábornok 129
McCurdy, Charles Johnson 69
Meleg Gyula 33 233
Merrymann, E. H. 83
Mertai Károly 62
Mészáros Kasza József 29 233
Mészáros Lázár 68 90 116 117 180 206 228 231
233
Meszlényi Gizella = Ambrozovics Béláné
Meszlényi Ilona = Ambrozovics Béláné
Meszlényi Rudolf 90 92 95

Meszlényi Rudolfné Kossuth Zsuzsanna 90 92—
98 227 232 233

Meszlényi Teréz = Kossuth Lajosné Meszlényi
Teréz

Meyer Benjámín = Myers, Benjamin

Meyerbeer, Giacomo 204 233

Michelet, Jules 79

Middleton, Ray 212

Mihalóczy Géza 107 209 233

Mikár Zsigmond 47

Miksa mexikói császár 214 215 233

Mikszáth Kálmán 29 109

Mircse Sándor 31 32 143 197 233

Mitre, Bartolome 130

Moholy-Nagy László 13

Molitor Ágoston (Müller) 207 233

Molnár István 144 233

Molnár Jenő 155 156

Molnár Pál 144

Moltke, Helmut von 162

Moncrief angol lovaskapitány 105

Monroe, James 55 233

Móra Ferenc 10 15 16 28 29 233

Moran, Benjamin 78 233

Morgan, Charles W. 56 59 67 91

Morgan, John Piermont, jr. 134 135 233

Móricz Dezső 147 148

Móricz Zsigmond 147 148

Morini, Erica 179

Moultrie, William 104 233

Munkácsy Mihály 39 141 233

Müller Ágoston = Molitor Ágoston

Myers, Benjamin 101

Myers, Mordecai 101

Myers, Rachel 101

Nagy András 201

Nagy Borbála 127

Nagy Endre 173 233

Nagy Ferenc 12

Nánássy Lajos 31 233

Naphegyi Gábor 53 233

I. Napoleon francia császár 201

III. Napoleon francia császár 91

Nelaton, Augusté 130

Németh János 218 233

Németh József 62 233

Neumann János 13

Ney, Henry 53 233

Nightingale, Florence 92 96 233

Nissen, Ludwig 161

Nixon, Richard 18 198

Nyáry Pál 109 233

Nyitrai Emil 218 233

Oakes, Sir Harry 156 157

Odell, George Clinton Densmore 203 234

Offley, E. S. 117 118

Ormándy Jenő 13 179

Országh László 222 234

Oswell (Osmull) amerikai kapitány 188

Ottó, Habsburg főherceg 18

Ösléger donorai magyar 40

Pákh Albert 121

Pallagi Gyula 147

Palmerston, Henry John Temple 132 234

Pápay pap 31

Papp Júlia 115

Parkman, Francis 80

Parlaghy Gyula 161

Parlaghy Károly 161

Parlaghy V. József 161

Parlaghy Vilma 161-163 234

Paskievics, Ivan (Fjodorovics (Paszkevic)) 108
234

Pásztor Árpád (Pikler) 153 159 234

Pázmány Péter 88

Peale, Rembrandt 200

Péchy Jenő 147

Pejacsevich grófné 162

Perczel Béla 218

Perczel Miklós 9 47 68 160 206 234

Perczel Mór 14 68 163 206 234

Perényi Gábor 214 234

Péter szerb király 162

Péter László 15 19

Petersen FBI-ügynök 170

Pethő Balint 32 143 144

Petőfi Sándor 39 51 120 126 131 151—153 196
202 203 210 213 218

Petrov = Turrou, Leon F.

Phillips, Catherine Alison 228

Pierce, Franklin 117 119 120 234

Pikler Árpád = Pásztor Árpád

Pillion, John Raymond 215

Pintér Győző 27

Pinto de Campos, Joaquin = Campos, Joaquin
Pinto de

Pivány Jenő 16—18 38 86 116 128 158 159 192
234 236

Plotényi Nándor 182

Pokol bácsi, donorai magyar 40

Pólya László 150 234

Pomutz György 65 71 139 140 159 195 196 210
234

Porter, David 56 234

Prágay János 54 160 188 193 194 200 234

Prevost angol tábornok 104

Prick József 78 234

Prohászka Ottokár 116 234

Pulaski, Kazimierz 18 102—106 180 234

Pulitzer József 13 39 141 199 210 234

Pulszky Ferenc 51—53 78 81 113 121 180 194
234 236

Pulszky Ferencné 71 180

Punekí József 71

Purgly Emil 45 46 234

Puskás Julianna 17 19 160

Puskás Tivadar 134 234

Rác-Rónay Károly 17 151 158—160 234

Radács Sándor 183

Radnich Imre 188 193 194 234

Radvánszky Polixena 192

- Radziwill orosz herceg 56
 II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem 218
 Rákosi Jenő 146 234
 Rátkay János, báró 183 234
 Rátkay Miklós, báró 183
 Reissig Ede 25
 Reizner János 10 16 234
 Reményi Antal 188 194 195 234
 Reményi Ede 39 51 52 113 114 137 141 182 188
 194 234
 Reményi József 39 202 234
 Resid pasa 56
 Réthy Laura 151 235
 Reuther, Victor 169
 Reuther, Walter 169
 Révay Róza 107
 Reviczky Gyula 151
 Reynolds amerikai kormányzó 83
 Rienzo, Cola di 70
 Rigó Jancsi 175
 Ripka Ferenc 24 235
 Ritter Tivadar 218
 Roddy, Ewing 217
 Rónay Jácint 116 235
 Rontó Pál 230
 Roosevelt, Franklin Delano 18 87 129 235
 Roosevelt, Theodore 163 192 218 235
 Rosafy, Louis A. 138
 Roth osztrák tábornok 108
 Róth Endre = Szögédi Endre
 Rousseau, Jean Jacques 70
 Rózsa Sándor 219
 Rózsafy Árpád Lajos 124
 Rózsafy Mátyás 51 69 70 93 97 122—124 129 131
 138 139 235
 Rudnyánszky Gyula 150 151 154 158 227 235
 Rudnyánszky József 150 235
 Rudolf Ferenc Károly József, Habsburg fő-
 herceg 116 219 235
 Rupertus amerikai tábornok 44
 Rutledge, John 105
 Ruttkey Albert 63
 Ruttkey Gábor 94 210 235
 Ruttkey József 95
 Ruttkey Józsefné Kossuth Lujza 63 90 93—95
 210 232 235
 Ruttkey Lajos 94
 Ruttkeyné Kossuth Lujza = Ruttkey Józsefné
 Kossuth Lujza
 Ruzsa Jenő 157 235
 Ruzsicska Matyi = Rózsafy Mátyás

 Sachs, Willy von 141
 Salzman bátonyai vendéglős 45
 Samil kaukázusi fölkelő 132 235
 Sanfford, George 51
 Sarmola Mária mexikói császárné 214
 Scherle, William J. 216
 Schlésinger londoni házigazda 113
 Schlesinger Lajos 201
 Schmerda kőszárfonó 30
 Schultz István = Birányi István
 Schumann, Robert Alexander 114 235

 Schurz, Carl 141 215 235
 Schwartz osztrák kapitány 117 119
 Schwarzenberg, Félix, herceg 55
 Sebastiani, gróf = Számwald Gyula
 Sebestyén Endre 10
 Seward, William Henry 57
 Shakespeare, William 77 88 112
 Shelley, Percy Bysshe 79
 Shields, J. 67 82 83
 Sickles, Dan E. 163
 Sík Endre 10
 Smith, H. Alexander 138
 Smith, Toulmin 168
 Sólyom C. Lajos 148—150 235
 Somogyi Károly 16
 Soulé, Pierre 57 67
 Spartacus római rabszolga 70
 Spelletich, Félix 75 78 235
 Sperling Miklós 200 235
 Spofford washingtoni főkönyvtáros 149
 Stahel-Számwald Gyula = Számwald Gyula
 Stein Sándor = Incze Sándor
 Stiles, William Henry 51
 Stoughton amerikai tábornok 127
 Stratford de Redcliffe, Stratford Canning 53
 55—57 59 78 235
 Strauss, Johann, id. 204 235
 Strauss, Johann, ifj. 204 235
 Stuart, Alexander H. H. 78
 Stürmer osztrák gróf 57
 Sudermann, Hermann 162
 Sulliván amerikai tábornok 128
 Sumner, George 51 52
 Swift, R. K. 119
 Szabó Gusztáv = Erdélyi Szabó Gusztáv
 Szabó János
 cipészsegéd 30 31
 katolikus hittanár 30 197
 „titoknok” 207
 Szabó László 34
 Szakal Árpád = Tarnóczy Árpád
 Szakmáry család 111
 Szakmáry Donát, Várady 110 192
 Szakmáry György 111
 Szalatnay Márk 132 133
 Számwald András 127
 Számwald Gyula, Stahel 13 39 126—129 131
 192 210 213 235
 Szebenyi József 152
 Széchenyi István 108 185 218
 Szedlák Mátyás 93 235
 Szegedy Mátyás 131
 Szeghy János 174
 Szeghy Jánosné 174
 Szemelényi Ernő 141 235
 Senczi Molnár Albert 88
 Szent-Györgyi Albert 39 235
 Szentkirályi József 151 152
 Szepesiné Hunyadi Judit 225
 Sziklay Andor 223
 Szilárd Leó 13
 Szinnyei József 122 123 236
 Szold Benjamin 211 212 236

Szögedi Endre, Róth 35 235 236
Szulejmán pasa 68

Taft, William Howard 98 236

Takács Ferdinánd 65 195

Tamás István 155 236

Tamási Áron 154—156

Tamási Áronné

Bazilidesz Alisz (Teréz) 156

Margó 156

Tanárky Gyula 90 160 236

Tarnócy Árpád, Szakal 150 235 236

Tawes angol kapitány 105

Taylor, Frank 69

Taylor, Zachary 51 52 54—58 64 65 181 187—190
193 194 236

Tegetthoff, William 214

Teleki László, gróf 51—54 206 236

Teller Ede 13

Teller Frigyes 39 236

Tesla, Nicholas 163

Tisza Kálmán 153 236

Tochmann, Gaspar 193

Todd, John 83

Tompa Mihály 120 196

Tonelli Sándor 10

Tóth András 86

Tóth Árpád 86 150

Tóth Béla 11 33 236

Tóth Béláné Kalassay Margaret 33

Tótvárdai Kornis Károly = Kornis Károly

Toynbee, Arnold Joseph 223 224 236

Tömörkény István 10 16 28 29 236

Török Lajos 117 236

Truman, Harry S. 18

Turcsin Gusztáv 24

Turfa Sándor 40

Tukovich archimandrita 161

Turrou, Leon F. 169—171

Tüdös József 214

Tyler, John 57 58 187 236

Tyrker 158 236

Ujházy Farkas 188 193 194 196

Ujházy Ilona 110 112 193 196

Ujházy Klára 159 193 196 236

Ujházy László 54 57 58 62 64 65 71 78 87 88 93
109 110 113 121 139 187 188 190 193—197
234 236

Ujházy László, ifj. 193

Ujházy Lászlóné 110 196

Ujházy Sámuel 192

Ujházy Tivadar 188 193 194

Ujlaki Ferenc 30 147 236

Urnay Lajos 207 208

Utassy-Strasser György 149

Üreghy, B. J. 200

Vaise Vilmos = Weiss Vilmos

Van der Stucken zongoraművész 141

Váradai Antal

író, újságíró 150 236

pékmester 9 47

Váradai Etelka = Wiblitzhauser Gusztávné

Váradai Ignác 9 23 46 47 236

Váradai Lajos 9 25—27

Váradai Veronika 9 47

Várady Szakmáry Donát = Szakmáry Dönát,
Várady

Várdy Béla 19

Varga Ferenc 109 195 196 236

Varga István 197

Vass Mihály 30

Vasváry Ödön 9—15 17—19 225 231 236

Vay László 69

Vécsey, T. S. 200

Veigelsberg Hugó = Ignotus

Viktória Alexandrina angol királynő 190

Villachamp, Henry 53 236

II. Vilmos német császár 162

Vilmos württembergi király 162

Vörösmarty Mihály 153

Wagner Gusztáv 61 236

Wagnerné 61

Waglí Vilmos 117 236

Wais Vilmos = Weiss Vilmos

Walker, William 132

Wallace, Sarah Agnes 233

Washington, George 39 51 55 72 79 80 98 102
103 144—146 184 200 225

Wass Sámuel, gróf 51—54 84 188 194 207 208
236

Weber Karolina = Kossuth Lászlóné

Webster, Daniel 54 56 58 59 64—68 75 81 82 187
188 190 191 194 229 236

Weiss Vilmos 188 193 194

Wells, Herbert George 15

Weltner Ignác 218

Wesselényi Farkas 185

White, Sanford 217

Whittier, John Greenleaf 75 236

Wiblitzhauser Ferenc 9 10 23 27 41 132 229 236

Wiblitzhauser Gusztáv 9

Wiblitzhauser Gusztávné Váradai Etelka 9 23

Wiblitzhauser János, ifj. 9

Wiblitzhauser Ödön = Vasváry Ödön

Wieland Katalin 92

Wieniawski, Henryk 113 236

Wigner Jenő 13

Wilson, Edmund 221—223 236

Wilson, Henry 66

Wilson, Thomas Woodrow 18 192 220 221 236

Windhors pártvezér 162

Wolf, Simeon 64

Wolf, Simon 213

Wood, Harry 170

Wysocki, Jozef 14 163 236

Xantus János 51 159 192 196 207 237

Yolland Arthur 152 237

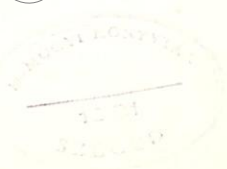
Zágonyi Károly 82 94 124 126 192 195 210 237

Zákány István 214 229

Zakany, José Lorenzo 214

Zamojsky, Andrej 54 237
Zichy Ferenc, gróf 108 237
Zichy Melánia 214
Zichy Ödön, gróf 108 237
Zseni József 145 146
Zsigmond magyar király 186
Zsoldos Benő 144 237
Zsulavszky család 93
Zsulavszky Emil 92 94

Zsulavszky Kázmér 92 94 237
Zsulavszky László 92 94 237
Zsulavszky Zsigmond 92 94 210 237
Zsulavszky Zsigmond, id. 93 95
Zsulavszkyné Kossuth Emília 90 92—95 180 210
231 237
Zukor Adolf 13 175 176 199 237
Zukor, Eugene 176

Felelős kiadó: Tóth Béla
Engedélyszám: Kiadói Főig. 53257/1987. sz.
Példányszám: 1200

Védőborító terv:
Horváth János

88-695 Szegedi Nyomda
Felelős vezető: Surányi Tibor igazgató

ekonyvtar.sk-szeged.hu

ekonyvtar.sk-szeged.hu

ekonyvtar.sk-szeged.hu

